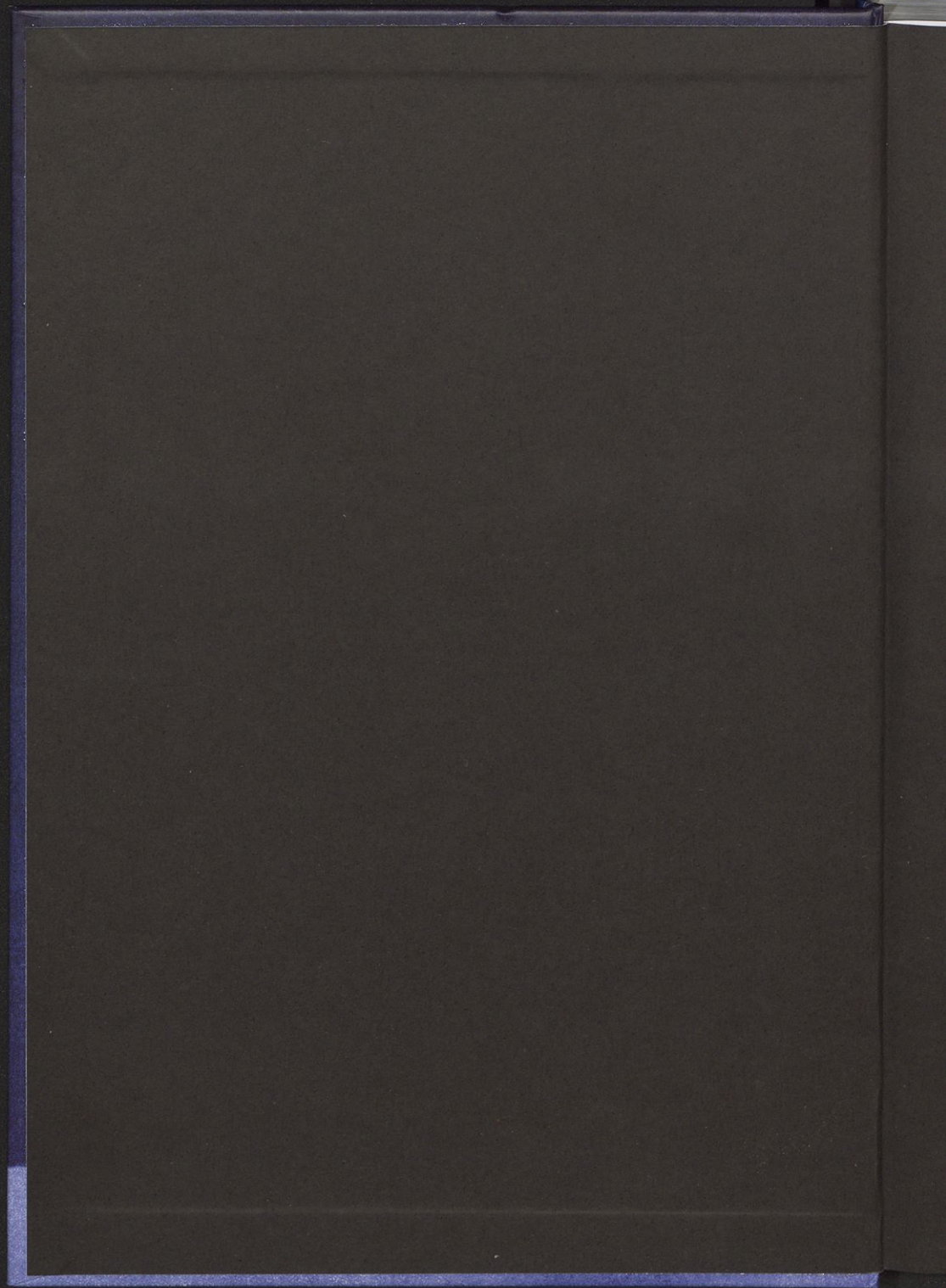

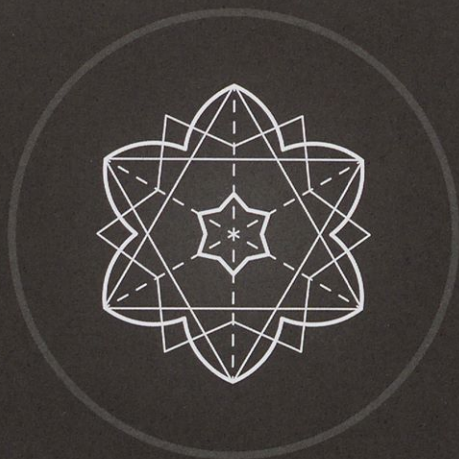

SKAVUNOST LOŽE

NARODNI MUZEJ SLOVENIJE
ARHIV RS

1620

SKAVUNOST LOŽE

Zbornik prispevkov
z mednarodnega simpozija
»Prostožidarstvo v Srednji Evropi«,
Narodni muzej Slovenije,
Ljubljana 11. maj 2017

NARODNI
MUZEJ
SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

951762409

SKRIVNOST LOŽE

Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija »Prostozidarstvo v Srednji Evropi«, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 11. maj 2017

Glavni urednik: *Matevž Košir*

Odgovorni urednik: *Jože Podpečnik*

Pomoč pri tehničnem uredništvu: *Zala Koren*

Prevod: *Amidas d.o.o.*

Lektoriranje: *Borut Petrovič Jesenovec*

Fotograf: *Tomaž Lauko, Franci Virant*

Skeniranje arhivskih dokumentov: *Borut Jurca*

Oblikovanje in prelom: *GALdesign*

Naslovnica oblikovana po motivu plakata razstave Skrivnost lože, ki sta ga oblikovala *Miran Mohar* in *Mima Suhadolc*

Tisk: *Tiskarna Januš*

Naklada: *400 izvodov*

Založnik: *Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, zanj Barbara Ravnik*

Soizdajatelj: *Arhiv Republike Slovenije, zanj Bojan Cvelfar*

Publikacija je izšla s podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

© 2018 Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

061.251(4-191.2)(082)

MEDNARODNI simpozij Prostozidarstvo v Srednji Evropi (2017 ; Ljubljana)
Skrivnost lože : zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija Prostozidarstvo v Srednji Evropi, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 11. maj 2017 / [glavni urednik Matevž Košir ; prevod Amidas ; fotograf Tomaž Lauko, Franci Virant]. - Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2018

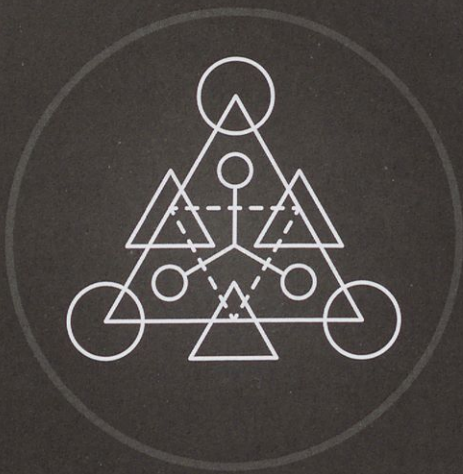
ISBN 978-961-6981-26-2

1. Gl. stv. nasl. 2. Dodat. nasl. 3. Košir, Matevž
293818368

Vsebina

- 4 *Matevž Košir*
Spremna beseda
- 12 *Hans-Hermann Höhmann*
O razvoju prostožidarstva v Nemčiji: osnove, povezave, zasnove
- 34 *Dieter A. Binder*
Prostožidarstvo kot sredstvo za vzgojo gentlemanov
- 52 *Helmut Reinalter*
Prostožidarstvo v Srednji Evropi: nekoč in danes
- 62 *Pierre Mollier*
Prostožidarstvo, steber Napoleonovega cesarstva
- 74 *Fulvio Conti*
Od bratstva do rivalstva. Veliki Orient Italije ter prostožidarske lože na Balkanu in v Podonavju
- 94 *Luca G. Manenti*
Helebarda in šestilo – italijansko prostožidarstvo in boj za Trst
- 112 *Marcus G. Patka*
Johannes Carl Barolin. Častni član Velike lože Dunaja, suvereni veliki komandant Škotskega reda in »veliki reformator vseh svetov«
- 142 *Lisa Fischer*
Ženske in prostožidarstvo
- 156 *Matevž Košir*
O prostožidarjih na Slovenskem v kolesu zgodovine
- 196 *Slobodan G. Marković*
Zgodovinski pregled prostožidarstva v Jugoslaviji (1919–2000)
- 226 *Klaus-Jürgen Grün*
Nevidna resnica: vzpostavljanje sekularnosti s pomočjo jezika in uprizoritvenih iger v prostožidarskih obredih
- 239 Seznam avtorjev

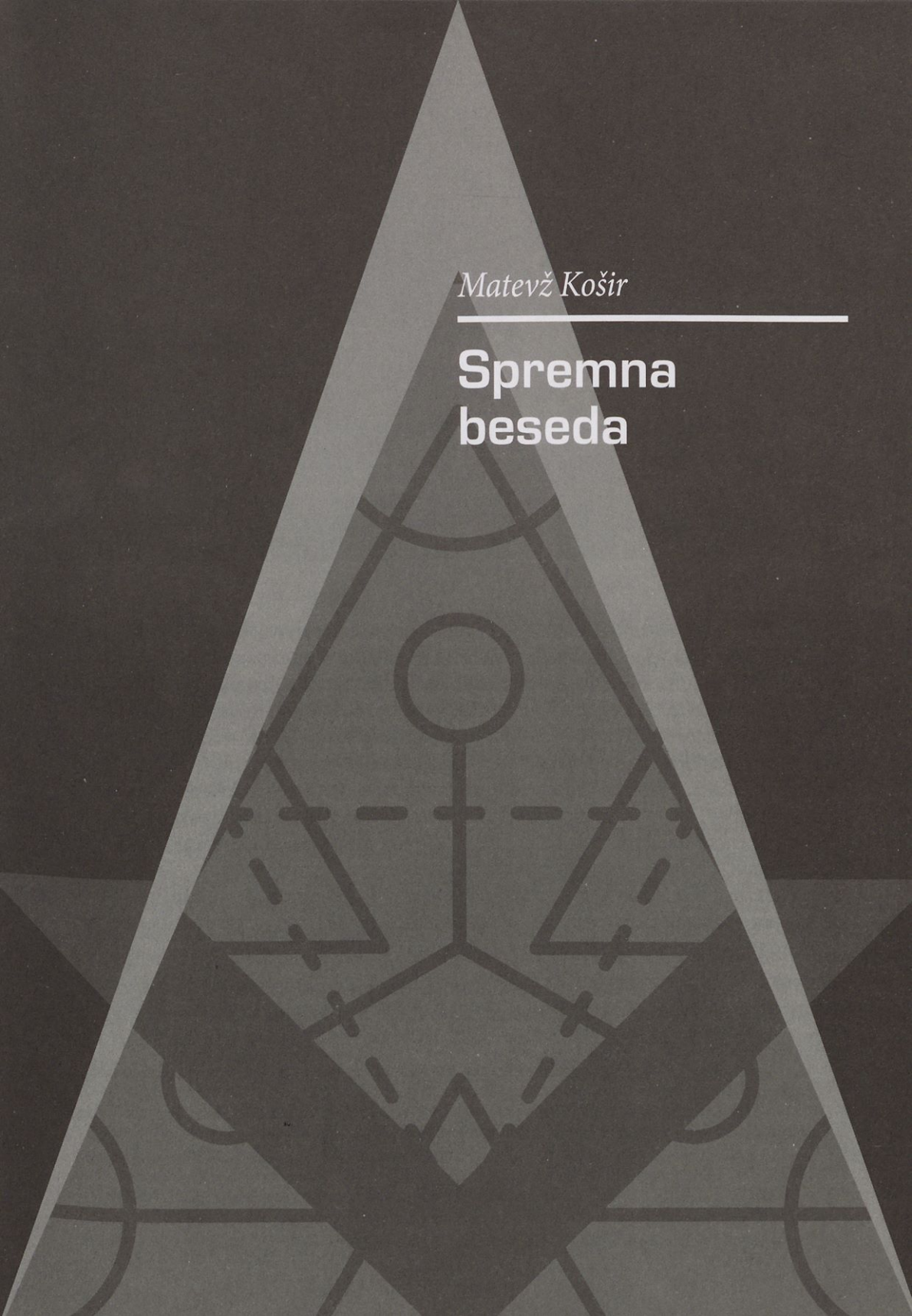

Matevž Košir

**Spremna
beseda**

Mateja Bajt igra 28. februarja 2017
na otvoritvi razstave »Skrivnost lože«
v Narodnem muzeju skladbo
za kljunasto flavto solo
Antona Heberleta: Sonate brillante.
(Narodni muzej Slovenije)

Leto 2017 velja za pomembno obletnico v zgodovini prostozidarstva, saj zaznamuje tristo- to obletnico (moderne) prostozidarstva oziroma ustanovitve prve velike lože na svetu – »Velike lože Londona in Westminster«, katere naslednica je Združena velika loža Anglije (*United Grand Lodge of England*). Obletnica je bila priložnost za razprave, raziskave in razmislek o prostozidarstvu po svetu. Samo v Evropi lahko poleg več manjših konferenc omenimo tri velike znanstvene konference, ki so obeležile obletnico: tridnevno konferen- co ob tristoletnici, posvečeno zgodovini prostozidarstva na Queens' Collegeu Univerze v Cambridgeu,¹ v Toulonu v Franciji je bila konferenca tako imenovanih raziskovalnih lož,² v Nacionalni knjižnici v Parizu pa je bila večdnevna »svetovna konferenca«, posvečena bratovščinam, prostozidarstvu in zgodovini, z naslovom: Raziskave, ritual, skrivnosti in civilna družba.³ K tem konferencam lahko prištejemo še nekaj razstav, na primer razstavo v Avstrijski nacionalni knjižnici,⁴ pa tudi podobne prireditve drugod po svetu, na primer mednarodno konferenco na Univerzi v Kaliforniji.⁵

Tudi Slovenija se ni izognila tej okrogli obletnici. Tristota obletnica ustanovitve prve veli- ke lože leta 1717 in s tem začetka prostozidarstva je bila priložnost za postavitve razstave

¹ Tercentenary International Conference celebrating 300 years of Freemasonry, Queens' College, Cambridge, England, 9. 9.–11. 9. 2016.

² 1st International Meeting of Masonic Research Lodges »The tradition in Freemasonry, the stake in the making of mankind«, Toulon 19.–21. 5. 2017. Na konferenci je bilo več kot dva tisoč udeležencev.

³ World Conference on Fraternalism, Freemasonry and History (WCFH) Research in Ritual, Secrecy and Civil Society, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 26.–27. 5. 2017. Samo referentov je bilo na konferenci okoli sto.

⁴ 300 Jahre Freimaurer: Das wahre Geheimnis, Österreichische Nationalbibliothek 23. 6. 2017– 7. 1. 2018.

⁵ International Conference 300 Years of Freemasonry: Its Meaning as its Founding and Today, the University of California, 4. 3. 2017.

»Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije. Odrpta je bila 28. februarja 2017.⁶ Razstavo si je v treh mesecih ogledalo 7398 obiskovalcev, deležna pa je bila precejšnje medijske pozornosti. V okviru razstave je bil organiziran mednarodni znanstveni simpozij, ki je osvetlil zgodovino prostozidarstva s posebnim poudarkom na Srednji Evropi.⁷ Razstava je vsebinsko sledila knjigi »Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem«, ki jo je leta 2015 izdala založba Modrijan in je dobila vlogo razstavnega kataloga.⁸ Rezultat mednarodnega simpozija pa je tale zbornik.

Ustanovitev velike lože v Londonu 24. 6. 1717, po združitvi štirih lož, je eden izmed najbolj znanih prostozidarskih datumov. To leto se smatra za začetek prostozidarstva, čeprav so lože obstajale že pred tem, izvorno kot cehovska združenja kamnosekov. Ključno vsebinsko opredelitev narave in zamejitev sodobnega prostozidarstva pa dejansko pomeni prostozidarska konstitucija iz leta 1723. Zapis o ustanovitvi velike lože iz leta 1717 je prvič objavil James Anderson v leta 1738 objavljeni različici prostozidarske konstitucije, torej skoraj dvajset let po dogodkih, ki jih opisuje. Najnovejše raziskave so pokazale, da gre pri opisu srečanja in nastanka velike lože leta 1717 za zgodbo, ki nima potrditve v sodobnih virih. Susan Mitschell Sommers in Andrew Prescott⁹ na podlagi raziskav zagovarjata

⁶ »Skrivnost lože. Prostozidarstvo na Slovenskem.« Razstava Narodnega muzeja Slovenije v sodelovanju z Arhivom Republike Slovenije. Narodni muzej Slovenije - Prešernova, 28. 2.–28. 5. 2017. Avtorja razstave: dr. Matevž Košir in mag. Jožė Podpečnik, vizualni koncept razstave Miran Mohar in Mima Suhadolc.

⁷ Mednarodni simpozij »Skrivnost lože. Prostozidarstvo v Srednji Evropi«. Narodni muzej Slovenije - Metelkova, 11. 5. 2017.

⁸ Matevž Košir, Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem, Ljubljana 2015.

⁹ Andrew Prescott: Die erste Erwähnung der Gross-Loge? V: Ammen, Michael / Bettag, Klaus / Snoek, Jan A. M.: Wurzeln der Freimaurerei-Aktuelle Forschungsergebnisse über ihre Vor- und Frühgeschichte, Band 1, Driftsethe 2016, str. 287. sl.

Minister za kulturo Tone Peršak na otvoritvi razstave »Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije, 28. 2. 2017 (Narodni muzej Slovenije)

mnenje, da je bila Velika loža Anglije ustanovljena šele 24. junija 1721, ko je bil za velikega mojstra imenovan vojvoda Montagujski. Zgodba iz leta 1717 pa naj bi bila, kot dokazuje jeta Mitschell in Prescott, le mit, ki ga je ustvaril Anderson. Sestankov leta 1717 v lokalu »Goose and Gridiron« naj nikoli ne bi bilo, razpoložljivi dokazi pa kažejo, da Andersonov opis nastanka velike lože in njene zgodovine do leta 1723 ne drži. Ne glede na to pa naj bi bil tudi nastanek velike lože leta 1721 rezultat procesa, ki je potekal že prej. Potemtakem morebitni popravek ustanovitve velike lože iz leta 1717 na leto 1721 ne pomeni tako odločilne spremembe.¹⁰

Kot ugotavlja profesor Höhmann, je prostožidarstvo produkt moderne, sodobnosti, ki pa vključuje vsebine iz predhodne zgodovine, posebej tradicije kamnoseških bratovščin. Postopek prehoda iz kamnoseških bratovščin v prostožidarske lože je v marsičem še predmet različnih hipotez in domnev. Postavlja se vprašanje obstoja kontinuitete oziroma tudi vprašanje rekonstrukcij preteklosti za nazaj v primeru nekaterih vsebin. Te so skupek različnih ezoteričnih vsebin, ki so vplivale na prostožidarstvo v drugi polovici 18. in na začetku 19. stoletja, kot posledice zbiranja in združevanja različnih simboličnih in hermetičnih elementov iz zgodovine kulture in religij. Zagotovo pa je, da prostožidarski simboli, rituali in legende izhajajo iz idejnega sveta evropske gradbene tradicije, pri čemer imata poseben

¹⁰ Helmut Reinalter, Die Gründung der ersten Grossloge in London 1717 – ein Mythos? V: Quatour Coronati Berichte, Nr. 37, Wien 2017, str. 165 sl.

*Preddverje Narodnega muzeja Slovenije pred otvoritvijo razstave »Skrivnost lože«, 28. 2. 2017
(Narodni muzej Slovenije)*

pomen angleška in škotska tradicija. Z ustanovitvijo prve velike lože, »Velike lože Londona in Westminstera«, se je zgodil prehod iz predzgodovine v zgodovino prostozidarstva. Konstitucija iz leta 1723 pa pomeni nekakšno prostozidarsko ustavo. Pri konceptih, ki jih vsebuje, je bil odločilen vpliv soavtorja Johna Teophilusa Désaguliersa, ki ga lahko imamo za očeta modernega prostozidarstva. Prostozidarske ideje, in simboli so zelo hitro odmevali tudi na celini, tako v Franciji kot drugod.

Prostozidarske organizacije so sicer upoštevale skupna izhodišča, poleg njih pa je obstajal še velik prazen prostor, v katerem so lože glede na raznovrstne interese in motive, ter časovni moment ustvarjale različne prostozidarske svetove. To je povezano tudi z notranjo demokracijo v ložah, idealom strpnosti in z dejstvom, da je prostozidarstvo samooblikovana institucija.

Prostozidarstvo že od svojega nastanka ne pomeni enotnosti; tako rekoč že od samega začetka so obstajale različne pojavne oblike prostozidarstva, še posebej po razvoju večstopenjskih prostozidarskih sistemov.

Lože so vključevale osebe različne verske, politične in stanovske pripadnosti. Oblikovale so etični sistem, ki se ni navezoval na nobeno cerkev, in ponujale vzorec moralne discipline tako za skupine kot posameznike. Temeljno je bilo prizadevanje za strpnost, spoštljivost in človečnost. Izhajale so iz cehov, bratovščin, kavarn, literarnih in filozofskih združenj in se povezovale z znanstvenimi akademijami (v Londonu, Parizu itd.). Lože so

hkrati dobivale tudi naravo civilne družbe, kot prostovoljno združenje, nekje med družino, državo in cerkvijo. Lože 18. stoletja so nevede postale tudi šole demokracije. Z volitvami dostojanstvenikov, burnimi razpravami, s sprejemom nekaterih idej humanizma in razsvetljenstva. Z emancipacijo žensk od druge polovice 19. stoletja so tudi ženske prostozi-darske lože postopoma postajale sestavni del prostozi-darske krajine. Eden od skupnih prostozi-darskih idealov pa je bila tudi dobrodelnost, zato so lože kmalu začele ustanavljati dobrodelne sklade.

Ob tristoti obletnici prostozi-darstva sta mu več pozornosti namenili tako znanost kot popularna kultura, kljub temu pa so stereotipi o prostozi-darstvu še zelo živi. K razumevanju prostozi-darstva in njegove zgodovine želi prispevati tudi ta zbornik s številnimi pogloblje-nimi prispevki, ki v marsičem odgovarjajo tudi na vprašanje kaj je prostozi-darstvo.

Zbornik vsebuje enajst vsebinskih razprav, ki govorijo o različnih obdobjih in vidikih prostozi-darstva.

Razvoj prostozi-darstva, zgodovinski in konceptualni okvir, zasnove in povezave s poudar-kom na nemškem prostozi-darstvu so vsebina poglobljene študije prof. Höhmanna. Prof. Binder predstavlja prostozi-darstvo kot šolo za vzgojo gentlemanov. Prostozi-darsko ložo definira kot prostor samovzgoje in se osredotoča predvsem na vzgojno funkcijo obreda. Prof. Reinalter obravnava zgodovinski razvoj prostozi-darstva v Srednji Evropi, predvsem

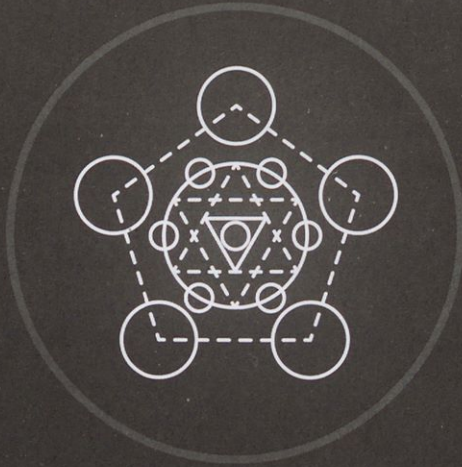

v Nemčiji, Avstriji in Švici. Prof. Mollier na kratko opiše razvoj prostožidarstva v času Napoleona in utemeljuje tezo, da naj bi bile prostožidarske lože eden od temeljev Napoleonovega cesarstva. Prof. Conti piše o zgodovini Velikega Orienta Italije in prostožidarskih ložah na Balkanu med letoma 1870 in 1920 ter o razvoju njihovih odnosov, od prijateljskih do vedno bolj sovražnih. Dr. Manenti opisuje prostožidarstvo v Trstu s posebnim poudarkom na 20. stoletju in vlogi italijanskega prostožidarstva v boju za Trst. Prof. Patka piše o Johannesu Carlu Barolinu, uspešnem poslovnežu in navdušenem avstrijskem prostožidarju, pacifistu in mislecu, povezanim z mirovnim gibanjem, čigar ideje, včasih tudi precej utopične, niso naletele na širši družbeni odmev. Čeprav je danes nemogoče govoriti o prostožidarstvu kot izključno moški družbi, saj so nekatere ženske velike lože starejše od sto let, pa je izključevanje žensk iz dela prostožidarskih združenj eno od protislovij, ki jih v svoji razpravi kritično obravnava prof. Fischer. Sam povzemam zgodovino prostožidarstva na Slovenskem od začetkov do danes. Prof. Marković podaja zgodovinski pregled prostožidarstva v Jugoslaviji med letoma 1919 in 2000, ob tem pa podrobneje predstavi tudi prostožidarstvo v Srbiji v 19. stoletju. Zbornik pa sklene članek prof. Grūna o vzpostavljanju sekularnosti s pomočjo jezika in prostožidarskih obredov.

Zahvaljujem se avtorjem in sodelavcem, ki so kakorkoli pripomogli k nastanku tega zbornika, tudi tistim, ki so ves čas izražali podporo simpoziju, a jim zaradi številnih obveznosti prispevka ni uspelo napisati.

Referenti na simpoziju o zgodovini prostožidarstva v Srednji Evropi, Narodni muzej Slovenije, 11. 5. 2017 (Narodni muzej Slovenije)

Hans-Hermann Höhmann

**O razvoju
prostozidarstva
v Nemčiji:
osnove,
povezave,
zasnove**

Povzetek

Avtor predstavlja nastanek, načela, pomen, razvoj in značilnosti prostozidarstva. Študija predstavlja zgodovinski razvoj prostozidarstva na Nemškem, s poglobljeno analizo, ki kaže na globoko povezanost med izvori in prihodnostjo prostozidarstva. Na eni strani vpliva preteklost na sedanost prostozidarstva, na drugi strani pa je mogoče prihodnje naloge prostozidarstva opredeliti le s poznavanjem, na katera izročila naj se nanašajo prizadevanja v prihodnosti. Avtor posebno izpostavlja pomen tradicije humanizma in razsvetljenstva. To tradicijo uspeva slediti in prikazati skozi preteklost nemškega prostozidarstva, skupaj s tistimi pojavi v zgodovini nemškega prostozidarstva, ki so od te tradicije odstopali. Besedilo temelji na njegovi knjigi »Freimaurerei in Deutschland. Aspekte der Vergangenheit – Aufgaben für die Zukunft« (Prostozidarstvo v Nemčiji. Vidiki preteklosti – naloge za prihodnost), Salier-Verlag Leipzig 2017, str. 12–66. Prevod in objava z dovoljenjem avtorja in založbe.

KLJUČNE BESEDE: prostozidarstvo, nemške dežele, značilnosti, reforme, Friedrich Ludwig Schröder

Zgodovinski in konceptualni okvir

Prostozidarstvo je svetovno prijateljsko združenje in velja – kot piše na spletni strani Združene velike lože Anglije – za eno od najstarejših in največjih neverskih, nepolitičnih, bratskih in dobredelnih organizacij na svetu.¹ Prostozidarstvo pa je tudi specifična simbolno-ritualna metoda učenja in doživljanja, ki je bila že od začetka usmerjena v poučevanje o etičnem načinu življenja: da prostozidarja njegova funkcija zavezuje k upoštevanju moralnega zakona, piše že v Andersonovih Konstitucijah iz leta 1723 in poznejša pogosto citirana opredelitev, prav tako iz angleškega prostozidarstva, povzema to misel: »Prostozidarstvo je svojevrsten sistem moralnosti, ovit v prispodobe in ponazorjen s simboli«. Prostozidarstvo pri tem poskuša v enaki meri nagovarjati socialno, intelektualno in čustveno plat človeka. Razum in čustva niso ločeni, zlasti praksa ritualov, ki jo izvajajo v ložah, pa naj bi pripomogla k temu, da so spoznanja o življenjskih resničnostih plod *razmišljanja in čutenja hkrati*.

Prostozidarstvo je produkt moderne. S prevzemanjem razvojnih nastavkov in strukturnega materiala iz starejše zgodovine je kot pomembna institucionalno-organizacijsko združena socialna skupina nastalo na začetku 18. stoletja v Angliji, torej se razvija že 300 let. Predzgodovina združenja sega še dlje nazaj ter se začne s srednjeveškimi in zgodnjimi novodobnimi kamnoseškimi bratovščinami in njihovimi gradbenišskimi ložami, iz katerih (in ob upoštevanju katerih) so se pred letom 1717 in po njem, ko je bila ustanovljena prva Velika loža v Londonu, izjemno hitro razvijale sodobne prostozidarske lože. Podrobnosti te velike preobrazbe gradbeniških lož kamnosekov v lože »prostozidarjev gospodov« v zgodovini še niso osvetljene, so pa predmet znanstvenih hipotez in različnih domnev.

¹ <http://www.ugle.org.uk/what-is-freemasonry>, nazadnje obiskano 27. 3. 2017.

Zlasti še ni dovolj pojasnjeno, ali in koliko je pri tem, kar se bo pozneje imenovalo »ezoterika prostozidarstva«, šlo za rezultat postopnega, po gradbeniških ložah srednjega veka in zgodnjega novega veka posredovanega dotekanja starih oblik razmišljanja in simbolov v prostozidarstvo ali pa je bila vse večja veljava ezoterike v prostozidarstvu druge polovice 18. stoletja in prve polovice 19. stoletja morda rezultat večjega procesa zbiranja hermetičnih, simbolnih in miselnih elementov iz kulturne in verske zgodovine zahodnega sveta. Ne nazadnje je vzrok zanjo *splošna potreba po ritualih v sistemih višjih stopenj* in ima v tem pogledu več opraviti s projekcijo nazaj kot s kontinuiteto.

Znanstvene obnove prostozidarske preteklosti ne otežujejo samo pogosto redki viri, predvsem glede prakse zgodnjega prostozidarstva. Z viri podprte rezultate raziskav namreč neredko prekrijejo *legende* o nastanku, ki izvirajo iz samega prostozidarstva. John Hamill v zgodovini angleškega prostozidarstva razlikuje² med »avtentičnimi« (znanstvenimi) šolami, ki se opirajo na analizo preverljivih dejstev, in »neavtentičnimi« šolami. Zadnje nedopustno postavljajo prostozidarstvo v neposreden odnos z verstvi, misteriji, kulti in hermetično-ezoteričnimi tradicijami preteklih stoletij, kar zaključujejo iz tega, kar je pozneje – zlasti v drugi polovici 18. stoletja – postalo prostozidarstvo, zlasti prostozidarstvo sistemov višjih stopenj. Na splošno so bili prostozidarji zmeraj v skušnjavi, da bi poskušali v preteklosti najti korenine tistega, kar so si želeli v vsakokratni prostozidarski sedanjosti, da bi jo s tem legitimirali.

Gotovo pa drži, da simboli in rituali, ki jih še dandanes uporabljajo v ložah, večinoma izvirajo iz oblikovnih in idejnih svetov evropske gradbene tradicije, njihovih organizacijskih oblik, njihovih legend (gradnja Salomonovega templja, mojster Hiram, mučeniška legenda »Quatuor Coronati«) in vedenja članov gradbeniških lož ter tako sodijo v predzgodovino prostozidarstva. Pri tem so bile poleg angleških tradicij zelo pomembne predvsem škotske. David Stevenson je v svoji temeljni študiji izvora prostozidarstva opozoril, da so se ključne prvine združenja – pred javnostjo skriti rituali, skrivnostne modalnosti medsebojnega prepoznavanja kot prostozidarji, slavnostne iniciacije novih članov ter sprejem nekamnosekov v lože – poleg praktičnih pravil za uveljavljanje obrti in socialnih ustanov v škotskih ložah dokazano pojavljali že v 16. in 17. stoletju.³ Stevenson je poleg tega pojasnil, da so znotraj ritualov poleg gradbene simbolike postale pomembne tudi ezoterične predstave, ki izvirajo iz hermetičnih tradicij renesanse. Ne nazadnje je prostozidarstvo zato že v fazi oblikovanja naletelo na odpor predstavnikov in institucij uveljavljenih krščanskih cerkva. Je pa mogoče domnevati, da zgodnja hermetika v ložah škotskih prostozidarjev ni *neposredno* pripomogla k oblikovanju sistemov visokih stopenj z veliko obredi z različno dodatno simboliko, ki so postali priljubljeni v drugi polovici 18. stoletja.⁴ Po eni strani je bila hermetika v zgodnjih škotskih ložah sestavni del organizacijsko preprostega, toda niti

² Hamill, John: *The Craft. A History of English Freemasonry*, Great Britain Crucible 1986, str. 15–25. Great Britain Crucible 1986.

³ Stevenson, David: *The Origins of Freemasonry*, Cambridge 1998.

⁴ »Videti je, da Hermes Trismegist v prvi polovici 18. stoletja še ni imel pomembne vloge v prostozidarski družbi. Najpomembnejše zgodovinske reference so Salomonov tempelj oziroma templjarji. V drugi polovici 18. stoletja se to korenito spremeni.« Ebeling, Florian: *Das Geheimnis des Hermes Trismegistos. Geschichte des Hermetismus*. Predgovor Jan Assmann, München 2005, str. 161.

tristopenjskega prostozidarstva, po drugi strani pa se je razvijala v daljših zgodovinskih obdobjih in je bila v tem pogledu povezana s tradicijo in ne zavestno pridobljena. Zato lahko tudi velja za precej pristnejšo kot neredko iskana in samovoljna domnevna ezoterika v simbolnih in ritualnih stvaritvah sistemov visokih stopenj poznega 18. stoletja. Hermetika in alkemija, iskanje resnice v verskem eklekticismu, upanje na »soglasje verstev«, vse to je intelektualce poznega razsvetljenstva zelo fasciniralo, ne kot fiksen dogmatičen nauk, temveč kot »zbirna posoda različnih neortodoksnih slikovnih in miselnih podob«,⁵ ki so lahko nadomestile pravoverno krščanstvo.

Izhajati je mogoče tudi iz tega, da prehoda iz »operativnega« (gradbeniškega) prostozidarstva v »špekulativno« (simbolno-filozofsko) v prej sprejeti obliki časovnega poteka, umeščene predvsem v 17. stoletje, ni bilo. Gradbeniške lože so bile že dolgo pred nastankom prostozidarstva kot sodobna socialna oblika »špekulativne«, in prav to je zelo pritegnilo opazovalce iz drugih poklicev, ki so vse večkrat prihajali kot »sprejeti prostozidarji« (ang. *accepted masons*). Ernst Bloch je na primer na pomen gradbenih zamisli in gradbenih simbolov, ki so presegali surovine, tehniko in namen gradenj, zlasti sakralnih gradenj, iz tega izhajajočih gradbenih idej in simbolov, »umetniškega hotenja« v gradbeniških ložah, opozarjal v poglavju o arhitekturi (o gradnjah, ki ustvarjajo boljši svet, arhitekturnih utopijah) svojega monumentalnega dela »Das Prinzip Hoffnung« (Načelo upanja):

»Takrat je bilo na delu drugo umetnostno hotenje kot tako imenovana uporabna umetnost, in ker je šlo za hotenje umetnosti, je poleg surovin, tehnike, namena izpostavljal najpomembnejšo določilo: fantazijo. Tukaj je šlo za kanonsko gradbeno popolnost glede na mišljen simbolni vzor. Prav ta vzor je vodil izvajanje dela, ne samo sanje in načrt ante rem, kot arhetip, še pravilom mojstrov je bil vodilo. Zato je bilo vsakokratno arhitekturno umetnostno hotenje enako vsakokratni simbolni nameri, ki je učinkovala v ideologiji starega gradbeništva. Ta namera pa je bila, da bi se s trikotnikom in krogom, sploh približali meram vzorno zamišljene upodobitve gradnje obstoja.«⁶

Dejstvo, da so že v 17. stoletju in pred tem obstajale lože v poznejšem pomenu, nakazuje na to, da je združenje izhajalo iz zgodovinskih kontinuitet in da je v tem pogledu samo pogojno primerno poudarjati pogosto navajani datum prehoda od predzgodovine do zgodovine prostozidarstva, 24. junij 1717, ko so se štiri londonske lože združile v prvo Veliko ložo sveta, kot ustanovni datum sodobnega prostozidarstva, da ne omenjamo, da obstajajo komajda zanesljivi viri za datum in dogodek.⁷

Kljub temu pa je imela londonska ustanovitev velik, celo odločilen pomen za nadaljnji razvoj prostozidarstva. Kajti z Veliko ložo Londona in Westminstera sta se začeli institucionalizacija in vsebinska usmeritev prostozidarstva, ki je presegala lože in ustvarila organi-

⁵ Hermetik, Eklektik, Consensus, www.jgoethe.uni-muenchen.de/.../hermetik.html, nazadnje obiskano 27. 3. 2017.

⁶ Bloch, Ernst: Das Prinzip Hoffnung, drugi zvezek, Frankfurt na Majni 1982, str. 837. Blochov odnos do prostozidarstva je ambivalenten: »Kot je znano, prostozidarstvo uporablja znamenja gradbeništva, predvsem pa fantazira o svoji zgodovini na podlagi celotne gradbene zgodovine. Zelo malo verjetno je, da je ta meščansko-plemiška bratovščina sama ... izšla iz delovnega zidarstva. Še manj verjetno pa je, da je temeljno arhitekturno igro parabole, ki jo uporablja, našla izključno v sebi.« Prav tam, str. 838 sl.

⁷ Navedbe so v drugi izdaji Konstitucij iz leta 1738.

zacijske in konceptualne podlage za nadaljnji dinamični razvoj prostozidarstva v Angliji in zelo kmalu tudi zunaj Anglije. Londonska velika loža je leta 1723 sprejela prvo ustavo, ki je bila po avtorju, škotskem prezbiterijanskem duhovniku Jamesu Andersonu, imenovana Andersonove Konstitucije, konceptualno pa se zelo navezuje na dejanskega očeta sodobnega prostozidarstva, Johna Theophilusa Desaguliersa (1683–1744).⁸ Desaguliers je bil leta 1719 izvoljen za tretjega velikega mojstra londonskega združenja. Bil je francoski emigrant in protestantski duhovnik, pripadal je prijateljem Isaaca Newtona, kot naravni filozof je bil član londonske Kraljeve družbe (*Royal Society*) ter je v prostozidarstvo z vojvodo Johnom Montagujem uvedel prvega pomembnega zastopnika angleškega visokega plemstva; ta je nato leta 1721 sam postal veliki mojster.

V Nemčiji so Andersonove Konstitucije znane kot »Starodavne dolžnosti« in so postale smernice.⁹ Programska je predvsem prva teh dolžnosti z naslovom »O bogu in veri«:

»Prostozidar je kot prostozidar zavezan spoštovati moralni zakon; in če prav razume to umetnost, ne bo niti ozkogleden ateist niti nevezan svobodomislec. V starih časih so prostozidarji v vsaki državi sicer morali pripadati veri, ki je veljala v njihovi državi ali za njihov narod, danes pa je bolj priporočljivo zavezati se samo veri, v kateri so si vsi ljudje enotni, in vsakemu prepustiti njegova posebna prepričanja. To naj bi bili torej dobri in pošteni možiki, častni in dostojni, ne glede na njihove veroizpovedi ali katera druga prepričanja. Tako prostozidarstvo postane mesto enotnosti in sredstvo za doseganje pravega prijateljstva med ljudmi, ki bi sicer stalno ostali tuji.«

»Starodavne dolžnosti« v resnici vsebujejo do dandanes veljavne podlage prostozidarstva: pomen družbene funkcije prijateljstva, moralno obveznost prostozidarja, od njega zahtevano čast in dostojnost, odpoved ločevalnim verskim ugotovitvam ter strpnost kot podlaga za enotnost in človeško sodelovanje.

Po ustanovitvi prve Velike lože v Londonu v letu 1717, ki sta ji sledili leta 1725 loža v Yorku »*Grand Lodge of All England*«, temelječa na t. i. tradiciji »*Harodim*«,¹⁰ in leta 1751 tretja angleška velika loža »*Grand Lodge of Ancients*«,¹¹ se je prostozidarstvo bujno razvijalo. V Angliji, na Škotskem in Irskem – domovinah sodobnega prostozidarstva – se je število lož do konca 18. stoletja povečalo na več kot 1000.¹² Prostozidarstvo se je hitro razširilo na čezmorska območja Velike Britanije, zlasti ameriške kolonije, poznejše Združene države Amerike. Leta 1733 je bila iz Anglije ustanovljena pokrajinska Velika loža Massachusettsa

⁸ V zvezi s tem in nadaljnjim prim. Voges, Michael: *Aufklärung und Geheimnis. Untersuchungen zur Vermittlung von Literatur- und Sozialgeschichte am Beispiel der Aneignung des Geheimbundmaterials im Roman des späten 18. Jahrhunderts*, Tübingen 1987, str. 24.

⁹ Opis »Starodavnih dolžnosti« je v: Lennhoff, Eugen, Posner, Oskar, Binder, Dieter A.: *Internationales Freimaurer Lexikon*, München 2000, str. 16–23.

¹⁰ Prim. Jan Snoek, *Die Harodim. Eine unbekannte dritte Tradition innerhalb der englischen Freimaurerei im 18. Jh.*, http://freimaurer-wiki.de/index.php/Frederik:_Die_Harodim, nazadnje obiskano 20. 3. 2017.

¹¹ Velika loža »*Ancients*« je večjo prostozidarsko legitimnost zahtevala zase in je zmanjševala pomen ustanovitve Velike lože »*Moderns*« v letu 1717. Leta 1813 sta se veliki loži združili v »*United Grandloge of England*«, v kateri je dominirala tradicija lože »*Ancients*«.

¹² Prim. Clark, Peter: *British Clubs and Societies 1580–1800. The Origins of an Associational World*, New York 2000, str. 309–349.

v Bostonu. Čez nekaj desetletij so imeli prostozidarji vodilno vlogo v ameriškem gibanju za neodvisnost in v ustavni zgodovini ZDA.¹³

Prostozidarstvo se je hitro širilo tudi na evropski celini. Kot v Angliji so ideje, organizacijske oblike in simboli združenja zelo odmevali. Niti že zelo zgodaj zaznani odpor katoliške cerkve ni mogel preprečiti njegove širitve, zlasti ker papeške obsodbe niso bile objavljene v vseh škofijah in je veliko katoliške duhovščine na visokih položajih pripadalo združenju prostozidarjev. Prva država zunaj Velike Britanije, v kateri se je prostozidarstvo širše uveljavilo, je bila Francija. Sledovi o ustanavljanju lož v Parizu segajo v leto 1725. Za nadaljnji razvoj francoskega prostozidarstva sta bila značilna razsvetljensko uživanje v razpravljanju in pozneje tudi nagnjenost k fantazijsko domiselnim sistemom visokih stopenj. Pomemben je bil tudi razvoj prostozidarstva na Nizozemskem; tam je po letu 1731 nastalo veliko lož. V tem letu je v Haagu delegacija angleških prostozidarjev sprejela v združenje prostozidarjev vojvodo Franca Štefana Lotarinškega, ki je pozneje postal mož Marije Tezije in kot Franc I. rimsko-nemški cesar.

Nastanek prostozidarstva na Nemškem, v Avstriji in Švici

Prva z viri dokazljiva loža v nemških deželah je nastala leta 1737 v Hamburgu, zato je na podlagi tega nemško prostozidarstvo leta 2012 slavilo 275 let obstoja. Že leta 1733, po nekaterih virih pa leta 1735, naj bi angleški veliki mojster grof Strathmore enajstim nemškim gospodom dovolil vzpostavitev lože v Hamburgu, toda do teh informacij je treba biti previden. Najstarejši danes obstoječi dokument v francoščini kaže, da je bila »*Loge en Hambourg*« ustanovljena 6. decembra 1737. Ustanovitelj je bil poznejši holandski poročnik Charles Sarry, ki so ga v pričakovanju prihajajočega razvoja imenovali »namestnik velikega mojstra Prusije in Brandenburga«. Soustanovitelji so bili baron Georg Ludwig von Oberg, ki je teden pozneje postal mojster lože, ugleden mestni zdravnik Peter Carpsen, učenjak Peter Stüven in Daniel Krafft. Ta »*Société des acceptés masons libres de la Ville de Hambourg*« je bila dejavna na Bäckerstraße, v krčmi, ki jo je vodil Jens Arbien, in je leta 1743 prevzela do danes ohranjeno ime »*Absalom*« (pozneje »*Absalom zu den drei Nesseln*«). Oberg je tudi kot vodja delegacije hamburške lože avgusta 1738 v Braunschweigu v prostozidarstvo sprejel pruskega prestolonaslednika Friderika (ta je kmalu postal Friderik Veliki). Friderika sta pritegnila tako toleranten duh združenja kot avra skrivnosti in zaupnosti, ki ga je obdajala, ter je kmalu postal častivredni mojster lože (predsednik) v dvorni loži, ki jo je ustanovil v Rheinsbergu.

Kmalu po ustanovitvi lože v Hamburgu so sledile ustanovitve lož v Dresdnu, Berlinu, Bayreuthu, Leipzigu in mnogih drugih nemških mestih. Kljub prenekateri sovražnosti je bilo nemško prostozidarstvo vse do druge polovice 20. stoletja znatno razgibano. Tako je bilo v prvih 50 letih zgodovine združenja, od leta 1737 do leta 1787, ustanovljenih okoli

¹³ Prim. Bullock, Steven C: *Revolutionary Brotherhood – Freemasonry and the Transformation of the American Social Order 1730–1840*, Chapel 1996; Hodapp, Christopher: *Solomon's Builders: Freemasons, Founding Fathers and the Secrets of Washington D.C.*, Berkeley CA 2007.

400 lož s približno 25.000 sprejetimi člani. Naslednji val ustanovitev se je dogajal v (novem) Nemškem cesarstvu po letu 1871. Ta val je trajal do Weimarske republike. Tako je med letoma 1871 in 1925 nastalo še 300 lož, število članov vseh nemških lož pa je v sredini dvajsetih let 20. stoletja doseglo vrhunec z več kot 80.000 prostozidarji. Pri tem so prevladovali »staropruske« velike lože s približno 70 odstotki nemških prostozidarjev. Sicer je zlom monarhije Hohenzollernov komajda negativno vplival na širitev velikih lož – pravzaprav je bil priliv k ložam po letu 1918 nekaj let še posebej močan – vendar je bila posledica zvestobe do propadlih cesarskih protektorjev pri na sploh *večinoma nacionalno konservativnem odnosu večine nemških prostozidarjev* pogosto sovražen, v najboljšem primeru pasivno indiferenten odnos do Weimarske republike.¹⁴ Hkrati je bil nemški sistem velikih lož močno razcepljen. Leta 1933 – pred zatonom v času nacionalsocializma – je bilo v Nemčiji 11 velikih lož, od katerih pa dveh – *Freimaurerbund zur Aufgehenden Sonne* in *Symbolische Großloge von Deutschland* – druge niso priznavale za regularni.¹⁵

Socialno sestavo nemških lož je že v zgodnjem času določal velik delež »visokega meščanstva« (uradniki in – pogosto nekdanji – častniki; znanstveniki, učitelji, umetniki; podjetniki, bančniki, vodilni zaposleni). Toda tudi plemstvo je imelo pomembno vlogo. Karlheinz Gerlach tako opisuje socialno sestavo brandenburško-pruskih lož v poznem 18. stoletju:

»Vsak tretji prostozidar je izviral iz plemstva, dva od treh pa iz meščanstva. Upravni uradniki in oficirji so predstavljali okoli tretjino, podjetniki (vključno z založniki in tiskarji knjig, krčmarji, kapitani ladij in drugimi) približno četrtno, intelektualci (teologi, visokošolski in gimnazijski učitelji, zdravniki, lekarnarji, brez akademsko izobraženih uradnikov in pripadnikov regimentnih štabov) in umetniki pa približno desetino članov lož. Čeprav se je število članov hitro povečevalo, je odstotni delež različnih socialnih skupin več let ostajal približno enak. Prihodnji obrtniki in nižji sloji, ljudstvo, tudi ženske, pa niso bili dejavni v družbi oz. ložah.«¹⁶

Verska struktura nemškega prostozidarstva je bila sprva mešana, kajti papeške obsodbe do marsikod niso segale, v »klasičnem meščanskem času« dolgega 19. stoletja pa nato večinoma protestantska: Loža »Apollo« v Leipzigu je na primer imela leta 1906 89,2 odstotka evangeličansko-luteranskih, 3,2 odstotka katoliških in 6 odstotkov judovskih članov.¹⁷ Judovskih članov v »humanitarnih« velikih ložah je bilo ob koncu dvajsetih let 20. stoletja približno 3000 – tako je ugotovilo in zapisalo »Združenje nemških prostozidarjev« v pisanju v odgovor¹⁸ na Ludendorffov protiprostozidarski pamflet »Vernichtung der Freimaurerei durch Enthüllung ihrer Geheimnisse« (Uničenje prostozidarjev z razkritjem njihovih skrivnosti). Pri 24.000 članih »humanitarnih« velikih lož v Nemčiji bi to pomenilo precejšen judovski delež ter bi poudarjalo, kako zelo so se nemški Judje

¹⁴ Prim. Höhmann, Hans-Hermann: *Europas verlorener Friede, die national-völkische Orientierung innerhalb der deutschen Freimaurerei und die »freimaurerische Erinnerungspolitik« nach dem II. Weltkrieg*, v tem zvezku, S.

¹⁵ Prim. Steffens, Manfred: *Freimaurerei in Deutschland. Bilanz eines Vierteljahrtausends*, Flensburg 1964.

¹⁶ Gerlach, Karlheinz: *Die Freimaurerei im Alten Preußen 1738–1806. Die Logen zwischen mittlerer Oder und Niederrhein*, Innsbruck Wien Bozen 2007, str. 11.

¹⁷ Hoffmann, Stefan-Ludwig: *Die Politik der Geselligkeit*, op. cit., str. 368.

¹⁸ *Die Vernichtung der Unwahrheiten über die Freimaurerei durch 116 Antworten auf 116 Fragen*, izdalo Združenje nemških prostozidarjev, Leipzig 1928, str. 33.

pred nacistično katastrofo počutili kot nemški državljani in so sodelovali pri nastajanju nemškega meščanstva.

Danes po podatkih z »List of Lodges 2017« (Seznam lož 2017) v Združenih velikih ložah Nemčije (VGLvD) obstaja 480 lož s 15.500 člani.¹⁹ Ta podatek pa se mi zdi pretiran in menim, da je verjetneje število članov trenutno 14.500.

Tudi v Avstriji se je prostozidarstvo začelo uveljavljati v 18. stoletju in je kmalu s številnimi pomembnimi člani doseglo visoko raven v družbi. Že leta 1731 je vojvodo Franca Štefana Lotarinškega, poznejšega cesarja Franca I., ki je bil poročen z Marijo Terezijo, kot je bilo že omenjeno, sprejela v združenje delegacija angleških prostozidarjev v Haagu. Leta 1742 je bila ustanovljena prva loža na Dunaju in tam je prostozidarstvo v osemdesetih letih 18. stoletja doživelo vrhunec. Zlasti loža »*Zur wahren Eintracht*« je z delovanjem prostozidarja barona Ignaza von Borna postala središče razsvetljenstva in mesto znanstvenih raziskav. Born je z drugimi prostozidarji urejal pomembno revijo za prostozidarje »*Journal für Freymaurer*« in je s svojim ukvarjanjem s starimi egipčanskimi misteriji dal pomembne impulze za nastanek Mozartove prostozidarske opere »Čarobna piščal«. Wolfgang Amadeus Mozart je postal prostozidar leta 1784 in je zapustil številne skladbe namenjene izvajanju v ložah. Tudi Emmanuel Schikaneder, libretist opere »Čarobna piščal«, ki je bil v prostozidarsko združenje sprejet v Regensburgu, je bil v Mozartovem času član dunajske lože. Začasen konec prostozidarstva v Avstriji je prišel leta 1793 z zapiranjem lož in skrivnim procesom proti dunajskim jakobincem leta 1795.²⁰ Tudi nadaljnji razvoj avstrijskega prostozidarstva so zmeraj znova ovirale administrativne omejitve in prepovedi. Lože pa so se lahko od šestdesetih let 19. stoletja kot »mejne lože« širile na Ogrsko, saj je bilo tam prostozidarstvo dovoljeno. Med letoma 1918 in 1938 so se lože v Avstriji znova pojavljale, vendar so potem v času nacionalsocialističnega prevzema oblasti, delile usodo prepovedi z nemškimi prostozidarji. Po II. svetovni vojni se je prostozidarsko delo nadaljevalo. Glede na »List of Lodges 2017« ima 77 lož Velike lože Avstrije danes skoraj 3450 članov.²¹

V 18. stoletju politično in geografsko neenotna struktura Švice je tudi za prostozidarstvo pomenila zelo različen razvoj. Najprej se je združenje pojavilo v Ženevi. Tam je bila v sodelovanju s škotskim prostozidarjem Georgeom Hamiltonom leta 1736 ustanovljena prva loža. Toda že zgodaj je prostozidarstvo naletelo na ovire, kajti kalvinistična duhovščina je protestirala in član mestne občine je ložo uradno označil za »šolo brezbožnosti«. Leta 1739 je v Lozani s patentom angleškega velikega mojstra nastala loža »*Parfaite Union des Étrangers*«. Tudi tukaj so se pojavilečasne prepovedi in administrativne ovire. Neovirano je razvoj potekal v Zürichu; leta 1740 je tam nastala prva loža, in sicer z imenom »*La Concorde*«. Leta 1762 je züriški regiment za Thionville ustanovil bojno ložo »*Zur schweizerischen Freiheit*«. Častniki, ki so se vrnili v domovino, in v tuje lože sprejeti Zürichčani so leta 1771 v Zürichu ustanovili ložo »*La Discrétion*«. Pod dejavnim častivrednim mojstrom

¹⁹ 2017 List of Lodges *Masonic*, Pantagraph Printing & Stationary CO, Bloomington Ill. V Nemčiji izdala American Canadian Grand Lodge, A.F. & A.M., str. 297.

²⁰ <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Freimaurer>, ogledano 20. 3. 2017.

²¹ 2017 List of Lodges *Masonic*, op. cit., str. 138.

lože Diethelmom Lavaterjem (1773–1826), zdravnikom, članom vlade in bratom slavnega Johanna Casparja Lavaterja, je loža prevzela sistem stroge observance in se preimenovala v »*Gerechte und vollkommene Loge zur Bescheidenheit und Freiheit*«, danes »*Modestia cum Libertate*«. Od začetkov švicarskega prostozidarstva se je do leta 1844 razvilo več kot 30 lož, ki so delovale po različnih sistemih. Obstajale so skupnosti lož v Romandiji in od leta 1822 celo »*Grande Loge Suisse*«, a ji nista pripadala niti Zürich niti Basel. Potrebna so bila leta pogajanj, da je bila lahko leta 1844 ustanovljena švicarska velika loža »*Alpina*«, ki ima danes 80 lož z okoli 3600 člani.²² Za švicarsko prostozidarstvo je značilno, da imajo lože veliko svobode za oblikovanje lastnih ritualov.²³

Spremembe, reforme in diferenciacije

Reforme prostozidarstva, tj. spremembe njenih institucionalnih struktur, vsebinskih zasnov in ritualov, obstajajo že tako dolgo kot samo prostozidarstvo. Komaj so operativni kamnoseki nehali obdelovati kamen in graditi stavbe, komaj so postali »špekulativni«, komaj so z Veliko ložo Londona in Westminstera ustvarili prvi institucionalni okvir, že so želeli in morali vedeti, kakšne usmeritve in vsebine naj bi špekulacije prostozidarjev – gospodov sploh bile – najprej v Londonu in Veliki Britaniji, kmalu pa tudi na evropski celine in drugod po svetu.

Za *takratno sedanost* in prihodnost, ki so jo želeli oblikovati, namreč ni bilo jasno opredeljene institucionalne in konceptualne gradbene podlage. Obstajala je – kot pravi germanist Michael Voges²⁴ – programsko in strukturno enako »zahtevajoča praznina«, ki jo je bilo treba zapolniti. Glede na njihove različne motive in interese, glede na način impulzov časa ter različno družbeno in politično umestitev lož so si prostozidarji v 18. stoletju in v nadaljnji zgodovini ustvarili različne prostozidarske svetove, ker pa se jim nikoli ni zazdelo, da so ti popolni, jih niso nikoli nehali predelovati.

Izhodiščni pogoji so bili za vse oblike prostozidarstva – pozneje tako različne – bolj ali manj enaki: zgodovinski spomin, nova svetovnonazorska usmeritev in družbene spremembe so bili ključni dejavniki za utemeljitev in dinamiko prostozidarstva ob prehodu v 18. stoletje.²⁵

- »Zgodovinski spomin« je pomenil spomin na verske in državljanske vojne 16. in 17. stoletja, ki je pri ljudstvih in elitah povzročil boleče izgube življenj, domovine in premoženja ter zato veliko hrepenenje po gradnji mostov med versko in politično sprtimi stranmi.

²² 2017 List of Lodges *Masonic*, op. cit., str. 372.

²³ Christof Meister.

²⁴ Voges, Michael: *Aufklärung und Geheimnis. Untersuchungen zur Vermittlung von Literatur- und Sozialgeschichte am Beispiel der Aneignung des Geheimbundmaterials im Roman des späten 18. Jahrhunderts*, Tübingen 1987, str. 82.

²⁵ Prim. podrobneje Höhmann, Hans-Hermann: *Freimaurerei. Analysen, Überlegungen, Perspektiven*, Bremen 2011, str. 12–50.

- »Nova svetovnonazorska usmeritev« je pomenila večplasten proces sekularizacije, individualizacije in avtonomizacije, kar se je močno izrazilo v poznem 17. in v 18. stoletju ter povzročilo daljnosežne spremembe struktur smisla in razlaganja sveta.
- »Družbene spremembe« se navezujejo na daljnosežne spremembe socialnih in ekonomskih resničnosti, ki so povezane s procesi na ravni zavedanja in so v strukturnem pogledu tudi ustvarile podlago za moderno.

Vse večja stanovska in poklicna diferenciacija družbe, postopno nastajanje meščanstva in sodobne kapitalistične gospodarske reforme, funkcionalna in socialna polarizacija tudi v svetu plemstva, večja ponudba izobraževanj, urbanizacija ter z evropskim, predvsem britanskim kolonializmom povezana mednarodna oziroma medcelinska prostorska mobilnost, vse to je povzročilo, da so bili ljudje v Evropi rešeni tradicionalnih povezav in socialnih sidrišč ter so morali tudi v zaznavanju svojega pravega jaza odložiti vzorce razlaganja, ki jih je uporabljalo več generacij.

Te spremembe so povzročile ne samo negotovost, ampak hude krize. Omogočile so tudi nastanek izrazite nagnjenosti k iskanju in uporabi novih možnosti usmerjenosti, navezanosti in vedênja. Razvilo se je povpraševanje po spremenjenih oblikah družbenih mreženj, po novih oblikah »socialnega kapitala«, in tako je 18. stoletje postalo *doba oblikovanja združenj in družabnosti*.

Prostozidarstvo se je jasno pokazalo kot *še posebej privlačna oblika* novega družbenega povezovanja. To je bila tudi posledica široke uporabnosti združenja za zadovoljevanje številnih različnih socialnih in kulturnih potreb, na primer možnosti nadaljnjega razvoja lož in sistemov lož s spreminjanjem, z reformami ter prilagajanja inherentno spremenljivih strukturnih pogojev in spreminjajočih se interesov.

Bilo je veliko motivatorjev – ali natančneje – motivacijskih kompleksov, zaradi katerih je prostozidarstvo hitro postalo vseevropsko socialno in kulturno gibanje z veliko člani, ki so določali njegove vsebine, a je bilo hkrati močno diferencirano.²⁶ Motivi in vsebine so bili zasnovani tako, da so zadovoljili specifične, v zasnovi izjemno različne, neredko celo kar nasprotujoče si funkcije, s tem pa so hkrati posredovali trajne zasnove diferenciranja.

- Obstajala je *socialna funkcija* združiti ljudi ne glede na razredne meje kot »zgolj ljudi« (Lessing), kot soljudi, kot človeške brate, ter jim ponuditi nova družbena omrežja, nove možnosti pridobivanja veljave in samouresničenja, možnosti za impresivno samopovzdignjenje s stopnjami in redovi ter nove oblike družabnosti in zabave.
- Obstajala je *verska funkcija* ljudem z novim, a na starih izvorihi temelječim sistemom simbolov, posredovati optimističen in pozitiven odnos do sebe, do veselja in do transcendence ter kompenzirati v 18. stoletju zelo razširjeno nezadovoljstvo z uveljavljenimi cerkvami. Zato pa so cerkve v ložah zelo hitro zaznale versko konkurenco, jih osumile verske brezbržnosti in hermetično-ezoteričnih herezij ter reagirale z obsodbami prostozidarstva.

²⁶ Höhmann, Hans-Hermann: Freimaurerei, op. cit., str. 19.

- Obstajala je *intelektualnozdgodovinsko-filozofska funkcija* zagotoviti ljudem intelektualno svobodo, jim dati možnosti, da uporabljajo lasten razum, ravnajo po avtonomni vesti in v razpravi izražajo mnenja o vsebini moralnega zakona, o strukturah boljšega sveta, o zamislih razsvetljenstva v pomenu »najboljše je glasno razmišljanje s prijateljem« (Lessing).
- In končno je obstajala *politična funkcija* ponuditi ljudem v ložah v družbi, v kateri je sicer vrelo, je bila pa še zmeraj absolutistično sestavljena, neodvisen »moralističen notranji prostor« (Reinhart Koselleck), v katerem je bilo mogoče v pričakovanju prihajajoče meščanske revolucije doživeti »skrivnost svobode« kot »svobodo na skrivnem«. ²⁷

Posebej je treba omeniti pomen socialne funkcije. Po analizi obsežnega gradiva virov je Karlheinz Gerlach za Brandenburg-Prusijo v 18. stoletju ugotovil: »Samo manjšina je s prostozidarstvom povezovala intelektualno visoke ali celo ezoterične cilje. Večina prostozidarjev je iskala skupnost poštenih, krepostnih, družbeno uglednih in vplivnih mož. Prizadevali so si za družabnost ter socialno in kulturno angažiranost.« ²⁸

Tri velike skupine prostozidarstva

Kar zadeva svetovno prostozidarstvo, so z opisanim procesom diferenciacije v 19. stoletju nastale najmanj tri velike (znotraj delno precej diferencirane) vrste prostozidarstva, ki še danes določajo podobo združenja:

- *Etično-simbolno* prostozidarstvo prevladuje po svetu ter ga zastopajo predvsem angleško in ameriško prostozidarstvo ter mnoge celinskoevropske velike lože, med katerimi je tudi Velika loža starih in sprejetih prostozidarjev Nemčije (GL AFuAM vD). V to skupino sodi približno 95 odstotkov prostozidarjev na svetu, ki jih je zdaj skoraj 2,3 milijona ²⁹. Prostozidarstvo te skupine je versko odprto, ne zahteva opredelitve za krščanstvo, kot pogoj za članstvo pa zahteva priznavanje »višjega bitja« (*supreme being*) in navzočnost »svete knjige« (v krščanski kulturi je to Biblija) kot *simbola* za transcendentalno referenco človeka. Znotraj etično-simbolnega prostozidarstva pa obstajajo občutne razlike. Obstajajo liberalnejše podvrste ter takšne s formalno in vsebinsko močno konservativno usmerjenostjo. Pri tem je mogoče razlikovati skupine z močno razsvetljensko-humanističnim profilom od tistih z močno ezoterično ali celo zelo konvencionalno-meščansko, tradicionalno versko usmeritvijo.
- *Krščansko* prostozidarstvo kot pogoj za članstvo zahteva opredelitev za nauke Jezusa Kristusa. Zastopajo ga predvsem velike lože skandinavskih držav (Švedska, Norveška, Danska, Islandija) ter v naših krajih Velika narodna loža prostozidar-

²⁷ Reinhart Koselleck.

²⁸ Gerlach, Karlheinz: Die Freimaurerei, op. cit., str. 11.

²⁹ Podatek 6 milijonov, ki se še zmeraj pogosto pojavlja, je zelo pretiran, saj se je število prostozidarjev od sedemdesetih let 20. stoletja zlasti v ZDA ter Angliji, Avstraliji/Novi Zelandiji in Kanadi zmanjšalo za več kot 3,5 milijona.

jev Nemčije (GLL FvD, prostozidarski red). Poudarjeno verska narava te podvrste prostozidarstva, ki se nedvoumno nanaša na Jezusa Kristusa, »najvišjega mojstra« krščanskega prostozidarskega reda, se ne nazadnje kaže v jasnem kristološkem vrhuncu, pri katerem se kri bratov reda v ritualu simbolno združi s krvjo »najvišjega mojstra«, prelito za človeka. To simbolno dejanje izpolnjuje nalogo »mu slediti v verovanju, v upanju in v ljubezni«. Skupini krščanskih prostozidarjev po svetu pripada približno 2,5 odstotka vseh prostozidarjev.

- *Sekularno-liberalno* prostozidarstvo zastopa predvsem Veliki Orient Francije. Po svetu mu pripada prav tako 2,5 odstotka prostozidarjev. Veliki Orient se v statutu opredeljuje kot »filozofska, filantropska in napredna institucija«, ki se je odrekla simbolu »velikega graditelja« v svojih ritualih, medse sprejema tudi ateiste, zavzema stališča pri družbenih in političnih vprašanjih ter od članov pričakuje tudi družbenopolitično angažiranost. V Franciji ji pripada okoli 47.000 prostozidarjev. Prostozidarstva *Grand Orient de France* (in nekaterih enako strukturiranih velikih lož v drugih državah) večina velikih lož sveta ne priznava kot regularnega.

Opozoriti je treba, da poleg teh skupin prostozidarstva, organiziranih v moška združenja, obstaja še prostozidarstvo žensk in da se to zdaj razvija zelo dinamično. V številnih državah poznajo tudi sisteme »mešanih« lož (lože, ki sprejemajo moške in ženske), od katerih je *Droit Humain* najpomembnejša skupina. V naših krajih prostozidarstvo žensk zastopa Ženska velika loža Nemčije; danes jo sestavlja skoraj 30 lož.

Drugače od jasne prevlade etično-simbolnega prostozidarstva, kar zadeva *mednarodno perspektivo*, je bila v *Nemčiji* v 19. in zgodnjem 20. stoletju občutno v ospredju krščanska oblika, ki so jo zastopale »staropruske velike lože« (Velika narodna matična loža »*Zu den Drei Weltkugeln*«; Velika narodna loža prostozidarjev Nemčije, prostozidarski red; Velika loža Prusije, imenovana »*Royal York zur Freundschaft*«). Do zapiranja lož pod pritiskom nacionalsocialističnega sistema sredi tridesetih let 20. stoletja sta tem velikim ložam pripadali več kot dve tretjini nemških prostozidarjev. Staropruske velike lože so si prilastile posebno »nemško komponento«. ³⁰

Skupne značilnosti različnih oblik prostozidarstva

Kljub opisani diferenciaciji so bili za prostozidarstvo hkrati tudi zmeraj konstitutivni nekateri osnovni elementi, ki so ostajali isti ne glede na državo in čas in zaradi katerih je smiselno pri vsej različnosti govoriti o *družbeno-kulturni vrsti »prostozidarstva«*. ³¹

Te značilnosti prostozidarske osnovne strukture so bile in so še vedno zlasti štiri:

³⁰ Runkel, Ferdinand: Zgodovina prostozidarstva, prvi zvezek, nova izdaja, Königswinter 2006, str. 15.

³¹ Sicer je prostozidarstvo zmeraj ostajalo »prostor, kjer je bilo vse mogoče«, toda ta prostor »ni bil nedoločen, vseboval je razpoznavne strukture in pravila«. Prim. Neugebauer-Wölk, Monika: »*Einführung*« z Maurice, Florian: *Freimaurerei um 1800*, op. cit., str. XVIII.

- Zaprta, praviloma moška skupina, zaščiten s prikritimi rituali, oz. »prostozidarska skrivnost«, ki določa meje skupine lože, pri tem pa opravljanje prisege zaupnosti oziroma slavnostne zaobljube deluje kot sprejetje »pogodbe skupine«, ki je zavezujoča in katere kršitev je sankcionirana z izločitvijo iz združenja. Kar zadeva prisege, katerih besedila so lahko občasno videti grozljivo kruta, ne smemo iz obravnave izključiti igrivega elementa, ki ima v prostozidarski ritualistiki pomembno vlogo in se v »protiprostozidarstvu« praviloma spregleda.³²
- *Iniciacijska narava* ritualov: uvajanje novega člana in njegova pot skozi različne stopnje potekata v ritualnih oblikah, ki jih od Arnolda van Gennepa opisujejo kot »obredi prehoda« (*rites de passage*)³³ in so izraz posebne človekove podobe v prostozidarstvu, usmerjene na notranji razvoj človeka.
- *Gradbena simbolika*, v središču katere je »velikemu graditelju« simbolno zavezana zamisel obstoja in časa kot smiselno upodobljive stavbe, ki pa je bila pozneje v povezavi z nastankom sistemov višjih stopenj občutno razširjena z ezoterično-hermetičnimi elementi, alkemijo in reminiscencami viteštva.
- *Kanon vrednot*, ki je povezan z različnimi, pogosto nasprotnimi, delno razsvetljensko-humanističnimi, delno ezoteričnimi, delno versko zaznamovanimi pojmi, kot so človeška ljubezen, bratstvo, potrpežljivost, iskanje višjega védenja in hermetičnega prepoznavanja, pobožnost, krščansko verovanje in okrvavljeno stapljanje z odrešenikom, stavi na »poučevanje« teh vrednot v skrivnostnem okolju lože ter s tem konstituira in omeji skupino lože kot pozitiven notranji protisvet različnim »posvetnim« zunanjim svetovom.

Osnovno strukturo in kanon vrednot pa je bilo mogoče že od začetka zelo različno oblikovati oziroma interpretirati, kanon vrednot zlasti tudi v pomenu za politično-družbene in filozofsko-verske kontekste, v katerih so se definirali lože in sistemi lož. To pomeni, da je bilo prostozidarstvo v zgodovinskem razvoju združljivo z zelo različnimi političnimi strukturami, najprej (in predvsem) s strukturami meščanske družbe, ki so se uveljavljale v 18. stoletju, ko je prostozidarstvo vsaj občasno ustrezalo napredku in je postalo katalizator prihodnjih političnih reform, tj. daljnosežnih sprememb v pomenu meščanske enakosti, demokracije in nacionalne neodvisnosti. Toda zaradi za prostozidarstvo konstitutivnega ločevanja notranjega in zunanjega prostora, notranjih (zasebnih) in zunanjih (javnih) vrlin, se je prostozidarski kanon vrednot pokazal tudi kot združljiv s preddemokratično-absolutističnimi in – to se je pokazalo zlasti na prehodu v trideseta leta 20. stoletja – z nedemokratičnimi, politično-avtoritativnimi in nacionalističnimi strukturami. Na koncu so želeli veliki deli nemškega prostozidarstva – predvsem krščansko-staropruskega – Inbrunstom slediti nacionalsocializmu in njegovemu führerju.³⁴

³² »The ceremonial side is really one of our great differentiators, but ... they are just plays ... and they are rather nice plays ...« Nigel Brown, Grand Secretary of the United Grand Lodge of England, v: The Social Issues Research Center: The Future of Freemasonry, London 2012, str. 30.

³³ Van Gennep, Arnold: *Übergangsriten*, prevod S. Schomburg-Scherff, Frankfurt na Majni 1986 (franc. izvirnik *Les rites de passage*, 1909).

³⁴ V zvezi s tem podrobno prim. Höhmann, Hans-Hermann: Identität und Gedächtnis, op. cit., str. 63–78.

Že te navedbe o prostozidarskem kanonu vrednot jasno pričajo o tem, da so naštete enake elemente prostozidarstva v zgodovini prostozidarstva zmeraj znova različno razumeli in oblikovali. Ni pa bil le prostozidarski kanon vrednot in usmeritev tisti, ki ga je bilo mogoče od začetka vsebinsko prilagodljivo interpretirati, predvsem v pomenu za politično-družbene in filozofsko-verske kontekste, v katerih so se lože in sistemi lož definirali. Različni koncepti, kar zadeva vprašanja, ali je prostozidarstvo etično usmerjeno združenje, »sistem moralnosti« ali verski red in ali naj se v združenje sprejemajo samo kristjani ali vsi ljudje, ki priznavajo boga, so delovali na vsebino in obliko ritualov, to pa je zgostilo razmišljanje in diskurze o nekaterih »vrstah nauk« prostozidarstva in jim podelilo kontinuiteto.

Sicer je res, da so simboli in rituali v svoji zdaj že tristoletni zgodovini posebne značilnosti prostozidarstva, zaradi katerih se to razlikuje od drugih etično-družbenih združenj, toda simboli in rituali ne določajo konceptualnih vsebin prostozidarstva (ali jih določajo le delno), ki se razlikujejo med sistemi, pogosto tudi med ložami, in ki so pogosto dosegle novo simbolno-ritualno različico v skladu z vsakič prevladujočo ideološko podlago in interesno strukturo.

»Prostozidarska skrivnost«

Različne oblike prostozidarstva so v zgodovini najbolj povezali bratska *skupnost*, molčečnost, določanje meja skupine, razlikovanje notranjega in zunanjega – skratka »*prostozidarska skrivnost*«. Imela je in še vedno ima različne funkcije za ustvarjanje prostozidarskih skupin ter je torej zelo pomembna tudi za vprašanje o spremembah in reformah prostozidarstva. Med temi (tudi še danes) delno zavestno določenimi, delno implicitno prakticiranimi funkcijami prostozidarske skrivnosti – delno po Michaelu Vogesu – je tudi v sedanosti mogoče razlikovati sedem funkcij.³⁵

- *Zaščitna funkcija*: prvotno je bilo ohranjanje skrivnosti sestajanja lož – kot tudi dejavnosti veliko drugih razsvetljenih združenj – pogoj za sfero, prosto državnega in cerkvenega vmešavanja in nadzorovanja, ki je bila namenjena prakticiranju novega socialnega modela skupin in izvajanju razsvetljenskih diskurzov. Če prilagodimo že omenjeno ugotovitev bielefeldskega zgodovinarja Reinharta Kosellecka: »skrivnost svobode« je bilo pričakovati samo kot »svobodo na skrivnem«. ³⁶ Hkrati je bila skrivnost zmeraj tudi zahteva druge zaščite: ohranjanja integritete ritualnega dogajanja.
- *Socialna funkcija*: udeležnost pri skupni skrivnosti je bila namenjena krepitvi prijateljstva in ustvarjanju omrežij med ljudmi, ki se drugače ne bi srečali kot prijatelji. Na »tehtnici«, simbolno konstituirani v ritualu, so lahko ljudje različnih socialnih razredov, slojev in okolij komunicirali med seboj. Srečevanje »zgolj« ljudi v

³⁵ Prim. Voges, Michael: *Aufklärung und Geheimnis*, op. cit., str. 79–82.

³⁶ »Navidezno brez vplivanja na državo so državljani v ložah, tem skrivnem notranjem prostoru v državi, prav v tej državi ustvarili prostor, v katerem je – pod zaščito skrivnosti – državljanska svoboda že uresničena. Svoboda na skrivnem je postala skrivnost svobode.« Koselleck, Reinhart: *Kritik und Krise*, op. cit., str. 60.

prostozidarskem ritualu sicer ni odpravilo družbenih razlik, jih je pa premagalo v notranjem prostoru lože in vsaj oslabilo njihov pomen zunaj lože: »Princ je,« pravi svečenik v Mozartovi in Schikanederjevi prostozidarski »Čarobni piščali« pred sprejemom Tamina, toda Sarastro odgovori: »Še več, človek je«.

- *Integrativna funkcija*: skrivnost in sodelovanje pri njej povezujejo na splošno bolj nedoločne namene prostozidarstva z ustvarjanjem čustveno doživete, z vrednotami in simboli idealizirane skupnosti. Prostozidarska skrivnost deluje tudi kot čustvena domovina, kot atribut, ki sodi v skupen dom: »Kar si povemo, nobenemu izvedeti ni, molččnost in zaupanje, no, na tem se tempelj gradi«, je o tem spesnil prostozidar Goethe.
- *Pedagoška funkcija*: pod zaščito zaupnosti predstavljeni odprtost in pripravljenost za osebno spreminjanje (»samoizpopolnjevanje«, »delo na neobdelanem kamnu«, samem sebi) sta namenjeni poučevanju vrlin,³⁷ ki bi se morale kazati tudi v »posvetnem« okolju prostozidarja. V številnih besedilih in ritualih od začetka sodobnega prostozidarstva dalje, je mogoče zaslediti namen, vplivati na držo člana lože, v smislu moralnega razvoja človeka.³⁸

Prostozidarska skrivnost je imela (in še ima) tudi funkcije, ki so bolj ali manj v nasprotju z izraženimi predstavami o ciljih prostozidarstva, so pa kljub temu do danes ohranile učinkovitost. Tukaj naj navedemo:

- *Funkcija utemeljevanja iluzije*: prostozidarska skrivnost je namenjena (vsaj tudi) ustvarjanju in zagotavljanju prostora za doživljanje najrazličnejših »ambicij za samouresničenje in samopovzdignjenje«. V zvezi s tem so ritualne konstrukcije namenjene ustvarjanju posebne, s posvetnega sveta privzdignjene atmosfere stopnjevanja vrednot in občutenj, predaji funkcij, priznanj in redov, obojestranskemu prisojanju posebne osebne pomembnosti³⁹ ter izvajanju obširnih ceremonij, na primer, ko velike lože izvajajo mednarodne prireditve in se srečujejo predstavniki različnih nacionalnih prostozidarstev.
- *Funkcija zaklepa*: skrivnost z inherentnim ovitjem združenja v »plašč skrivnostnega« lahko poveča privlačnost prostozidarstva in se občasno slavi celo kot eno glavnih oglasnih sredstev združenja.
- *Funkcija notranje hierarhizacije*: širitev redov prostozidarstva čez tradicionalne stopnje »vajenec«, »pomočnik« in »mojster« v pomenu »hierarhije posvetitev« ustvari ne samo razširjene možnosti doživljanja, oblikovanja in samouresničenja, temveč tudi pregrade in notranjo diferenciacijo, ki so se neredko dokazale in se dokazujejo kot element ustvarjanja konfliktov znotraj lož ter med ložami in velikimi ložami.

³⁷ Prim. Hammacher, Klaus: Einübungsethik. Überlegungen zu einer freimaurerischen Verhaltenslehre, Schriftenreihe der Forschungsloge Quatuor Coronati Bayreuth, št. 45/2005.

³⁸ Prim. Hasselmann, Kristiane: Die Rituale der Freimaurer. Performative Grundlegungen eines freimaurerischen Habitus im 18. Jahrhundert, Bielefeld 2008.

³⁹ V zvezi s tem podrobno Höhmann, Hans-Hermann: Habitus, Soziales Feld, Kapital. Freimaurerei im Lichte der Soziologie Pierre Bourdieus, v: isti: Freimaurerei, op. cit., str. 115–131.

Končno je treba opozoriti na prakso, ki temelji na neposrednem nasprotju z vsemi prostozidarskimi predstavami o ciljih in načelih: *instrumentalizacija prostozidarskih oblik* za politično delujoče elite, ki nimajo ničesar (ali ničesar več) opraviti s prostozidarstvom, na katere pa se potem pogosto priključijo različne predstave o zarotah (primer: organizacija »Propaganda Due«, P2, ki se je pripela na nekdanjo italijansko prostozidarsko ložo in – brez povezave z rednim italijanskim prostozidarstvom – v sedemdesetih letih 20. stoletja postala politična skrivna organizacija).

Prostozidarska »skrivnost« pa je preprečevala tako komunikacijo z javnostjo in družbo kot gradnjo regionalnih in mednarodnih omrežij ter – predvsem s prekrivajočimi se članstvi – sodelovanje z drugimi združenji.⁴⁰ Zaradi za lože značilnega razmerja med zaprtostjo in odprtostjo je postalo prostozidarstvo – kot je prvi prikazal Georg Simmel – »skrivna družba« specifičnega in na začetku zelo omejenega tipa.

Tudi Michael Voges opozarja na ambivalentnost prostozidarske skrivnosti.⁴¹ Po eni strani je ta pomemben element prostozidarske organizacijske strukture, po drugi strani pa ji stalno nasprotujejo elementi, »ki imajo poudarjeno javen značaj«. Pri tem Voges opozarja na najrazličnejše oblike prostozidarskega predstavljanja v javnosti in poudarja javno dojetje kmalu neobvladljive prostozidarske publicistike. Prav zaradi te »poljavnosti« naj bi se prostozidarstvo že od začetka v strogem pomenu razlikovalo od skrivnih združenj. »Poljavna« narava prostozidarstva je vidna v celotni zgodovini združenja in ima tudi v sedanjosti določujočo vlogo za naravo komunikacije med prostozidarstvom in njenim družbenim okoljem.⁴²

Občutljivo razmerje: prostozidarstvo in razsvetljenje

V kontekstu zgodovinskega razvoja diferenciranih, a občutno različnih struktur je treba problematizirati tudi pogosto poudarjen *odnos prostozidarstva do razsvetljenstva*.

Prostozidarske lože je mogoče v pomenu razsvetljenstva vsekakor razumeti kot modele meščanske družbe, kot socialne ključne celice, v katerih se meščanska morala obravnava diskurzivno in se v sodelovanju z brati praktično uresničuje. Skrivnost ritualov in pogosto skrivanje socialne prakse sta bila pri tem uporabljena kot zaščita, kajti politične razmere niso dopuščale odprtega izvajanja takšnih namer.

To pa ne pomeni, da so bili člani lož, niti same lože niti v 18. stoletju nastali prostozidarski sistemi, zmeraj in na splošno »nosilci razsvetljenstva«. Razsvetljenje je bilo ena možnost med mnogimi. Može, ki so se imeli za razsvetljence, so lahko prostozidarske lože uporabljali kot priložnost za lokalno druženje, toda lože niso bile odvisne od razsvetljenstva kot

⁴⁰ Prim. Zaunstöck, Holger: Die vernetzte Gesellschaft. Überlegungen zur Kommunikationsgeschichte des 18. Jahrhunderts, v: Berger, Joachim/Grün, Klaus-Jürgen: Geheime Gesellschaft. Weimar und die deutsche Freimaurerei, München Dunaj 2002, str. 147–153.

⁴¹ Voges, Michael: Aufklärung und Geheimnis, op. cit., str. 82.

⁴² Podrobno v zvezi s tem Höhmann, Hans-Hermann: Der deutsche Freimaurerdiskurs der Gegenwart: Was ist, was will, was soll die Freimaurerei?, v: isti: Freimaurerei, op. cit., str. 152–178.

vsebine. Tudi opazovalci, ki bi radi sprejeli stalno tesno povezavo med prostožidarstvom in razsvetljenstvom, morajo pritrđiti ugotovitvi bielefeldskega zgodovinarja Rudolfa Vierhausa, da so v prostožidarstvo pritekale tudi popolnoma drugačne misli od razsvetljenstva, tudi takšne, ki jim je mogoče pripisati kar protirazsvetljenski značaj.

Vierhaus meni, da so to pritekance okrepile tiste tendence prostožidarstva, »ki poleg ugrezanja v zgolj druženje odličnikov pomeni veliko nevarnost: dovzetnost za ezoteriko, psevdomistiko in skrivnostnost kot izraz samopripisane pomembnosti, ki od zunaj ni utemeljena.«⁴³

»Klasični prostožidarski diskurz« in reforme Friedricha Ludwiga Schröderja

Spremembe in diferenciacije, tj. reforme, ki so bile in so ostale značilne za zgodovino prostožidarstva, so se samo delno izvajale »od spodaj«, evolucijsko in počasi, po krajih in sistemih različno, delno pa so potekale tudi zgodovinsko združeno, v kontekstu družbeno-političnih sprememb, v nizih večjih in manjših reform.

Reforme so bile povezane z reformnimi diskurzi. Tudi glede na oblikovanje prostožidarstva današnjega dne je smiselno slediti razpravam, ki so potekale na prehodu iz 18. v 19. stoletje – pogosto v navezavi na Lessingovo delo »Ernst und Falk«. Izjemno zanimivih je predvsem pet avtorjev: Sam Lessing, Wieland, Herder, Fichte in Krause. »Glasno razmišljanje« te peterice in zgodovina sprejema njihovega razmišljanja pa že skoraj sama po sebi označujeta tako rekoč »zlato dobo« prostožidarskega diskurza v Nemčiji, katere raven ni bila dosežena nikoli več.⁴⁴

Gottholda Ephraima Lessinga (1729–1781) razočara prostožidarstvo njegovega časa. Vendar pa prostožidarstvo zanj še zmeraj ostaja pomembno kot institucija, zlasti če lahko izpolnjuje namensko funkcijo premostitve konfliktov. Tudi Lessinga prostožidarstvo fasciniira. Tudi on kritizira konkretno obliko združenja, katerega »današnja shema mu sploh ne gre v glavo«. Tudi on čuti izziv, kako bistvo prostožidarstva spraviti na pojem »prave ontologije« ter prikazati, »kaj in zakaj prostožidarstvo sploh je, kdaj in kje je bilo, kako in s kakšnimi sredstvi se spodbuja ali ovira.« To izvede – predvsem v delu »Ernst und Falk«, toda ne samo v njem⁴⁵ – kot odvetnik *kulture posredovanja, ki presega meje*, katerega medij in cilj sta *prijateljstvo in človeška ljubezen* in ki se uresničuje v odprtem *procesu iskanja resnice*. Ob branju Lessingovega dela »Ernst und Falk« glede na predpostavljene sodobne

⁴³ Vierhaus, Rudolf: *Aufklärung und Freimaurerei in Deutschland*, v: isti: *Deutschland im 18. Jahrhundert. Politische Verfassung, soziales Gefüge, geistige Bewegungen*, Göttingen 1987, str. 110–125, tukaj str. 118.

⁴⁴ Podrobno v zvezi s tem Höhmann, Hans-Hermann: *Zwischen Aufklärung und Esoterik. Humanistische Freimaurerei als Projekt für das 21. Jahrhundert*, 2. izdaja, Leipzig 2014, str. 26–35.

⁴⁵ Najzanimivejša izdaja je: Lessing, Gotthold Ephraim: *Ernst und Falk* z nadaljevanji Johanna Gottfrieda Herdera in Friedricha Schlegla, uredil in spremno besedilo napisal Ion Contiades, Frankfurt na Majni 1968. Prim tudi Dziergwa, Roman: *Lessing und die Freimaurerei. Untersuchungen zur Rezeption von G. E. Lessings Spätwerk »Ernst und Falk. Gespräche für Freymäurer in den freimaurerischen und antifreimaurerischen Schriften des 19. und 20. Jahrhunderts (bis 1933)*, Frankfurt na Majni, i. d. 1992.

ideje je mogoče o razmerju med etiko in družbo odkriti misel, ki se več kot 200 let pozneje znova pojavlja kot »Böckenfördejeva formula«. Svobodno pravno državo, pravi profesor prava in ustavni sodnik Ernst-Wolfgang Böckenförde, naj bi omogočali pogoji, ki naj jih ta zaradi svobode ne bi bila zmožna ustvariti z zakonom in pravnimi omejitvami ter ki bi bili, če naj bi postali v politični in družbeni resničnosti učinkoviti, odvisni od »moralne substance posameznika in homogenosti družbe«. ⁴⁶ Lessing v tem pogledu pravi enako, da država ne more odpravljati »groznih meja« med državo, cerkvijo, družbenimi skupinami in posamezniki z močjo zakona. Za njihovo premagovanje naj bi bilo potrebno »dodatno delo« *opus supererogatum*, in želi si, da bi prostozidarji »k svojim nalogam dodali«, da bodo močno sodelovali pri tem. ⁴⁷

Lessing ni edini udeleženec v »klasičnem prostozidarskem diskurzu«, katerega sodobnost velja v kontekstu iskanja virov za (ponovno) odkrivanje *sodobnega prostozidarstva v tradiciji humanizma in razsvetljenstva*.

Za *Christopha Martina Wielanda* (1733–1813) pomeni razsvetljenje priučitev zmožnosti razlikovanja med svetlim in temnim, svetlobo in temo ter to, da prostozidar »ne raziskuje hermetične, magične, gnostične in kabalistične skrivnosti«, temveč je državljani sveta in se obveže k *svobodi, enakosti, pobratenju* kot resničnim temeljem prostozidarstva. ⁴⁸

Filozofska in pedagoška mnenja *Johanna Gottfrieda Herderja* (1744–1803) pomenijo vrhunec nemškega in evropskega razsvetljenja 18. stoletja: Herderjev globlji, univerzalno utemeljen humanizem, njegova demokratična interpretacija zgodovine in družbe, njegove zamisli o enakosti ljudi, enakopravnosti in bratski povezanosti vseh ljudstev in narodov, njegova obsodba kolonializma, njegovo zavračanje vojne in nasilja, njegovo zavzemanje za strpnost in intelektualno svobodo vsebujejo *nepogrešljive orientacijske točke* za obvladovanje nerešenih težav človeštva sedanjosti. ⁴⁹ Kar zadeva prostozidarstvo, se Herder (na začetku) najdlje oddalji od njegove institucionalne oblike: »Vsi takšni simboli so nekoč sicer bili dobri in potrebni, toda po mojem niso primerni za naše čase. Za naše čase je potrebno nasprotje njihove metode, čista svetla jasna resnica.« ⁵⁰ Herder pa spremeni svoje stališče ob sodelovanju s Friedrichom Ludwigom Schröderjem pri njegovi hamburški reformi ritualov in tedaj postulira humanitarno *skupnost*, ker »družba zmore tisočkrat več, kot bi lahko zmogli raztreseni posamezniki tudi pri najzlahnejši učinkovitosti«.

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) – sredi oblikovanja reformnega procesa po zlomu »stroge observance« – ostaja institucionaliziranemu prostozidarstvu najmočnejše zavezan.

⁴⁶ Böckenförde, Ernst-Wolfgang: Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation, v: Recht, Staat, Freiheit, Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte, Frankfurt na Majni 1991, str. 42–64, tukaj str. 60.

⁴⁷ Lessing, Gotthold Ephraim: Ernst und Falk, op. cit., str. 27.

⁴⁸ Citirano po Volk, Peter: Wieland, Christoph Martin (1733-1813), v: Reinalter, Helmut (ur.): Freimaurerische Persönlichkeiten in Europa, Innsbruck 2014, str. 165–170, tukaj str. 169.

⁴⁹ Prim. Förster, Wolfgang: Johann Gottfried Herder und das Programm einer »neuen Aufklärung«, v: Zeitschrift für marxistische Erneuerung, <http://www.zeitschrift-marxistische-erneuerung.de/article/966.johann-gottfried-herder-und-das-programm-einer-neuen-aufklaerung.html>, nazadnje obiskano 30. 11. 2015.

⁵⁰ Herder, Johann Gottfried: Gespräch über eine unsichtbar-sichtbare Gesellschaft, v: Ion Contiades (ur.), op. cit., str. 72.

Tudi njemu je bilo do tega, da se »na tabulo raso prostozidarstva napiše nekaj, kar je je vredno«. Zaposlovalo ga je vprašanje, ali obstaja prepričljiv namen lože, odgovor pa je videl v *poslanstvu humanističnega izobraževanja* v prostozidarskih ložah ter temu primer-no poslanstvu pripiše nalogo »z izhajanjem iz družbe in oddaljitev od nje ... odpraviti slabosti načina izobraževanja v širši družbi in preoblikovati enostransko izobraževanje za posebni status v splošno človeško izobraževanje, v vsestransko izobraževanje celega človeka, za človeka«. ⁵¹

Karl Christian Friedrich Krause (1781–1832) zagovarja prepričanje, da bi »s čiščenjem nekaterih cehovskih in kritike vrednih sestavnih delov« lahko »celotno posredovano upora-bo« vključili v »človeško združenje«, ki ga je osnoval, ter jo s tem hkrati ohranili in prese-gli, kar je znova različica zgodovinskega »stopenjskega modela« prostozidarstva. Krause je leta 1814 po zmagi nad Napoleonom objavil več sestavkov, ki so bili nato zbrani in ob-javljeni pod programskim naslovom »Entwurf eines europäischen Staatenbundes als Basis des allgemeinen Friedens« (Razvoj evropskega združenja držav kot podlaga za splošen mir). Možnosti vplivanja prostozidarstva je Krause videl v pripravi prihodnjega združenja ljudi v »ločenih dvorinah« in »pod vodstvom instinkta razuma«. ⁵²

Zanimivo je le, da prostozidarski ritual v nobenem od teh konceptov nima *vsebinsko* po-membne vloge. Vsem avtorjem gre le za vsakokrat drugače osredotočeno *funkcijsko struk-turo* prostozidarstva. Rituali so sekundarni in sledijo zamislim. Na Ernstovo vprašanje: »Prostozidarstvo naj ne bi bilo avtoritarno? – Ali nima besed in znakov in rab, ki bi lahko bili povsem drugačni in so torej avtoritarni?!«, Lessingov Falk odgovarja: »Vse to ima. Toda te besede in znaki in te rabe niso prostozidarstvo.«

Ritual *ni izvor prepoznavanja, temveč duhovna praksa*, s katero se kognitivno določen nam-en združenja zasidra v odnosu prostozidarja ter postane vir etične motivacije in med-človeške topline.

Ne nazadnje je mogoče v tej povezavi omeniti hamburškega reformatorja *Friedricha Ludwiga Schröderja* (1744–1816) kot zastopnika *usmeritve vrednot in zasnove ritualov* prostozidarstva, izpeljanih iz razsvetljsko-humanistične tradicije. To ne nazadnje kaže struktura nalog, ki jo Schröder povezuje z ritualom: ⁵³

Utrjevalo naj bi se *etično stališče* človeka, opominja se na *izpolnjevanje moralnih dolžnosti*, zahteva se *premagovanje predsodkov* in *iskanje resnice, zlasti o samem sebi*. Odpravile naj bi se vse zmote, ki so človeštvu napoti. Skupno naj bi ritual po mnenju Schröderja spodbudil samovzgajanje bratov prostozidarjev v *razsvetljene in odgovorne ljudi*. K temu sodi – po

⁵¹ Fichte, Johann Gottlieb: Philosophie der Maurerei. Briefe an Konstant, ur. Thomas Held, Düsseldorf in Bonn 1997.

⁵² Krause, Karl C. F.: Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurerbrüderschaft, Dresden 1820, S. CLXX-VI, citirano po: Hörn, Reinhard: Der Einfluß freimaurerischer Ideen auf Krauses »Urbild der Menschheit«, v: Kodalle, Klaus-M.: Karl Cristian Friedrich Krause (1781–1832). Studien zu seiner Philosophie und zum Krausismo, Hamburg 1985.

⁵³ Schröder, Friedrich Ludwig: Ritual des Lehrlings-Grades der unter der Constitution der großen Provinzial-Loge von Hamburg und Niedersachsen arbeitenden gerechten und vollkommenen Freimaurer-Logen (1801).

Schröderjevih besedah – »osredotočenost na zaklade duha in srca ter le na tisto čast, ki jo človek podeli sam sebi«.

Ritual mora biti poudarjen, toda preprost. Izvaja se v delovni sobi, v gradbeniški loži, ne v templju. Bratje se zberejo na sočasno duhovni in moralni delavnici. Delo se ne začne s slavnostno-ceremonialnim vstopom ali ezoterično »predložo« – kot ga predvideva današnji ritual Velike lože Nemčije (AFuAM) – temveč z mojstrovim udarcem kladiva. Delo poteka izključno v treh stopnjah vajenski, pomočniški in mojstrski, ker je po Schröderjevem razumevanju edino to prostozidarsko smiselno. Schröder in Herder, ki sta sodelovala pri hamburški reformi ritualov, se strinjata, da bi prostozidarstvo, ki obsega več kot samo stare stopnje, nasprotovalo vsemu »razumu in izkušnjam«. ⁵⁴

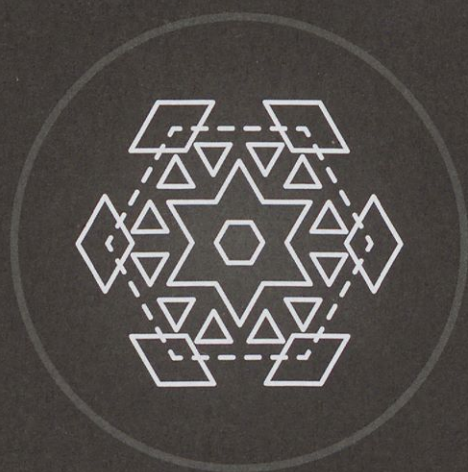
Za Schröderja je odločilno *ujemanje v vrednotah*, za katere se prostozidarstvo zavzama. Druge zahteve po ujemanju, zlasti verske, v loži ne smejo imeti pomena. Kot »zgolj človek« prostozidar išče samo to, kar iščejo vsi ljudje, kar jih kot ljudi povezuje in kar ustreza dostojanstvu, ki si ga človek sam prizna. Toda, »vse, kar drugače smo in iščemo in v kar verjamemo in kar imamo, pustimo pred vrati srečanja« – da ne bo pomote, »srečanja«, in ne templja.

Ritual je v svoji celovitosti izobraževanje razuma in srca. Pri ritualu naj bi sodelujoči bratje prostozidarstvo racionalno zaznali in čustveno doživeli, tako da bi bil rezultat »ravnanje za izboljšanje človeštva«.

⁵⁴ Herder: Pismo Schröderju z dne 24. 11. 1800, v: DA9, str. 637 (št. 166a).

Razstava »Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije (Narodni muzej Slovenije)

Dieter A. Binder

**Prostozidarstvo
kot sredstvo
za vzgojo
gentlemanov**

Povzetek

Prostozidarstvo velja za pomemben dejavnik »samoplemenitenja« v okviru emancipacije meščanstva.

Prispevek razumeva prostozidarstvo kot vzgojni proces z blagodejnim vplivom na oblikovanje civilne družbe. Ne glede na pogosto izraženo tesno povezavo med to novo obliko družbe in razsvetljenstvom se osredotoča predvsem na vzgojno funkcijo obreda kot sredstva za zmanjševanje družbenih neenakosti v korporativni družbi. Kniggejeva vzgojna razprava upošteva tradicijo razprave *Il libro del Cortegiano* Baldassara Castiglioneja, ki je bila v Angliji dobro sprejeta, hkrati pa se neposredno sklicuje na vzgojne kategorije Starodavnih dolžnosti zgodnjih prostozidarjev v Angliji. Družbena odprtost te diskretne družbe je omogočila, da so se moški različnih družbenih porekel združili na ravni bratstva. Obred je izenačil razlike med moškimi in hkrati vzpostavil kodeks vedenja, ki ni dovoljeval, da bi odnosi postali preveč domači, ter tako navsezadnje upošteval obstoječo družbeno hierarhijo zunaj lože. Kljub temu si je loža skupaj z razsvetljenstvom prizadevala za enakost – to načelo je pozneje postalo slogan francoske revolucije pod okriljem razsvetljenstva.

KLJUČNE BESEDE: Starodavne dolžnosti, razsvetljenstvo, izobraževanje, baron Adolph Knigge.

Raziskovanje prostozidarstva se osredotoča na izjemne intelektualne izdelke, družbeno-kulturne pojave in zgodovino dožemanja prostozidarskih družb v kontekstu teorij zarote. Le redko pa se obravnava funkcija obreda, čeprav je Kristiane Hasselmann že poudarila njegov vpliv na razvoj državljanskega habitusa.¹ Gledano v celoti se zdi, da znanstvene raziskave pogosteje obravnavajo posamezne kategorije prostozidarstva kot pa širšo sliko. Množica različnih velikih lož ter njihovih pogosto nasprotujočih si ciljev in različnih strukturnih monopolov kaže izjemno veliko povečanje priljubljenosti, ki jo je ta oblika organizacije uživala v javnosti zahodne in srednje Evrope 18. stoletja.

Ko je bil leta 1719 John Theophilus Desaguliers tretjič izvoljen za velikega mojstra Velike lože Londona, dve leti po njeni ustanovitvi, se je družbeni spekter te zveze nenadno spremenil. Malomeščanska loža se je spremenila v »družbeni dogodek«, ki je omogočil, da je bil leta 1721 za velikega mojstra izvoljen vojvoda John Montagu. James Anderson, ki je leta 1723 napisal »Starodavne dolžnosti« – ustavo prostozidarjev, je v tesnem sodelovanju z Desaguliersom sestavil splošna pravila prostozidarstva, ki veljajo še danes. Prav ti predpisi so bili tudi ključni pri preseganju struktur korporativne družbe kljub močnemu vplivu plemstva in kraljevih družin: Franc Štefan Lotarinški je bil sprejet leta 1731, valižanski princ leta 1737 in pruski kralj Friderik leta 1738.

Omenjene »Starodavne dolžnosti« tako opredeljujejo pogoje, ki so jih morali izpolnjevati kandidati: »To pomeni, da so dobri in pošteni, častni in pravični možje, pa čeprav so po

¹ Hasselmann, Kristiane, *Die Rituale der Freimaurer. Zur Konstitution eines bürgerlichen Habitus im England des 18. Jahrhunderts*. Bielefeld: transkripcija, 2009.

svoji veroizpovedi ali verskem prepričanju tudi različni, pri tem pa postane židarstvo središče in orodje za nastanek zvestih prijateljstev med ljudmi, ki bi sicer morali ostati stalno ločeni med seboj.«² Nadaljuje: »Za člane lože pripuščene osebe morajo biti dobri in pošteni možje, svobodno rojeni, zrele in razumne starosti, ki niso niti podložniki niti ženske niti nemoralni ali nespodobni možje, ampak možje na dobrem glasu.«³ »Splošni predpisi« pogoje določajo podrobneje: praviloma se ne sprejemajo možje, mlajši od 25 let,⁴ in noben mož ne more postati član neke lože, ne da bi to ložo obvestil en mesec vnaprej, da se ustrezno preverita ugled in položaj kandidata.⁵ Poleg tega noben kandidat ne more postati brat brez soglasne privolitve vseh članov lože, to pa tudi pomeni, da jih mora za njihovo privolitev formalno zaprositi mojster.⁶

Značilna zveza prijateljstva in sproščenosti, o kateri je govoril Maurice Aymard, se je pojavila na začetku »sproščenega« (18.) stoletja. Vzpostavljane vezi je bilo zelo ekskluzivno.⁷ Če je mož v prijateljski zvezi z drugim možem želel vzpostaviti takšno vez s tretjim možem, je moral o tem vnaprej obvestiti svojega partnerja in ga prositi za dovoljenje, to pa je precej podobno prostožidarskim predpisom. V svoji razpravi »Umgang mit Menschen/O medčloveških odnosih« baron Adolph Knigge poudarja ekskluzivnost takšnih tesnih prijateljstev: »Mimogrede bi svetoval, če je to v posameznikovi moči, da ste zaupni s čim manj ljudmi. Pametno je ohranjati ozek krog prijateljev in ga razširiti le z največjo mero previdnosti.«⁸

Ko primerjamo osnovo za pridobivanje novih članov – »častni in pravični možje« – ter model gentlemana, vidimo neverjetno veliko podobnosti. Izraz gentleman je prvotno označeval pripadnike nižjega plemstva, t. i. zemljiške gospode, vendar so ga vse pogosteje pripisovali vsakemu moškemu z dovolj prihodki in ustrezno izobrazbo, čigar značaj, vedenje in način življenja so bili neoporečni. Geoffrey Beard umešča odmik izraza od svojega aristokratskega izvora na prehod v 18. stoletje.⁹ V tem kontekstu lahko poseben pomen pripišemo opredelitvi pojma gentlemana iz knjige »The Complete English Gentleman« Daniela Defoeja iz leta 1729, v kateri je izoblikovanje gentlemana opisano kot povzdig-

² The Charges of a Free-Mason, I, v: The Constitutions of the Free-Masons. Containing the History, Charges, Regulations, &c. of the most Ancient and Right Worshipful Fraternity. For the Use of the Lodges, London 5723 (1723).

³ Charges, III.

⁴ General Regulations, IV, v: Constitutions.

⁵ General Regulations, V.

⁶ General Regulations, VI.

⁷ Aymard, Maurice, *Freundschaft und Geselligkeit. Ariès, Philippe, Duby, George, (ur.), Geschichte des privaten Lebens*. Frankfurt na Majni: Fischer, 1991, 3. zv., str. 451–495.

⁸ Knjiga barona Adolpha Kniggeja »O medčloveških odnosih« [Hannover: Fackelträger, 1993 (Ausgewählte Werke 6), EA 1788], ki je postala skoraj legendarna, predstavlja odlično tradicijo. Prim. Burke, Peter, *The Fortunes of the Courier. The European Reception of Castiglione's Cortegiano*. Cambridge: Polity Press, 1995. Castiglione, Baldassar, *Il libro de Cortegiano*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 1998. Zapiski 16-letnega Georgea Washingtona v njegovi vadnici dokazujejo, da je tudi on vsrkal ta vzgojna načela (George Washington's Rules of Civility & Decent Behaviour in Company and Conversation. Bedford: Applewood Books, 1988.). Njegovi zaznamki izvirajo od francoskih jezuitov, ki so jih sestavili leta 1595, leta 1640 pa jih je za svojega sina v angleščino prvič prevedel Francis Hawkins. (Prim. George Washington's Rules of Civility and Behaviour, <http://wwwFOUNDATIONS.MAG.COM/civility.html>, datum dostopa: 28. december 2016).

⁹ Beard, Geoffrey, *The Complete Gentleman. Five Centuries of Aristocratic Life*. New York: Rizzoli, 1993.

*Le Grand Livre illustré du patrimoine maçonnique, Paris 2001, državljan kot plemič
(Slika obreda v loži La Clémentine, 1829)*

njenje »nad mehanskost«. ¹⁰ Beard nadaljuje to idejo in citira slovar Samuela Johnsona, ki besedo »gentleman« razlaga kot »moža plemenitega rodu: moža s poreklom, toda ne plemiškim«. Od takšnega moškega se je pričakovalo, da bo dobro izobražen na področjih »slovnice, logike, retorike in [...] olike« ¹¹, saj mu je to omogočilo, da se je odpravil na svoj »grand tour«, zaključno izobraževalno potovanje po Evropi. ¹² Gentleman je moral imeti tudi svoj »plemeniti sedež«, ki je poosebljal njegov dobri okus in je navsezadnje dokazoval, da ima »popolno opremo za smrt«, kar je v najširšem pomenu pomenilo, da je bil dobro opremljen za svojo zadnjo pot. ¹³

Pomembno je, da so tako prostožidarji kot gentlemani morali imeti neoporečen ugled in določeno izobrazbo, ki ju je zagotavljal ustrezen vzgojni model. Prostožidarji so od svojih članov pričakovali, da se bodo v vsakodnevem življenju vedli skladno s tem ¹⁴ in da bodo

¹⁰ Citirano v: Beard, Gentleman, str. 14 in nasl.

¹¹ Beard, Gentleman, str. 34.

¹² Beard, Gentleman, str. 37, se nanaša na esej Francisca Bacona »Of Travel« (1625). Prim. Burke, Peter, Varieties of Cultural History. Cambridge: Polity Press, 1997.

¹³ Beard, Gentleman, str. 200.

¹⁴ Prostožidarjeva obvladanost se je zato morala kazati v vsakodnevem življenju. Charges VI., 2, 5.

zaradi tesne vezi z ložo in značilnih vzgojnih postopkov razvili poseben čut za pripadnost skupini. Znotraj skupine je bil z obredi ustvarjen dinamičen proces, ki je v ključnih točkah od prosilca zahteval, da potuje.¹⁵ Ideja potovanja se kaže v pravicah do obiskov tujih lož, v katerih je moral popotnik na vhodu potrditi svojo identiteto ne le z gesli in prijemi, temveč tudi s svojim zidarskim certifikatom. Svet simbolov in simbolnih besed, s katerimi se je srečeval prosilec, je bilo mogoče dešifrirati le v neprekinjenem dinamičnem procesu znotraj skupine. Znanje klasičnih jezikov, tj. latinščine in grščine, značilno za gentlemana, je dobilo novo, odtujeno obliko. Če upoštevamo zelo veliko poskusov etimološkega izvora, lahko jasno prepoznamo igrivost obreda.

Obred se sklada s pojmom baročne igrivosti, na katero namiguje Johan Huizinga: »V vseh vidikih kulturnega življenja 18. stoletja najdemo nedolžen duh ambiciozne tekmovalnosti, ustanavljanje klubov ter skrivnostnost, ki prežema literarna in likovna združenja, navdušenje nad zbiranjem redkih in naravnih predmetov, trend tajnih združenj ter uživanje v družabnih srečanjih in tajnih sestankih – vse to izvira iz nekakšne igrivosti. To pa ne pomeni, da te sile niso imele vrednosti – nasprotno: prav vzgib igre in predanost, ki ni dopuščala dvoma, sta poskrbela, da so bile zelo plodovite za kulturo.«¹⁶ Funkcija obreda je podobna funkciji plesa, tj. vzpostaviti disciplino v prešernem ozračju.

Če se vrnemo na primerjavo med gentlemanom in prostožidarjem, je jasno, da je v prostožidarskem kontekstu »plemeniti sedež« loža, ki se je iz zidarjeve kočice preobrazila v »templj«. Prostori so sčasoma postajali vse večji. Kar se je začelo s hitrim razmeščanjem obrednih predmetov v zadnjih sobah gostišč in tavern, se je spremenilo v stalen in vsem viden reprezentativni dom. Osrednji del templja in drugi prostori so prejemali zbirke, ki so se pričakovale od gentlemana. *Memento mori* mojstrovega obreda je bila gentlemanova »popolna oprema za smrt«. Čeprav bogato okrašeni grobovi pogosto ustvarjajo iluzijo večnega življenja, je vprašanje smrti in premagovanja strahu pred njo postalo osrednje zanimanje prostožidarstva. Podoba »sublimnega mojstra«, slavljenje smrti in verige bratstva okrog krste preminulega so simboli življenja po smrti, saj se veriga bratov nikoli ne pretrga in traja tudi po smrti.

Richard Senneth govori o propadu javnega življenja v tem obdobju, zato je bil nujen umik v zasebno sfero.¹⁷ To razume kot enega poglobitvinih pogojev za vzpon meščanstva. Na tej točki prevzame loža poseben poljavni značaj – kakor to razume Habermas – ter z zaupnostjo in »omejeno« javnostjo svojim članom ponuja primerno zatočišče – podobno kot vladna politika takratne diplomacije.¹⁸ Specifična družbena struktura v Angliji z zabrisanimi prehodi med aristokracijo, tako imenovanimi starimi družinami in uveljavljajočim se meščanstvom ter močne, politično motivirane spremembe zadnjih desetletij so ustvarile razmere, ki so omogočile sprejemanje teh novih združb. Na začetku 18. stoletja sta se

¹⁵ Beard, Gentleman, str. 46, interpretira figurici iz slovitega meissenškega porcelana, ki prikazujeta prostožidarja, ki opazujeta globus kot »privlačen model [...] za vse uglajene popotnike na grand touru.«

¹⁶ Huizinga, Johan, Homo ludens. Vom Ursprung der Kultur im Spiel. Reinbek: Rowohlt, 1997 (EA 1938), str. 202.

¹⁷ Sennett, Richard, Verfall und Ende des öffentlichen Lebens. Frankfurt na Majni: Fischer, 1983.

¹⁸ Habermas, Jürgen, Strukturwandel der Öffentlichkeit. Neuwied-Berlin: Luchterhand, 1962.

William Hogarth, *Noč* (1738), pijana prostožidarska buržoazija

javno in zasebno življenje prekrivali, njune »funkcije pa križale ter tako omogočale nove čase in prostore«. ¹⁹ Ker je bilo prepovedano razpravljati o politiki in veri, je bilo pripravno molčati o nedavnih žgočih vprašanjih iz javne sfere. V takšnih razmerah se je meščanstvo osvobodilo »zasebne, na notranje prostore omejene sfere, v katero ga je vkljenila drža-

¹⁹ Nicole Castan, *Öffentlich und privat. Ariès, Duby, Geschichte*, str. 412.

va.«²⁰ Prostožidarstvo je meščanstvu ponudilo idealno okolje, v katerem je bila zasebnost ovita v skrivnost, ki je omogočila oblikovanje družbenega modela, ki je lahko obstajal kot svobodni prostor znotraj različnih oblik vladavine v Evropi. »Takratna kompleksna, družbenopovezovalna naloga lož je bila po eni strani družbeno in kulturno nadomestiti ter predelati izgubo vloge aristokratskih elit, po drugi strani pa zadovoljiti zahteve ambicioznega meščanskega razreda po prestižu in priznanju.«²¹

Vse izrazitejša obrednost postopkov v loži je preprečevala, da bi prostožidarji različnih družbenih porekel začutili »nelagodje zaradi prevelike bližine«: obred je nadomestil prava lepega vedenja, hkrati pa ponudil prostor za družbene stike med nastajajočim meščanstvom in predstavniki starega visokega razreda. Pomen posameznikove izobrazbe je opredeljen v »Starodavnih dolžnostih«, in sicer v poglavju o vedenju do tujega brata.²² Previdnost je veljala za eno največjih odlik in prav tako se je pričakovalo, da bo takšno preudarno vedenje med brati prevladovalo tudi zunaj lože.²³ Dostojanstven odnos do skrivnosti je bil torej večinoma odvisen od poštenosti, ki je bila lastnost gentlemanov. Knigge to potrjuje in razmišlja o skrivnosti s stališča zunanjega opazovalca: »Posameznik se kot navaden človek med člani tajne družbe počuti v veliki zadregi. Nič ni bolj nevljudnega in v večjem nasprotju z resnično idejo plemenitega življenja, kot če se skupina mož pogovarja na takšen način in tujcu, ki se sreča z njimi z dobrim namenom prijetnega druženja, odreče vsakršen užitek z nenehnim preusmerjanjem pogovora na teme, o katerih tujec ne ve ničesar.«²⁴ Knigge tudi pokaže, da je bila moralna obveza do skrivnosti ključni del vzgoje gentlemana. Ker je diskretnost v odnosih z drugimi veljala za nujno, je poudarek tudi na bistvenih lastnostih obveze k zaupnosti: »Ne širite novic od ene hiše do druge, ne razkrivajte zaupnih pogovorov ob mizi, družinskih pogovorov in svojih opazk o domačem življenju tistih ljudi, s katerimi ste si blizu.«²⁵ Knigge je na splošno menil, da je bila zaupnost »ena najpomembnejših vrlin v družbenih odnosih [...]«.²⁶ Kritiziral je pretirano sproščenost svojega časa in ugotovil prednosti zaupnosti: »Res ni treba sodelovati v splošni razpravi o slabostih takšnega nepremišljenega razkrivanja svojih skrivnosti in skrivnosti drugih ljudi. Kljub temu pa je precej stvari, ki niso zares skrivnosti, vendar nam razum glede njih pravi, naj jih ne razkrivamo, pa tudi stvari, ki nikomur nič ne pomenijo in nikogar ne zabavajo, vendar bi njihovo razkritje lahko komu škodilo. Zato priporočam, da ste razumno obzirni, ne da bi s tem postali trapasto skrivnostni, saj je to najpotrebnejša vrлина v družbenih odnosih. Mimogrede, strinjam se z opažanjem, da so državljani v despotskih državah na splošno skrivnostnejši kot tam, kjer vlada svoboda.«²⁷

²⁰ Kosselleck, Reinhard, *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1989, str. 41.

²¹ Schindler, Norbert, *Freimaurerkultur im 18. Jahrhundert. Zur sozialen Funktion des Geheimnisses in der entstehenden bürgerlichen Gesellschaft*. Berdahl, Robert M. (ur.), *Klassen und Kultur*. Frankfurt na Majni: Syndikat, 1982, str. 223.

²² Charges, VI, 6.

²³ Charges, VI, 3.

²⁴ Knigge, Umgang, str. 24, 2.

²⁵ Knigge, Umgang, str. 49, 30.

²⁶ Knigge, Umgang, str. 59, 48.

²⁷ Knigge, Umgang, str. 59, 48.

*Algernon Tudor-Craig (ur.),
Catalogue of Portraits and Prints
of Freemasons' Hall in the Possession
of The United Grand Lodge of England,
London 1938: Anthony Sa(w)yer
– prvi veliki mojster Velike lože, 1717*

V Angliji se je prostožidarstvo rodilo iz trdno uveljavljenega meščanstva, v Franciji »so razredne razlike [...] prodrle tudi v lože«, na nemško govorečih območjih pa je prostožidarstvo postalo »talilni lonec aristokracije in nastajajočega meščanstva«. ²⁸ Na vseh treh območjih je bil obred prvi pogoj za družbenopovezovalne naloge lož, v katerih je bilo mogoče novo družbo igrivo okusiti. Kljub splošni želji po oblikovanju globalnega združenja bratov, ki je obstajala od vsega začetka, so med sistemi kmalu začele nastajati razlike. Navsezadnje so lože bile in še vedno so ogledalo družbe, v kateri so obstajale oziroma obstajajo. V Franciji je angleško strpnost nadomestila tesna povezava naroda z razsvetljenstvom in zlasti kritičen odnos do religije. Obe tradiciji sta še danes razširjeni na nemško govorečih območjih in v Severni Ameriki; po francoskem modelu kot celoti so se zgledovale evropske romanske države, razvoj dogodkov v Angliji pa je pomembno vplival na Skandinavijo. Namesto poenotenega sistema so se takrat po Evropi in evropskih kolonijah razširile najrazličnejše oblike. Posameznik se je zavezal bratstvu na splošno, zlasti skrivnosti in posledično iniciaciji. Posamezne družbe pa so lahko same opredelile svoj nabor oblik in ciljev, kajti »razsvetljenstvo in tajno združevanje sta priljubljeni temi« 18. stoletja, »ki kažeta na norost in modrost ljudi tistega časa.« ²⁹ Bratovščina se je razvila v družabno srečevanje med brati in sestrami, včasih pa je povsem moška družba postala izključno ženski red. Prostožidarstvo je poleg tega poskrbelo za uporabno kamu-

²⁸ Schindler, *Freimaurerkultur*, str. 222 in nasl.

²⁹ Bahrdt, Carl Friedrich, *Ueber Aufklärung und den Beförderungsmittel derselben von einer Gesellschaft*. Leipzig – Dunaj: Walthersche Buchhandlung-Wuchererschen Buchhandlung, 1789, str. 249.

flažo, za nekakšno »prostožidarstvo znotraj prostožidarstva«, saj so njegove »absurdno smešne ceremonije« (nadvojvoda Maksimiljan Franc, kölnski volilni knez) na splošno veljale za neškodljive. Zaradi organizacijske podobnosti in občasnih osebnih povezav moramo omeniti še sisteme in družbe, kot so iluminati, rožni križarji 18. stoletja, pruska zveza vrlin, poljski nacionalni prostožidarji, *Les Amis de la Vérité* in *Charbonnerie* v Franciji, karbonarji v Italiji ter nazadnje tudi ruski dekabristi. Takšne družbe so vplivale na opažanja različnih zagovornikov teorij zarot, ki so dobili velikanski zagon ob izbruhu francoske revolucije.³⁰

Ob pravilnem sklepanju, da je prostožidarstvo hitro postalo »priljubljeno razvedrilo«, Bernhard Beyer ugotavlja, da je bila evropska celina zelo kritična do izključno moškega angleškega prostožidarstva.³¹ Francoski prostožidarji so »plemenito preprostost angleških obredov in starodavne tradicije že zgodaj okrasili s številnimi novimi vzorci in priveski ter jih tako spremenili v sijajno zabavo z razkošnimi ceremonijami«. Čeprav Beyer kot izrazit otrok svojega časa obsoja ta potek dogodkov in ga označuje za zmoto ter ga prenaša na svoje francoske sosede kljub njihovim pogosto nemškim koreninam, je pomembno, da na tej točki obravnavamo razkroj »plemenite preprostosti angleških obredov« glede na številne več stopenjske sisteme in njihove »viteške obrede«, ki so bili osrednji v sistemu stroge poslušnosti. Falk Gottholda Ephraima Lessinga je preziral to nezadržno razmnoževanje, ki prostožidarjem 18. stoletja nikakor ni ugajalo: »Ernst: [...] Eden želi kovati zlato, drugi klicati duhove, tretji obnoviti [templjarje] – Smehljaš se – In zgolj smehljaš? – [...] Falk: [...] Nasprotno, glasno bi jih bilo treba priznati in le ugotoviti pripadajočo točko, v kateri so bili [gospodi templjarji] prostožidarji svojega časa. [...] Če vsi prostožidarji, ki jih zdaj [gospodi templjarji] bogatijo, vidijo in čutijo to pravo točko: dobro njim. [...] Če pa je ne prepoznajo in ne čutijo te točke; jih je zapeljalo enakozvočje; jim je le prostožidar, ki deluje v [templju], predstavil [gospode templjarje]; so se samo zagledali v [rdeči križ] na [belem plašču]; bi radi bili zmožni sebi in svojim prijateljem dodeliti donosna [poveljstva], udobne in dobro plačane položaje.«³² Raymond Williams poudarja pomen »viteške romantike« za družbeni konsenz v sredini 18. stoletja³³, Burke pa pozornost usmerja na vidik, ki ga je William Robertson obravnaval v svojem delu

³⁰ Rogalla von Bieberstein, Johannes, Die These von der Verschwörung 1776–1945. Philosophen, Freimaurer, Juden, Liberale und Sozialisten als Verschwörer gegen die Sozialordnung. Flensburg: Flensburger Hefte Verlag, 1992.

³¹ Beyer, Bernhard, Geschichte der Großloge »Zur Sonne« in Bayreuth 1741–1811. Frankfurt na Majni: Bauhütte, 1954, 1. zv., str. 90.

³² »Ernst: [...] Der eine will Gold machen, der andere will Geister beschwören, der Dritte will die [Tempelritter] wieder herstellen – Du lächelst – Und lächelst nur? – [...] Falk: [...] Man müsste sie vielmehr laut bekennen, und nur den gehörigen Punkt bestimmen, in welchem die [Tempelherren] die Freimaurer ihrer Zeit waren. [...] Sehen und fühlen alle Freimaurer, welche jetzt mit den [Tempelherren] schwanger gehen, diesen rechten Punkt: wohl ihnen. [...] Erkennen und fühlen sie ihn aber nicht, jenen Punkt; hat sie der Gleichlaut verführt; hat sie bloß der Freimaurer, der im [Tempel] arbeitet, auf die [Tempelherren] gebracht; haben sie sich nur in das [rote Kreuz] auf dem [weißen Mantel] vergafft; möchten sie gern einträgliche [Komtureien], fette Pfründen sich und ihren Freunden zuteilen können.« Lessing, Gotthold Ephraim, Ernst und Falk. Gespräche für Freimaurer. Mit einer Einführung und Erläuterungen von Wolfgang Kelsch. Hamburg: Bauhütte, 1981, str. 61–63.

³³ Williams, Raymond, Culture. London: Fontana, 1981, str. 181–205.

Stubbs, Haunch, Hall (avtorske pravice: Združena velika loža Anglije): Imperialni habitus: Vojvoda Susseški, prvi veliki mojster (1813–1843) Združene velike lože Anglije (avtor gravure: John Harris)

»History of Charles V« (1769).³⁴ Sprejem »divjega« viteštva v 18. stoletju je vplival na prečiščenje morale v Evropi. Ker se je navdušenje nad »viteštvom« nadaljevalo tudi v 19. stoletju, nas mika sklepati, da je v vzpenjajoče se meščanstvo v navideznem viteštvu odkrilo alternativo, ki bi nadomestila vse manjši pomen fevdalizma.

Gentleman oziroma gentlemanski prostožidar je bil povzdignjen na raven viteštva in je tako postavil kuliso za primeren obred. Ključno v tem kontekstu pa je, da družbeno napredovanje ni bilo več odvisno od posameznikovega aristokratskega položaja, temveč je bilo sestavni del prostožidarskega sistema vzgoje in selekcije. Zato lahko govorimo o »plemenitosti duha«, ki se kot izraz še danes uporablja v povezavi s posebnim razredom znotraj malteškega viteškega reda. Če povežemo spoštovanje visokih stopenj viteštva z idealom gentlemana, nas to vrne k pojmom »mož s poreklom« in »visoki rod«. »Poreklo« kot prvi pogoj gentlemana dobi nadomestilo znotraj družbene mreže. Prostožidarstvo je s svojo predanostjo »viteštvu« sodelovalo v tradiciji, ki je imela ključno vlogo pri diferenciaciji srednjeveške fevdalne družbe, zato si je bilo mogoče predstavljati hierarhično piramido, ki je temeljila na bratski enakosti, na vrhu katere pa ni bilo več tradicionalnega obrtnega mojstra, temveč »skrivni predstojnik«, kot je določeno v sistemu stroge poslušnosti³⁵. Navezave na tradicijo templjarjev, ki je zelo živa še danes, ali na okroglo mizo kralja Arturja in sveti gral lahko primerjamo s poskusom Andersona, da s špekulativno kroniko dokaže legendarno dobo prostožidarstva in tako tudi njegovo veličino.³⁶ Nastanek posebnih oblik znotraj vzgojnega modela, kot se je zgodilo pri prostožidarskem sprejemanju viteštva, nas vrne k uvodni tezi: prostožidarstvo je vzgoja gentlemana. Omeniti je treba, da se je v srednji Evropi namesto gentlemana, ki izvira iz angleške družbene strukture, pojavil »vitez«.

»Vitez« se torej razume kot sredstvo za samoplemenitenje emancipiranega meščanstva v poznem 18. in v 19. stoletju. Meščanstvo je – v nasprotju s predmodernim fevdalnim razumevanjem območja srednje Evrope – »nacija« povzdignilo na politično raven in tako iz njene zelo nejasne opredelitve ustvarilo »junaški ep«. To se je primerno povezovalo z militarizacijo družbe 19. stoletja, ki je – z uvedbo vojaške obveznosti in zlasti rezervne vojske – med meščanstvo vpeljala pojem vojaške kaste³⁷ in tako še dodatno krepila samoplemenitenje, ki ga Ute Frevert natančneje opisuje kot »diskretni šarm aristokracije in osebnost meščanstva«. ³⁸ Podoben proces lahko opazimo znotraj srednjeevropskega prostožidarstva že v 18. stoletju, ko je ta novi družbeni model začel povzdigovati tradicije obrtnišтва na visoko raven, kar spominja na viteške pripovedi, in v 19. stoletju, zlasti v starih pruskih ložah, ko se je namesto humanističnih idealov izoblikovala domoljubna molitvena zveza protestantskega izvora s prostožidarskim obredom, odetim v viteštvo.

³⁴ Burke, *Varieties*, 96.

³⁵ Hammermayer, Ludwig, *Der Wilhelmsbader Freimaurer-Konvent von 1782. Ein Höhe- und Wendepunkt in der Geschichte der deutschen und europäischen Geheimgesellschaften*. Heidelberg: Schneider, 1980 (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung 5, 2).

³⁶ Andersons *Chronik der Freimaurerei*, v: Lennhoff, Eugen, Posner, Oskar, Binder, Dieter A., *Internationales Freimaurerlexikon*. München: Herbig, 2000, str. 35–39.

³⁷ *Vorschrift für das ehrenrätliche Verfahren, Verordnungsblatt für das k.k. Heer vom 15. Mai 1871*.

³⁸ Frevert, Ute, *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*. München: Beck, 1991, str. 178–196.

Ta odnos, ukoreninjen v malomeščanski elitizem, je spodbujal postopen prehod iz človekoljubnega v »nemško nacionalistično« prostožidarstvo in torej njegovo sodelovanje z nacionalsocializmom.³⁹

Če se vrnemo na proces posameznikove vzgoje v okviru prostožidarstva, prostožidar v »neobdelanem kamnu« vidi simbol samega sebe,⁴⁰ prvostopenjski obred in njegov simbolizem pa sprejetega vajenca pozivata, naj se ukvarja s sabo. Najpomembnejše Kniggejeve ugotovitve o »medčloveških odnosih« so predvsem ugotovitve o »odnosu do samega sebe«. ⁴¹ Samovzgojo in samospoštovanje izrecno interpretira kot družbeno poslanstvo, ki preprečuje, da posameznik zaide v narcisizem: »Če želite v odnosu do sebe najti uteho, srečo in mir, morate biti do sebe enako previdni, iskreni, prijazni in pošteni, kot bi bili do drugih, torej tako poskrbeti zase, da se s trpinčenjem ne zagrenite ali zatirate, da z malomarnostjo ne izgubite spoštovanja do sebe in da si z laskanjem ne pokvarite značaja.«⁴² Knigge s tem misli, da morata biti samovzgoja in samopodoba usklajeni s posameznikovim okoljem, hkrati pa izrecno poudarja nevarnost nestrpnosti do drugih v procesu samovzgoje: »Eno je, da si vse dopustite in odpustite, nekaj drugega pa je odreči isto svojim bratom in svoje pomanjkljivosti, če jih razumete kot takšne, pripisovati usodi ali višjim silam, do napak svojih bratov pa biti manj popustljivi.«⁴³ Knigge tako ponudi prehod na kompleksne »odnose z ljudmi različnih nravi, temperamentov ter razpoloženj duha in srca,«⁴⁴ na temo, ki zelo vpliva na naslednji del njegove razlage.⁴⁵ Posledica »samooblikovanja vsakega sprejetega vajenca (in vsakega prostožidarja) [...] z dletom znanja in kladivom volje«⁴⁶ je »skrbno izklesan kamen«, ki simbolizira člana. Družbena interakcija ima na tej stopnji ključno vlogo in Knigge poudarja enakopravnost obeh strani: »V prijateljstvu se pričakuje, da lahko oba udeleženca v enaki meri dajeta in jemljeta. Če ena stran močno prevlada nad drugo, to poruši enačbo, torej prijateljstvo.«⁴⁷ Predpostavlja torej, da je osnovno načelo, ki ureja odnose med člani lože, splošno načelo medčloveških odnosov. Ta primer tudi jasno kaže, da so bile lože v veliki meri ogledalo družbe. Zahteve, ki jih ima Knigge do posameznika, vsekakor ustrezajo vodilu sprejetih vajencev »Poznaj se!«, na katerem sta temeljila vključevanje med prostožidarje in družbena komunikacija med njimi, čeprav si Knigge prizadeva, da bi ob objavi svoje razprave ohranil kritično distanco do prostožidarjev in iluminatov: »Med različne škodljive in neškodljive mehanizme, s katerimi je zaposleno naše filozofsko stoletje, sodi tudi več različnih tajnih družb in redov. Danes ne najdemo veliko moč, ki ne glede na svoj družbeni status [...] ne bi vsaj kratek čas pripadali takšni tajni bratovščini.«⁴⁸ Vehementno zavrača idejo, da bi se lahko znotraj

³⁹ Prim. Grunwald, Arnold; Freimaurer auf dem Weg zum Nationalsozialismus. Leipzig: Salier, 2014; Höhmann, Hans-Hermann, Identität und Gedächtnis. Leipzig: Salier, 2014.

⁴⁰ Handbuch des Freimaurers von der Forschungsloge Alpina. Lausanne: Alpina, 1999, str. 488.

⁴¹ Knigge, Umgang, str. 80–84.

⁴² Knigge, Umgang, str. 81, 3.

⁴³ Knigge, Umgang, str. 84, 8.

⁴⁴ Knigge, Umgang, str. 85–1125.

⁴⁵ Knigge, Umgang, Zweyter Theyl, str. 137–274; Dritter Theyl, str. 283–399.

⁴⁶ Handbuch, str. 477.

⁴⁷ Knigge, Umgang, str. 205, 2.

⁴⁸ Knigge, Umgang, str. 382, 1.

lož doseglo kaj »velikega in uporabnega«, česar ne bi bilo mogoče narediti v »meščanskem in domačem vsakdanu«. »Dobrodelnost ne potrebuje skrivnostnega blišča, prijateljstva bi se morala sklepati svobodno, sproščenosti pa ni treba gojiti s pomočjo skrivnih kanalov.«⁴⁹ Nedvoumno piše: »Znova vam svetujem, da ne sledite tej modni muhi [...] in se vzdržite tako dobrih kot slabih sodb o teh sistemih, saj je njihov namen pogosto zelo dobro skrit.«⁵⁰ Knigge zavestno omeji svoj koncept na posameznika in njegove povezave z družbo, tj. na vzgojo »gentlemana«. Korak naprej, ki ga naredi prostožidarstvo, ostaja zunaj njegovega področja obravnave.

Če razsvetljenje in modernizacijo, ki sta pripomogla k demistifikaciji sveta in torej sekularizaciji družbe, razumemo v pomenu hipoteze Maxa Webra, potem je namen obreda vzgajanje, ki je večinoma ločeno od verskih idej. Takšna vzgoja je najprej povzročila umik v zasebno sfero, hkrati pa vplivala na javno.⁵¹ Po »Starodavnih dolžnostih« naj bi bila samovzgoja namenjena tako zasebni sferi znotraj bratovščine kot tudi javnosti, saj se je od prostožidarjev zahtevalo, da »modro varujejo lastno čast in čast stare bratovščine.«⁵² Heinrich Zschokke je že v prvi polovici 19. stoletja v splošnem kontekstu, povezanem z državljanstvom, poudaril, da državljan ne more nikoli imeti samo zasebnega življenja, saj mora vedno zastopati tudi svojo skupino.⁵³ Takšna vzgoja se je prilegala družbi, ki je po hudih političnih in verskih konfliktnih počasi doživljala »preoblikovanje in reorganizacijo svoje hierarhije in statusov.«⁵⁴ Klasični okviri, kot sta religija in politična moč, so že zbledeli ali še niso postali splošno znani. »Prepiri o veri, narodu ali državni politiki« so veljali za nekaj zelo zastarelega.⁵⁵ Ker so se vsi drugi okviri pokazali za nestabilne in so v nekaterih primerih povzročali konflikte, je ostala le še individualna vzgoja mož, ki bi resnično vzdržala znotraj družbe. Ložam je bila torej zaupana naloga, da vzgojijo razumne državljane. Gottfried Benn to na kratko povzame z besedami: »Če se že ne približujemo resnici, bodimo vsaj olikani.«⁵⁶

Znotraj interpretativnega okvira, kot je ta, lahko razlikovanje med pravilnimi in nepravilnimi sistemi, ki se predpostavljajo vse od sredine 19. stoletja, uporabimo samo za opisni portret družbe. Svet simbolov je zanetil spor med Združeno veliko ložo Anglije, katere imperialna drža je bila le bled odsev imperija, in Velikim orientom Francije. Glede na načelo, da je (bilo) mogoče novo ložo ustanoviti le po predhodni pridobitvi ustrezne listine (patenta), se ima Združena velika loža Anglije za mater vseh lož. Iz tega izhaja zavezujoča narava njihovih smernic za mlajše in velike lože. Zato je Združena velika loža Anglije prekinila odnose z delom romanskega prostožidarstva kot odziv na to, da so odpravili zavezujoče načelo vere v »velikega arhitekta vesolja«. Obe stališči je

⁴⁹ Knigge, *Umgang*, str. 383, 1.

⁵⁰ Knigge, *Umgang*, str. 385, 2.

⁵¹ Revel, Jacques, *Vom Nutzen der Höflichkeit. Ariès, DUBY, Privates Leben*, str. 173–211.

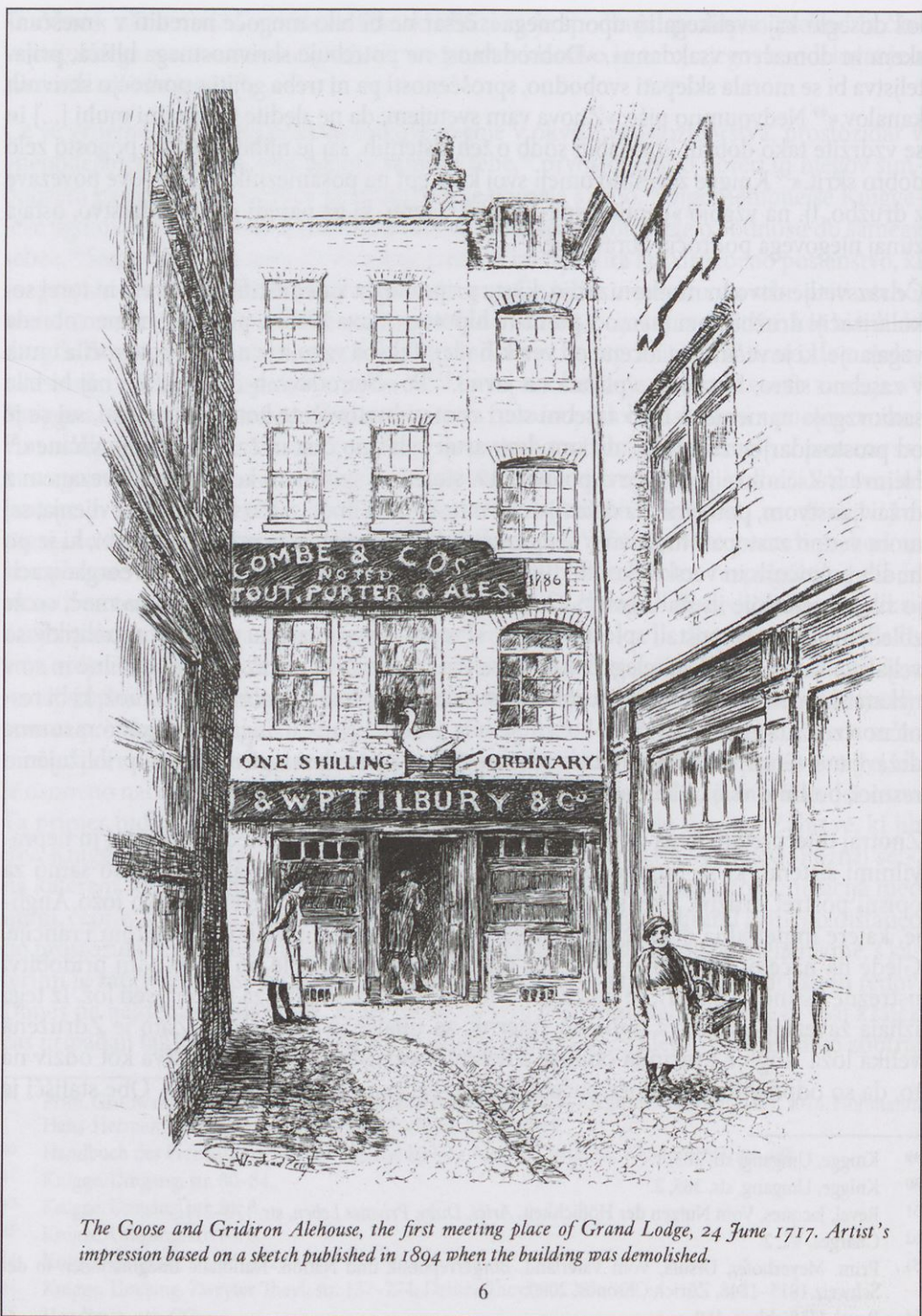
⁵² *Charges*, VI, 2.

⁵³ Prim. Meyerhofer, Ursula, *Vom Vaterland, Bürgerrepublik und Nation. Nationale Imaginationen in der Schweiz 1815–1848*. Zürich:Chronos, 2000.

⁵⁴ Revel, *Höflichkeit*, 189.

⁵⁵ *Charges*, VI, 2. To ne velja le za delovanje prostožidarske lože, temveč tudi za čase po njej.

⁵⁶ Citirano v: Eyring, Georg, *Lose Blätter. Aus dem Tagebuch eines Büchernarren*. Hamburg: Quod Libet, 1997.

Stubbs, Haunch, Hall (avtorske pravice: Združena velika loža Anglije): Kraj prvega srečanja Velike lože »The Goose and Gridirion Alehouse« v Londonu leta 1717

mogoče utemeljiti s »Starodavnimi dolžnostmi«. Vzemimo na primer prepoved »prepirov o veri« in njen pomen za nepristranskost lož pri verskih vprašanjih, »predvsem po restavraciji v Britaniji ali po odcepitvi teh narodov od skupnosti z Rimom«, ki je prepuščala interpretacijo vere vsakemu posamezniku. Sklepamo, da je v romanskih državah v sredini 19. stoletja takšen odnos povzročil prepoved simbolnega »velikega arhitekta vesolja« v ložah. Ta korak, ki je z angleškega vidika veljal za revolucionarnega, je bil še toliko lažji, ker ni bilo in še vedno ni splošno sprejete obveznosti glede simbolov. Nasprotna stran je vztrajala, da mora prostožidar po »Starodavnih dolžnostih« spoštovati moralno pravo, in »če umetnost pravilno razume, ne bo nikoli naiven ateist niti brezveren svobodomislec«. ⁵⁷ S tem ekskurzom smo poskušali pojasniti položaj prostožidarstva kot vzgojnega sredstva, ki se je odzivalo na zahteve takratne družbe in poskušalo ustvarjati lastno vsebino.

Samo nekaj let po ustanovitvi prve velike lože je začela krožiti prva od več teorij zarote, ki so jih sprožale s cerkvijo povezane skupine vseh veroizpovedi ali rivalske prostožidarske avtoritete in ki so bile tesno povezane z javnimi razkritji, ki naj bi objavila prakse in skrivnosti prostožidarstva. ⁵⁸ Vse od francoske revolucije in njenih grozodejstev, zlasti krvave jakobinske diktature, se nenehno srečujemo z različnimi poskusi razlage kompleksnih procesov s holističnimi koncepti, tj. teorijami zarote. Prostožidarstvo je bilo tema razširjenega vraževerja vse od začetka 19. stoletja, veliko špekulacij pa je povzročal zlasti njegov mistični kult. Na nadaljnji razvoj teorij zarote je odločilno vplivala povezava med svetovnim nazorom, ki je nasprotoval prostožidarstvu, ter antisemitskimi praksami in obtožbami, ki so prostožidarstvo enačile s satanizmom. V tem kontekstu so protimodernistični katoliki zagotovili podlago za protiprostožidarsko agitacijo, ki sta jo širila fašizem in nacionalsocializem. V komunizmu se vsesplošna teorija zarote ustrezno zoži: prostožidarstvo velja za utelešenje buržoazije in je torej prepovedano. Vse te teorije zarote pa imajo nekaj skupnega: predpostavljajo, da obstaja homogeno in mednarodno organizirano prostožidarstvo, ki ga vodi skrivni nadrejeni posameznik. Regionalne razlike so nepomembne. Tesne povezave med političnimi in družbenimi elitami v 18. stoletju ter deloma v 19. in 20. stoletju so zagotavljale dovolj preglednosti, da so lahko vladni organi z enim očesom spremljali prostožidarske dejavnosti. Če pa teh vezi ni bilo dovolj, so vlade skušale povečati svoj vpliv z uvajanjem nadzornih ukrepov, ki jih morda še najbolj ponazarja listina o prostožidarstvu Jožefa II. Če so se kljub temu pojavile politično motivirane teorije zarote, to nikakor ni bila krivda prostožidarstva. V tem primeru je bil položaj prostožidarjev podoben položaju Judov. Žrtve nasilja ni mogoče obtožiti za razvoj podobe sovražnika, saj je podoba sovražnika projekcija neracionalnih, pogosto ideološko povezanih strahov in agresivnosti napadalca. Zato ne preseneča, da so bila prizadevanja velikih lož, da bi ustrezno in kljub varovanju skrivnosti vzpostavile vezi z javnostjo, večinoma neuspešna. Glede obdobja po letu 1945 bi želel na kratko dopolniti idejo, ki sem jo predstavil v zvezi s francosko revolucijo. Dva pola, na katera se je razdelil svet med hladno vojno, z jasno opredeljenimi podobami sovražnikov, sta veliko pripo-

⁵⁷ Charges, I.

⁵⁸ W. Kirk MacNulty, *Freemasonry, Symbols, Secrets, Significance*. London: Thames & Hudson 2006, 92.

James Stubbs, T. O. Haunch, *Freemasons' Hall. The Home and Heritage of the Craft*, London: United Grand Lodge of England 1983 (avtorske pravice: Združena velika loža Anglije); Imperialni habitus: Prostožidarska palača Združene velike lože Anglije

mogla k čustvenemu ravnovesju. Jasno razdeljene vloge – zahodna civilizacija kot dobra stran in sovražni vzhod kot slaba stran ter seveda obrnjeno – so pomagale ustvariti stabilnost. Razpad tega sveta v letih 1989 in 1990 je povzročil politično, gospodarsko in družbeno mobilnost brez primere. Kar smo za hip doživljali kot osvoboditev, je kmalu zbudilo občutek negotovosti na obeh straneh padle železne zaves.

Pluralizem, tj. odprta družba, na splošno velja za grožnjo obstoječemu redu, kar znova vodi k obujanju spečih vzorcev, zlasti v povezavi z gospodarskimi in družbenimi pojavi, ki so posledica krize. Vsekakor je primerljiv s tempom, s katerim se je prostožidarstvo vrnilo v zdaj demokratizirane družbe nekdanjega vzhodnega bloka – in je torej predstavnik te nove demokracije – spremlja pa ga obujanje teorij zarote in podob sovražnikov po vsej Evropi. Po mnenju slovenskega pravnega zgodovinarja in duhovnika Stanka Ojnika bi morale prostožidarstvo znova vzgajati svoje člane v državljane in tako krepiti civilno družbo.⁵⁹

---

⁵⁹ Ko sem ga vprašal o ustanovitvi društva »Združena srca« v Mariboru, njegovem domačem kraju, je prof. dr. Stanko Ojnik odgovoril: »Po desetletjih komunistične oblasti so državljani izginili iz naše družbe. Zato pozdravljam vsako združenje, ki vzgaja naše mlade v državljane.« (Avtorjevi zapiski, 15. september 2006)

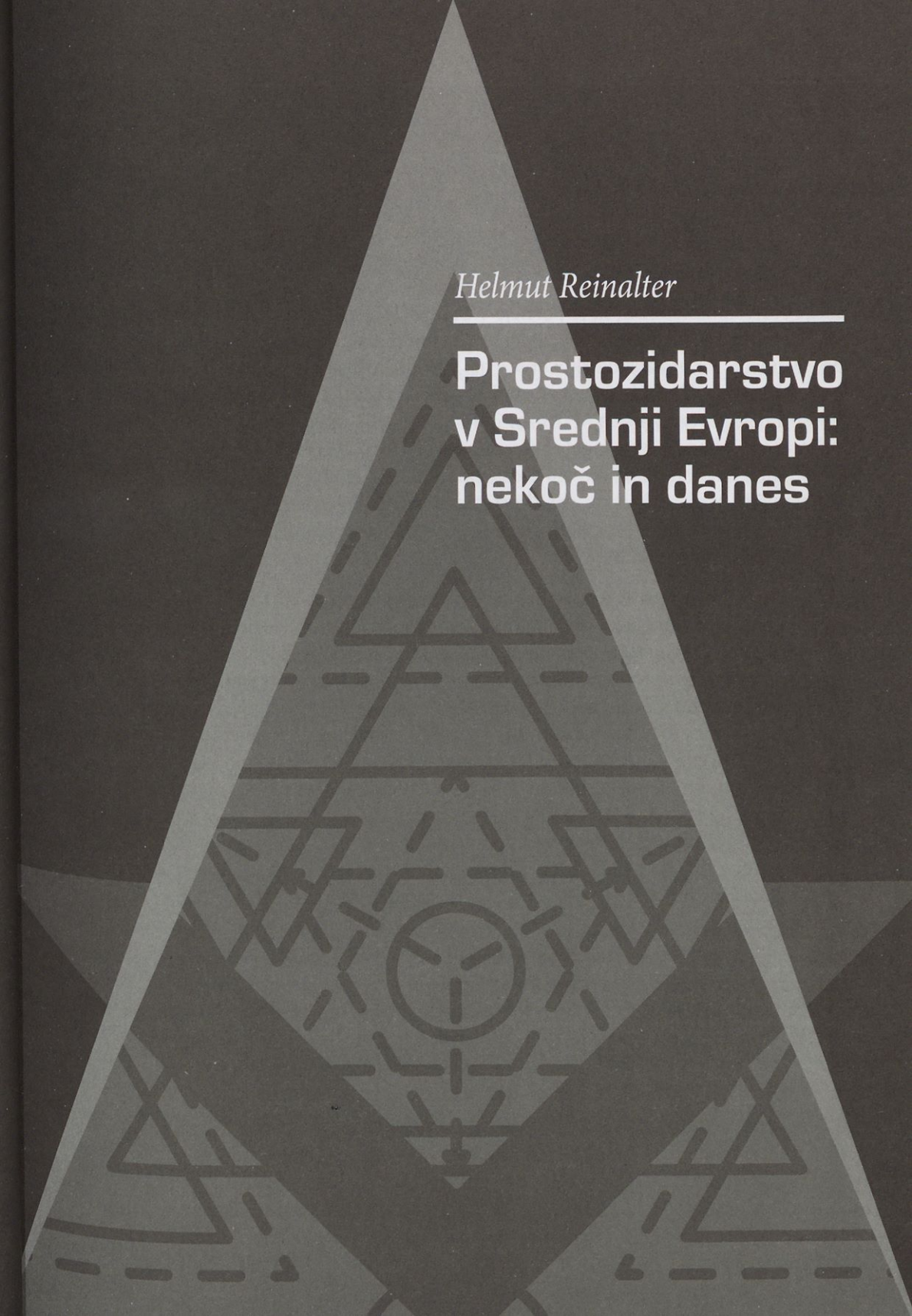

Helmut Reinalter

**Prostožidarstvo
v Srednji Evropi:
nekoč in danes**

Povzetek

Glede zgodovinskega razvoja prostozidarstva v Srednji Evropi lahko rečemo, da so se prostozidarske lože začele širiti z Britanskega otočja na celino (v Nemčijo, Avstrijo in Švico) že v prvi polovici 18. stoletja. Prva prostozidarska loža v Nemčiji je bila ustanovljena leta 1737 v Hamburgu in se je imenovala »Lodge d'Hambourg« (pozneje »Absalom zu den drei Nesseln«, kar pomeni »Absalom pri treh koprivah«). Ta loža je sprejela tudi pruskega prestolonaslednika, ki je pozneje v Braunschweigu postal kralj Friderik II. Veliki (1740–1786). Od tam se je prostozidarstvo razmeroma hitro razširilo v Prusijo in druge dele Nemčije. Po prostozidarski konferenci v Wilhelmsbadu leta 1782 so se pojavila zelo raznolika, ezoterično-ideološka gibanja. Skupine razsvetljenjskih racionalistov in filozofov so imele zaveznika v tajni družbi iluminatov, ki je imela zelo politično-racionalno jedro. Red je leta 1776 v Ingolstadt ustanovil Adam Weishaupt (1748–1830). Glavni razliki med redoma iluminatov in prostozidarjev sta – kljub tesnim osebnim povezavam – v naravi in usmeritvi teh družb. Prostozidarstvo je bila ezoterično-hermetična družba brez politične ideologije, medtem ko so iluminati imeli racionalno-razsvetljenjski sistem z ideološko-politično usmeritvijo.

V 19. stoletju so bili prostozidarji del nacionalnega gibanja za združitev Nemčije, vendar bi bilo napačno trditi, da je bila združitev izključno zasluga prostozidarjev. Že v prvi polovici 19. stoletja so nastale nove tajne družbe, ki so se politično bistveno razlikovale od prostozidarstva ter se tudi po zunanji organizacijski obliki in praktičnih organizacijskih strukturah niso zgledovale po ložah. Prostozidarstvo se je v Srednji Evropi 19. stoletja udeleževalo predvsem zaradi vse hitrejših sprememb življenjskih razmer in oblik življenja, kar je pripeljalo do najrazličnejših težav z identiteto. V novih civilnih vladajočih razredih so se tesno prepletali pesimistični in optimistični pogledi na razvoj, kar je vztrajno napajalo neracionalne in protimodernistične intelektualne trende, ki so v prvi polovici 20. stoletja prerasli v globoko politično in družbeno krizo. V tej težavni fazi razvoja je prostozidarstvo do leta 1918 delno uživalo zaščito vladajočih hiš. Pomembno ni bilo le zaradi človekoljubnih dosežkov, temveč tudi zaradi reformacijskega gibanja. Po drugi strani pa nenehni intelektualni, etični konflikti z ostrimi spori med različnimi političnimi sistemi in usmeritvami niso zaznamovali le 19. stoletja, ampak tudi čas evropskega fašizma. V 20. stoletju se je moralo prostozidarstvo ukvarjati z ostrimi kritikami ter je zaradi različnih vse glasnejših teorij zarote izgubilo ugled in bilo preganjano. Številni fašisti so v prostozidarstvu videli organizacijo, ki naj bi si ob pomoči judovskih visokih financ prizadevala za svetovno nadvlado. Po letu 1945 se je prostozidarstvo v Srednji Evropi po začasnem zatišju obnovilo.

Danes se prostozidarstvo sprašuje o svoji vlogi v družbi in o aktualnosti svojih ciljev. Ima se za etično bratovščino, ki temelji na etičnem dogovoru o razvoju novega načina življenja, ki se imenuje tudi »estetika eksistence«. Estetske vrednote so formacija, organizacija in transformacija. Estetika eksistence je želja po oblikovanju, ustvarjanju umetnine iz sebe in svojega življenja. Pomeni tudi izumrljati in gojiti samega sebe, pri čemer umetnost življenja ni spoštovanje norm, temveč odnos posameznika. Umetnost življenja pomeni

oblikovanje svojega življenja v osebno umetnino. Prostožidarstvo kot umetnost življenja je poskus oblikovanja, samosnovanja, ne znanstvena metoda. Ta vidik se izraža predvsem v prostožidarskih ritualih in bi ga bilo treba vsekakor poglobiti.

KLJUČNE BESEDE: Razsvetljenstvo, ezoterika, prostožidarstvo v Srednji Evropi, francoska revolucija, iluminati, nacionalno gibanje

O začetkih in nastanku evropskega prostožidarstva so se v stoletjih izoblikovale različne teorije, miti in legende, ki delno segajo vse do antike. Danes so v prostožidarski historiografiji v ospredju zgodovinskih razmislekov bolj zahodnoevropski trgovski, židarski in kamnoseški cehi, graditelji katedral, potujoči pomočniki in zgodnje akademije ter razsvetljenska združenja.¹ V današnjem posvetnem raziskovanju za dejanske prednike sodobnih prostožidarjev veljajo rokodelske bratovščine, gradbeniške lože in gradbeni mojstri, iz katerih tradicij izvira zelo veliko prostožidarskih zamisli. Te skupine so bile večinoma sestavljene iz članov kamnoseškega poklica, vendar so medse sprejemale tudi židarje in krovce.

I.

Kar zadeva zgodovinski razvoj prostožidarstva v Srednji Evropi, so se začele lože širiti z Britanskega otočja na celino – v nemške dežele, Avstrijo in Švico – že v prvi polovici 18. stoletja. Na ozemlju današnje Nemčije je bila prva loža ustanovljena leta 1737 v Hamburgu in se je poimenovala »*Loge d'Hambourg*« (pozneje »*Absolom zu den drei Nesseln*«). Vanjo je bil v Braunschweigu sprejet tudi pruski prestolonaslednik in pozneje kralj Friderik II. Veliki (1740–1786). Od tam se je prostožidarstvo razmeroma hitro razširilo po Prusiji in nato še v druge nemške dežele. Na prostožidarski konvenciji v Wilhelmsbadu leta 1782 so se pojavile zelo heterogene ezoteričnoideološke struje. Skupina racionalistov in razsvetljencev je imela zaveznika v tajnem združenju iluminatov, ki je imelo zelo močno političnoracionalno jedro. Red je leta 1776 v Ingolstadtu ustanovil Adam Weishaupt (1748–1830). Poglavitna razlika med redom iluminatov in prostožidarstvom je bila kljub tesnim osebnim povezavam v naravi in usmeritvi teh združb. Prostožidarstvo je bilo ne nazadnje ezoteričnohermetična skupnost brez politične ideologije, iluminati pa so imeli racionalnorazsvetljenski sistem z ideološkopoličnimi cilji.²

¹ V zvezi s tem prim. Helmut Reinalter: Die historischen Ursprünge und die Anfänge der Freimaurerei, v: Geheimgesellschaften. Kulturhistorische Sozialstudien, ur. Frank Jacob, Würzburg 2013, str. 49 in nasl.

² Prim. Helmut Reinalter (ur.): Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa, Innsbruck 2016, str. 9 in nasl. ter str. 87 in nasl.; Helmut Reinalter (ur.): Der Illuminaten-Orden (1776–1785/87). Ein politischer Geheimbund der Aufklärungszeit, Frankfurt/M. 1997; Ludwig Hammermayer: Der Wilhelmsbader Freimaurer-Konvent von 1782, Heidelberg 1980. O tej konvenciji bo kmalu objavljena izdaja z uradnimi dokumenti v dveh zvezkih, Basel 2017/18, ur. Helmut Reinalter, Reinhard Markner in Claus Oberhauser.

Zgodovinski razvoj prostožidarstva v Srednji Evropi v 19. stoletju so zaznamovale reforme, nacionalno vprašanje in nastajanje političnih skrivnih združb. Prav gotovo je mogoče reforme v 19. stoletju delno videti kot nadaljevanje razsvetljenskih zamisli in francoske revolucije ter si jih s prostožidarskega vidika razlagati kot gibanje za emancipacijo. Vse velike zahteve tega časa so bile razumljene kot želje po emancipaciji. V resnici sta na jedro in osnovno strukturo restavracije, romantike in predmarčne dobe vplivala vzpon meščanstva in oblikovanje meščanske družbe. Boj za emancipacijo socialnih skupin in institucij od tradicionalnega omejevanja pravic je pokazal raznovrstnost težav v tem prehodnem obdobju. Agrarne, poklicne, skupnostne ter šolske in univerzitetne reforme so bile pomemben sestavni del tega obsežnega procesa emancipacije, s katerim so bili okovi stare družbe najprej zrahljani, čez čas pa še vse bolj strti.

V 19. stoletju so prostožidarji sicer sodelovali v gibanju za združitev Nemčije, vendar bi bilo zagotovo napačno domnevati, da je bila združitev izključno njihovo delo. Že v prvi polovici 19. stoletja so nastala nova skrivna združenja, ki so se zaradi politične narave pomembno razlikovala od prostožidarstva, čeprav so se po zunanji obliki in praktičnih organizacijskih strukturah delno zgledovala po ložah. Prostožidarstvo je v 19. stoletju v Srednji Evropi obsegalo predvsem pospešeno spreminjanje zastarelih življenjskih razmer in načina življenja, to pa je delno povzročilo različne krize identitete. V novih meščanskih vladajočih slojih sta tesno drug ob drugem soobstajala pesimistični in optimistični pogled na napredek, to pa je vztrajno napajalo neracionalne in protimodernistične intelektualne trende, ki so v prvi polovici 20. stoletja prerasli v globoko politično in družbeno krizo. V tej težavni fazi razvoja je prostožidarstvo do leta 1918 delno uživalo zaščito vladajočih hiš. Pomembno je bilo ne le zaradi človekoljubnih del, ampak tudi zaradi reformnega gibanja, po drugi strani pa je poleg 19. stoletja zaznamovalo predvsem čas evropskega fašizma, stalno duhovno, z etičnimi konflikti obremenjeno spopadanje z različnimi političnimi sistemi in smermi. V 20. stoletju je bilo prostožidarstvo deležno ostrih kritik ter je zaradi različnih čedalje glasnejših teorij zarote izgubilo ugled in bilo preganjano. Številni fašisti so v prostožidarstvu videli organizacijo, ki naj bi hotela z judovskimi visokimi financami doseči svetovno prevlado. Po letu 1945 se je prostožidarstvo v Srednji Evropi po začasnem nazadovanju obnovilo.³

V Avstriji je bila prva prostožidarska loža »Aux Trois Canons« ustanovljena na Dunaju leta 1742. Nekoliko pozneje so sledile ustanovitve drugih lož. V času Jožefa II. so lože najprej uživale podporo, leta 1785 pa jih je prostožidarski patent številčno omejil. Sledilo je počasno nazadovanje avstrijske bratske verige. Pod vplivom francoske revolucije je cesarski kriminalni patent iz leta 1795 nazadnje prepovedal vse skrivne združbe in prostožidarje. Ozračje politične restavracije tudi ni omogočalo reaktiviranja, čeprav so bili bratje prostožidarji med seboj še naprej ohlapno povezani.⁴ Na začetku liberalne

³ V zvezi s tem prim. Helmut Reinalter: Die Entwicklung der Freimaurerei vor dem Hintergrund der politischen Geschichte, Gesellschafts- und Ideengeschichte im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert, v: Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa, str. 16 in nasl.; o teorijah zarote Helmut Reinalter: Die Weltverschwörer. Was Sie eigentlich nie erfahren sollten, Salzburg 2010.

⁴ V zvezi s tem prim. Helmut Reinalter (ur.): Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa, Frankfurt/M. 1989; isti: Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa.

dobe šestdesetih let 19. stoletja so se po dolgi prepovedi prostožidarji na Dunaju znova začeli truditi, da bi dosegli državno priznanje. Le za kratek čas se je prostožidarski ogenj nekoliko razplamtel leta 1848 na Dunaju. Loži »*Zum heiligen Joseph*« pa je bil zaradi revolucionarnih dogodkov namenjen le kratek obstoj. Zaradi zmage reakcije je ta poskus oživitve ostal le kratka epizoda. Stanje se je spremenilo šele po nagodbi z Madžari leta 1867, saj so lahko avstrijski prostožidarji potem svoja ritualna dela izvajali na ogrskih tleh.⁵

Ponovna pojavitev prostožidarstva po avstro-ogrski nagodbi leta 1867 je pravzaprav pomenila nov začetek, saj so po več desetletjih prepovedi komajda še obstajale osebne kontinuitete. Prostožidarstvo se je onkraj reke Leithe po letu 1868 zelo hitro razvijalo. Že od nekdanj navzoče nasprotovanje prostožidarstvu je nato dobilo močnejši zagon na podlagi kulturnega boja, pri tem pa se je v Habsburški monarhiji oblikovala prilagojena oblika teorije zarote. Pomembno religioznoideološko izhodišče za kulturni boj je bila bula »*Syllabus errorum*« papeža Pija IX. iz leta 1864, v kateri je med drugim ostro obsodil prostožidarstvo. Tudi v Avstriji je bilo mogoče čutiti njen vpliv. Težave prostožidarskega sloga in temeljna razhajanja pri vprašanih svetovnega nazora so pozneje povzročili napetosti znotraj mejnih lož.⁶ Prva faza mejnih lož je bila obdobje konsolidacije in ocenjevanja stanja, v devetdesetih letih 19. stoletja pa se je prostožidarstvo razvilo v duhovno silo, ki se je manifestirala v kritični refleksiji o družbenih težavah ter v okrepljeni zavzetosti pri vprašanih izobraževanja in vzgoje. Avstrijska bratska veriga je bila pred prvo svetovno vojno dejavna predvsem na področjih pacifizma, socialnih reform in internacionalizma.⁷

Po razpadu Habsburške monarhije so se na Dunaju po prelomu stoletja tudi okrepila ezoterična razmišljanja in okultizem. Leta 1918 je bila slavnostno znova uvedena dunajska Velika loža, saj je nova država sprejela ustanovitev prostožidarskih lož v Avstriji, tako da so lahko mejne lože svoja ritualna dela spet prestavile na Dunaj. Prostožidarstvo je tako kljub posledicam vojne našlo druge, zanj ugodnejše razmere, zato je Velika loža poskušala prek stikov z javnostjo razgraditi predsodke in pojasniti svoje dejansko delovanje. Duhovna dela lož so bila po letu 1918 na visoki ravni, saj so se lože ukvarjale zlasti s težavami časa. Zavzetost Velike lože je bila usmerjena predvsem v pacifizem, toda tudi v socialno politiko in socialno zakonodajo ter zdravstveno nego. Po tem razcvetu avstrijske bratovske verige pa je po letu 1933 sledilo nazadovanje prostožidarstva v Avstriji, ker so se okrepili tudi napadi nacionalsocializma nanj. Lože so morale biti nazadnje razpuščene, prostožidarji pa so se razpršili, saj je večina od njih iz načelnih pomislekov zavrnila na-

⁵ Helmut Reinalter: *Die Freimaurer in Österreich*, v: Zirkel und Winkelmaß. 200 Jahre Großloge von Österreich, Dunaj 1984; Herwig Obrecht: *Der Kampf um die staatliche Anerkennung der Freimaurerei*, doktorska disertacija, Dunaj 1950; Helmut Reinalter: *Liberalismus und Kirche in Österreich im 19. Jahrhundert*, v: *Der deutsche und österreichische Liberalismus*, ur. Helmut Reinalter in Harm Kluefing, Innsbrucker Historische Studien 26, Innsbruck 2010, str. 149 in nasl.

⁶ Helmut Reinalter: *Die Freimaurerei in Österreich im 19. und 20. Jahrhundert*, v: *Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa*, str. 134 in nasl.

⁷ Marcus Patka: *Freimaurerei und Sozialreform. Der Kampf für Menschenrechte, Pazifismus und Zivilgesellschaft in Österreich 1869–1938*, Dunaj 2011.

cionalsocialistični režim. Manjšina pa se je nacionalsocialističnemu gibanju priključila.⁸ Veliko prostožidarjev se je tudi izselilo in nemalo judovskih prostožidarjev je umrlo v koncentracijskih taboriščih. Od približno 2000, kolikor jih je imela Velika loža Dunaja pred letom 1938, jih je po zlomu tretjega rajha leta 1945 preostalo še približno 70; ti so se povezali, da bi v najtežavnejših razmerah po drugi svetovni vojni avstrijsko prostožidarstvo znova utemeljili in počasi zgradili.

Prostožidarstvo v Švici je v letih pred francosko revolucijo in med njo nazadovalo, vendar si je po letu 1800 hitro opomoglo. Ta razcvet se je nenadoma končal z Napoleonovim porazom v Švici leta 1813. Po letu 1815 so se z novimi ustanovitvami razširili različni sistemi.⁹ V času obnove je bila v življenje priklicana tudi švicarska Velika loža. Med osebami, ki so se zavzemale za združitev Švice, so bili prav tako nekateri prostožidarji. Po zmagi nad Sonderbundom so Švicarji sprejeli novo ustavo, na podlagi katere je nastala današnja zvezna država. Tudi pri tej ustavi so imeli odločilno vlogo nekateri prostožidarji. V pruskofrancoski vojni in kulturnem boju je veliko švicarskih prostožidarjev videlo ponoven zdrst v barbarstvo. Na prostožidarstvo v Švici je negativno vplival še spor s katoliško cerkvijo v kulturnem boju. Šele po letu 1890 se je začela faza rasti in je trajala do prve svetovne vojne. Kot v Avstriji so se tudi tukaj prostožidarji zavzemali za pacifizem in Velika loža si je zlasti prizadevala za vstop Švice v Društvo narodov. Ta razveseljivi razvoj se je nato zelo hitro končal zaradi fašizma in z njim povezane protiprostožidarske propagande. Obnova po letu 1945 je potekala v več korakih.¹⁰

II.

Danes se prostožidarstvo na splošno sprašuje o svoji vlogi v družbi in o aktualnosti svojih ciljev. Ima se za etično skupnost, katere temeljno etično soglasje obstaja v razvoju načina življenja, ki bi ga lahko imenovali »estetika obstoja«. Estetske vrednote so izobraževanje, vzgajanje, oblikovanje in preobražanje. Estetika obstoja je volja do oblikovanja, ustvarjanja umetnine iz sebe in svojega življenja. Estetika obstoja pomeni tudi odkrivanje in razvijanje samega sebe, pri tem pa umetnost življenja ne temelji na upoštevanju standardov, temveč na odnosu posameznika. Umetnost življenja pomeni iz svojega življenja izdelati osebno umetnino. Prostožidarstvo kot umetnost življenja je poskus ustvarjanja, poskus samooblikovanja, in ne znanstvena metoda. Ta vidik se zlasti izraža pri prostožidarskih obredih in bi moral biti nujno poglobljen.¹¹

⁸ V zvezi s tem prim. Helmut Reinalter (ur.): *Freimaurerei und europäischer Faschismus*, Innsbruck 2009; tukaj predvsem Marcus Patka: *Österreichische Freimaurer im Nationalsozialismus. Treue und Verrat*, Dunaj-Köln-Weimar 2010, str. 52 in nasl.

⁹ Prim. Walter Hess: *Die Geschichte der Freimaurerei in der Schweiz im 19. und 20. Jahrhundert. Das Wiedererwachen der Logen in der Helvetik, v: Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert*, str. 145 in nasl.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prim. Helmut Reinalter: *Einleitung, v: Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa*, str. 12 in nasl.

Nadaljnja pomembna naloga današnjega prostožidarstva je razjasnitev njegovega odnosa do razsvetljenske miselnosti. Razsvetljenje kot nikoli končana naloga in kot načelo mišljenja se razume kot samorazsvetljenje, kot nastanek jaza po zaslugi svobodnega razmišljanja, toda tudi kot preučevanje v pomenu odpravljanja duševnih in resničnih ovir do samorazsvetljenja. Razsvetljenje je kot samostojno razmišljanje (Immanuel Kant), usmerjeno proti brezobzirni avtoriteti in predsodkom, kot razmišljanje, usmerjeno proti zmotam, neracionalnosti in praznoverju, proti brezpogojnosti in ideologijam ter proti absolutnim resnicam. Prostožidarstvo lahko še naprej ohranja razsvetljenje kot miselni model in nadaljuje prizadevanja za kritično razsvetljenje. Razsvetljenje kot miselni model pa ne sme zanemarjati razsvetljenja glede samega sebe, da se ne izrodi v psevdorazsvetljenje ali kot ideologija uniči samo sebe.¹²

Poleg tega ima prostožidarstvo povsem svojo antropologijo, ki opredeljuje osnovne vrednote, ki prostožidarja določajo in vodijo pri njegovem delu z »neobdelanim kamnom«. Ta antropologija ni popolna, temveč delna, saj poudarja tista področja, ki imajo opraviti z etičnim izpopolnjevanjem. K prostožidarskemu razumevanju človeka sodijo svoboda, strpnost in bratstvo ter simbol »velikega graditelja vseh svetov«. Popolno trdnost prostožidarske antropologije je mogoče doseči z iniciacijskimi obredi. Samouresničenje človeka kot prostožidarja poteka v obliki trajnega dialektičnega argumentiranja med načeli in posameznikom, ki ga vodi prostožidarska podoba človeka in standard ravnanja »velikega graditelja vseh svetov«.

Tukaj našteje osnove prostožidarstva kažejo, da to ni popoln filozofski sistem, temveč je natančno opisana praktična filozofija človeka, pravzaprav šablona za človeško ravnanje, ki ustreza naravi človeka. Prostožidarska podoba človeka v evropski misli ima posebno mesto, ker je usmerjena povezovalno, vključujoče, k uravnoteženju, ne pa izključujoče.

Seveda mora prostožidarstvo poleg programa samovzgoje uresničevati še družbenopolitične naloge. Človeška odgovornost ga vodi v obravnavo aktualnih težav družbe, pri tem pa mora ta razprava potekati na podlagi trenutnega znanja, npr. danes težave miru in odpravljanja sporov, okolja, fundamentalizma, ukvarjanja s tujim, družbene funkcije prostožidarstva in tehnične civilizacije, če imenujemo samo nekatere aktualne naloge. Prostožidarstvo se zaradi specifične strukture (razum, senzualnost, individualizacija) zdi zlasti primerno za družbenopolitično zavzemanje. Brez dvoma je do zdaj neposredno vplivalo na družbeno in kulturno evolucijo, ne da bi se samo pojavilo kot politični ali družbeni akter.

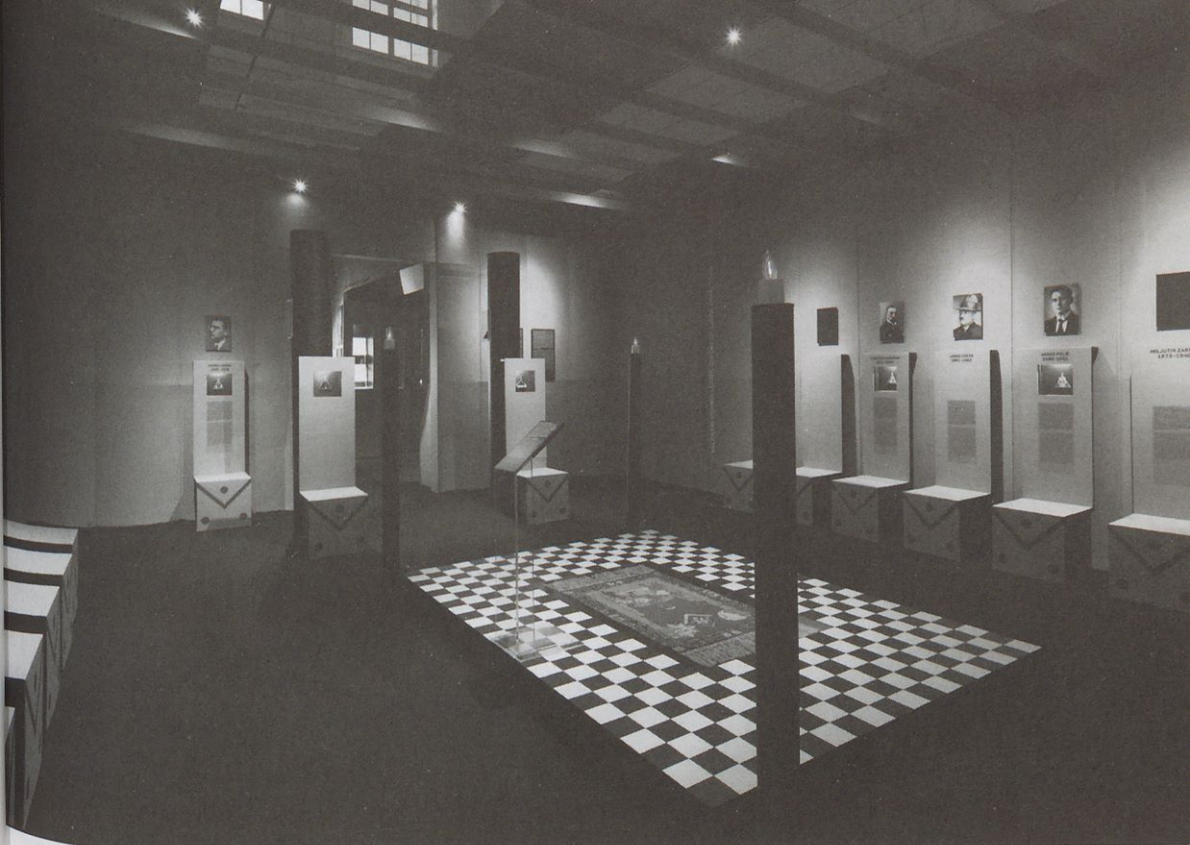
Prostožidarstvo, ki je bilo vse od ustanovitve prepričano v napredne zamisli, se je zmeraj zavzemalo za pozitivno spreminjanje družbe. Z današnjega vidika pa je treba kljub temu pripomniti, da jasnost v povezavi z napredkom in reakcijo ni več videti samoumevna. Konservativno ravnanje je lahko danes vsekakor napredno; toda marsikaj, kar je označeno za napredno, za napredek ni nujno najboljše. Neodvisno od tega bi morale prostožidarstvo danes ob upoštevanju časa okrepiti prizadevanja glede svojih nosilnih kategorij, ki so:

¹² Helmut Reinalter: Aufklärungsdenken und Freimaurerei, Zürich 2014.

1. prostovoljna zavezanost temu, katera merila morajo prostožidarji dosegati,
2. razvoj duhovne drže, katere izražanje se izoblikuje v diskurzu bratovščine (diskurzna etika),
3. razvijanje prostožidarske življenjske filozofije oziroma umetnosti življenja,
4. ustvarjanje nove etične usmeritve v dinamičnem procesu spreminjanja družbe,
5. ohranjanje prostožidarstva živega v ideji in praksi,
6. okrepljena zavezanost praktični človeškosti, strpnosti in bratstvu,
7. razsvetljenskoideološka kritičnost kot poslanstvo.¹³

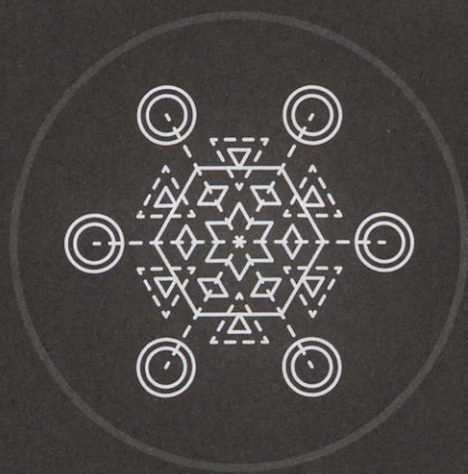
¹³ Helmut Reinalter: Aufklärungsdenken und Freimaurerei, str. 109.

Razstava »Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije (Narodni muzej Slovenije)

Pierre Mollier

**Prostozidarstvo,
steber
Napoleonovega
cesarstva**

Povzetek

Zgodovinar ali zgolj ljubitelj Napoleonovega cesarstva hitro naleti na prostožidarstvo. Dovolj je, da se zanima za življenje njegovih glavnih akterjev, in že odkrije, da so pripadali prostožidarski bratovščini in da je prav to pogosto odigralo pomembno vlogo na njihovi poti. Le redki dostojanstveniki cesarstva – pa naj bodo veliki, srednji ... ali mali! – niso imeli vsaj občasno bolj ali manj močne vezi z ložami. Nekaterim, kot so bili Cambacérès, Junot, Lacépède, Mac Donald, Masséna, Regnaud de Saint-Jean d'Angély in Ségur, so lože celo izoblikovale mladost. Prijateljstvo in neformalno naklonjenost oblasti ložam, delno pojasnimo z dejstvom, da so ti prihodnji voditelji cesarstva še kot mladeniči v času prve revolucije, še v dobi starega režima obiskovali lože. Dovolj je hiter pogled na seznam članov Velikega Orienta Francije med letoma 1804 in 1815, da opazimo tesne vezi med Napoleonovim režimom in prostožidarstvom. Težko bi našli nekaj članov cesarske vlade, ki niso bili člani prostožidarske organizacije.

Lože v osrčju Napoleonovega režima

Čeprav močna navzočnost prostožidarjev v Napoleonovem cesarstvu ni zanikana, pa je bila pogosto podcenjena. Tisti, ki so se ukvarjali s prostožidarstvom Napoleonovega cesarstva – zgodovinarji lož ali cesarstva – so zelo pogosto ponudili dve razlagi. V prostožidarstvu so videli fantazijo meščanstva, ki se je končno povzpelo v družbi brez velikih političnih posledic. Spomnimo se samo – verjetno nepristnega – Napoleonovega ironičnega stavka o arhikanclerju, ki je predsedoval prostožidarskim banketom enako resno kot sejam državnega sveta. Ali pa so prikazovali prostožidarstvo pod skrbnim nadzorom strašne Fouchéjeve policije in je torej Napoleonova doba v sveti zgodovini republike predstavljala le tistih nekaj zgoščenih let, ko je na začetku stoletja revolucija zorela. Čeprav so se lože z užitkom predajale blišču cesarskega aparata in čeprav jih je seveda policija budno spremljala – tako kot celotno družbeno telo! – se ti razlagi kljub vsemu zdita preveč poenostavljeni. Domnevam namreč, da so bile lože v samem jedru Napoleonovega režima in eden od stebrov Napoleonovega cesarstva.

Za prostožidarje je Napoleon varuh pridobljenih pravic iz leta 1789

Srednji razredi, ki so izvedli revolucijo, so se leta 1800 množično pridruževali konzulatu. Leta 1804 so v Napoleonu še vedno videli varuha pridobljenih pravnih in ekonomskih pravic iz leta 1789. Cesar je bil branik pred vrnitvijo Burbonov in starega režima (*ancien régime*) pa tudi pred ekscesi iz leta 1793 in pritiskom nižjih razredov. Meščani, ki so bili člani lož v osemdesetih letih 18. stoletja, so v obdobju od 1800 do 1802 znova začeli graditi lože. Po letu 1804 se je Veliki Orient močno razmahnil. V času, ko ga je vodil pazljivi in dobrohotni Cambacérès, so bili v njegovem štabu skoraj vsi vodilni možje cesarstva. Leta 1804 je združeval 300 lož, leta 1808 več kot 600, na začetku leta 1812 pa jih je

bilo v 130 francoskih departmajih velikega cesarstva že 1200! V departmajih so bili med prostožidarji pripadniki upravne elite in lokalnega meščanstva. Neredko jim je predsedoval prefekt departmaja, ki sta mu pomagala generalni pobiralec davkov in predsednik sodišča! Vsi ti so bili namreč pogosto »častivredni mojstri«, »prvi nadzorniki« in »drugi nadzorniki« lokalne lože, med vodilnimi člani pa so bili še uradniki in trgovci, pravniki in drugi. Minister za religije, brat Portalis, je dobro povzel ta položaj: *»Bilo je izjemno pametno voditi prostožidarske družbe, ker jih ni bilo mogoče prepovedati. Pravi način, da smo preprečili njihovo izroditev v nezakonita in pogubna združenja, je bil, da smo jim odobrili tiho zaščito in pustili, da jim predsedujejo glavni dostojanstveniki države ...«*.¹

»Od velikih mož cesarstva do malih uradnikov«

O pomenu prostožidarstva v družbi Napoleonovega cesarstva je mogoče brati med vrsticami – sicer kritičnih – pričevanj dveh prepričanih prostožidarjev. Mladi vitez in popotnik švedskega porekla Harmensen je leta 1806 v svoji korespondenci zapisal: *»V Parizu je vse moderno, od pomponov do prostožidarjev [...]. Lože so torej odprte; pomembne osebnosti so vanje iz vse države prinesle odlikovanja in okrasne trakove, ki so jih prejele, in v tej zmedi odlikovanj (saj jih med prostožidarji v Parizu ne primanjkuje) težko razlikujemo civilno od teh cenenih okraskov, ki jim gospodje služabniki Velikega Orienta pripisujejo tako visoko ceno. Kmalu nismo poslušali več nič drugega kot o prostožidarjih, in od takrat so se vsi, od pomembnežev cesarstva do malih uradnikov, množično zgrinjali v lože.«*² Ko so ugasnile luči cesarskega praznika, je izkušen stari prostožidar poročal: *»Pogosto so lože sprejele tiste, ki vanje ne bi smeli biti pripuščeni, pogosto smo v njih slišali, kar v njih ne bi smelo biti izrečeno: veličina je v njih prejemale kadilo prilizovanja in hvalisanja; vljudnost je prevzela mesto odkritosti, veliko jih je prihajalo, da bi videli in bili videni, templji so bili shajališča in prostožidarstvo sredstvo za povzpetništvo, bila je množica, vendar so bili prostožidarji redki.«*³ Pisec teh vrstic, brat Massé de Cormeilles, je bil seveda primeren za obujanje spominov na to družbeno in politično razsežnost, saj je bila njegova loža Sveti Aleksander Škotski (*Saint-Alexandre d'Ecosse*) med tistimi, ki jih je arhikancler najbolj razvajal.

Lože v političnem sistemu cesarstva

Kako analizirati politično razsežnost prostožidarstva v obdobju, ko se je pretvarjalo, da je nima? Kajti uradno so bile lože zgolj kraji srečevanja, kulture in prijetnega druženja. Srečanja so bila namenjena predvsem obredom sprejema v različne stopnje ter govorom o filozofskih ali književnih vprašanjih. Sicer pa so vsi bratje čakali na banket, s katerim se je vedno sklenil večer. Pili so, peli in tudi razpravljali ... o dnevnikih dogodkih. Tako si lahko

¹ Hivert-Messeca, Yves, »Portalis ministre des cultes et des rites ou la théorie du licol doré«, v *La Franc-maçonnerie sous l'Empire: un âge d'or?*, op. cit.

² Pismo viteza Harmensena, v Fabre (Benjamin), *Un initié des sociétés secrètes supérieures, Franciscus Eques a Capite Galeato*, 1753–1814, Pariz, 1913, str. 400.

³ Tuchendler, Jacques, »Histoire abrégée de Saint-Alexandre d'Ecosse, de l'Ancien Régime à la Restauration«, v *Renaissance Traditionnelle*, št. 138–139–140, april/oktober 2004, str. 165.

Napoléon Bonaparte

na primer predstavljamo, kako so se 5. decembra 1804 maršala Masséna in Kellermann, senatorji Clément de Ris, Valence in Lacépède, generala Lassalle in Rouyer, grof Ségur in drugi srečali v Velikem Orientu ter med pogovorom ali sproščenim klepetom pri polni mizi izmenjevali mnenja o trenutnih razmerah, mnenja, ki zanimajo zgodovinarja. Metoda, ki jo predlaga Maurice Agulhon,⁴ avtor koncepta družabnosti, ostaja povsem spodbudna analitična podlaga. Pošamezniki so med seboj vzpostavljali redne odnose in že samo s tem igrali družbeno vlogo. Lože velikih, srednje velikih in malih mest v državi so ustvarile mrežo, ki je prekrivala celotno francosko ozemlje. Poleg tega so si dopisovali, bratje pa so na popotovanjih obiskovali druge lože in sklepali prijateljstva. Neredko je loža tako negovala redne odnose z ducatom drugih »delavnic«⁵ skoraj povsod po Franciji. V središču te mreže je štab Velikega Orienta urejal in spodbujal življenje prostožidarjev. Vsaka loža je imela v Parizu svojega »poslanca v Velikem Orientu«, s katerim je bila v stiku, to pa je bil pogosto otrok dežele, ki se je uveljavil v prestolnici. Pošljala mu je svoje prošnje v zvezi s prostožidarskimi obredi, listinami ali potrdili. Iz Pariza je skoraj vsak mesec dobivala okrožnice ali poročila nacionalnih institucij. Bratje so lahko v njih odkrivali navzočnost in posredovanja najpomembnejših imen režima: Cambacérès, Lacépède, Regnaud de Saint-Jean d'Angély so se udeleževali večine prostožidarskih dogodkov. Različne ravni organizacije Velikega Orienta so v koncentričnih krogih sestavljale neprekinjeno verigo, ki je prek bolj ali manj pomembnih dostojanstvenikov režima segala od Cambacérèsa do častnih mojstrov provincialnih lož. Ta sistem je ne nazadnje omogočal, da so bili med centrom in periferijo le dva ali trije posredniki. »Navadni uradniki«, to je srednje pomembni vodilni možje Velikega Orienta, seveda niso imeli tesnega odnosa s samim Cambacérèsom, vendar so ga videvali večkrat na leto – čeprav nekoliko neformalno, a kljub vsemu precej od blizu. Neposredna namestnika velikega mojstra, Alexandre

⁴ Agulhon, Maurice, *Pénitents et francs-maçons de l'ancienne Provence*, Pariz, 1968.

⁵ Sopomenka za ložo v prostožidarskem besednjaku.

Družina Bonaparte in prostožidarstvo

Družina Bonaparte, ki je izvirala iz provincialnega nižjega plemstva in jo je zelo zaznamovalo razsvetljenstvo, je s svojim zanimanjem za prostožidarstvo sledila duhu časa.

Charles (1746–1787)

V 18. stoletju je bilo prostožidarstvo na Korziki močno navzoče, saj je prva loža, *Popolna zveza (La Parfaite Union)*, »prižgala svoj ogenj« v Bastii že leta 1772, leta 1778 pa ji je sledila loža *Iskreno prijateljstvo (La Sincère Amitié)* v Corteju. Dejstvo, da je bil Charles takrat prostožidar, je potrjeno samo z omembo v poročilu o sprejemu Jérôma leta 1801, ki je bil predstavljen kot »sin prostožidarja«, vendar ni razloga, da bi dvomili o tem.

Joseph (1768–1840)

»Joseph Bonaparte, 26 let, po poklicu komisar izvršne oblasti za vojno, domačin iz Ajaccia na Korziki,« je bil 8. oktobra 1793 hkrati s članom konventa Salicettijem sprejet v ložo *Popolna iskrenost (La Parfaite Sincérité)* v Marseillu. Zelo jakobinsko leto, kraj in usmeritev lože kažejo, da je bila ta prostožidarska zaveza takrat del naravne poti mladeniča, ki so ga prevzele nove ideje. V času Napoleonovega cesarstva je imel naziv velikega mojstra Velikega Orienta Francije, čeprav je zaradi njegove oddaljenosti zadeve v resnici vodil Cambacérès. Hkrati je bil veliki mojster Velikih Orientov Neaplja in nato Španije. Zdi se, da je vedno kazal dobrohotno zanimanje za lože.

Napoléon (1769–1821)

Napoléon prostožidar? O tem vprašanju je bilo prelitega veliko črnila! Glede na njegovo družinsko ozadje je trditev verjetna. Vendar do zdaj še ni bil najden dokument, ki bi to z gotovostjo dokazoval. François Collaveri je navedel precej prepričljive argumente, da je bil Napoléon sprejet med prostožidarje. Zlasti dejstvo, da se je v celotnem obdobju cesarstva predstavljal kot brat in so ga tako predstavljali tudi prostožidarji iz njegovega najozžjega spremstva, včasih celo v uradnih okoliščinah, ne da bi bilo to kdaj zanikano. Sprejet naj bi bil med kampanjo v Egiptu.

Lucien (1775–1840)

Velja za prostožidarja, vendar do zdaj v arhivih o tem niso našli pričevanja o tem.

Louis (1778–1846)

Ni znano, kje in kdaj je bil sprejet, vendar je bil na začetku cesarstva namestnik velikega mojstra Velikega Orienta.

Jérôme (1784–1860)

»Jérôme Bonaparte, sin prostožidarja, domačin iz Ajaccia, departma Liamone, rojen ... X. 1784, mornariški kadet in katolik,« je bil v ložo Mir (*La Paix*) v Toulonu sprejet 20. aprila 1801. Pozneje je bil kralj Vestfalije in zaščitnik reda v svojem kratkotrajnem kraljestvu: »Gospodje, njegovo veličanstvo vam torej obljublja svojo kraljevo zaščito, če so – o čemer ne dvomi – temelji vaše ustanove temelji pravega prostožidarstva, katerega načela izvaja tudi njegovo veličanstvo kot prostožidar« (Palais de Cassel, 25. februarja 1808).

Roëttiers de Montaleau in Etienne de Joly, ki sta bila stalno v stiku z njim in sta ga poznala že dolgo, sta mu zelo redno poročala o razmišljanjih, odločitvah in mnenjih velikega mojstra, tako da je bilo mogoče čutiti njegovo navzočnost in bližino. Bili pa so ti »navadni uradniki« v tesnem stiku s častnimi mojstri in poslanci lož. Tako je prostožidarstvo Napoleonovega cesarstva vzpostavilo zelo konkreten in zelo učinkovit sistem zaposlovanja meščanstva ter iz njega zgradilo »granitne strukture«, ki so bile temelj režima.

Po mnenju Jacques-Olivierja Boudona je prostožidarstvo Napoleonovega cesarstva »*nadomeščalo bonapartistično stranko*«. ⁶ V napetem ozračju po Maletovi zaroti in v času, ko je Napoleonova vojska doživljala neuspeh za neuspehom, je Cambacérès – končno! – prešel od implicitnega k eksplicitnemu in pred vsemi člani Velikega Orienta izjavil: »*Če bi bila država v nevarnosti, bi okoli sebe zbral vse otroke giljotine;*⁷ *in s tem svetim bataljonom bi korakal nad upornike in vsemu svetu dokazal, da cesar nima zvestejših podanikov, kot so francoski prostožidarji.*« ⁸ Po revoluciji velik del meščanstva, ki so ga zapeljali razsvetljenstvo in načela filozofskega liberalizma, ni mogel biti več del političnega sistema, ker je konkordat znova uvedel katolicizem. Lože so takrat nadomestile župnije, da bi voltairovsko meščanstvo vpletle v Napoleonovo državo.

Cambacérès: mladi prepričani prostožidar postane veliki mojster

Potem ko je bil leta 1773 sprejet v *Starodavno ložo in združenje izvoljencev (L'Ancienne et la Réunion des Elus)* v Montpellieru, se je hitro izkazal kot navdušen prostožidar. O tem priča njegovo dopisovanje z dvema bratrancema. Leta 1786 je bil član kolegija uradnikov, v katerem je imel funkcijo »čuvarja pečatov«. V letih 1787 in 1788 je bil še vedno čuvar pečatov, leta 1789 pa se je nekoliko bolj vključil v delovanje lože in opravljal najpomembnejše naloge drugega nadzornika, dokler ni nazadnje postal tretji najpomembnejši član delavnice.

Čeprav je bil na prvem sprejemu dostojanstvenikov cesarstva v prostožidarsko hierarhijo 30. septembra 1803 odsoten, kar je bilo nekoliko nenavadno, je ob reorganizaciji decembra 1804 postal generalni glavni administrator, v naslednjih mesecih pa je napredoval v prvega namestnika velikega mojstra Velikega Orienta Francije; to funkcijo je uradno prevzel 13. decembra 1805. V govoru ob prevzemu funkcije je Cambacérès spomnil, da je bil »*že zdavnaj sprejet v različne prostožidarske stopnje in je bil prostožidarstvu vedno močno privržen; da ima nanj prijetne spomine; da mu V. O. ponuja dostojanstvo in da ga rade volje sprejema, saj mu je toliko bolj dragoceno, ker mu bo lahko pogosto izkazoval znake te nekdanje privrženosti*«. Od 27. decembra 1806 je predsedoval delu Velikega Orienta in zapisal: »*Ne morem biti v tem prostoru, ne da bi občutil to nežno čustvo, ki ga pravi prostožidar najde med svojimi brati.*« Ves čas cesarstva je pravzaprav vodil Veliki Orient. Redno se je udeleževal sej in podrobno spremljal prostožidarsko administracijo. Hkrati je bil častni in

⁶ *Histoire du Consulat et de l'Empire*, Editions Perrin, zbirka Tempus, str. 251.

⁷ Simboličen izraz za prostožidarje v prostožidarskem besednjaku.

⁸ Na praznik zimskega solsticija 28. decembra 1812.

Vodstvo Velikega Orienta leta 1807

Splošna preglednica uradnikov V. O. Francije

Glavni dostojanstveniki (odlomki)

Veliki mojster

Njegovo veličanstvo Joseph Napoléon, kralj Neaplja in Sicilije, veliki elektor cesarstva.

Namestniki velikega mojstra

Njegova presvetla visokost princ Cambacérés, arhikancler cesarstva, veliki trak Legije časti, veliki križ redov Črnega orla in Rdečega orla Prusije.

Njegova presvetla visokost princ Murat, nadvojvoda Berg, veliki admiral Francije.

Generalni veliki administrator

Zelo spoštovani brat Kellermann, senator, maršal cesarstva, član velikega sveta Legije časti in vitez redov kralja Wurtemberga.

Generalni veliki konzervatorji

Zelo spoštovani bratje

Masséna, maršal cesarstva, veliki trak in veliki častnik Legije časti.

[...]

Veliki predstavnik velikega mojstra

Zelo spoštovani brat Valence, senator, divizijski general, eden od poveljnikov Legije časti, predsednik volilnega kolegija departmaja Marne in kantona Vesv.

Velika administrativna loža

Veliki administratorji

Spoštovani bratje

de Lacépède, senator, veliki vitez in veliki trak Legije časti.

Gantheaume, državni svetnik, viceadmiral Francije, veliki trak Legije časti.

Lannes, maršal cesarstva, veliki častnik Legije časti.

Veliki konzervatorji

Muraire, državni svetnik, prvi predsednik kasacijskega sodišča, veliki častnik Legije časti.

Maret, minister in državni sekretar.

Siméon, državni svetnik, eden od poveljnikov Legije časti.

[...]

Vendar najdemo tudi Miota in Clémenta de Risa.

V Veliki simbolični loži

Choiseul-Praslin, Beurnonville, Mac Donald, Fouché, Mareschalchi, Beauharnais, Augereau, Jaucourt, Lefevre, Luyes idr.

V Velikem kapitlju

Serrurier, Brune, Régnier, Perignon, Soult, Chaptal, La Tour d'Auvergne, Laplace, Regnaud de Saint-Jean d'Angély, Ysembourg, Chasset, Fabre de l'Aude idr.

tudi resnični vodja vseh sistemov višjih stopenj, ki so takrat uživali veliko naklonjenost. Potem ko sta ga Kellermann in Valence 8. julija 1806 sprejela v 33. stopnjo, je postal 13. avgusta 1806 veliki nadzornik *Vrhovnega sveta sprejetega starega škotskega obreda* (*Suprême Conseil du Rite Écossais Ancien Accepté*), pozneje pa še veliki mojster *Obreda Heredoma iz Kilwininga* (*Rite d'Heredom de Kilwining*), in sicer 1. decembra 1806, *Matične lože filozofskega škotskega obreda* (*Mère-Loge du Rite Écossais Philosophique*) 30. marca 1807 in *Spremenjenega škotskega obreda* (*Régime Écossais Rectifié*) marca 1809. Bil je častni mojster lož *Cesarska loža prostožidarskih vitezov* (*L'Impériale des Francs-Chevaliers*) in *Svete Karoline* (*Sainte-Caroline*), Orient Pariza. V času restavracije se je Veliki Orient poklonil njegovemu spominu: »*Za Red je resnično storil veliko [...] takoj ko se je ta blaginja [tj. cesarstvo] končala, se je vrnil k preprosti morali in navadam [ter] marljivo hodil v templje.*«

Lože v jedru oblasti

Veliko mojstrstvo (*La Grande Maîtrise*): Po zgledu ancien régima je arhikancler Cambacérès ustanovil »osebno ložo« z imenom *Sveti Janez Velikega mojstrstva* (*Saint-Jean de la Grande Maîtrise*) in v njej so varni pred prostožidarskim ljudstvom sodelovali sprejeti pomembni veljaki cesarstva. Zdi se tudi, da je v tem diskretnem okolju sprejemal diplomate iz držav, s katerimi se je Francija pogajala – včasih o neprijetnih zadevah!

Cesarska loža prostožidarskih vitezov (*L'Impériale des Francs Chevaliers*): »Politična« loža *par excellence* s številnimi člani iz tribunata in senata. Tako kot Clément de Ris so bili številni med njimi »brimerjanci«, tj. zmerni republikanci direktorija, ki so se pridružili Napoleonu. Med njenimi člani so bili: Bordas, Carrion de Nisas, Challan, Chasset, Clément de Ris, Davous, Duvidal de Montferrier, Fabre de l'Aude, de Gavre, Gillet, Harville de Jouvenel, Hurel, Jaubert, Lasseret, Maret, Miot, Nompère de Champigny, Pérignon, Siméon idr. Naj spomnim, da je bil Fabre de l'Aude, član Sveta petstotih v času direktorija, tisti človek blizu Barrasu, ki je skrbel za stike z generalom Bonapartejem. Kot Clément de Ris je bil med osebnostmi, ki v času cesarstva niso bile v prvih vrstah, vendar je znano, da so zaradi svoje vloge med letoma 1792 in 1800 vedele veliko o številnih ljudeh. Na začetku konzulata je bil Clément de Ris udeležen v dogodku, ki je ostal precej skrivnosten in za katerega se zdi, da je bil namenjen zbiranju obremenilnih političnih dokumentov. Balzac je o njem napisal čudovit roman *Temačna zgodba*.

Ideje in kultura prostožidarstva v Napoleonovem cesarstvu

V nasprotju s pogostimi trditvami prostožidarstvo v Napoleonovem obdobju ni bilo le blišč obredov in cesarski aparat. Nekateri prostožidarji so se resnično posvečali intelektualnim in raziskovalnim dejavnostim. Tako so po revoluciji prostožidarji imeli pomembno vlogo pri začetkih varstva kulturne dediščine. Brat Aubin Millin je izoblikoval idejo »zgodovinskih spomenikov«. V Parizu je Alexandre Lenoir uredil svoj Muzej francoskih spomenikov, Denon in Lavallée pa sta ustanovila muzej Louvre. V Toulousu je Alexandre

Dumège »gotske spomenike« v regiji zaščitil pred apetitom trgovcev z gradbenim materialom in ustvaril prve arheološke zbirke. Pomemben kraj prostožidarskega razmišljanja je bila *Keltska akademija*, ki je – poleg slikovitih, vendar postranskih obsesivno keltskih konceptov nekaterih njenih članov – z veliko raziskavo o življenju podeželja, opravljeno leta 1806, postavila temelje francoske etnologije. Poleg tega že ob majhnem raziskovanju najdemo v nekaterih delavnicah zelo zanimiva dela, kot so teozofske zbirke, ki jih je zasnoval François-Nicolas Noël v loži *Moralni talilni lonec (Le Creuset moral)* v Orléansu, ali srečanja, namenjena prostožidarskemu izobraževanju, ki jih je veliki filozof Maine de Biran organiziral v loži v Bergeracu.

Prostožidarstvo kot pomočnik cesarske Evrope

Prostožidarstvo je imelo pomembno vlogo v različnih »francoskih režimih«, naj gre za Italijo, Holandijo, Vestfalijo ali Španijo. V njem so se zbirale elite nacionalnega in liberalnega meščanstva, na katere so se hotela opreti nova kraljestva, in se povezovale s francoskimi vodilnimi močmi, ki so prihajali iz Pariza. Na politični ravni so lože dajale neusahljivo podporo Josephu Napoléonu, Louisu Napoléonu, Joachimu Napoléonu in Jérômu Napoléonu. Hkrati pa so na filozofski ravni pripomogle k širjenju razsvetljenskih idej v teh regijah. Tako so na primer v Nemčiji prvič sprejele Jude. Po padcu Napoleona in njegovih bratov je bilo prostožidarstvo skoraj povsod po Evropi prepovedano, saj so v njem videli žarišče liberalnega aktivizma.

Je Legija časti prostožidarska institucija?

Zgodovina Legije časti se je začela leta 1802, ko je prvi konzul generalu in državnemu svetniku Mathieuju Dumasu zaupal oblikovanje novega nacionalnega odlikovanja. Ta pa je bil navdušen prostožidar. Kot član *Starodavne lože in združenja izvoljencev (L'Ancienne et la Réunion des Elus)* v Montpellieru je opravljal več funkcij, med drugim je bil leta 1787 usmiljenec, istega leta, ko je bil drugi nadzornik neki Cambacérés! »Dvajset let pozneje« sta se brata srečala ... v drugačnih okoliščinah!

Bonaparte je leta 1803 za prvega velikega kanclerja imenoval drugega brata, slavnega naravoslovca Lacépèda. Bernard de Lacépède je bil prepričan in vdan prostožidar. Leta 1774, ko ga je med prostožidarje sprejela loža *Iskrenost (La Sincérité)* v Agenu, je imel 18 let. Ob prihodu v Pariz se je kot mlad intelektualec iz province najprej pridružil loži *Sprejeti bratje (Les Frères initiés)*. V tej loži je v osemdesetih letih 18. stoletja deloval skupaj s še enim prihodnjim pomembnim človekom cesarstva, Regnaultom de Saint-Jeanom d'Angélyjem. Nato se je pridružil ugledni loži *Devet sester (Les Neufs Sœurs)* in sodeloval pri sprejemu Voltaira. Kariero si je ustvaril med revolucijo in bil med prvimi velikimi uradniki, ki jih je Veliki Orient izvolil, ko je bila prostožidarska dejavnost znova vzpostavljena. Kot drugi veliki nadzornik, nato veliki upravitelj in nazadnje veliki konzervator je bil vse življenje stanoviten prostožidar in hkrati dostojanstvenik, ki je bil močno vpleten v vodenje Velikega Orienta.

Poleg tega, da je bila večina dostojanstvenikov cesarstva, ki so sodelovali pri ustanovitvi Legije časti, prostožidarjev, je imelo prostožidarstvo pomembno vlogo pri uveljavljanju novega reda. Lacépède, ki je bil na prvi seji Velikega sveta 14. avgusta 1803 uradno imenovan za velikega uradnika, se je moral takoj spopasti s potrebo po ustanovitvi administracije za Legijo časti. Pojasnil je, da je zbral »stare prijatelje, ki so navajeni njegovega načina dela«. Ni tako zapleteno razumeti, od kod so ti stari prijatelji prišli. Administracija velikega uradnika je bila namreč razdeljena na pet oddelkov. Vodje prvega (Amalric), drugega (Davaux) in petega (Lavallée) oddelka so bili slavni prostožidarji, prav tako namestnik vodje tretjega oddelka, Barouillet. Dejavní prostožidarji so bili tudi odvetnik za pravde Raoul in dva člana kabineta oziroma arhitekt institucije Peyre.

Prostožidarji Velikega kanclerstva, ki jih je bilo veliko med člani te prve administracije Legije časti, ki so jo ustvarili skupaj, so celo ... znotraj nje ustanovili ložo! Imenovala se je *Poveljniki Mont-Thaborja* (*Les Commandeurs du Mont-Thabor*), po sloviti zmagi francoske vojske na Bližnjem vzhodu, pri kateri so sodelovali nekateri od ustanoviteljev delavnice. Loža je za svoje geslo izbrala »Čast in domovina«, ki je tudi geslo Legije časti, in velikega kanclerja izvolila za častnega mojstra! »Loža Velikega kanclerstva«, kot jo je treba imenovati, v nekoliko mešanem slogu cesarstva združuje viteške obrede in voltairovsko filozofijo.

V tako številčni navzočnosti prostožidarjev pri ustanovitvi Legije časti in v prvih letih njenega obstoja ni nič anekdotičnega, saj je Legijo časti trajno zaznamovala. Katere vrednote so ti bratje prenesli v najpomembnejši francoski nacionalni red? Prostožidarstvo je navsezadnje nekoliko paradoksalno. S svojimi obredi in simboli je blizu tradicionalnim institucijam nekdanje Francije: bratovščinam, cehovskim skupnostim, viteškim redom ... S svojo družabnostjo, razpravami in izmenjavo mnenj pa je trdno usidrano v razsvetljenstvo in sodobnost. To dvojno dediščino so Lacépède in njegovi »prijatelji« položili v zibelko Legije časti in še danes je pomemben del njene identitete. »Želel sem,« je zapisal brat veliki uradnik, »da bi ta lepa institucija dala trdno podlago javni morali, znova vzpostavila kult prave časti in pod novimi simboli oživila nekdanje francosko viteštvo, očiščeno vsega, kar so mu odvečnega dala stoletja nevednosti, in olepšano s tem, kar bi lahko pridobili iz stoletij razsvetljenstva.«

»Nekdanje francosko viteštvo [...], ki ga je polepšalo [...] razsvetljenstvo«: to je lepa in zelo prostožidarska opredelitev Legije časti.

Literatura

Collaveri, François, *La Franc-maçonnerie des Bonaparte*, Pariz, Payot, 1982.

Collaveri, François, *Napoléon empereur franc-maçon*, Pariz, Tallandier 1986.

Collectif, *La Franc-maçonnerie sous l'Empire: Un âge d'or?* Pariz, Dervy, 2007.

Mollier, Pierre, in Pinaud, Pierre-François, *L'Etat-major maçonnique de Napoléon, dictionnaire biographique des dirigeants du Grand Orient de France sous le Premier Empire*, Orléans, A l'Orient, 2009.

R. PREFETTURA DEL FRIULI 27 DIC 1925

Nro:1945 Gab: Udine 23 Dicembre 1925.

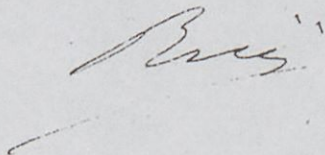
Signor Sottoprefetto di

G o r i z i a

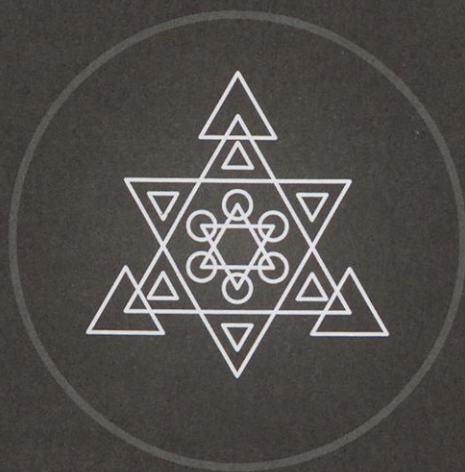
Per l'osservanza, trascrivo il seguente cifrato Ministeriale, con preghiera di mettermi in grado di fornire sollecita evasione:

"Nro:30899 Richiamando disposizioni circolari 5 Novembre N.R. 27039 circa occupazioni loggie dipendenti palaz= zo Giustiniani SS.LL. sono autorizzate riconsegnare legiti= timi proprietari locali sedi loggie occupate et avvalendosi sempre facoltà Art:3 Legge Comunale e Provinciale mantene= re sequestro sui mobili, simboli et documenti di pertinenza loggie stesse comunicando all'uopo apposite sequestratarie da scegliersi preferibilmente fra rappresentanti enti bene= ficenza assicurine con biglietti espresso urgente."

IL PREFETTO
(Ricci)

Dopis prefektуре v Vidmu podprefektu v Gorici o ukrepih proti prostožidarjem, 1925
(Arhiv Republike Slovenije SI AS 1931)

Fulvio Conti

**Od bratstva
do rivalstva.
Veliki Orient
Italije ter
prostoziidarske
lože na Balkanu
in v Podonavju**

Povzetek

Med letoma 1870 in 1920 je imel Veliki Orient Italije (VOI) pomembno vlogo pri obujanju in širjenju prostožidarstva v nekaterih podonavskih in balkanskih državah. VOI je ustanovil več lož v Srbiji in Romuniji in v njih so sodelovali nekateri znani predstavniki lokalnega kulturnega in političnega življenja. Italijansko prostožidarstvo je bilo naklonjeno lokalnim nacionalističnim gibanjem ter je spodbujalo njihove protihabsburške in protiturške dejavnosti. Prva svetovna vojna pa je povzročila razkol med VOI, ki je zagovarjal pravice Italije do Reke in Dalmacije, ter srbskimi in hrvaškimi ložami, ki so podpirale pričakovanja vzhajajoče jugoslovanske države. Namen članka je obnoviti te dogodke ter na splošno osvetliti povezave med VOI in različnimi prostožidarskimi organizacijami v podonavskem in balkanskem delu Evrope na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

KLJUČNE BESEDE: prostožidarstvo, Veliki Orient Italije, Balkan in Podonavje, nacionalizem/univerzalizem.

I.

Veliki Orient Italije je bil ustanovljen na Napoleonovo prigovarjanje leta 1805, ko je bila večina italijanskega polotoka pod francosko okupacijo. V teh letih je italijansko prostožidarstvo postalo nekakšen podaljšek cesarjeve roke ter je bilo orodje za doseganje enotnosti in vključevanje meščanskih elit v novi režim. V očeh absolutističnih vladarjev, ki jih je Napoleon strmoglavil, je prostožidarstvo nazadnje začelo simbolizirati francosko revolucijo in njene jakobinske ideale.¹ Zato je bilo leta 1815, ko je dunajski kongres odredil uničenje Napoleona in restavracijo absolutizma, prostožidarstvo v vseh italijanskih državah prepovedano. To je sprožilo nekakšen lov na čarovnice, uperjen proti prostožidarjem.²

Veliki Orient Italije je bil obnovljen šele leta 1859, po koncu druge vojne za neodvisnost in nekaj mesecev pred Garibaldijevim pohodom tisočih: gre za dva dogodka, ki sta napovedala rojstvo enotne in neodvisne Italije.³ *Veliki Orient Italije je imel že od začetka močno politično konotacijo. Širili so ga liberalni člani zelo blizu ministrskemu predsedniku Camillu Cavourju, njegova funkcija pa naj bi bila povezati vladajoče razrede v državi ter usmerjati njihova dejanja v podporo novi Kraljevini Italiji in njeni vladavini. V nekaj letih pa so nadzor nad Velikim Orientom prevzeli Garibaldijevi in Mazzinijevi privrženci, tj. demokratično in republikansko usmerjeni posamezniki. Leta 1864 je bil za velikega mojstra za kratek čas imenovan tudi sam Garibaldi, ki je bil do smrti zaprisežen prostožidar.*⁴ *Od takrat do vzpona fašizma so imeli italijanski prostožidarji močno demokratično in napredno konotacijo. Med predstavniki levičarskih strank so bili republikanci, radikalci, socialisti in celo anarhisti.*⁵

1 Cazzaniga, 2006, *Nascita del Grande Oriente*.

2 Della Peruta, 1981, *La Massoneria in Italia*; Conti, 2008, *Massoneria e Risorgimento*.

3 Conti, Novarino (ur.), 2011, *Massoneria e unità d'Italia*.

4 Conti, 2008, *Il Garibaldi dei massoni*.

5 Conti, 2003, *Storia della massoneria*.

Poleg tega, da so prostozidarji sodelovali v prizadevanjih za družbeno in politično modernizacijo države ter sekularizacijo družbe, jih je družilo tudi strastno domoljubje ter zagrizeno zagovarjanje države, ki se je rodila iz bojev *risorgimenta* proti notranjim in zunanjim sovražnikom, zlasti proti katoliški Cerkvi, ki Velikega Orienta ni priznavala.⁶ Nekaj časa je njihovo domoljubje, uglaseno z Mazzinijevo filozofijo, uspešno soobstajalo s prostozidarskim idealom univerzalnega bratstva med narodi. Kljub temu je z začetkom 20. stoletja začelo pridobivati skrajnejše odtenke in na koncu privzelo agresivnejša nacionalistična stališča.⁷ Zanimivo je, da so te vrednote vzeli za svoje tudi številni prostozidarji republikanskih, celo socialističnih pogledov. Protimonarhistične težnje in internacionalistični ideali so bili potisnjeni na stran na račun soglasne podpore prizadevanjem Italije, da postane velika sila ter pridobi pomembno vlogo v južni Evropi in Sredozemlju. To je ena mogočih razlag, zakaj je Veliki Orient Italije ustanavljal številne prostozidarske lože v srednji in podonavski Evropi, na Bližnjem vzhodu ter v državah ob vzhodnih obalah Sredozemskega morja. Tovrstno dogajanje se je začelo v šestdesetih letih 19. stoletja in je trajalo do konca prve svetovne vojne.

Z ustanavljanjem teh lož so italijanski bratje spodbujali širjenje prostozidarstva v države, kjer je bilo preganjano ali kjer ni bilo rednih lož. Hkrati so s tem okrepili vpliv Italije v nekaterih delih Osmanskega cesarstva, ki je bilo med 18. in 20. stoletjem izrazito politično in institucionalno nestabilno, v teh delih pa so se v tistih letih ponujale gospodarske in poslovne priložnosti. Mreža italijanskih lož v tujini je bila, skratka, nekakšna »vzporedna diplomacija«, ki so jo različne vlade podpirale in jo uporabljale za doseganje svojih političnih ciljev. Ta strategija je bila večinoma skupna vsem »romanskim prostozidarskim ložam« – Velikemu Orientu Francije ter ložam v Španiji, na Portugalskem, v Grčiji in Podonavju – ki so se odcepile od apolitičnega in agnostičnega modela anglosaškega (večinoma angleškega) prostozidarstva, da so lahko zavzele aktivne položaje na politični in družbeni fronti.⁸

S tega vidika je navzočnost italijanskega prostozidarstva v Evropi še posebej pomembna in si zasluži dodatno obravnavo. Zelo jasno namreč ponazarja, kako so se prvotno iskrene bratske vezi med prostozidarji, ko so italijanski bratje ponudili svojo podporo v želji po svobodi in neodvisnosti balkanskih narodov, tako izpridile, da so prevladali rivalstvo in konflikti. Najprej se je pojavilo rivalstvo med ložami, na primer med Velikim Orientom Italije in Veliko simbolno ložo Madžarske, in sicer po letu 1890, ko so nadzor nad nekaterimi srbskimi in hrvaškimi ložami, ustanovljenimi pod italijanskim vplivom, prevzeli madžarski prostozidarji. Pozneje, zlasti s približevanjem prve svetovne vojne in izbruhu nacionalizma, je veliko lož začelo izražati ozemeljske zahteve in hegemonistične težnje. To početje so celo utemeljevale z merili etnične, družbene in kulturne večvrednosti, ki so imele le malo skupnega s prostozidarsko tradicijo univerzalizma in svetovljanstva, veliko več pa s politiko moči posameznih narodov.⁹ Sočasno so se zamajali temelji sodelo-

⁶ Conti, 2006, *Laïcité et légitimation*.

⁷ Conti, 1999, *Fra patriottismo democratico e nazionalismo*; Conti, 2000, *Les liturgies de la patrie*.

⁸ Beaurepaire, 2002, *L'Europe des francs-maçons*; Conti, 2005, *Massoneria e radicalismo*.

⁹ Berger, 2010, *Between universal values*; Berger, 2010, *European Freemasonries*.

vanja med nekaterimi evropskimi in ameriškimi prostozidarji, na podlagi katerega se je leta 1902 rodilo združenje *Bureau international des relations maçonniques*. Ob izbruhu prve svetovne vojne je to organizacijo doletela enaka usoda kot socialistično Drugo internacionalo. Nenadoma je bila razpuščena, ne da bi imela možnost zaježiti nacionalistično motivirano ukinitvev številnih prostozidarskih podružnic.¹⁰

II.

Kot smo že omenili, se je širjenje italijanskih prostozidarskih lož v srednjo in vzhodno Evropo začelo v šestdesetih letih 19. stoletja. Grčija je bila eno prvih ozemelj, na katero se je ozrl Veliki Orient Italije, in sicer z dvojnimi namenoma: spodbuditi širjenje institucije prostozidarstva v Evropi ter utrditi svojo navzočnost na tujem in se tako uveljaviti kot referenčna prostozidarska organizacija v sredozemskem bazenu. Poleg tega je bila Grčija, zibelka evropske civilizacije, ključni simbol naprednega in svetovljanskega prostozidarstva v 18. stoletju. Zato ni naključje, da se je veliko prostozidarjev, celo italijanskih, na začetku 19. stoletja navdušeno pridružilo filohelenističnemu gibanju.

Prvi loži Velikega Orienta Italije sta bili ustanovljeni leta 1862: *Panellenium* v Atenah pod vodstvom novinarja Antonia Nicolaidisa in *Sinovi Leonidasa* na otoku Siros. Čez štiri leta je na pobudo jedra atenskih prostozidarjev, ki se je medtem okrepilo, sočasno nastalo še šest lož, ki so bile vse povezane z Velikim Orientom Italije: pet na celini (Pirej, Halkida, Patras, Argos in Lamia) in ena na otoku Krfu. Aprila naslednje leto, tj. 1867, je teh osem lož prosilo za odcepitev od Velikega Orienta Italije, da bi ustanovile samostojno in neodvisno ložo – Veliki Orient Grčije.¹¹ Veliki Orient Italije, ki je po besedah velikega mojstra Francesca De Luce menil, da so »prizadevanja za svobodo naše rodne zemlje pravična in sveta«, je v dobri veri odobril pobudo Grkov in obljubil pomoč pri tem, da bi novo ložo priznale tudi druge tuje lože. »Dajmo drugim pravico, ki smo jo nekdanj zahtevali zase,« je rekel veliki mojster.¹²

Italijansko prostozidarstvo pa se ni odreklo navzočnosti v Kraljevini Grčiji in je že leta 1868 prevzelo nadzor nad ložo *Pitagora*. Neodvisno se je pojavilo v mestu Vati na otoku Samos; tam so v ložo sprejemali tako Grke kot Italijane. Leta 1883 je prišla na vrsto krfska loža *Napredek*. Ustanovila jo je skupina Italijanov in Grkov, ki so zapustili že obstoječo ložo *Feniks*. Ta loža je bila na jonskem otoku dejavna od leta 1843 in je sodila pod Veliki Orient Francije. Krfska loža je delovala samo eno leto, saj je bila leta 1884 razpuščena. Istega leta je bila na Zakintosu dejavna loža *Vzhodna zvezda*, prav tako podružnica Velikega Orienta Italije, ki pa kmalu ni več kazala znakov življenja.¹³

Po letu 1884 ni bilo več v Grčiji nobene italijanske prostozidarske lože. Res pa je, da je bila leta 1913 na Rodosu ustanovljena ena, ki se je imenovala *4. maj*. Takrat je otok, ki

¹⁰ Berger, 2014, *Regimes of Territoriality*; Conti, 2017, *The Masonic International*.

¹¹ Ligou, 2004, str. 559–562.

¹² Polo Friz, Mammone, *Francesco De Luca*, str. 132.

¹³ Grande Oriente d'Italia, 1884, *Elenco generale*.

je danes del Grčije, pravkar zavzela Kraljevina Italija po zmagoviti vojni proti Turčiji v letih 1911 in 1912. Ime lože je bilo poklon spominu na datum, ko se je leta 1912 italijanska vojska izkrcala na Rodosu. Proslavljalo naj bi torej vojaške zmage in kolonialna osvajanja države, to pa zgovorno razkriva nacionalistični preobrat, ki se je zgodil v ideologiji italijanskega prostozidarstva na začetku 20. stoletja. Nikakor ni bilo prvič, da je bil za ime prostozidarske lože izbran datum posebej pomembnega zgodovinskega dogodka. V desetletjih po združitvi Italije se je za to odločilo več lož, na primer 11. maj v Marsali, 20. julij v Milazzu, 29. september v Anconi in 20. junij v Perugii. Toda to so bili datumi bitk in pomembnih trenutkov v boju za nacionalno neodvisnost, njihov namen pa je bil širiti domoljubje, ki se je še vedno zdelo v celoti združljivo z ideali prostozidarskega univerzalizma.¹⁴ Tik pred začetkom prve svetovne vojne so se ta pričakovanja dokončno izpela, saj se je pokazalo, da so v evropskih prostozidarskih ložah, zlasti tistih, ki so bile politično bolj angažirane, nacionalni interesi prevladali nad utopično zasnovo »univerzalne prostozidarske republike«.¹⁵

III.

Zanimiv primer, ki potrjuje to tendenco, je navzočnost italijanskih prostozidarjev v grški pokrajini Makedoniji, zlasti v Solunu, ki je bil eno najnaprednejših in najživahnejših mest v Osmanskem cesarstvu in v katerem so živeli predvsem sefardski Judje. Loža *Makedonija*, ki je bila tu ustanovljena leta 1864, je bila ena od enajstih lož, na katere se je Veliki Orient Italije zanašal v Turškem cesarstvu ob koncu sedemdesetih let 19. stoletja (pet jih je delovalo v Istanbulu, štiri v Izmirju in ena v Manisi). Ko pa je leta 1876 prestol zasedel sultan Abdul Hamid II., so bile skoraj vse te lože prisiljene zapreti vrata. Drugače od svojega predhodnika Murata V., povezanega z Velikim Orientom Francije, je Abdul Hamid II. vodil politiko zapiranja pred Zahodom in imel odklonilen odnos do prostozidarstva.¹⁶

Navzočnost prostozidarjev v Osmanskem cesarstvu se je na začetku 20. stoletja močno okrepila. To je pripomoglo k temu, da se je veliki mojster Velikega Orienta Italije Ettore Ferrari odpravil v Turčijo z jasno nalogo, da obudi italijanske lože.¹⁷ Ena od solunskih lož, *Vstala Makedonija*, je bila še posebej pomembna, saj je postala zbirališče in nekakšna organizacijska fronta mladoturškega gibanja.¹⁸ Pobudnik oživitve lože – in podpornik združevanja s skupino nacionalistov in konstitucionalistov iz Osmanskega združenja za svobodo – je bil Emanuele Carasso, sefardski pravnik italijanskih korenin. Kot član *Vstale Makedonije* je konec leta 1902 postal častitljivi mojster in je spodbujal vključevanje številnih posameznikov, ki so bili na vodilnih položajih v Odboru za združitev in napredek

¹⁴ Conti, 2010, *L'Italia dei liberi muratori*.

¹⁵ Beaurepaire, 1999, *La République universelle*.

¹⁶ Iacovella, 2002, *Fratelli in migrazione*; Conti, 2008, *Entre Orient et Occident*; Locci, 2013, *Il cammino di Hiram*.

¹⁷ Ferrari, 1910, *La Massoneria italiana*; Loi, 1987, *La missione di Ferrari*.

¹⁸ Hanioglu, 1989, *Notes on the Young Turks*; Iacovella, 1997, *Ettore Ferrari*; Iacovella, 1997, *Il triangolo e la mezzaluna*.

ter v vladi, oblikovani leta 1909 po odstavitvi sultana Abdula Hamida II. s prestola.¹⁹ Med najbolj znanimi imeni so bili: Mehmed Talat, ki je pozneje postal podpredsednik parlamenta, Rahmi ben Riza, ki je bil podobno kot Carasso izvoljen v solunski odbor osmanskega parlamenta, Midhat Şükrü, sekretar Unije za napredek, ter Ismail Hakkı Canbulat in Refik Bey, minister za pravosodje, ki je umrl leta 1909. Med člani lože *Vstala Makedonija* je bilo veliko visokih častnikov solunskega vojaškega poveljstva, tudi načelnik štaba Ismail Hakkı. Vojska je namreč imela odločilno vlogo pri zadušitvi protirevolucionarnega poskusa Abdula Hamida II. marca 1909.

Po prihodu Mehmeda V. na oblast leta 1909 si je Veliki Orient Italije odkrito prisvajal vlogo, ki jo je imelo prostozidarstvo v mladoturški revoluciji.²⁰ Prav tako je leta 1909 sodeloval pri rojstvu Osmanskega velikega Orienta, ki je bil takoj uradno priznan. Podpisal je tudi sporazum, ki mu je omogočal, da je na osmanskem ozemlju ohranil lože in njihove podružnice ter ustanavljal nove.²¹ Ko pa je septembra 1911 izbruhnila italijansko-turška vojna, je Veliki Orient Italije kljub dobri odnosom navdušeno pozdravil odpravo italijanskega ladjevja proti Libiji in v celoti podprl to kolonialistično akcijo. Ta odločitev je požela številne in nasprotujoče si kritike na račun prostozidarske institucije. Nekatere tuje lože so bile po eni strani obtožene, da so se izneverile prostozidarskim vrednotam univerzalizma in pacifizma, privrženci italijanskega nacionalističnega gibanja pa so po drugi strani javno obsojali turkofilijo, neopredeljenost in izrazito protidomoljubje.

Dejstvo je bilo, da v pretekli vojni Veliki Orient Italije ni pomagal mladoturkom, ko so se nanj obrnili s prošnjo, naj posreduje pri italijanski oblasti, da bi preprečili priključitev Tripolisa. Nekateri člani italijanske lože v Istanbulu so imeli pomembno vlogo pri mirovni pogajanjih med državama in so se udeleževali sestankov, ki so maja 1912 omogočili uvodni sporazum iz Ouchyja in nato naslednje leto končni mirovni sporazum iz Lozane. Vsekakor je turška vlada kmalu zatem postala avtoritarna, Veliki Orient Italije ni omahoval in se je od nje distanciral ter tako ustvaril razmere, ki so bile vzrok za postopno izginjanje italijanskih prostozidarjev v Anatoliji.

Usoda italijanskih lož v Solunu je bila povsem drugačna, saj je mesto po bukaškem miru, sprejetem avgusta 1913, ki je končal drugo balkansko vojno, postalo del Kraljevine Grčije. Loža *Vstala Makedonija* je delovala do novembra 1925, ko je veliki mojster Velikega Orienta Italije Domizio Torrigiani odredil samoukinitev vseh lož pod njegovim okriljem ter tako preprečil, da bi zanje veljal novi fašistični zakon, ki je prostozidarstvo opredeljeval kot tajno družbo in kaznoval njegovo delovanje.²² Kljub temu se je *Labor et Lux*, ena od italijanskih lož, ustanovljena leta 1906 v Solunu, leta 1925 odločila, da nadaljuje svoje dejavnosti. Do leta 1931 je imela 34 članov. Ta loža, katere člani so bili večinoma pripadniki judovske skupnosti, je imela ključno vlogo pri ponovni vzpostavitvi italijanskega prostozidarstva. Bila je ena redkih lož, ki so januarja 1930 sodelovale na srečanju v Parizu, ki je zaznamovalo rojstvo Velikega Orienta Italije v izgnanstvu. Ložo je zastopal Giacomo Ca-

¹⁹ Locci, 2011, *La figura di Emanuele Carasso*.

²⁰ *Alla giovine Turchia*, 1909; *Onoranze ai Fratelli turchi*, 1910; *La massoneria e la rivoluzione turca*, 1910.

²¹ De Poli, *Il mito dell'Oriente*, 2006, str. 650; Ligou, 2004, str. 1232–1237; Saunier, 2000, str. 869–870.

²² Conti, 2014, *La massoneria italiana*.

rasso, ki je bil dolgo njen častitljivi mojster, še preden se je preselil v Pariz in se tam tesno povezal z nekaterimi dobro znanimi podporniki antifašizma.²³

IV.

Še posebej veliko italijanskih lož, ki so našle ugodne razmere za delovanje v Romuniji, je bilo posledica reform, ki jih uvedel Alexandru Ioan Cuza, voditelj, ki je leta 1862 združil Vlaško in Moldavijo. Čeprav je bila Romunija uradno še vedno del Osmanskega cesarstva, je s tem dejanjem postavil temelje za rojstvo neodvisne države. Cuza, ki je bil prostozidar in častitljivi mojster bukareške lože, je izvajal sekularno politiko modernizacije, s katero so zasegli lastnino pravoslavnih samostanov ter sprejeli civilne in kazenske zakonike po zgledu Napoleonovih. Vzpostavljeno je bilo brezplačno javno šolstvo in ustanovljena Univerza v Bukarešti. Predvsem pa je bila pomembna kmetijska reforma, saj je kmete osvobodila fevdalnega jarma, ki so ga še vedno nosili, in spodbujala prerazporeditev zemlje. Cuzo so leta 1866 z zaroto odstranili njegovi konservativni nasprotniki, na njegovo mesto pa postavili pruskega kneza Karla (Hohenzollern-Sigmaringen) in s tem pripomogli k nastanku Kneževine Romunije.

Prvo jedro lož, ki so pripadale Velikemu Orientu Italije, je bilo v Romuniji oblikovano med letoma 1874 in 1876. Tri lože so bile ustanovljene v Bukarešti (*Harmonija, Romunija* in *Alexandru Ioan Cuza*), ena pa v Giurgiuju, pomembnem mestu ob Donavi blizu meje z Bolgarijo, ki je bilo od leta 1869 povezano z glavnim mestom Bukarešto s prvo železniško progo v Romuniji. Še ena loža, ki se je imenovala po italijanskem kralju Viktorju Emanuelu II., je bila v moldavskem okraju Vasluj. V članku v reviji *Rivista della massoneria italiana* iz leta 1876 je zapisano, da so se v teh ložah zbirali »najboljši umi v državi, najvplivnejši in najbogatejši možje«. »Ustanavljali so šole« in »prevzeli popoln nadzor nad tiskom«. Skratka, imeli so »velik vpliv na usodo svoje države«.²⁴

Razvoj teh lož je leta 1877 prekinil izbruh rusko-turške vojne, v kateri se je Romunija postavila na stran Rusije in razglasila svojo neodvisnost od Osmanskega cesarstva, ki je bila dokončno potrjena na mirovni konferenci v Berlinu leta 1878. Leta 1881, po dodatnih sporazumih z Rusijo v zameno za nekaj ozemelj, je bila uradno razglašena ustava kraljevine in knez Karl je postal kralj Karel I. Romunski. Za prostozidarstvo, prežeto z vrednotami univerzalizma, ki je bilo po ženevskem kongresu leta 1867 vključeno v moderno mirovniško gibanje, so bile vojne za nacionalno neodvisnost »upravičene«.²⁵ Romunski prostozidarji, tudi tisti iz italijanskih lož, niso bili izjema. V članku iz italijanskega tiska, objavljenem leta 1879, piše: »Ko gre za neodvisnost države, se možje, ki gojijo misel in širijo mir, spremenijo v možje orožja in dejanj. Zato so naši dragi romunski bratje ukrepali.«²⁶

²³ Fedele, 2005, *La massoneria italiana*, str. 50–51.

²⁴ *Notizie massoniche*, 1876, str. 6–7.

²⁵ Gotovitch, 1987, *Franc-maçonnerie, guerre et paix*; Lubelski-Bernard, 1988, *Freemasonry and Peace*; Conti, 2004, *De Genève à la Piave*; Conti, 2015, *La Franc-maçonnerie*.

²⁶ *Rumenia*, 1879, št. 2, str. 28.

Razglasitev neodvisnosti je imela velike posledice za romunsko prostozidarstvo, saj si je z združevanjem večine lož, ki so do takrat pripadale tujim ložam, prizadevalo ustanoviti samostojno nacionalno veliko ložo. Pobuda se je izoblikovala leta 1879 in je bila povod za ustanovitev Velikega Orienta Romunije, ki so mu pripadale tudi tri italijanske lože iz Bukarešte. Leta 1878 se je ena od teh, in sicer *Alexandru Ioan Cuza*, preimenovala v *Romunsko neodvisnost*.²⁷ Veliki Orient Italije pa tokrat ni bil tako pokroviteljski kot ob ustanavljanju grškega in osmanskega Velikega Orienta. Takoj je namreč pokazal izrazito nenaklonjenost do nove lože, zlasti do odločitve Velikega Orienta Romunije, da tradicionalno prostozidarski klic »k velikemu arhitektu vesolja« nadomesti s formulacijo »k zmagoslavju resnice«, ki je zbujala sum in razkrivala ateistične težnje. Poleg tega je spominjala na odločitev, ki sta jo le malo prej sprejela Velika Orienta Belgije in Francije. Dodaten razkol v zvezi z obredi in simboli je povzročila odločitev o spremembi trinoma »svoboda, enakost, bratstvo«, s katerim se je prostozidarstvo poklanjalo idealom francoske revolucije. Besedo »enakost« so nadomestili z romunskim izrazom »dreptate«, ki ga je mogoče prevesti kot »pravičnost«, »pravica« ali »pravo«. Več člankov v reviji *Rivista della massoneria italiana* je tudi podvomilo o konstituciji Velikega Orienta Romunije, ker naj ne bi zagotavljala »popolne enakosti glede na raso in veroizpoved«. Vključevala je predvsem pravila, ki so diskriminirala Jude.²⁸

Decembra 1880 se je kratka zgodovina Velikega Orienta Romunije končala, njegovi člani pa so se leta 1881 pripojili novi loži, Veliki nacionalni loži Romunije. Njen veliki mojster in nesporni vodja je postal vojaški častnik Constantin Moroiu. Moroiu je bil znan po tem, da je ložo vodil z zelo centraliziranimi in nenavadnimi prijemi, ter po pretirani lahkotnosti, s katero je podeljeval visoke prostozidarske položaje. Glavne tuje lože so pogosto nasprotovale njegovi instituciji, zato so začele na romunskem ozemlju ustanavljati nove lože pod svojim nadzorom. Značilen primer je bil Veliki Orient Italije, ki je v samo sedmih letih, tj. od leta 1879 do leta 1885, ustanovil 22 lož. Prva je bila leta 1879 loža *Lumina* v Bucei v Transilvaniji. V letih 1880 in 1881 je nastalo pet lož v prav toliko moldavskih krajih: loža *Trajan* v Adjudu, loža *Zvezda Bârlada* v Bârladu, loža *Costachi Negri* v Bacăuu, loža *Lucia* v Bozienih in loža *Ștefan Veliki* v Romanu. Zadnja je bila poimenovana po enem od simbolov moldavske identitete, vojvodi, ki je v drugi polovici 15. stoletja branil svojo deželo pred napadi Turkov, Poljakov in Madžarov. Leta 1881 je bila v Bukarešti ustanovljena tudi loža *Coroana Romaniei*; dejavna je bila do leta 1893. Podpirala je obuditev italijanskega prostozidarstva v prestolnici.²⁹ Lože, ustanovljene leta 1882, so bile večinoma v moldavskih mestih: loži *Dochia* in *Bistritza* v mestu Piatra Neamț (antično mesto Petrodava), loži *Instructionea* in *Virtutea* v mestu Focșani, loža *Vitorul* v mestu Botoșani, ki je dejavno sodelovala pri raznih pobudah Velikega Orienta Italije in je bila razpuščena leta 1902, ter loža *Alexandru Cel Bun* v majhnem kraju Fontanele blizu Bacăua.³⁰ Leta 1884 se je združila z ložo *Costachi Negri* v novo ložo, imenovano *Sapientia*, katere častitljivi mojster je bil več let prof. Friedrich Muller, primarij mestne bolnišnice. Loža *Fraternitatea Romana* je bila ustanovljena leta 1882 v Brăili, pomembnem pristanišču ob Donavi, loža *Bassarab* pa leta 1883 v Craiovi; obe mesti

²⁷ Ligou, 2004, str. 1072–1080.

²⁸ *La Massoneria in Rumenia*, 1879; *Il Grande Oriente di Rumenia*, 1879; *La Massoneria in Rumenia*, 1880.

²⁹ *Bucharest*, 1881; *Massoneria in Romania*, 1881.

³⁰ *La Massoneria in Rumenia*, 1882; *Bacau*, 1882.

ležita na Vlaškem. Leta 1883 sta bili v moldavskih krajih Tecuci in Piatra ustanovljeni loži *Concordia* in *Pionul*, loža *Petru Rares* pa leta 1884 v kraju Târgu Ocna v okraju Bacău.³¹

Zanimiv primer sta loži *Zur Bruderkette* in *Montefiore*, ki sta bili ustanovljeni leta 1884 v Marmornitzu oziroma leta 1885 v Mihăilenih v pokrajini Bukovina ter sta imeli med člani veliko bratov iz sosednje Avstrije, v kateri prostozidarstvo ni bilo dovoljeno. Zadnja je bila posvečena Mosesu Haimu Montefioreju, bogatemu judovskemu vlagatelju in človekoljubu italijanskih korenin, sicer naturaliziranemu Angležu, ki je velik del življenja – umrl je leta 1885 – namenil pomoči judovskim skupnostim po svetu.³² Decembra 1889 je mihăilenska loža sklenila, da se preimenuje. Izbrala si je ime *Na prijateljstvo*, najverjetneje zato, da ne bi prišla v preveliko navzkrižje z romunskimi političnimi in intelektualnimi sferami, ki so bile tudi v najnaprednejših krogih prežete s hudim antisemitizmom.³³ Delovati je prenehala leta 1895.

Prav tako leta 1885 je bila v moldavskem kraju Fălticeni na severovzhodu države ustanovljena loža, imenovana po kraljici Elizabeti, ženi kralja Karla I. Romunskega. Njeno ime skupaj s prej navedenimi imeni razkriva, da so tudi v Romuniji prostozidarske lože upoštevale določbe Andersonove Konstitucije, za katero so značilna legitimistična načela ter zvestoba vladajočim institucijam in političnemu režimu. Po letu 1885 je zagon ustanavljanja novih lož v Romuniji pod okriljem Velikega Orienta Italije skoraj povsem usahnil. Med redkimi so bile še loža *Ajouturul* v Călărașiju v zgodovinski pokrajini Vlaška v jugovzhodni Romuniji (bila je ustanovljena leta 1893 in je delovala do leta 1902), loža *Romania Prudenta*, ustanovljena v Bukarešti leta 1893 in razpuščena leta 1899, ter loža *Unirea-Virtutea*, ustanovljena leta 1895 v mestu Focșani z združitvijo dveh obstoječih lož in ukinjena leta 1901.

Veliko teh lož je delovalo le kratek čas, nekatere med njimi pa so preživele vse do začetkov 20. stoletja. Od vseh italijanskih lož, ustanovljenih v tej državi, je bila leta 1914 dejavna le še loža *Romania* v Bukarešti, ki je bila na novo vzpostavljena leta 1906. Preživela je vihro prve svetovne vojne, leta 1925 pa je prenehala delovati v skladu z odločitvijo velikega mojstra Domizia Torrigianija o razpustitvi lož, da ne bi prišle navzkriž s fašističnimi zakoni.

V.

V obdobju pred prvo svetovno vojno je imel Veliki Orient Italije nekaj lož pod svojim nadzorom še v dveh drugih srednjeevropskih državah, in sicer v Bolgariji in Srbiji.

Prve sledi italijanskih prostozidarjev v Bolgariji segajo v zgodnja osemdeseta leta 19. stoletja, ko je bila v Rusciuku ob Donavi kratek časa dejavna loža *Upanje*, katere veliki mojster je bil farmacevt Ugo Dunzinkiewicz.³⁴ Druga loža, *Akacija*, je bila precej bolj dolgoživa:

³¹ *Notizie massoniche*, 1883.

³² *Notizie massoniche*, 1885, št. 3–4, 13–14, 17–20.

³³ Costantini, 2005, *Nae Ionescu*, str. 40–46.

³⁴ Grande Oriente d'Italia, 1884, *Elenco generale*; Ligou, 2004, str. 174–176.

ustanovljena je bila leta 1905 v trakijskem mestu Xanthi, ki je nekaj let pripadalo Bolgariji in je bilo kot tako omenjeno v letopisih Velikega Orienta Italije.³⁵ Mesto je bilo pred tem del Osmanskega cesarstva, novembra 1912 pa ga je med prvo balkansko vojno zavzela Bolgarija in ga z bukareškim mirom iz leta 1913 tudi uradno pridobila. Po porazu Bolgarije v prvi svetovni vojni je bilo mesto leta 1920 z neulijsko mirovno pogodbo dokončno dodeljeno Grčiji skupaj z drugimi deli zahodne Trakije. Med častitljivimi mojstri lože *Akacija* sta bila tudi postajenačelnik Jacques Mohlo in zdravnik George Hekimoglou. Loža je bila zelo dejavna in je prispevala denar za številne pobude Velikega Orienta Italije, na primer za prostozidarska praznovanja ob stoletnici rojstev Mazzinija leta 1905 in Garibaldija leta 1907 ali za pomoč žrtvam potresa v Reggio Calabrii in Messini leta 1908. Loža *Akacija* je preživela do leta 1925, podobno kot loža *Demeter*, ki jo je Veliki Orient Italije ustanovil v Sofiji leta 1919. Njen častitljivi mojster je bil ekonomist in statistik Adolfo Mario Morgantini, ki je bil v tistem obdobju direktor Italijanske gospodarske zbornice v Bolgariji.³⁶

V Srbiji je bila prva italijanska loža ustanovljena oktobra 1876 v posebej nemirnem obdobju zgodovine te balkanske kneževine. Leto pred tem je namreč v Bosni in Hercegovini izbruhnili upor in osmanski upravniki so ga neusmiljeno zatrli. Zato so Srbi k posredovanju pozvali Rusko cesarstvo, posledica tega pa je bil izbruh rusko-turške vojne v letih 1877 in 1878. Berlinski kongres je leta 1878 končno priznal neodvisnost kneževine Srbije in ta se je leta 1882 preoblikovala v kraljevino. Hkrati pa je prekrizal njene osvajalne načrte v Bosni in Hercegovini, ki jo je razglasil za vojaški protektorat Avstro-Ogrske. Beograjsko ložo, imenovano *Svetloba Balkana* (*Svetlost Balkana*), je pomagal ustanoviti italijanski konzul Luigi Joannini Ceva di San Michele in s tem dokazal, da je bila nova vlada, ki jo je vodil prostozidar Agostino Depretis, pripravljena vplesti Italijo v politično-diplomatske igre na slovanskem območju.³⁷

Loža *Svetloba Balkana* je oživila prostozidarstvo v Srbiji, ki so se mu v velikem številu začeli pridruževati vodilni politični in kulturni predstavniki, med katerimi so bili tudi univerzitetni profesorji Mihailo Valtrović, Stevan Popović in Svetomir Nikolajević ter slikar Đorđe Milovanović.³⁸ Februarja 1882 se ji je pridružila še ena loža, *Srbsko sodelovanje* (*Srbska zadruga*), ki je bila prav tako povezana z Velikim Orientom Italije.³⁹ Šlo je za močno spolitizirano ložo, katere častitljivi mojster je bil Svetomir Nikolajević, eden od ustanoviteljev Srbske radikalne stranke in lokalne izpostave Rdečega križa. Bil je župan Beograda in leta 1894 je postal predsednik vlade. Njen član je bil tudi ekonomist Mihailo Vujić, še en predstavnik Radikalne stranke, ki je bil tudi finančni minister in predsednik vlade v letih 1901 in 1902.

Leta 1883 je bila *Svetloba Balkana* razpuščena, iz njenega pepela pa je pod pokroviteljstvom Velikega Orienta Italije vstala loža *Sloga, delo in trdnost* (*Sloga, rad i posto-*

³⁵ *Annuario massonico*, 1908.

³⁶ *Annuario massonico*, 1920; *Annuario massonico*, 1923.

³⁷ Stamenkovich – Markovich, *A Brief History*, 2009, str. 38; Zugic, 2011, *Light on the Balkans*; Cuzzi, 2015, *Serbia*; Spadaro, 2016, *Svetlost Balkana*.

³⁸ *Belgrado*, 1878; *Belgrado*, 1879, št. 3, št. 19; *Belgrado*, 1880.

³⁹ Stamenkovich – Markovich, *A Brief History*, 2009, str. 40.

janstvo), katere častitljivi mojster je bil omenjeni Mihailo Valtrović.⁴⁰ Leta 1885, ko je z delovanjem prenehala loža *Srbsko sodelovanje*, se je veliko njenih članov odločilo pridružiti loži *Sloga*, ki je bila edina prostozidarska loža v Srbiji do leta 1890. Tega leta so nekateri njeni člani, tudi Svetomir Nikolajević, ustanovili novo ložo, imenovano *Pobratim*, ki je bila podrejena Veliki simbolični loži Madžarske.⁴¹ Loža je začela uradno delovati februarja 1891 in je bila zelo uspešna. Do leta 1899, ko je imela več kot 90 članov, jo je vodil Đorđe Vajfert, rudarski podjetnik, lastnik znane pivovarne Weifert in pozneje guverner Banke Srbije. Tako je postalo jasno, da so vpliv italijanskih prostozidarjev v Srbiji nadomestili Madžari, kot je dodatno potrdila razpustitev lože *Sloga*, *delo in trdnost*, ki jo je Veliki Orient Italije odredil leta 1905.

Treba pa je povedati, da so bili odnosi med italijanskimi in madžarskimi prostozidarji takrat dobri. Prostozidarstvo se je vrnilo na Madžarsko po *nagodbi* iz leta 1867, tj. avstro-ogrskem kompromisu, ki je vzpostavil dvojno monarhijo, v Avstriji pa je bilo še naprej prepovedano in preganjano. Veliko madžarskih izseljencev je pripomoglo k obuditvi lož v Budimpešti. Po revoluciji v letih 1848 in 1849 jih je veliko zbežalo v Italijo in Francijo in tam so bili uvedeni v prostozidarske skrivnosti. Med letoma 1862 in 1865 je bilo 33 madžarskih državljanov, med njimi grof Ferenc Pulszky, sprejetih⁴² v edino torinsko ložo *Dante Alighieri*. Ko se je Pulszky leta 1867 vrnil, je bil eden od pobudnikov madžarske Velike lože svetega Janeza, ki je bila ustanovljena leta 1870, in njen prvi veliki mojster. Bil je izvoljen tudi za prvega velikega mojstra Velike simbolične lože Madžarske, ki je nastala leta 1886 z združitvijo Velike lože svetega Janeza in Velikega Orienta Madžarske, ki je bil ustanovljen leta 1871.⁴³ Ko je leta 1897 umrl, mu je Veliki Orient Italije posvetil ganljivo spominsko slovesnost.⁴⁴ Spomniti je treba, da je Lajos Kossuth, oče madžarske neodvisnosti in prostozidar, zadnji del življenja preživel v Italiji in leta 1894 umrl v Torinu. Leta 1889 je prav Torino obiskala delegacija približno osemsto Madžarov, med drugim tudi številni prostozidarji, ki so se odpravili na nekakšno politično romanje, s katerim bi se poklonili slavnemu domoljubu.⁴⁵

Odnosi med Veliko ložo Madžarske ter italijanskimi prostozidarskimi ložami in zlasti Srbi so se nepopravljivo poslabšali leta 1908, ko Italijani niso sprejeli ugovorov srbskih bratov in so podprli priključitev Bosne in Hercegovine avstro-ogrskemu cesarstvu. Srbski prostozidarji so zato zaveznitva in zaščito poiskali drugje. Leta 1909 in 1910 sta bili v Beogradu ustanovljeni dve novi loži: prva je bila povezana z Velikim Orientom Francije, druga pa z Veliko ložo Hamburga. Leta 1909 so bile ustanovljene prve organizacije Škotskega reda pod vplivom Vrhovnega sveta Romunije. Poleg tega je bil leta 1912 ob podpori grških prostozidarjev ustanovljen Vrhovni svet Škotskega reda Srbije in je bil istega leta sprejet med redne člane na mednarodnem kongresu Vrhovnih svetov Starega in sprejetega Škot-

⁴⁰ *Belgrado*, 1883; Stamenkovich – Markovich, *A Brief History*, 2009, str. 41.

⁴¹ Stamenkovich – Markovich, *A Brief History*, 2009, str. 42–46.

⁴² Polo Friz, *Lodovico Frapolli*, 1990; Polo Friz, *Lodovico Frapolli*, 1993; Polo Friz, *Lodovico Frapolli*, 1998; Polo Friz, *La massoneria italiana*, 1998; György, 1998, *A Forty-Eighter's Vita*.

⁴³ Ligou, 2004, str. 599–603; Saunier, 2000, str. 411–412.

⁴⁴ *Massoneria ungherese*, 1897.

⁴⁵ *I Magiari a Torino*, 1889.

skega reda, ki je potekal v Washingtonu.⁴⁶ Skoraj vse srbske lože, povezane s tujimi ložami, so prešle pod njegovo okrilje, med njimi tudi »italijanska« loža *Sloga, delo in trdnost*, ki je bila znova ustanovljena marca 1912.⁴⁷

Kljub temu so bile italijanske lože še vedno navzoče na srbskem ozemlju. Leta 1909 je bila v Manastirju, ki je danes del Republike Makedonije, ustanovljena loža Velikega Orienta Italije, imenovana *Zemlja in sonce*. Leta 1913, po koncu balkanskih vojn, je bilo mesto odvzeto Osmanskemu cesarstvu in dodeljeno Srbiji ter se je preimenovalo v Bitolo.⁴⁸ Po vojni je mesto postalo del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Italijanska loža je delovala do leta 1925.

Lože Velikega Orienta Italije so torej imele odločilno vlogo pri obujanju in širjenju prostozidarstva v Srbiji med 19. in 20. stoletjem. Leta 1880 je bil v reviji *Rivista della massoneria italiana* objavljen govor enega vodilnih v loži *Svetloba Balkana*, v katerem opisuje podobnosti med Italijo in Srbijo ter njun boj za svobodo in neodvisnost. Obudil je tudi občutek prijateljstva, ki je srbske in italijanske prostozidarje povezoval zaradi skupnega interesa, ki sta ga ti državi imeli na območju Jadrana in Balkana, tj. zmanjšati osmanski vpliv in zaveziti avstrijsko širjenje.⁴⁹ Stanoje Mihajlović je v članku, ki je bil v isti reviji objavljen leta 1913, trdil, da so bili zaradi teh razlogov srbski prostozidarji prisiljeni delovati zelo domoljubno in da se je po nemirih na Balkanu, ki so jih povzročile vojne in upori, za srbsko prostozidarstvo začelo novo obdobje. Avtor članka je izjavil, da so si morali kot »pionirji humanosti in nasprotniki reševanja mednarodnih problemov z vojnami« prizadevati, da bi našli »človekoljubno in mirno rešitev za že tako precej zapleteno vprašanje Balkana«.⁵⁰

V resnici se je čas za iskanje takšne rešitve že iztekkel. Prav ponovna uveljavitev domoljubja kot sestavnega dela identitete v romanskem in srednjeevropskem prostozidarstvu ob izbruhu prve svetovne vojne, domoljubja, ki bi ga lahko še vedno umestili v okvirje človekoljubnosti in univerzalizma, je povzročila nezaceljive rane in zlome. Zlasti srbohrvaški in italijanski prostozidarji, ki so ščitili vsak svoje nacionalne interese, niso našli skupnega jezika pri tem, kako razdeliti ozemlja severnega Jadrana po razpadu Avstro-Ogrske in Osmanskega cesarstva. Ta nestrinjanja so se v veliki meri pokazala na kongresu prostozidarskih lož zavezniških in nevtralnih držav, ki je potekal junija 1917 v Parizu, na katerem je bila kljub temu glavna točka dnevnega reda razprava o načrtovani vzpostavitvi Lige narodov po koncu vojne.⁵¹

Delegacija Velikega Orienta Italije je zagovarjala pravico Italije do priključitve Istre in Dalmacije ter Trsta in Gorice. Srbi pa so zahtevali, da se Trst internacionalizira in da se na drugih ozemljih, kjer je bilo večinsko prebivalstvo slovensko ali hrvaško, izvede plebiscit.⁵²

⁴⁶ Stamenkovich – Markovich, *A Brief History*, 2009, str. 48–66.

⁴⁷ *La Massoneria in Serbia*, 1916.

⁴⁸ *Annuario massonico*, 1909.

⁴⁹ *Discorso*, 1880.

⁵⁰ *La Massoneria in Serbia*, 1913.

⁵¹ Grand Orient de France – Grande Loge de France, 1917, *Congrès des Maçonneries*.

⁵² *The National Claims*, 1919; Košir, 2015, *Zgodovina prostozidarstva*, str. 188–202.

Na pariškem kongresu je bil sprejet pripravljalni dokument, ki so ga v Italiji razumeli kot popuščanje slovanskim zahtevam in ki je na visokih ravneh Velikega Orienta sprožil tako srdite kritike, da je moral veliki mojster Ettore Ferrari odstopiti.⁵³

VI.

»Vprašanje Jadrana« je vznemirjalo italijanske prostozidarje tudi po koncu vojne. Še več: določanje vzhodne meje, ki jo je opredelila šele Rapalska pogodba novembra 1920, in retorika »pohabljene zmage« sta bila v središču javne razprave v Italiji. Znano je, da so prostozidarji pripomogli k pohodu Gabrieleja D'Annunzia na Reko, in ni treba, da o tem tu razpravljamo. Dovolj je, da se ozremo na vlogo, ki jo je na Reki imela loža *Syrius*. Leta 1901 jo je ustanovila Velika loža Madžarske, leta 1919 pa je prešla pod okrilje Velikega Orienta Italije.⁵⁴ Pozornost je treba nameniti tudi hitremu širjenju italijanskih lož v Istri, Dalmaciji in Albaniji med koncem leta 1918 in začetkom dvajsetih let 20. stoletja. Zdi se, da so se prostozidarji čutili kot del italijanizacije na teh ozemljih in da so s pomočjo lož pripomogli k ustvarjanju vezi z novo matično državo. Tudi s tega stališča je jasno, da za starodavnim svetovljskim duhom prostozidarstva ni ostala niti sled.

Velika loža Italije je pri tem izstopala, ko pa se je leta 1910 Škotski red odcepil od Velikega Orienta Italije, je nastal nov red, imenovan *Piazza del Gesù*. Velika loža je imela bolj konservativno in nacionalistično politično konotacijo, saj je veliko njenih članov sodelovalo v fašističnem gibanju. V Pulju so bile med letoma 1919 in 1924 dejavne štiri njene lože s pomenljivimi imeni: *Peti november 1918*, *Domovina*, *Osvobojeni Pulj* ter *Svetloba in delo*. Ena je bila marca 1920 ustanovljena v Zadru (loža *Premuda*), ena aprila 1921 v Postojni (loža *Italijanski nadzor*), ena novembra 1921 v Opatiji (loža *Carnaro*) ter dve na Reki: avgusta 1922 loža *Trideseti oktober 1918* (datum, ko je Italijanski narodni svet na Reki razglasil priključitev mesta Italiji) in oktobra 1923 loža *Dvanajsti september 1919* (datum D'Annunzijevega pohoda). Ena je bila še v Izoli (datum njene ustanovitve ni znan) in se je imenovala *Domenico Lovisato* po istrskem geologu in iredentistu.⁵⁵ V istem obdobju so podružnice Velike lože Italije ustanavljali tudi v Albaniji: v Vlora, Skadru in Draču.

Tudi Veliki Orient Italije je pripomogel k vznikanju prostozidarskih lož po Istri in Dalmaciji. Najprej je v Šibeniku leta 1919 ustanovil ložo *Francesco Rismondo*, imenovano po dalmatinskem domoljubu in enem od simbolov iredentističnega mučeništva. Kot prostovoljec se je pridružil italijanski vojski, umrl pa je avgusta 1915, ko so ga morda Avstrijci usmrtili kot dezerterja. Tej loži so se pridružile še štiri: *Četrty november v Zadru* leta 1920, *Sloga* v Opatiji leta 1922, *Nazario Sauro* v Pulju leta 1923 in *Nova Italija* na Reki 1923.

Leta 1918, pred koncem bojev, je Velika loža Italije odprla skrivno ložo v Pragi, ki jo je navajala zgolj s številko 40. Marca 1919, ko je bilo prepovedi, ki so jih uvedle avstrijske ob-

⁵³ Isastia, 1995, Ettore Ferrari; Conti, 2015, *From Universalism to Nationalism*; Cuzzi, 2017, *Dal Risorgimento al mondo nuovo*; Mola, 2017, *La massoneria europea*.

⁵⁴ Mola, 1990, *L'ultima impresa*; Karpovicz, 2017, *Freemasonry*.

⁵⁵ Pruneti, 2010, *Annali*, str. 541–560.

lasti, konec, je bila v Pragi ustanovljena loža *Narod*, iz katere je v naslednjih nekaj mesecih nastalo pet novih lož pod okriljem Velike lože Italije. Decembra 1919 se je teh šest lož, ki so prakticirale škotski red, združilo in oblikovalo Veliko nacionalno ložo Češkoslovaške. Januarja 1920 so ustanovile Vrhovni svet Škotskega reda Češkoslovaške. V analih Velike lože Italije o redu *Piazza del Gesù* je nazadnje navedeno, da je leta 1919 na Dunaju ustanovil ložo, imenovano *Novi časi*, leta 1920 pa eno na Poljskem, imenovano *Kopernik*.

Podatki, ki smo jih zbrali in zelo strnjeno predstavili v tem prispevku, kažejo, da so imele italijanske prostozidarske lože še po prvi svetovni vojni pomembno vlogo tudi zunaj državnih meja. Poleg tega potrjujejo, da so te lože zanemarile izvorno prostozidarsko načelo univerzalizma ter da so upoštevale osvajalne ambicije svoje države in nacionalistično razmišljanje, ki je prežemalo vladajoče razrede. Čeprav so prostozidarji močno podpirali njegov vzpon, je fašizem leta 1925 prostozidarstvo prepovedal in prekinil njegovo bujno rast v številnih tujih državah, ki se je začela v šestdesetih letih 19. stoletja. Na kratko smo predstavili to pomembno poglavje v zgodovini italijanskega prostozidarstva v povezavi z državami podonavske in balkanske Evrope. Upamo, da bodo v prihodnje še priložnosti za obravnavo te teme ter izvedbo obsežnejših in bolj poglobljenih analiz.

Viri in literatura

Časopisi, revije, zborniki

- Notizie massoniche della Comunione, *Rivista della Massoneria italiana*, 1876, št. 12, str. 6–7.
- Belgrado, *Rivista della Massoneria italiana*, 1878, št. 1–2, str. 32.
- Rumenia, *Rivista della Massoneria italiana*, 1879, št. 2, str. 28.
- Belgrado, *Rivista della Massoneria italiana*, 1879, št. 3, str. 46–47.
- La Massoneria in Rumenia, *Rivista della Massoneria italiana*, 1879, št. 15, str. 231–233.
- Il Grande Oriente di Rumenia, *Rivista della Massoneria italiana*, 1879, št. 19, št. 289–290.
- Belgrado, *Rivista della Massoneria italiana*, 1879, št. 19, str. 298.
- La Massoneria in Rumenia, *Rivista della Massoneria italiana*, 1880, št. 1–2, str. 17–18.
- Belgrado, *Rivista della Massoneria italiana*, 1880, št. 10–11, str. 172.
- Discorso pronunciato dall'Aggiunto Oratore della Loggia Luce dei Balcani (Serbia) la sera in cui furono rese onoranze funebri al Grande Maestro Giuseppe Mazzoni, *Rivista della Massoneria italiana*, 1880, št. 23–24, št. 373–376.
- Bucharest, *Rivista della Massoneria italiana*, 1881, št. 6, str. 91.
- Massoneria in Romania, *Rivista della Massoneria italiana*, 1881, št. 23–24, str. 362–363.
- La Massoneria in Rumenia, *Rivista della Massoneria italiana*, 1882, št. 4, str. 51–52.
- Bacau, *Rivista della Massoneria italiana*, 1882, št. 12–13, str. 207.
- Notizie massoniche della Comunione, *Rivista della Massoneria italiana*, 1883, št. 17–19, str. 300.
- Grande Oriente d'Italia, *Elenco generale per categorie delle Loggie e Corpi massonici componenti la Comunione italiana*, Roma, Grande Oriente d'Italia, 1884.
- Grande Oriente d'Italia, *Elenco generale per categorie delle Loggie e Corpi massonici componenti la Comunione italiana*, Roma, Grande Oriente d'Italia, 1885.
- Notizie massoniche della Comunione, *Rivista della Massoneria italiana*, 1885, št. 3–4, str. 59; št. 13–14, str. 221; št. 17–20, str. 314–315.
- I Magiari a Torino, *Rivista della Massoneria italiana*, 1889, št. 9–11, str. 153–154.
- Massoneria ungherese, *Rivista della Massoneria italiana*, 1897, št. 16–18, str. 263.
- Annuario massonico del Grande Oriente d'Italia*, Roma, Stab. Tip. Civelli, 1908.
- Annuario massonico del Grande Oriente d'Italia*, Roma, Stab. Tip. Civelli, 1909.
- Alla giovine Turchia, *Rivista massonica*, 40, 1909, št. 9–10, str. 218–219.
- Onoranze ai Fratelli turchi a Venezia, a Torino, a Novara, a Livorno, *Rivista massonica*, 1910, št. 11–12, str. 270–278.
- La massoneria e la rivoluzione turca, *Acacia*, ottobre 1910.
- Ferrari, Ettore, La Massoneria italiana e la rivoluzione turca, *Acacia*, 2, 1910, str. 21–131.
- La Massoneria in Serbia. Sua storia, suo scopo attuale, *Rivista massonica*, 1913, št. 3–4, št. 78–86.
- La Massoneria in Serbia, *Rivista massonica*, 1916, št. 2, št. 42–43.
- Annuario massonico del Grande Oriente d'Italia. XX Settembre 1920*, Roma, Società Poligrafica Nazionale, 1920.
- Annuario massonico del Grande Oriente d'Italia*, Roma, La Poligrafica Nazionale, 1923.

Monografije

- Beaurepaire, Pierre-Yves, *La République universelle des francs-maçons. De Newton à Metternich*, Rennes, Éditions Ouest-France, 1999.

- Beaupaire, Pierre-Yves, *L'Europe des francs-maçons, XVIIIe-XXIe siècles*, Paris, Belin, 2002.
- Conti, Fulvio, *Storia della massoneria italiana. Dal Risorgimento al fascismo*, Bologna, Il Mulino, 2003.
- Conti, Fulvio – Novarino, Marco (ur.), *Massoneria e unità d'Italia. La Libera Muratoria e la costruzione della nazione*, Bologna, Il Mulino, 2011.
- Conti, Fulvio (ur.), *La massoneria italiana da Giolitti a Mussolini. Il gran maestro Domizio Torrigiani*, Roma, Viella, 2014.
- Costantini, Emanuela, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia d'Europa*, Perugia, Morlacchi, 2005.
- Cuzzi, Marco, *Dal Risorgimento al mondo nuovo. La massoneria italiana nella prima guerra mondiale*, Firenze, Le Monnier, 2017.
- Fedele, Santi, *La massoneria italiana nell'esilio e nella clandestinità, 1927–1939*, Milano, Franco Angeli, 2005.
- Grand Orient de France – Grande Loge de France, *Congrès des Maçonneries des Nations Allées et Neutres les 28, 29 et 30 Juin 1917*, Paris, Imprimerie Nouvelle, 1917.
- Iacovella, Angelo, *Il triangolo e la mezzaluna. I Giovani Turchi e la Massoneria italiana*, Istanbul, Istituto Italiano di Cultura di Istanbul, 1997.
- Karpovicz, Ljubinka Toseva, *Freemasonry, politics and Rijeka (1785–1944)*, Washington, Westphalia Press, 2017.
- Košir, Matevž, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*, Ljubljana, Modrijan, 2015.
- Ligou, Daniel (ur.), *Dictionnaire de la franc-maçonnerie*, Paris, Presses Universitaires de France, 2004.
- Locci, Emanuela, *Il cammino di Hiram. La massoneria nell'Impero ottomano*, Foggia, Bastogi, 2013.
- The National Claims of the Serbians, Croats and Slovenes. Presented to the Brothers of the Allied Countries by the Serbian Brothers members of the R. L. Lodge n. 288 Cosmos*, Paris, Printing L'Émancipatrice, 1919.
- Polo Friz, Luigi, *La massoneria italiana nel decennio post-unitario. Lodovico Frapolli*, Milano, Franco Angeli, 1998.
- Polo Friz, Luigi – Mammone, Domenico, *Francesco De Luca. Rivoluzionario, Deputato, Gran Maestro della Massoneria*, Cosenza, Brenner, 2003.
- Pruneti, Luigi, *Annali. Gran Loggia d'Italia degli A.L.A.M., 1908–2010*, Bari, Edizioni Giuseppe Laterza, 2010.
- Saunier, Eric, *Encyclopédie de la Franc-Maçonnerie*, Paris, Librairie Générale Française, 2000.
- Stamenkovich, Bratislav – Markovich, Slobodan G., *A Brief History of Freemasonry in Serbia*, Belgrade, Regular Grand Lodge of Serbia, 2009.
- Zugic, Velimir-Bata, *Light on the Balkans*, Belgrade, Cicero, 2011.

Članki

- Berger, Joachim, Between universal values and national ties: Western European Freemasonries face the challenge of »Europe«, 1850–1930, *Journal for Research into Freemasonry and Fraternality*, 1, 2010, str. 205–226.
- Berger, Joachim, European Freemasonries, 1850–1935: Networks and Transnational movements, v: *European History Online (EGO)*, objavil: Institute of European History (IEG), Mainz, 3. 12. 2010. URL: <http://www.ieg-ego.eu/bergerj-2010-en> URN: urn:nbn:de:0159-20100921522;
- Cazzaniga, Gian Mario, Nascita del Grande Oriente d'Italia, v: Cazzaniga, Gian Mario (ur.), *Storia d'Italia, Annali 21, La Massoneria*, Torino, Einaudi, 2006, str. 545–558.

- Conti, Fulvio, Fra patriottismo democratico e nazionalismo. La massoneria nell'Italia liberale, *Contemporanea*, 2, 1999, št. 2, str. 221–248.
- Conti, Fulvio, Les liturgies de la patrie. Franc-maçonnerie et identité nationale dans l'Italie unie, v: Martin, Luis P. (ur.), *Les francs-maçons dans la cité. Les cultures politiques de la Franc-maçonnerie en Europe, XIXe-XXe siècle*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2000, str. 77–96.
- Conti, Fulvio, De Genève à la Piave. La franc-maçonnerie italienne et le pacifisme démocratique, 1867–1915, v: Petricioli, Marta – Anteghini, Alessandra – Cherubini, Donatella (ur.), *Les Etats-Unis d'Europe. Un projet pacifiste*, Berne, Peter Lang, 2004, str. 213–240.
- Conti, Fulvio, Massoneria e radicalismo in Europa dall'età dei Lumi alla Grande Guerra, v: Ridolfi, Maurizio (ur.), *La democrazia radicale nell'Ottocento europeo. Forme della politica, modelli culturali, riforme sociali*, Annale XXXIX della Fondazione G. Feltrinelli, Milano, Feltrinelli, 2005, str. 33–56.
- Conti, Fulvio, Laïcité et légitimation de l'État dans l'Italie libérale: le rôle de la Franc-maçonnerie, v: Fournier, Patrick – Luis, Jean-Philippe – Martin, Luis P. – Planas, Navidad (ur.), *Institutions & représentations du politique. Espagne – France, Italie, XVIIe-XXe siècles*, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2006, str. 199–207.
- Conti, Fulvio, Il Garibaldi dei massoni. La libera muratoria e il mito dell'eroe (1860–1926), *Contemporanea*, 9, 2008, št. 3, str. 359–395.
- Conti, Fulvio, Les loges maçonniques en Méditerranée entre le XIXème et le XXème siècles, v: Petricioli, Marta (ur.), *L'Europe méditerranéenne – Mediterranean Europe*, Bruxelles, Peter Lang, 2008, str. 111–121.
- Conti, Fulvio, Massoneria e Risorgimento: fra storia e leggenda, v: Isnenghi, Mario – Cecchinato, Eva (ur.), *Gli Italiani in guerra. Conflitti, identità, memorie dal Risorgimento ai nostri giorni*, zv. I, *Fare l'Italia: Unità e disunità nel Risorgimento*, Torino, Utet, 2008, str. 164–171.
- Conti, Fulvio, L'Italia dei liberi muratori: memorie, identità, rappresentazioni (1860–1914), *Rivista storica italiana*, 122, 2010, št. 1, str. 78–102.
- Conti, Fulvio, From Universalism to Nationalism: Italian Freemasonry and the Great War, *Journal of Modern Italian Studies*, 2015, št. 5, str. 640–662.
- Conti, Fulvio, La Franc-maçonnerie et le mouvement pour la paix en Europe (1889–1914), *Cahiers de la Méditerranée*, št. 91 (Décembre 2015), str. 87–99.
- Conti, Fulvio, The Masonic International and the Peace Movement in XIX and XX Centuries, v: Olmstead, Justin Quinn (ur.), *Reconsidering Peace and Patriotism during the First World War*, New York, Palgrave Macmillan, 2017 (v pripravi).
- Cuzzi, Marco, Serbia, *Massonicamente*, 2015, št. 4, str. 11–16.
- Della Peruta, Franco, La Massoneria in Italia dalla Restaurazione all'Unità, v: Mola, Aldo Alessandro (ur.), *La Massoneria nella storia d'Italia*, Roma, Atanòr, 1981, str. 61–67.
- De Poli, Barbara, Il mito dell'Oriente e l'espansione massonica italiana nel Levante, v: Cazzaniga, Gian Mario (ur.), *Storia d'Italia, Annali 21, La Massoneria*, op. cit., str. 634–651.
- Gotovitch, José, Franc-maçonnerie, guerre et paix, v: *Les internationales et le problème de la guerre au XXe siècle*, Actes du colloque de Rome (22–24 novembre 1984), Rome, École française de Rome, 1987, str. 75–105.
- Hanioğlu, Şükrü, Notes on the Young Turks and the Freemasons (1875–1908), v: *Middle Eastern Studies*, 25, 1989, št. 2, str. 186–197.
- Iacovella, Angelo, Ettore Ferrari e i Giovani Turchi, v: Isastia, Anna Maria (ur.), *Il progetto liberal-democratico di Ettore Ferrari. Un percorso tra politica e arte*, Milano, Franco Angeli, 1997, str. 90–113.
- Iacovella, Angelo, Fratelli in migrazione. Il caso di Costantinopoli, *Hiram*, 2002, št. 2, str. 37–52.

- Isastia, Ettore Ferrari, Ernesto Nathan e il congresso massonico del 1917 a Parigi, *Il Risorgimento*, 1995, št. 3, str. 603–643.
- Karpovicz, Ljubinka, La massoneria a Fiume. Contributo per la storia dello Stato libero di Fiume, *Archivio trimestrale*, 10, 1984, št. 3, str. 313–331.
- Locci, Emanuela, La figura di Emanuele Carasso nei rapporti fra Italia e Turchia, *Hiram*, 2011, št. 4, str. 83–96.
- Loi, S., 1987, La missione di Ferrari nel Medio Oriente, *Hiram*, 1987, št. 1, str. 83–85.
- Lubelski-Bernard, Nadine, Freemasonry and Peace in Europe, 1867–1914, v: Chatfield, Charles – Van den Dungen, Peter (ur.), *Peace Movements and Political Cultures*, Knoxville, The University of Tennessee Press, 1988, str. 81–94.
- Mola, Aldo Alessandro, La massoneria europea per la nascita della Società delle Nazioni (1917), *Nuova Antologia*, 152, 2017, št. 2281, str. 285–310.
- Mola, Aldo Alessandro, L'ultima impresa del Risorgimento: la Massoneria per D'Annunzio a Fiume, v: Mola, Aldo Alessandro (ur.), *La liberazione d'Italia nell'opera della massoneria*, Foggia, Bastogi, 1990, str. 261–303.
- Polo Friz, Luigi, Ludovico Frapolli, un gran maestro nei rapporti con esuli ungheresi e polacchi, v: Mola, Aldo Alessandro (ur.), *La liberazione d'Italia nell'opera della massoneria*, Foggia, Bastogi, 1990, str. 93–112.
- Polo Friz, Luigi, Lodovico Frapolli e l'emigrazione ungherese nel Risorgimento italiano, v: *Le relazioni italo-ungheresi nel Risorgimento italiano*, *Rassegna storica toscana*, 1993, št. 2, str. 265–286.
- Polo Friz, Luigi, Lodovico Frapolli, la loggia massonica Dante Alighieri e l'emigrazione ungherese, *Rivista di studi ungheresi*, 1998, str. 103–116.
- Sonka, Jiri, Passato e presente della Massoneria in Cecoslovacchia, v: Ferrer Benimeli, José Antonio – Mola, Aldo Alessandro (ur.), *La massoneria oggi*, Foggia, Bastogi, 1992, str. 71–82.
- Spadaro, Antonio, Svetlost Balkana – Luce dei Balcani, *Massonicamente*, 2016, št. 2, str. 16–18.
- Szilágyi, Janos György, A Forty-Eighter's Vita Contemplativa. Ferenc Pulszky (1814–1889), *The Hungarian Quarterly*, 39, 1998, str. 3–17.

964

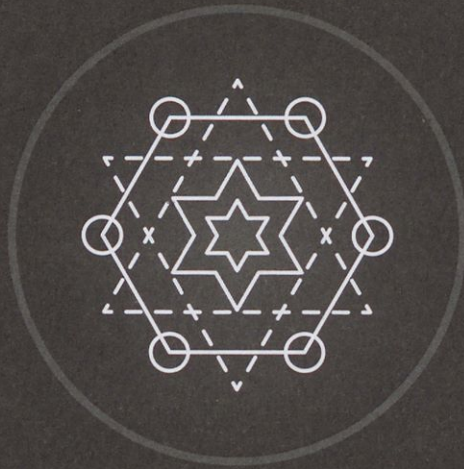
Zeit des Diktatur-Regimes (1929-1934), als nahezu sämtliche wichtigen öffentlichen Ämter von Logenmitgliedern bekleidet wurden. Auch nach 1934 war der Einfluß der Freimaurerei auf die Geschicke des Landes sowohl in politischer wie in wirtschaftlicher Hinsicht außerordentlich stark.

Am 30. Juli 1939 erschien eine Verordnung des Innenministers, nach der das bestehende Versammlungsverbot auch gegen die Freimaurerlogen anzuwenden sei. Kurz nach dieser Verordnung wurde die Auflösung der "Großloge für Jugoslawien des unabhängigen Ordens Bne B'rith" (Juden-Loge) verfügt, der Großloge "Jugoslavija" jedoch die Möglichkeit einer freiwilligen Selbstauflösung belassen.

Mit diesem Verbot der Freimaurerei versuchte die damalige jugosl. Regierung vermutlich nicht nur dem Wunsche katholisch-klerikaler Kreise nachzukommen, sondern auch dem von deutschen und italienischen Presseorganen erhobenen Vorwurf der Freimaurerfreundlichkeit zu begegnen. Späterhin wurden in den Logen auch Haussuchungen durchgeführt, die Archive beschlagnahmt und die Räume versiegelt.

Es besteht der begründete Verdacht, daß die Auflösung bzw. das Verbot der Freimaurerei nur zum Scheine durchgeführt wurde. Vor allem wurde jede offizielle Veröffentlichung von Mitgliederlisten strikt abgelehnt. Die vorhandenen Freimaurer-Listen stammen aus antifreimaurerischen Kreisen und können nicht als korrekte Unterlagen zur Belastung der benannten Personen angesehen werden. Es ist deshalb auch nicht möglich, so wie es s.Zt. in Deutschland geschah, nach vorhandenen Mitgliederlisten das öffentliche Leben in dem Maße von den Freimaurern zu bereinigen. In Jugoslawien muß demnach ein anderer Weg eingeschlagen werden:

Es sind von den einzelnen Logen, die weiter unten

Luca G. Manenti

**Helebarda
in šestilo –
italijansko
prostožidarstvo
in boj za Trst**

Povzetek

Prispevek obravnava odnos med prostožidarstvom in italijanskim iredentizmom med koncem 19. stoletja in prvo svetovno vojno. Iredentizem je bil politično gibanje, ki je nastalo v Italiji po njeni politični združitvi in je pozivalo k razširitvi njenih mej, da bi bila v državo vključena vsa tista območja, na katerih je bilo večinsko prebivalstvo italijansko in ki so bila pod tujo oblastjo, zlasti Trento in Trst, kjer so vladali Avstrijci.

V 19. stoletju so se v teh dveh mestih pojavile skupinice posameznikov, ki so hrepeneli po priključitvi, za to pa so se bojevali v dveh zelo različnih gospodarskih in kulturnih okolišjih. V Trentu, ki ima močno katoliško tradicijo, so se iredentisti bolj zavedali družbenih problemov kot v premožnejšem Trstu, kjer je bilo gibanje politično konservativnejše. Tu je imelo prostožidarstvo globlje korenine in je od določenega trenutka podpiralo iredentistične cilje. Najprej bo prikazano oblikovanje prostožidarstva v Trstu, nato pa še njegove povezave z italijanskimi domoljubi na drugi strani Jadranskega morja.

KLJUČNE BESEDE: prostožidarstvo, Veliki Orinet Italije, Trst, iredentizem

Tržaški prostožidarji

Vse odkar je Karl VI. leta 1719 razglasil Trst za svobodno pristanišče, je ta privabljal ljudi zelo različnih narodnosti in ver. Prav ta stik med trgovci in popotniki z vseh koncev sveta, tako zelo značilen za obmejna območja in pristanišča, je sprožil vzpon prostožidarstva. Prva tržaška loža je bila ustanovljena na skrivaj leta 1765: čez devet let je avstrijski uradnik Thomas von Welz (s pridobljeno ustanovno listino) uradno ustanovil ložo *La Concordia* in ta se je pozneje pridružila avstrijski Veliki deželni loži.¹

Poleg borze in drugih mest, kjer se je srečevala poslovna skupnost, so lože nastajajočim srednjim razredom (ki so uporabljali italijanščino kot *linguo franco*) ponujale priložnost za srečevanje in razpravljanje o aktualnih vprašanjih v okolju, v katerem so bili v skladu s kodeksom ravnanja vsi člani enakopravni. Tržaško prostožidarstvo je združevalo kulturno, versko in jezikovno zelo pester trgovski razred z ostanki plemstva, ki je bilo kulturno italijansko, vendar je politično podpiralo ohranjanje relativne avtonomije.²

Srečanja lože so bila sproščeni dogodki v znamenju glasbe ter dobre hrane in pijače, zato je bilo prostožidarstvo v določenem pogledu le eden številnih načinov druženja, kot so bili klubi in društva, povezani s kavarnami, gledališči in koncertnimi dvoranami.³ Čeprav so nekateri tržaški prostožidarji čutili pripadnost Italiji, bi bilo narobe trditi, da so bili zametki prihodnjega iredentističnega gibanja v prostožidarstvu: v mestu takrat sploh ni bilo italijanske stranke, prostožidarstvo pa zagotovo ni zapolnilo te vrzeli.

¹ Francovich, 1974, *Storia della Massoneria*, str. 265–266; Trampus, 2008, *L'eredità del Settecento*, str. 283–284.

² Manenti, 2013, *Massoneria e società*, str. 227–229.

³ Giarrizzo, 1994, *Massoneria e illuminismo*, str. 25.

Toda stvari so se spremenile. Kot poglavitna zapuščina francoske revolucije je v 19. stoletju vzniknil nov pojem nacionalne zavesti in tudi prostozidarstvo ni bilo imuno na čare te porajajoče se ideje. Vključilo jo je v svoja kulturna obzorja ter se tako ujelo v trajno protislovje med svojim tradicionalnim svetovljanstvom in novimi nacionalističnimi vzgibi. To soobstajanje je bilo skupno vsem prostozidarskim družinam. Čeprav se pogosto trdi, da je bilo prostozidarstvo v sredozemskih državah bolj spolitizirano kot v drugih delih Evrope, so se britanske velike lože na grožnjo Napoleonove vojske s celine odzvale natanko tako, da so postale bolj politične in da so nenehno izražale svojo lojalnost kroni.⁴

Leta 1792 je Franc II. nasledil avstrijski prestol in prepovedal prostozidarstvo na vseh ozemljih Svetega rimskega cesarstva zaradi njegove domnevno ključne vloge v francoski revoluciji.⁵ Prostozidarji naj bi se po mnenju njihovih nasprotnikov zarotili, da bodo prisilili državo, da bo sprejela načelo egalitarizma, s čimer naj bi bili uničeni temelji družbe.⁶ Duh strpnosti in občutek enakopravnosti, ki sta vladala v ložah, ter upravičenost in periodičnost voljenih položajev, ki so jih zasedali bratje: vse to so bile oblike demokracije. Čeprav so bili nekateri revolucionarji res prostozidarji, se je ideja o francoski revoluciji kot prostozidarski zaroti pokazala za mit, ki ga je skovala reakcionarna literatura,⁷ za preveč poenostavljeno interpretacijo precej bolj kompleksnega zgodovinskega vprašanja.

Prostozidarstvo je uradno (ne pa zares) izginilo iz Trsta vse do propada cesarstva, razen v obdobjih treh francoskih okupacij (1797, 1805–1806 in 1809–1813), ko so bili skoraj vsi lokalni prostozidarji profrancoski bonapartisti, čeprav je bilo prebivalstvo deležno razlastitev. Anahronistično bi bilo pripisovati iredentistične konotacije čemurkoli, kar je bilo povezano z italijanskostjo pred propadom Avstro-Ogrske, vendar ni dvoma, da se je med napoleonskim obdobjem krepil občutek pripadnosti italijanski kulturi, to pa so Francozi še podkrepili s tem, da so v izobraževalni sistem uvedli italijanščino.⁸

Sočasno se je na nasprotnih obalah Jadranskega morja rojevalo gibanje, ki si je prizadevalo za politično enotnost Italije, njegovo vozlišče pa je postalo reformirano (in prvič tudi centralizirano) prostozidarstvo. Po ustanovitvi Italijanskega kraljestva je bil 20. junija 1805 v Milanu ustanovljen tudi Veliki Orient Italije. Tako kot v Franciji je tudi v Italijanskem kraljestvu prostozidarstvo postalo propagandni stroj v rokah Bonaparteja, vendar je bilo od takrat vedno povezano z idejo italijanskega naroda.⁹

V Kopru (ki je bil priključen Italijanskemu kraljestvu) je francoski polkovnik leta 1806 ustanovil vojaško ložo *Dell'ulivo del levante*, ki je delovala pod okriljem Velikega Orienta Italije. Obiskovali so jo Tržačani, ki so Napoleonu poslali številne zahteve, naj njihovo mesto postane del sosednje kraljevine.¹⁰

⁴ Harland-Jacobs, 2007, *Builders of Empire*, str. 130–143.

⁵ Gastaldi, 2006, *La Massoneria e l'emancipazione*, str. 43.

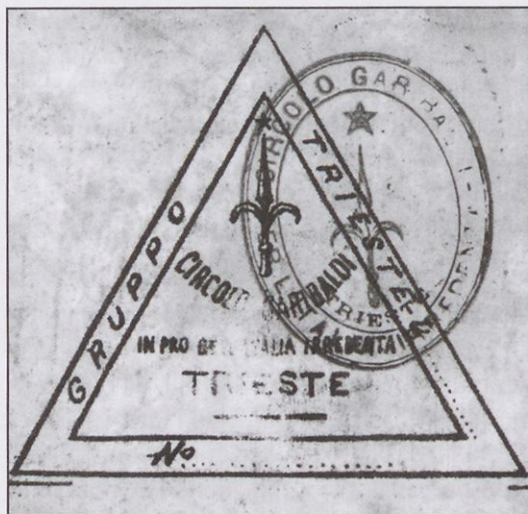
⁶ Harismendy, 1999, *Il complotto*, str. 634.

⁷ Francovich, 1978, *Studi*, str. 85.

⁸ Apih, 1988, *Trieste*, str. 19–20.

⁹ Manenti, 2014, *Tra azione politica*, str. 92.

¹⁰ Tamaro, 1927, *La loggia massonica*; Tamaro, 1976, *Storia di Trieste*, knj. 2, str. 210.

Žig Circola Garibaldi iz Trsta

Tri leta pozneje so bile ustanovljene Ilirske province z glavnim mestom Ljubljano. To novo upravno telo je imelo sedem prostozidarskih lož, od katerih je imela ena, ki se je imenovala *La Vedovella*, sedež v Trstu, ki je bil glavno mesto province Istre.¹¹ Ko so oktobra 1813 Avstrijci znova pridobili svoja nekdanja ozemlja, je bilo prostozidarstvo prepovedano, saj je veljalo za stvaritev bonapartizma. Tržaškim prostozidarjem pa je bilo pretirano kaznovanje prihranjeno, in sicer zaradi zmerne politike, ki jo je vodil novi načelnik policije Carlo Cattanei di Momo, ki je za svojega zaupnika izbral nekdanjega prostozidarja.¹²

V obdobju restavracije je svetovljansko, špekulativno in intelektualno napredno prostozidarstvo nadomestilo karbonarstvo, ki je imelo izrazit nacionalistični značaj in je znalo najti privrženca med prebivalstvom, vendar se je še vedno zgledovalo po prostozidarskih strukturah, obredih in geslih. Na italijanskem polotoku in na obalah vzhodnega Jadrana so občutek duhovne povezanosti z Italijo, ki se je ukoreninil v ložah iz Napoleonovih časov, sprejeli moške, ki so bili nekoč prostozidarji. V Trstu sta bili v 19. stoletju ustanovljeni dve novi loži, imenovani *Adriatica* in *Pensiero e azione*; ime zadnje je posnemalo znani slogan Giuseppeja Mazzinija.¹³

Tržaško prostozidarstvo je tako postopno pridobivalo italijanski značaj tako v kulturnem kot v političnem pogledu. Ta proces je bil počasen in zapleten, končal pa se je v drugi polovici 19. stoletja, ko je v mestu prišla na oblast liberalno-nacionalistična stranka, vedno razdvojena med gospodarskimi potrebami, ki so jo vezale na cesarstvo, in občutkom lojalnosti do Italije. Prostozidarstvo je postalo domoljubno, domoljubje pa je, kot bomo videli v nadaljevanju, pomenilo iredentizem.

¹¹ Hivert-Messeca, 1996, *Propinquità geografica*, str. 126; Cecovini, 1979, *La Massoneria*, str. 780.

¹² Tamaro, 1976, *Storia di Trieste*, 2. zv., str. 220–21; Tamaro, 1931, *Materiali per la storia*, str. 314, 319–320.

¹³ Polo Friz, 1998, *La massoneria italiana*, str. 207.

Italijansko prostozidarstvo in iredentizem

Meja, določena po vojni med Avstrijskim cesarstvom in Kraljevino Italijo leta 1866, ni rešila vprašanja o pokrajinah Trento in Julijska krajina, zato se je z vojaškega vidika Italija znašla v neugodnem položaju, saj jo je prikrajšala za naravne pregrade na severu. Z uničenjem upov o priključitvi italijansko govorečih območij pod avstrijsko oblastjo (ki so jih zaradi jezikovnih, etničnih in kulturnih razlogov italijanski domoljubi imeli za naravni podaljšek svoje države) je Berlinski kongres leta 1878 le še okreplil občutek Italije o strateški ranljivosti.¹⁴

Tik pred italijansko-avstrijsko vojno leta 1866 so proitalijanske skupine iz Trsta in nekatere vrste vladajočega razreda kraljevine načrtovale nadaljevati spor vse do priključitve »neodrešenih« ozemelj.¹⁵ Toda Berlinski kongres je s stopnjevanjem starih razočaranj sprožil še močnejša čustva med domoljubi. V Italiji je to povzročilo več demonstracij na ulicah, organizacije pa so zahtevale zasedbo ozemelj, ki so jih – na podlagi antropomorfnega razumevanja naroda, globoko ukoreninjenega v diskurzu *risorgimento*¹⁶ – videle kot okončine, nenaravno odsekane od telesa domovine.

Italijanski iredentisti so še naprej protestirali proti prekinitvi združevanja ozemlja in glasno zahtevali ponoven zagon procesa. Predlagali so tako diplomatske rešitve kot dejansko vojaško posredovanje, četrto vojno za neodvisnost (po tretji leta 1866), vendar se zaradi sprememb na mednarodnem prizorišču njihovi načrti niso uresničili. Italija se je namreč leta 1882 pridružila Trojni zvezi s centralnima cesarstvoma. Nekdanja sovražnica Avstrija je postala zaveznica, saj je bila po mnenju politikov nujno potreben element, s katerim bi se izognili izolaciji Italije na evropskem odru.

Iredentizem je našel podpornike predvsem v strankah leveice, čeprav so imele enake politične nazore tudi nekatere monarhistične skupine, ki pa so menile, da bi bilo rešitev lažje najti s previdnim ravnanjem in ne z načrtovanjem revolucij, kar so počeli republikanci. Iredentistično gibanje je bilo v svojih povojih skupek najrazličnejših majhnih združenj, navdušenih nad romantičnim idealom, ki je ostal od Garibaldijevih časov: sčasoma pa so se začela pojavljati vse bolj strukturirana združenja z jasno opredeljenimi statuti in programi.

Najpomembnejše med njimi je bilo Associazione in pro dell'Italia irredenta, ki ga je v Neaplju leta 1877 ustanovil Matteo Renato Imbriani. Prav on je italijanska ozemlja, ki naj bi čakala na osvoboditev izpod tujega jarma, prvi označil za »neodrešena« (irredenta).¹⁷ Izraz je močno odmeval v veri, saj je spominjal na Kristusovo žrtev, ki je človeštvo odrešila njegovih grehov. Imbriani ni bil prostozidar, so ga pa prostozidarji obdajali. Med njimi je bil njegov tesni sodelavec in prvi predsednik *Italie irredente*, Giuseppe Avezzana, ki je bil eden od Garibaldijevih generalov.

¹⁴ Za bibliografijo o italijanskem iredentizmu gl. M. Garbari, 1979, *La storiografia*; Capuzzo, 2003, *Trieste*, str. 896–897. Najboljša razprava o tej temi je še vedno Sabbatucci, 1970–1971, *Il problema dell'irredentismo*.

¹⁵ Stefani, 1965, *Il problema dell'Adriatico*, str. 76–85.

¹⁶ Banti, 2000, *La nazione del Risorgimento*, str. 56–108.

¹⁷ Macchia, 1971, *L'irredentismo repubblicano*.

Iredentizem je imel veliko podpornikov, ki pa niso bili vsi izrecno vpeti v politično življenje: odbori veteranov, upepelitvene družbe, delovne organizacije in seveda prostozidarske lože. Italijanski prostozidarji so domoljube podpirali na tri načine: logistično, finančno in metodološko.

Logistika: združenja in mreže

V 19. stoletju je veliko mož iz Trentina, Trsta, Istre in Dalmacije odšlo v Italijo, da bi se kot prostovoljci pridružili Garibaldijevi vojski ali ubežali političnemu preobratu. Leta 1848, po neuspešnem uporu v Trstu, se je skupinica vpletenih mož preselila v Italijo, kmalu pa so jim sledili še izseljenci, ki so se bojevali v vojnah za italijansko neodvisnost.¹⁸ Številni so zagovarjali Mazzinijeva načela in so začeli vzpostavljati mrežo za pomoč tistim, ki bi pozneje sledili njihovemu zgledu. Med njimi so bili študenti, ki so prišli študirat v Padovo, ko je ta leta 1866 postala del Italije, nato pa so se pridružili nacionalnemu gibanju.¹⁹

Številni vojaki in univerzitetni študenti so se včlanili v prostozidarske lože, ki so v pred kratkim združeni Italiji postale priljubljeni kraji za druženje in razpravljanje med člani vzpenjajočega se liberalnega srednjega razreda. Veliko teh prostozidarjev je poskrbelo za varen prehod posameznikov, ki so jih imeli za rojake, iz Avstrije v Italijo. Tri logistične baze za izseljence z »neodrešenih« ozemelj so bili Torino, Rim in Milano, kjer so jim trije domoljubi iz Trsta zagotavljali pomoč.

Torino je bil prestolnica Kraljevine Sardinije, države savojske dinastije, ki je bila na čelu združevanja Italije, in tudi mesto, kjer je bil 20. decembra 1859 znova ustanovljen Veliki Orient Italije (v nadaljevanju: VOI).²⁰ Glavna loža v mestu je bila *Dante Alighieri*. Eden njenih članov, Eugenio Solferini, ki je bil visoki član škotskega reda, je v osemdesetih letih 19. stoletja predsedoval Odboru za Trst in Istro (*Comitato triestino-istriano*), katerega namen je bilo reševanje rojakov.

V Rimu je bil pravnik Aurelio Salmona in znanec Guglielma Oberdana, parlamentarni stenograf, brat lože *Universo* že od leta 1871, ko je mesto postalo prestolnica Kraljevine Italije in novi sedež VOI. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev je bil prav on idejni organizator poskusa atentata na cesarja Franca Jožefa,²¹ ker pa ni dokumentov, ki bi to dokazovali, je ta trditve še vedno popolna špekulacija. Vsekakor pa je vse do smrti leta 1890 skrbel za varno prehajanje italijanskih rojakov iz Avstrije.

V Milanu je za varnost vseh, ki so zapustili cesarstvo, ne glede na to, ali so bili prostozidarji, skrbel prostozidar Raimondo Battera, vodja *Circola Garibaldi* (v nadaljevanju: *Circolo*), iredentistične skupine s podružnicami v Trstu in drugod po Italiji.²² Leta 1888 je vodstvo

¹⁸ Corbanese, 1999, *Il Friuli*, str. 51.

¹⁹ Volpe, 2002, *Italia moderna 1910–1914*, 3. zv., str. 117.

²⁰ Conti, 2011, *La rinascita della massoneria*.

²¹ Salata, 1924, *Oberdan*, str. 41; Maserati, 1996, *Eugenio Popovich D'Angeli*, str. 227.

²² Manenti, 2012, *Irredentismo e massoneria*.

Circola ustanovilo dobrodelno družbo *Società di beneficenza*, ki si je prizadevala zaščititi (kot je zapisano v pismu iz istega leta) »mlade pripadnike delovnega razreda, ki brez podpore in nasvetov zapuščajo rodno državo in ponižujočo avstrijsko uniformo, pri tem pa zaupajo samo svojemu domoljubnemu zanosu in ob pomanjkanju vseh drugih sredstev potrkaajo na prva vrata, ki jih najdejo.«²³

Kakorkoli že, članstvo v prostozidarski bratovščini je stvari olajšalo: bratje so se lahko zanašali na referenčni sistem, se izogibali prevarantom in vohunom, se uvedli v politične skupine na podlagi priporočil ter včasih našli delo, ki jim je omogočilo preživetje. Lože in iredentistične organizacije so s skupnimi močmi delovale kot filtrirne naprave, ki so pomagale prepoznati tiste može, ki naj bi bili resnični domoljubi in so bili torej vredni članstva.

Seveda niso bili vsi iredentisti prostozidarji in vsi prostozidarji niso bili iredentisti, toda pogosto je za isto osebo veljalo oboje in včasih še tretje - oseba je bila Jud. V napoleonski dobi so se prostozidarstvu pridružili prvi italijanski Judi. To vključevanje je še spodbudil Albertinski statut, sprejet leta 1848, ki je dovolil njihovo emancipacijo in ustvaril podlago za vse večjo lojalnost nastajajoči italijanski državi. Iredentizem je bil zanimiv za številne Jude, ki so bili naklonjeni domoljubni in antiklerikalni drži prostozidarstva.²⁴

Prostozidarska mreža je delovala v več smereh: lože so bile osnovne enote, ki so bile povezane med sabo, z domoljubnimi združenji ter novinarji, intelektualci in lokalnimi politiki. VOI je bil osrednje vozlišče, povezano z vsako ložo in z državnimi središči: parlamentom, vlado ter njenimi ministrstvi in sekretariati. Hierarhični odnosi med VOI in obrobni ložami niso vključevali slepe poslušnosti zadnjih do prve. Prostozidarsko vodstvo je bilo pri svojem odnosu do iredentizma pazljivo, ni namreč želelo ogroziti italijanskih mednarodnih odnosov, kljub temu pa so številni prostozidarji izrazili nezadovoljstvo s pravili diplomacije in željo po izvedbi oboroženega upora proti Avstriji, izbojevanju dokončne vojne za neodvisnost, čeprav se to nikoli ni zgodilo.

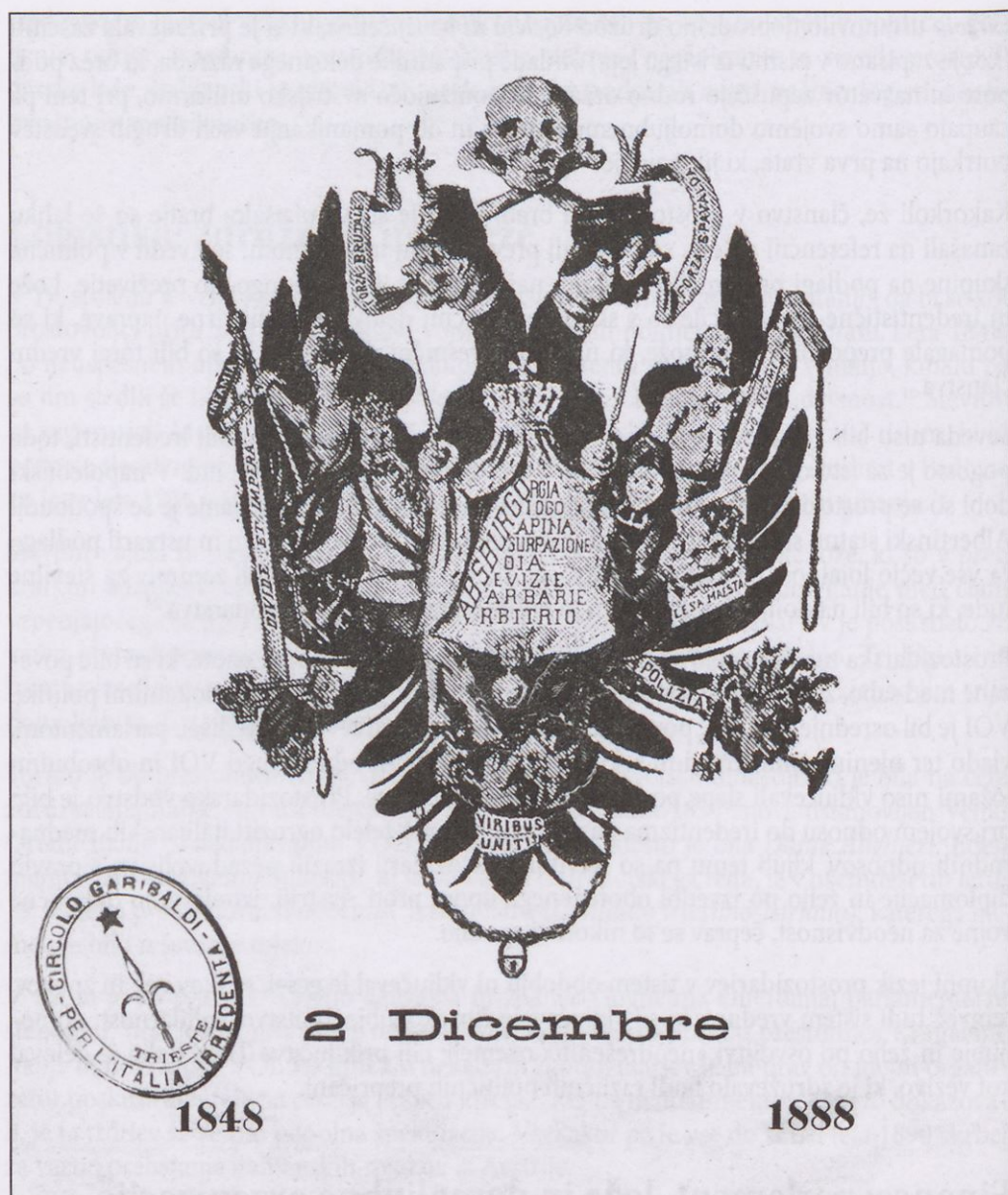
Skupni jezik prostozidarjev v tistem obdobju ni vključeval le gesel, stiskov rok in znakov, temveč tudi sistem vrednot, ki so vključevale človekoljubje, bratstvo, solidarnost, domoljubje in željo po osvojitvi »neodrešenih« ozemelj: cilj priključitve Trsta Italiji je deloval kot vezivo, ki je združevalo ljudi različnih političnih prepričanj.

Finance: parlament, lože in domoljubne organizacije

Drugo področje sodelovanja med prostozidarstvom in iredentizmom je bilo finančno. V obravnavanem obdobju so se finančna sredstva neprekinjeno pretakala iz lož v iredentistične skupine. Da bi položaj bolje razumeli, si moramo zapomniti štiri imena: dveh predsednikov vlade, Francesca Crispija in Giovannija Giolittija, ter dveh velikih mojstrov, Adriana Lemmija in Ernesta Nathana.

²³ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 71.

²⁴ Catalan, 2007, *Massoneria ebraismo irredentismo*.

Iredentistični propagandni letak: avstrijski prapor, obkrožen s simboli smrti

Ko je leta 1887 Francesco Crispi prišel na oblast, je bil to, kar prostožidarji imenujejo »speči« brat (to pomeni, da ni več zahajal v ložo): Kljub temu je bil dober prijatelj z Lemmijem, velikim mojstrom VOI med letoma 1885 in 1896, ki je pred tem radodarno finančno podpiral številne Mazzinijeve revolucionarne akcije. Ob odločilnem posredovanju Salvatoreja Barzilaia, v Trstu rojenega prostožidarja in člana Circola, ki je veljal za glas iredentizma v parlamentu, sta Crispi in Lemmi večkrat financirala iredentiste v Italiji

in ohranjala stik s Felicejem Venezianom v Trstu, vodjo liberalno-nacionalistične stranke in častitljivim mojstrom lože Alpi Giulie.²⁵

Venezian je bil tudi v stiku z Ernestom Nathanom, Lemmijevim naslednikom na čelu VOI. Ta se je rodil leta 1845 v Londonu materi Sarini Levi Nathan, zvesti prijateljici Giuseppeja Mazzinija, leta 1888 je postal italijanski državljan, bil je veliki mojster v dveh obdobjih (1896–1903 in 1917–1919) ter župan Rima od leta 1907 do leta 1913. Veliko energije je porabil za utrditev podobe prostozidarstva kot branika države in ga poskušal spremeniti v to, kar je sam poimenoval »domoljubno in izobraževalno, ne politično združenje«.²⁶

Toda Nathanova politična angažiranost v vlogi velikega mojstra je bila neomajna. Bil je med pobudniki društva *Associazione Dante Alighieri*, ki je bilo ustanovljeno leta 1889, da bi varovalo italijanski jezik in kulturo v kraljevini in na tujem,²⁷ ter je s Felicejem Venezianom gojil, kar so opisovali kot »iredentistično prijateljstvo«.²⁸ Nathan je bil na seznamu, ki ga je leta 1895 sestavil Barzilai in je vključeval imena ljudi, ki bi lahko napolnili blagajno *Circola*.²⁹

Giovanni Giolitti, ki je bil večkratni predsednik vlade in eden najpomembnejših politikov v Italiji v letih pred prvo svetovno vojno, ni bil prostozidar, je pa v svojem dnevniku priznal, da je z Nathanovo pomočjo podprl zmago liberalno-nacionalistične stranke na občinskih volitvah v Trstu leta 1908, ker je bila uporabna za italijansko zunanjo politiko.³⁰ Leta 1915 se je sedemdesetletni Nathan prostovoljno javil, da gre v vojno za osvoboditev Trenta in Trsta, da bi se fizično bojeval za to, za kar se je prej boril s propagandnim orožjem in finančnimi sredstvi.

Iredentisti so za svoje dejavnosti dobivali denar tako z vrha kot z dna prostozidarske hierarhične lestvice. Prostozidarske družbe so bile večinoma sestavljene iz navadnih mož, katerih imena zgodovinarjem ne povejo veliko, so pa kljub temu tvorili steber lož in iredentističnega gibanja. Veliko jih je bilo članov društva *Dante Alighieri*, ki so ga uporabljali kot kanal, skozi katerega je denar tekkel iz Italije do iredentistov na drugi strani meje.

Združenja na italijansko-avstrijski meji so se znašla v kočljivi vlogi povezovalnega mosta. Videmski odsek *Circola* je vodil Giovanni Marcovich. Rodil se je v Trstu in bil v Smirni (poznejši Izmir) že zelo mlad sprejet med prostozidarje. Leta 1885 se je preselil v Videm in tam ustanovil ložo *Nicolò Lionello* in postal njen častitljivi mojster ter dosegel osemnajsto stopnjo škotskega reda.

Podružnica *Circola* v Vidmu je bila vez z »neodrešenimi« pokrajinami, kot je izpričano v pismu, ki ga je Marcovich leta 1887 poslal centralnemu odseku v Milanu, ki je zbiral pristojbine podružnic. Pošiljatelj je v kuvertu priložil majhen denarni prispevek, v pismu

²⁵ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 75–80.

²⁶ Conti, 2012, *Nathan Ernesto*, str. 880.

²⁷ Pisa, 1995, *Nazione e politica*.

²⁸ Levi, 1945, *Ricordi*, str. 150.

²⁹ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 164.

³⁰ Giolitti, 1945, *Memorie*, str. 260–261.

pa zapisal: »Trenutno ne zmorem več, verjemite mi, ker se name s prošnjami za denar nenehno obračajo ljudje, ki jim ne morem obrniti hrbta.«³¹

V Trstu sta primerljivo vlogo imela Felice Venezian in Lorenzo Bernardino,³² oba člana številnih proitalijanskih združenj: lože *Alpi Giulie*, *Circola* in delavske organizacije *Società operaia triestina*. Bernardino je bil zadnji člen v verigi, ki se je vila od Milana do Trsta. Skratka, denar iz Italije je na drugo stran meje pritekal po različnih poteh: nekaj ga je prišlo po institucionalnih kanalih neposredno v blagajno Venezianove stranke, zlasti v obdobjih pred volitvami, nekaj pa ga je bilo na voljo Bernardinu, ki ga je porabil za tisk propagande. Geografsko območje, po katerem je krožil denar, je bilo vedno enako, vendar so pri tem sodelovali različni posredniki.

Koristniki domoljubnih prispevkov, ki so prišli iz Italije pod okriljem prostozidarjev, so bili tržaški iredentisti, prepirljiva mešanica demokratov in konservativcev, ki pa jih je Venezianu nekako uspevalo voditi. Prizadeval si je omiliti trenja med glavnima strane-ma gibanja in prav ta spretnost je bila odločilna za tretjo in zadnjo točko odnosov med prostozidarstvom in iredentizmom: organizacijski model, ki so ga prostozidarji priskrbeli iredentistom.

Metodologija: pluralizem in obredi

Na seznamu dvanajstih kandidatov, ki ga je Venezian predstavil za občinske volitve v Trstu leta 1893, je bilo šest prostozidarjev.³³ Volitve so bile uspešne in v izvoljeni skupini so bili bratje republikanskih in monarhističnih nazorov, tako da so se v skupno fronto združile različne struje iredentizma. Taktiko vključevanja radikalnejših elementov v zmerne kontekste, ki ohranja enotno identiteto, hkrati pa blaži najnasilnejše vzgibe, lahko povežemo neposredno s predhodno organizacijo prostozidarjev.

Prevladujoča značilnost prostozidarstva je bila skoraj vedno in skoraj povsod njena sposobnost prepričati posameznike z zelo različnimi političnimi in družbenimi ozadji, da najdejo način za sobivanje, tudi če so bili v teoriji nezdružljivi. Ta značilnost je bila tako izrazita, da so nekateri poročevalci to razdvojenost ponazarjali s podobo mitološkega Janusa.³⁴ Lože so notranja trenja odpravljale tako, da so nevtralizirale konfliktno elemente. Znale so vsrkati nasprotujoče si sile, najti kompromis in ustvariti skupen nabor idej, ki jih je lahko sprejel vsakdo, če se je le malo potrudil za spravo. Cena tega je bila, da je bilo težko posredovati kakršnokoli močno ideologijo, prednost pa je bila izjemna zmožnost za odzivanje na praktične zahteve.³⁵ Venezian je po zgledu prostozidarske prakse, ki so jo uspešno uporabljali v ložah za glajenje nasprotij, prepričal proitalijanske tržaške republikance, ki se niso bili pripravljene prilagoditi časovnemu načrtu konservativnih bratov,

³¹ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 149.

³² De Franceschi, 1951, *Il Circolo Garibaldi*, str. 352.

³³ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 241.

³⁴ Callaey, 2010, *Il mito*, str. 11–19.

³⁵ Bonvecchio, 2007, *Esoterismo e massoneria*, str. 94–102; Giarrizzo, 1996, *Massoneria*, str. 558.

da so sprejeli to taktiko. Loža *Alpi Giulie* so v resnici sestavljali možje zelo različnih političnih prepričanj.

Medsebojne povezave med ložami in političnimi skupinami so vplivale tudi na obredne razsežnosti, kot je razvidno iz povezav med ložo *Alpi Giulie* in *Circolom* v Trstu, ki sta imela veliko skupnih članov. Naj pojasnimo to s pismom, ki ga je Eugenio Jacchia, vodja bolonjskega odseka *Circola*, leta 1893 poslal v Milano. V njem opisuje, kaj se je zgodilo v loži *VIII agosto*, ko so bratje razpravljali o vprašanju Trenta in Trsta: »Prejšnji teden se je po poročanju o volitvah v Rimu in govorih njenih najvplivnejših članov celotna bolonjska loža dvignila na noge in med neskončnim vzklikanjem skandirala: Naj živita Trst in Trento!«³⁶ Ker je takšne informacije zelo težko dobiti, je ta dokument izjemno dragocen in jasno dokazuje stopnjo politizacije velikega dela italijanskega prostozidarstva v smeri iredentizma.

Srečanje je potekalo v obliki areopaga, prostozidarskega srečanja na visoki ravni, na katerem so bile dovoljene politične debate. Natančneje, potekalo je v sobi 30. stopnje škotskega reda, imenovane »vitez kadoš«, ki je izviral iz legende o templjarjih in njihovega obreda iniciacije, med katerim so simbolično poškodovali papeško tiaro in kraljevo krono, znamenji verskega in političnega despotizma.³⁷

Tržaški *Circolo* je posnemal ta *modus operandi* in se organiziral kot politična veja lože *Alpi Giulie*. Ta projekt se je uresničil konec leta 1895, ko je iredentistično združenje postalo sestavni del lože. S tem je postalo tudi del VOI, saj je bila loža *Alpi Giulie* podružnica posebne lože, imenovane *Propaganda massonica*, ki jo je leta 1877 ustanovil veliki mojster Giuseppe Mazzoni, da bi vanjo privabil vodilne predstavnike italijanskega kulturnega, političnega in gospodarskega življenja.³⁸

Prva svetovna vojna

Leta 1903 je bil Nathan vpleten v hud škandal; obtožen je bil, da je domnevnomu morilcu pomagal ubežati roki pravice v imenu prostozidarske solidarnosti, in je bil prisiljen odstopiti s položaja velikega mojstra.³⁹ Nadomestil ga je Ettore Ferrari, ki je VOI dal drugačno identiteto in ga trdneje povezal z načeli levice. A kot se je na prelomu stoletij spremenilo politično ozračje, se je spremenil tudi način izražanja iredentistične bojevitosti, in nekateri italijanski prostozidarji so postopno začeli podpirati nasilnejšo obliko iredentizma.

Ob začetku prve svetovne vojne se je VOI – po začetni negotovosti – izrekel za boj na strani sil antante. Za VOI so bili to naporni časi, ki so jih še poslabšali rezultati socialističnega kongresa, ki je potekal v Anconi in na katerem je bilo odločeno, da člani stranke ne smejo

³⁶ Manenti, 2015, *Massoneria e irredentismo*, str. 162.

³⁷ Farina, 1988, *Il libro dei rituali*, str. 368–412.

³⁸ Gratton, 1987, *Trieste segreta*, str. 150.

³⁹ Mola, 2015, *La massoneria italiana*, str. 255–256.

Iredentistični propagandni letak: italijanski meč ubije avstrijskega orla

biti prostozidarji. Vojna pa je prostozidarstvu omogočila, da je znova stopilo na politično prizorišče in si izbojevalo vidno vlogo v debati med nevturalisti in intervencionisti, ki je zaposlovala italijansko javno mnenje deset mesecev.

Prostozidarski tisk je bil silno odklonilen do konservativnih tokov rimske Cerkve, ki jih je imel za protiiredentistične sile na strani katoliških Habsburžanov, ki so sanjali o vrnitvi papeževe posvetne oblasti. Še ena tema, o kateri so lahko bratje brali v časopisih VOI, je bilo nemško nasilje. Prostozidar Gustavo Canti je 28. oktobra 1914 zapisal, da lahko Italija samo z zmago nad Nemci »uredi svoje meje in tako osvobodi svoje pokrajine, ki še vedno ječijo pod tujim jarmom, ter tako pridobi upravičeno in nesporno prevlado nad Jadranskim morjem«. ⁴⁰

⁴⁰ Conti, 2003, *Storia della massoneria*, str. 240.

Cilj zasedbe Trsta je odmeval med vrsticami prostozidarskega časopisa »L'Idée Democratique«, ki je objavljajl članke z naslovi, kot so *Nora okrutnost Avstrijcev, Zobje Nemčije, Avstrija delenda, Mesar Hindenburg, Naravna barbarskost nemščine* in podobno.⁴¹ Skupina bratov na visoki ravni je nameravala zbrati prostovoljno enoto prostozidarjev, ki bi izvedla odpravo na habsburška ozemlja. Dva od snovalcev te pobude sta bila Antonio Feder in Eugenio Jacchia, nekdanja voditelja beneškega in bolonjskega odseka *Circola*.⁴²

Vsi evropski prostozidarski redi so sprejeli enako domoljubno odločitev kot italijanski, pri tem pa pozabili na vsa predhodna prizadevanja za vzpostavljanje mednarodnih organizacij, ki bi znale najti mirno rešitev za spore med državami.⁴³ Zavezništva so sklepali enako kot njihove države: zato je Veliki Orient Francije (VOF) pretrgal vse stike z nemškimi prostozidarji, loža *Goethe*, v katero so zahajali bratje iz rajha, pa je bila v Parizu prepovedana.⁴⁴ V istem času je tisk, ki ga je obvladovalo združenje nemških velikih lož, VOF obtoževal, da pritiska na VOI, da bi pridobil njegovo solidarnost.⁴⁵

Prva svetovna vojna je tako razkrila, kako težko je usklajevati temeljni načeli prostozidarstva: svetovljanstvo in domoljubje. Ta dihotomija je bila vedno opazna v prostozidarskem filozofskem sistemu, ki je brate pozival, naj širijo mir med narodi, vendar naj bodo hkrati zakonom poslušni državljani svoje države, natanko tako, kot je priporočeno v Andersonovih *Konstitucijah* iz leta 1723.⁴⁶ Z vojno so vse oblike internacionalizma postale sporne: ne samo prostozidarski, temveč tudi socialistični internacionalizem, saj so vse socialistične stranke v Evropi podprle vojni naklonjene politike svojih držav.

Italijansko prostozidarstvo je v prvi svetovni vojni izgubilo 10 odstotkov svojih članov, za kar se jim je v imenu naroda zahvalil sam kralj.⁴⁷ Kljub temu pa fašistični voditelji niso priznali domoljubne vloge prostozidarjev v preteklosti in režim je leta 1925 sprejel zakon, ki je od VOI zahteval, da se razpusti. Povezave med prostozidarstvom in politično zapuščino iredentizma so se za vedno izgubile.

⁴¹ Manenti, 2015, *Dall'irredentismo all'interventismo*, str. 204; Isastia, 1997, *La Massoneria al contrattacco*.

⁴² Mola, 1992, *Storia della massoneria*, str. 396–397.

⁴³ Esposito, 1987, *Le grandi concordanze*, str. 172–216.

⁴⁴ Hoffmann, 2007, *The Politics of Sociability*, str. 276.

⁴⁵ Combes, 2005, *Relazioni massoniche internazionali*, str. 176.

⁴⁶ Novarino, 2015, *La massoneria*, str. 220.

⁴⁷ Mola, 2013, *Masons in Italy*, str. 236.

Literatura

- Apih, Elio: *Trieste*. Rim-Bari: Laterza, 1988.
- Banti, Alberto Mario: *La nazione del Risorgimento. Parentela, santità e onore alle origini dell'Italia unita*. Torino: Einaudi, 2000.
- Bonvecchio, Claudio: *Esoterismo e massoneria*. Milano: Mimesis, 2007.
- Catalan, Tullia: *Massoneria ebraismo irredentismo dal 18 brumaio alla grande guerra. Napoleone e il bonapartismo nella cultura politica italiana 1802–2005*. Milano, 2007, str. 197–214.
- Cecovini, Manlio: *La Massoneria. Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia*, Udine, 1979, 3. knj., 2. zv., str. 777–790.
- Callaey, Eduardo R.: *Il mito della rivoluzione massonica. Massoni e rivoluzione francese. Le origini della massoneria moderna*. Milano: Tropea, 2010.
- Combes, André: *Relazioni massoniche internazionali. Tentativi di unificazione delle Obbedienze Massoniche nell'Europa degli Stati (1900–1939). 1805–2005. Due Secoli dalla Costituzione del Supremo Consiglio d'Italia del Rito Scozzese Antico Accettato*, Foggia, 2005, str. 173–184.
- Conti, Fulvio: *Storia della massoneria italiana dal Risorgimento al fascismo*. Bologna: Il Mulino, 2003.
- Conti, Fulvio: *La rinascita della massoneria: dalla loggia Ausonia al Grande Oriente d'Italia. Massoneria e Unità d'Italia. La Libera Muratoria e la costruzione della Nazione*, Bologna, 2011, str. 111–141.
- Conti, Fulvio: *Nathan Ernesto. Dizionario Biografico degli Italiani*, 77. zv., Rim, 2012, str. 875–882.
- Corbanese, Gerolamo G.: *Il Friuli, Trieste e l'Istria tra la fine dell'Ottocento e l'inizio del Novecento*. Videm: Del Bianco, 1999.
- De Franceschi, Camillo: *Il Circolo Garibaldi di Trieste per l'Italia irredenta. Rassegna Storica del Risorgimento*, 3–4, 1951, str. 342–354.
- Eposito, Rosario F.: *Le grandi concordanze tra Chiesa e Massoneria*. Firenze: Nardini, 1987.
- Farina, Salvatore: *Il libro dei rituali del Rito Scozzese Antico e Accettato*. Genova: Il Basilisco, 1988.
- Francovich, Carlo: *Storia della massoneria in Italia. Dalle origini alla rivoluzione francese*. Firenze: La Nuova Italia, 1974.
- Francovich, Carlo: *Studi su storia e politica della massoneria. Italia democratica*, 30, 1978, str. 85–92.
- Garbari, Maria: *La storiografia sull'irredentismo apparsa in Italia dalla fine della prima guerra mondiale ai giorni nostri. Studi Trentini di Scienze Storiche*, LVIII, 1979, str. 149–221.
- Capuzzo, Ester: *Trieste. Bibliografia dell'età del Risorgimento, 1970–2001*, Firenze, 2003, str. 873–904.
- Gastaldi, V. Paolo: *La Massoneria e l'emancipazione degli ebrei. Hiram*, 4, 2006, str. 21–53.
- Giarrizzo, Giuseppe: *Massoneria e illuminismo nell'Europa del Settecento*. Benetke: Marsilio, 1994.
- Giarrizzo, Giuseppe: *Massoneria. Enciclopedia delle Scienze Sociali*, 5. zv., Rim, 1996, str. 551–559.
- Giolitti, Giovanni: *Memorie della mia vita*. Milano: Garzanti, 1945.
- Gastaldi, V. Paolo: *La Massoneria e l'emancipazione degli ebrei. Hiram*, 4, 2006, str. 21–53.
- Gratton, Silvio [recte: Giulio]: *Trieste segreta*. Trst: Italo Svevo, 1987.
- Harismendy, Patrick: *Il complotto: fobia e mania della Francia moderna. Contemporanea*, 4, 1999, str. 631–649.

- Harland-Jacobs, Jessica L.: *Builders of Empire. Freemasons and British Imperialism, 1717–1927*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007.
- Hivert-Messeca, Yves: Propinquità geografica, scambi economici e umani e massoneria. Il caso del Mezzogiorno francese e l'Italia. *Libertà e modernizzazione. Massoni in Italia nell'età napoleonica. Convegno internazionale di studi (Cussanio di Fossano, 11-11-1995)*, Foggia, 1996, str. 119–128.
- Hoffmann, Stefan-Ludwig: *The Politics of Sociability. Freemasonry and German Civil Society, 1840–1918*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007.
- Isastia, Anna Maria: La Massoneria al contrattacco. »L'idea Democratica« di Gino Bandini (1913–1919). *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 1, 1997, str. 259–287.
- Levi, Alessandro: *Ricordi della vita e dei tempi di Ernesto Nathan*. Firenze: Le Monnier, 1945.
- Gastaldi, V. Paolo: La Massoneria e l'emancipazione degli ebrei. *Hiram*, 4, 2006, str. 21–53.
- Macchia, Guglielmo: L'irredentismo repubblicano dal 1876 al 1914. *Rassegna Storica del Risorgimento*, 2, 1971, str. 243–266.
- Manenti, Luca G.: Irredentismo e massoneria. Il Circolo Garibaldi di Trieste alla luce di nuovi documenti. *Hiram*, 3, 2012, str. 66–72.
- Manenti, Luca G.: Massoneria e società occulte a Trieste tra XVIII e XX secolo. *All'Oriente d'Italia. Le fondamenta segrete del rapporto fra Stato e Massoneria*. Soveria Manelli, 2013, str. 227–257.
- Manenti, Luca G.: Tra azione politica e cultura esoterica. Massoneria e società segrete nell'Italia dell'800. *Prometeo*, 127, 2014, str. 92–101.
- Manenti, Luca G.: Dall'irredentismo all'interventismo. I massoni triestini di fronte alla Grande guerra. *Quaderni Giuliani di Storia*, 2, 2015, str. 195–214.
- Manenti, Luca G.: *Massoneria e irredentismo. Geografia dell'associazionismo patriottico in Italia tra Otto e Novecento*. Trst: IRSML, 2015.
- Maserati, Ennio: Eugenio Popovich D'Angeli tra Italia e Montenegro. *Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento. Studi in onore di Elio Apih*. Videm, 1996, str. 219–248.
- Mola, Aldo A.: *Storia della massoneria italiana. Dalle origini ai nostri giorni*, Milano: Bompiani, 1992.
- Mola, Aldo A.: Masons in Italy: The Borderland Between Fanaticism and Liberty. *Rehmlac*, Special Issue UCLA - Grand Lodge of California, 2013, str. 215–239, URL: <revistas.ucr.ac.cr/index.php/rehmlac/issue/view/2061>.
- Mola, Aldo A.: La massoneria italiana tra iniziativa politica e conflitti interni. *Prima della tempesta. Continuità e mutamenti nella politica e nella società italiana e internazionale (1901–1914)*. *Atti del LXVI Congresso di storia del Risorgimento italiano (Roma, Campidoglio-Vittoriano, 23–25 ottobre 2013)*. Rim, 2015, str. 237–301.
- Novarino, Marco: La massoneria tra cosmopolitismo pacifista e interventismo. *Guerra e nazioni. Idee e movimenti nazionalistici nella Prima guerra mondiale*. Milano, 2015, str. 219–235.
- Pisa, Beatrice: *Nazione e politica nella Società Dante Alighieri*. Rim: Bonacci, 1995.
- Polo Friz, Luigi: *La massoneria italiana nel decennio postunitario. Ludovico Frapolli*. Milano: Franco Angeli, 1998.
- Gastaldi, V. Paolo: La Massoneria e l'emancipazione degli ebrei. *Hiram*, 4, 2006, str. 21–53.
- Sabbatucci, Giovanni: Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista italiano. *Storia Contemporanea*, 3, 1970, str. 467–502 in 1, 1971, str. 53–106.
- Salata, Francesco: *Oberdan*. Milano: Mondadori, 1924.

- Stefani, Giuseppe: *Il problema dell'Adriatico nelle guerre del Risorgimento*. Videm: Del Bianco, 1965.
- Tamaro, Attilio: La loggia massonica di Capodistria (1806–1813). *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 39, 1927, str. 90–183.
- Tamaro, Attilio: Materiali per la storia della restaurazione austriaca nella Venezia Giulia. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 43, 1931, str. 241–349.
- Tamaro, Attilio: *Storia di Trieste*. Trst: LINT, 1976, (prva izdaja 1924).
- Trampus, Antonio: L'eredità del Settecento nella borghesia cosmopolita: F.E.J. Baraux, la massoneria e il commercio. *Tradizione storica e rinnovamento politico. La cultura nel Litorale Austriaco e nell'Istria tra Settecento e Ottocento*, Videm, 2008, str. 273–313.
- Volpe, Gioacchino: *Italia moderna 1910–1914*. Firenze: Le Lettere, knj. 3, 2002.

UDE za Slovenijo
Centralni zapori
Ljubljana, 17.VI.1947

00055

17
51
ob 17.30

4354032

Nadaljevanje zaslíšenja dr. Borisa Furlana.

9407

Zaslišanou se da v vednost, da se bo zapisnik stenografiral in se mu dal v podpis strojni prepis stenografa. Zaslíšeneo vzame opombo na znanje.

Kdaj ste se začeli udelejevati v fremazonski loži v Ljubljani?

Udelejevati sem se začel v letu 1934, po moni preselitvi v Ljubljano.

Kdo vas je v ložo uvadel?

To je bil pokojni senator dr. Novak, s katerim sva bila znana.

Kako je prišlo do tega?

V pogovoru me je vprašal če se zanimam za fremazonsko gibanje, če mi rad pristopil in na to sem pristal.

Kakšno izjavo ste ob pristopu v ložo podpisali?

Podpisnik sem običajni formular, ki je bil v loži v navedi, namreč kot pristopnica. V njej je bilo poudarjeno, da je trebazastopati ideje miru, šlovečanstva, tolerance in bratstva. To so gesla fremazonskeideologije

Kako in kje ste bili v ložo sprejeti?

Bilo je to v Zagrebu v loži "Maksimiljan Vrhovec", kot se je zagrebškeložaimenovala

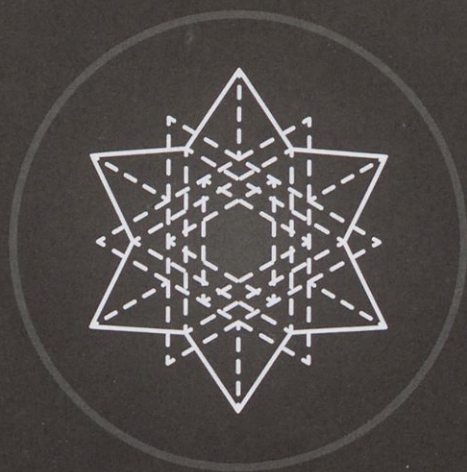
Kateri člani so bili pri sprejemnem sestanku navzdí?

Bili so prisotni člani zagrebške lože, imenoma jihur ne poznam. Starešineje bil po poklicu višji sodnik. Prisotni pa so bili tudi sledeči člani ljubljenske lože: Novak, Horvic, industrijelec iz Krenja, Milan Vidmar profesor. Drugih na sprejemnem sestanku ni bilo kolikor se spominjam.

Kaj je bila vsebina oz. diskusija sprejemnegasestanke in nekakšen način je bil sprejem izvršen?

To je bil običajni sprejemni obredni način. V eni sobi sem menda v pristnosti tajnika podpisal pristopno izjavo, ki sem jo že omenil. Nato so me peljali z zavezanimi očmi v drugo sobo, kjer sem se seznenil z ostalimi člani. Na sestanku je bilo govora zgolj o minljivosti šloveškega življenja (razmišljanje). Poudarjeno je bilo tudi, da so člani veseli, ker imajo enega šlovencaveč. O politiki ni bilo govora, niti ni bilo govora o politiki na nobenem sestanku, ki se jim prisostvoval.

Kaj vas je privedlo do vstopa v fremazonsko gibanje?

Marcus G. Patka

**Johannes
Carl Barolin
Častni član
Velike lože
Dunaja, suvereni
veliki komandant
Škotskega
reda in »veliki
reformator vseh
svetov«**

Povzetek

Johannes Carl Barolin je bil častni član Velike lože Dunaja, ustanovni član ter pozneje suvereni veliki komandant Starega in sprejetega Škotskega reda v Avstriji, poleg tega pa še eden najaktivnejših prostozidarjev in pacifistov svojega časa. Kot liberalni socialni reformator je zapustil izjemno izvorno publicistično dediščino. Njegove knjige in brošure se lotevajo tem, kot so svetovna gospodarska unija, reforme na področju šolstva, uporaba koledarja in merjenje časa. V sodobni avstrijski leksiki pa ni omenjen, saj je pridobil premalo veljave. Pisna zapuščina ni znana. Namen tega prvega prispevka o življenju in delu pozabljenega naprednega misleca in teoretika avstrijskega liberalizma je predstaviti najpomembnejše značilnosti njegovih projektov reform in jih kritično oceniti.

KLJUČNE BESEDE: Johannes Carl Barolin, prostozidarstvo, liberalizem, pacifizem

Uspešen poslovnež, tragika v družinskem življenju

Johannes Carl (Karel) Barolin se je rodil kot sin *Antona Barolina* (5. 6. 1817–21. 1. 1888) in *Theresie Therese Barolin* (iz Jihlave na Češkem, 21. 3. 1828–18. 12. 1915) 30. septembra 1857 v Laibachu/Ljubljani (takratna dežela Kranjska).¹ Bil je rimokatoliške vere in je obiskoval državno višjo realko v Ljubljani, o akademskih študijih ni nič znanega. Na začetku osemdesetih let 19. stoletja se je z družino preselil na Dunaj in tam videl velike možnosti za uspeh svojega trgovskega podjetja. Tukaj je spoznal poznejšo ženo *Leopoldine Mario Flor*, ki je bila Dunajčanka (5. 9. 1867–7. 7. 1947). Novembra 1882 je dokumentiran pristop Barolina v Dunajsko trgovsko združenje.² Iz leta 1886 je mogoče najti trgovske oglase za trgovino z rokavicami, ki jo je imel Carl Barolin na Kärntner StraÙe 51 nasproti opere.³ Dne 9. junija 1899 je bil lastnik podjetja Barolin vpisan v register samostojnih podjetnikov za »delo komisijske prodaje kemičnih izdelkov na drobno v trgovini«. ⁴ Zgodaj se je pokazalo tudi njegovo nagnjenje k neobičajnim metodam, zato je občasno prihajal v neskladje z zakonom. Tako je Barolin razposlal natisnjene pozive za donacije za 50 otroških bolnišnic v Spodnji Avstriji in Šleziji. Pri tem je uporabil »sistem snežne kepe«, pri katerem naj bi vsak donator nalepil znamko na kartico in jo predal naprej. Ta sistem pa je bil po takratni zakonodaji nezakonit, saj naj bi bila uporaba denarnih donacij nepregledna.⁵

Johannes Carl in Leopoldine Barolin sta od septembra 1900 stalno stanovala na Apologasse 8/7. V imeniku naslovov Lehmann je mogoče najti vnose, ki kažejo, da so bili

1 <https://www.geni.com/people/Johannes-Carl-Karl-Barolin/6000000023601321425>. Njegovi sorojenci so bili Heinrich Barolin (30. 6. 1859–3. 10. 1860, Ljubljana) in Theresia Barolin (1862–30. 5. 1904, Dunaj) ter polsestri iz očetovega zakona z Marie Barolin (roj. Odwarska, ni življenjskih podatkov), Rosa Barolin (pribl. 1846–14. 12. 1868, Ljubljana) in Anna Maria Barolin (1850–20. 3. 1871, Ljubljana).

2 Neu beigetretene Mitglieder, v: Kaufmännische Zeitung. Organ des Wiener kaufmännischen Vereins, 15. 11. 1882, 11.

3 Handschuhe, v: Neue Freie Presse, 1. 12. 1886, 13.

4 Amtsblatt. Beilage der »Allgemeinen österreichischen Gerichts-Zeitung« 25/1899, 1.

5 Unstatthafte Sammlung, v: Neue Warte am Inn, 16. 1. 1897, 1–2. Unerlaubte Sammlung, v: Salzburger Volksblatt, 2. 1. 1897, 3.

v naslednjih letih tam prijavljeni še Klara, Johann in Therese Barolin. Poslovni naslov trgovskega podjetja Barolin & Artacker je bil od leta 1912 Neubaugürtel 4. Podjetje se je odlično razvijalo ter je imelo podružnice v Kölnu, Parizu, Londonu in Kairu. Prodajalo je izdelke kemične tovarne v Baslu – šlo je za zdravila, kot so Kryofin (proti išiasu in glavobolu), Vioform (nadomestilo za jodoform), Ferratogen (za želodčno sluznico) in Sulfurof (nadomestilo za amonij). Po Barolinovi smrti je bilo podjetje 7. decembra 1934 izbrisano iz trgovskega registra.⁶ Dohodki »velikega industrialca«⁷ so mu omogočali, da je financiral potovanja, ki jih je opravljal za namene prostozidarstva in pacifizma.

V zasebnem življenju pa ni imel sreče. Trije otroci *Hortensia* – *Horta* (10. 10. 1888–13. 11. 1889), *Camillo* (1890–11. 6. 1892, vnetje potrebušnice) in *Melitta Barolin* (1898–?) – so umrli že kot majhni. Prvorojenka *dr. Flora Maria Stricker-Barolin* (15. 7. 1886–21. 11. 1962 na Dunaju) je postala priznana ginekologinja in specialistka za porodno pomoč. Poročena je bila z zdravnikom dr. Oskarjem Strickerjem. V tridesetih letih 20. stoletja je delala kot asistentka na psihiatrični kliniki pri profesorju Ottu Pötzlu.

Tudi Leopoldine Barolin je imela svoja področja delovanja. Med prvo svetovno vojno je bila zaradi sodnega postopka proti Češki industrijski banki zaradi dobičkarstva (decembra 1917) spoznana za krivo ter obsojena na dvanajst dni zapora in denarno kazen 10.000 kron. Drugi soobtoženi so dobili še višje kazni.⁸ Takratni mediji so veliko poročali o tem. Že pred tem je začela lastne dejavnosti na področjih filantropije, pacifizma in socialnih reform. Novembra 1916 se je udeležila ustanovitve združenja za odprtje okrevališč za srednji razred.⁹ Poziv so poleg Leopoldine Barolin podpisali še Anitta Müller-Cohen, Heinrich Glücksmann, Julius Ofner, Engelbert Pernerstorfer in Julius Tandler. Februarja 1917 se je udeležila slovesnega odprtja prvega dispanzerja za tuberkulozo v skupnosti Dunaj.¹⁰ V času med obema vojnama je bila intenzivno dejavna pri združenju »Waldschule« (Gozdna šola) in je za to prejela priznanje tudi v medijih.¹¹ Tukaj je naletela na judovsko nacionalistično aktivistko Anitto Müller-Cohen. Nadaljnje področje dejavnosti je Leopoldine Barolin našla v Ženski mednarodni ligi za mir in svobodo (WILPF). Ta je imela leta 1921 na Dunaju kongres, na katerem je Leopoldine Barolin prevzela knjigovodstvo. O njenem delovanju so povedali: »Brez pretirane zaskrbljenosti glede javnosti ta neutrudna ženska pri mnogo organizacijah za blaginjo srednjega razreda odzema breme konkretnega izvajanja vidneje delujočim ženskam, pri čemer sta njena preudarnost in vztrajnost brezmejni.«¹²

⁶ Löschung nachstehender Firmen, v: Amtsblatt zur Wiener Zeitung, 8. 1. 1934, 14.

⁷ Birgit Morgenbrot: Wiener Großbürgertum im Ersten Weltkrieg. Die Geschichte der »Österreichischen Politischen Gesellschaft« (1916–1918). Dunaj, Gradec, Köln 1994, 213.

⁸ Der Prozeß gegen die Böhmisches Industrialbank, v: Neues Wiener Tagblatt, 14. 12. 1917, 9. Gerichtssaal, v: Wiener Zeitung, 12. 12. 1917, 4.

⁹ Gründung eines Vereins zur Schaffung von Mittelstandserholungsheimen, v: Neue Freie Presse, 5. 11. 1916, 34–35. Erholungsheime für den Mittelstand, v: Neues Wiener Tagblatt, 19. 11. 1916, 13. Die Schaffung von Mittelstandserholungsheimen, v: Österreichische Volks-Zeitung, 9. 11. 1916, 8.

¹⁰ Die erste Tuberkulosenfürsorgestelle der Gemeinde Wien, v: Neues Wiener Tagblatt, 21. 2. 1917, 9.

¹¹ Die erste deutschösterreichische Waldschule, v: Österreichische Illustrierte Zeitung, 15. 6. 1919, 10. Spenden für den Verein Waldschule, v: Neue Freie Presse, 5. 12. 1918, 8.

¹² Nachträgliches zum internationalen Frauenkongreß, v: Wiener Montags-Presse, 25. 7. 1921, 6.

Johannes C. Barolin, član lože »Eintracht«
od leta 1891 do smrti leta 1934
(Wienbibliothek)

Funkcionar avstrijskega mirovnega združenja, Velike lože Dunaja ter Starega in sprejetega škotskega reda

Pogled v Kodekovo publikacijo¹³ razkriva, da je bil Johannes C. Barolin 14. junija 1891 sprejet v obmejno ložo »Eintracht«. V njej je opravljal različne funkcije in bil v poznejših letih celo imenovan za častnega člana, ne da bi bil častivredni mojster lože. Njegova prostozidarska identiteta pa je bila hitro razkrita javnosti. Tako se je katoliški *Reichspost* decembra 1898 dokopal do povabila obmejne lože »Sokrates«, na katerem je bilo poleg veliko drugih imen tudi Barolinovo. Časopis je na podlagi tega na naslovnici objavil članek z naslovom *Verboten und doch erlaubt* (Prepovedano, a vseeno dovoljeno). V njem piše: »Več kot 90 odstotkov voditeljev je Judov. Ti torej zdaj tudi s sodelovanjem v prostozidarstvu izražajo svoje neprikrito nasprotovanje katolištvu.«¹⁴ Članek je celo spodbudil nekaj poslancev v državnem zboru k poizvedovanju pri ministrskem predsedniku knezu Windischgrätzu.¹⁵ Čez štiri leta je bil Barolin znova omenjen kot prostozidar in Jud, tokrat v časopisu *Das Vaterland*.¹⁶ V času med obema vojnama so se tudi v časopisu *Reichspost* pojavili številni članki proti ložam, zato ne preseneča, da je bil Barolin imenovan v njih.¹⁷

Veliko uslugo je prostozidarstvu naredil leta 1908, ko je skupaj s Heinrichom Glücksmanom prevzel jamstvo za sprejetje Alfreda Hermanns Frieda v ložo »Sokrates«. Barolin je skupaj s Friedom kot zastopnik obmejnih lož leta 1910 odpotoval na XVIII. svetovni mi-

¹³ Günter K. Kodek: *Unsere Bausteine sind die Menschen. Die Mitglieder der Wiener Freimaurer-Logen 1869–1938*. Dunaj 2009, 29.

¹⁴ *Verboten und doch erlaubt*, v: *Reichspost*, 7. 12. 1894, 1–2.

¹⁵ *Das Freimaurerwesen*, v: *Deutsches Volksblatt*, 8. 12. 1894, 4–5.

¹⁶ *Für die »Stammesgenossen in Prag«*, v: *Das Vaterland*, 5. 1. 1898, 4.

¹⁷ *Die Wiener Dunkelmänner*. 15. 8. 1925, 9.

rovni kongres v Stockholm in leta 1913 na VI. mednarodno predstavitev prostožidarstva, ki je potekala hkrati z odprtjem Mirovne palače v Haagu.¹⁸

K Avstrijskemu mirovnemu združenju (ÖFG), ki sta ga ustanovila Fried in Bertha von Suttner leta 1891, je Barolin pristopil leta 1904.¹⁹ Istega leta je smel obiskati XIII. svetovni mirovni kongres v Bostonu.²⁰ Nadaljnja poslovna potovanja je prav tako izkoristil za sklepanje stikov med narodi, glede tega pa se je kmalu oglasil s sestavki v publikaciji *Der Zirkel*. Najprej iz Pariza, kjer je obiskal nekaj lož Velikega Orienta Francije na ulici Rue Cadet 16 ter poročal o prijateljskem sprejemu in tamkajšnjih praksah. Zlasti razveseljiva naj bi bila najavljena ustanovitev nemško govoreče lože »Goethe«, pri kateri sta imela vodilno vlogo dunajska brata Max Dubsy in Theodor Steinherz.²¹ Kmalu zatem se je Barolin s Svetovnega mirovnega kongresa v Milanu oglasil s pozivom častivrednemu mojstru lože, naj omogoči večjo vključitev mirovniških tem v razprave in delovne programe lož.²² Iz Londona je prinesel letak organizacije *League of Universal Brotherhood and Native Races Association* (LUBNRA), na katerem je bila zapisana zamisel o pobratenju sveta: »Simbol te lige sestavljata prepleteni roki, rokovanje med belcem in črncem. Ob tej zgovorni alegoriji je vključeno geslo: Vsi smo bratje.«²³ Poleg tega je Barolin v publikaciji *Der Zirkel* objavil več izvlečkov iz svojih zapisov glede šolske reforme.²⁴

Že dve leti po sprejemu se je Barolinovo ime skupaj z imenom Ludwiga Karella in Arturja Müllerja pojavilo v posvetovalnem odboru Avstrijskega mirovnega združenja, katerega namen je bila podpora strukturni reformi, ki jo je predlagal Müller.²⁵ Decembra 1906 je bil prvič izvoljen v vodstvo in potrjen tudi v naslednjih letih.²⁶ Leta 1913 so bili v vodstvu še drugi prostožidarji, kot so Balduin Groller, Ludwig Karell in Leopold Katscher, predstavnik reda dobrih templjarjev je bil Josef Longo.²⁷ Za oznako poklica pa si Barolin ni izbral naziva »trgovec«, temveč »pisatelj«.²⁸ Na začetku avgusta leta 1910 se je Barolin skupaj s Friedom in Arthurjem Müllerjem udeležil XVIII. mednarodnega mi-

¹⁸ Walter Göhring: Verdrängt und vergessen. Friedensnobelpreisträger Alfred Hermann Fried. Dunaj 2006, 141, 147, 157–158. Glej tudi: XVIII. Friedenskongreß in Stockholm, v: Die Friedenswarte 7/1910, 140. XVIII. Weltfriedenskongreß, v: Die Friedenswarte 9/1910, 180.

¹⁹ Neue Mitglieder, v: Die Friedenswarte 11/1904, 216.

²⁰ Official Report of the Thirteenth Universal Peace Congress: Held at Boston, Massachusetts, U.S.A., October Third to Eighth, 1904.

²¹ Karl Barolin: Aus Paris, v: Der Zirkel 35/1906, 545–548. isti: Aus Paris, v: Der Zirkel 5/1906, 73–74.

²² Karl Barolin: Friedensarbeit und Freimaurei, v: Der Zirkel 3/1906, 48.

²³ Eine »Liga der Weltverbrüderung und Rassenvereinigung«, v: Der Zirkel 26/1908, 404–405. (Izraz »črncem« v tistem času še ni bil uveljavljen v splošni rabi jezika.)

²⁴ Johannes C. Barolin: Anregungen (iz prispevka na prvih avstrijskih dnevih vzgoje v Gmundnu 21. julija 1909), v: Der Zirkel 33/1909, 474–479. isti: »Der Schulstaat« [deli 1–4], v: Der Zirkel 12/1910, 169–172; 13/1910, 185–190; 14/1910, 201–206; 15/1910, 218–221.

²⁵ Protokoll der Vorstandssitzung am 18. Oktober 1906, v: Die Friedenswarte 11/1906, 219.

²⁶ Protokoll der Vorstandssitzung am 18. Dezember 1906, v: Die Friedenswarte 1/1907, 20. Protokoll der XV. Hauptversammlung, v: Die Friedenswarte 3/1907, 59–60.

²⁷ V zvezi s tem glej: Marcus G. Patka: Abstinente Tempelritter. Der Internationale Orden der Guttempler (I.O.G.T.) und seine Teilorganisationen in Österreich zwischen Sozialdemokratie und Deutsch-Ariertum, v: Quatuor Coronati Berichte. Wiener Jahrbuch für historische Freimaurerforschung 35/2015, 191–228.

²⁸ Österreichische Friedensgesellschaft, v: Die Friedenswarte 4/1913, 160.

Družina Barolin: Johannes z ženo Leopoldino in hčero Marijo ter njeno družino, okoli leta 1930 (geni.com)

rovnega kongresa v Stockholmu.²⁹ Konec septembra leta 1911 je z Bertho von Suttner in Alfredom Hermannom Friedom odpotoval na naslednji kongres v Rim.³⁰ Njegova zadnja dejavnost pred svetovno vojno je bila priprava za september 1914 na Dunaju načrtovanega XIX. svetovnega mirovnega kongresa, kjer je bil Barolin v organizacijskem odboru poleg bratov Heinricha Glücksmanna, Rudolfa Goldscheida, Balduina Grollerja, Paula Kammererja in Ludwiga Karella.³¹

Barolin je vidno deloval tudi med prvo svetovno vojno. Tako je v veri, da bo mir hitro sklenjen, pri veliki skupščini Simbolične velike lože Madžarske 19./20. maja 1917 podal predlog, da 200. obletnica prostozidarstva ne sme postati le slavje, temveč naj vse velike lože oblikujejo komisije, da se temeljito razmisli o neslogi med ljudmi in da se ta prepreči. Po njegovem mnenju bi bilo treba okrepiti prizadevanja za spravo med ljudmi in prepoznati svetovno vojno kot zgodovinsko prelomnico, saj se ne bi smela nikoli ponoviti. Na

²⁹ Achtzehnter internationaler Friedenskongress, v: Neue Freie Presse, 31. 7. 1910, 9. Internationaler Friedenskongress, v: Neue Freie Presse, 2. 8. 1910, 5.

³⁰ Der 19. Weltfriedenskongress, v: Neues Wiener Tagblatt, 29. 6. 1911, 13.

³¹ XIX. Weltfriedenskongress zu Wien, v: Die Friedenswarte 6/1914, 235–240.

koncu je svoje brate prostozidarje pozval, naj nadaljujejo po tej poti, s prijateljstvi raztapljajo predsodke in v javnem mnenju dajejo prednost tistemu, kar povezuje, pred tistim, kar ločuje.³²

Po koncu prve svetovne vojne je bila lahko 8. decembra 1918 ustanovljena Velika loža Dunaja. V okviru novih imenovanj v svet Velike lože je Barolin 29. marca 1919 zasedel funkcijo II. velikega nadzornika in jo opravljal do leta 1921. Od leta 1927 je bil član dveh lož, tudi lože »Wolfgang Amadeus Mozart« v Gradcu in od leta 1930 celovške lože »Paracelsus«. To je bilo gotovo povezano z njegovo funkcijo velikega predstavnika Velike lože Jugoslavije pri Dunajski veliki loži. Poleg tega je bil član dunajske deželne skupine Združenja nemških prostozidarjev. Leta 1925 se je kot uradni delegat Dunajske velike lože odpravil v Pariz na Svetovni mirovni kongres. Zgodovinsko gledano je veliko bolj spektakularna njegova udeležba mednarodnega kongresa prostozidarjev z 56 delegati iz 18 držav v Beogradu, ki je poimenovan tudi »Locarno prostozidarjev«. Od 12. do 14. septembra 1926 ga je organizirala *Asociacion Maçonique Internationale*, potekal pa je v prostorih Velike lože Jugoslavije. V okviru stalnih del sta se ob velikem odobravanju ritualno bratsko pozdravila Leo Müffelmann in Arthur Groussier.³³

Barolin je potoval, dokler so mu to dopuščale moči; tako je na primer julija 1922 odpotoval v London. Skupaj s Friedrichom Hertzom in Alfredom Grünfeldom je bil imenovan za delegata Avstrijskega mirovnega združenja, prišli so še Arthur Müller iz Avstrijskega društva narodov in dr. Metzger iz Katoliške mirovne lige. Iz Nemčije so prišli prof. Ludwig Quidde, Hellmuth von Gerlach, Helene Stöcker, prof. Walther Schücking in Fritz Böttcher, tajnik Judovskega mirovnega združenja.³⁴ Neprimerno večja je bila avstrijska delegacija na Svetovnem mirovnem kongresu leta 1924 v bližnjem Berlinu. V navdušenem poročilu je Artur Müller poudaril, da so se socialdemokratski in meščanski govorniki znašli v sejni sobi parlamenta, kjer je bila pred desetimi leti odobrena vojna napoved. Poleg Barolina in Hertza so bili udeleženci še Rudolf Goldscheid kot zastopnik Avstrijskega mirovnega združenja, njegova žena Marie Goldscheid kot predstavnica Ženske mednarodne lige za mir in svobodo, Richard Coudenhove-Kalergi in njegova žena Ida Roland kot zastopnika Panevropske unije, Alfred Grünfeld v imenu Združenja za vzgojo za mir ter Olga Misař v imenu Zveze nasprotnikov vojne.³⁵

Veliko intenzivneje kot za Dunajsko veliko ložo je Barolin razvijal svojo dejavnost znotraj prostozidarskega Škotskega reda.³⁶ Tukaj je imel odločilno začetno prednost, saj je že leta 1916 postal član Švicarskega rektificiranega škotskega reda in se je v naslednjih letih povzpел do 33. stopnje. V zapisnikih Vrhovnega sveta Avstrije je mogoče najti zapise o Ba-

³² Ein Wiener Br. für den Weltfrieden, v: Der Zirkel 9–10/1917, 108–109.

³³ Karsten Oelckers: Großmeister Leo Müffelmann. Richtungskämpfe innerhalb der deutschen Freimaurerei in den Jahren 1923–1934. Leipzig 2014, 38–70.

³⁴ Der 22. Allgemeine Friedenskongress in London, v: Prager Tagblatt, 23. 7. 1922, 6.

³⁵ Artur Müller: Eindrücke vom Berliner Friedenskongress, v: Neues Wiener Journal, 1. 11. 1924, 13.

³⁶ Günter K. Kodek: Der Alte und Angenommene Schottische Ritus. Gründung und erste Jahre in Österreich, v: QC-Berichte 105–134. Zapisniki zasedanj Vrhovnega sveta so v posebnem arhivu v Moskvi. Günter Kodek je od tam pridobil kopijo in jo predal arhivu Velike lože Avstrije.

Pflanzen-Nährstoff-Extract
SITOGEN

**bestes und
billigstes Volks-
nahrungsmittel**

übertrifft laut wissenschaftlicher
"nalyse alle Fleisch-Extracte, Sup-
penwürzen u. dgl., ist unerreicht
in Wohlgeschmack, Nährkraft und
Billigkeit, deshalb unentbehrlich
für Gesunde und Kranke, Fleisch-
esser und Vegetarier.

Zu haben in allen einschlägigen
Geschäften.

Preise in Töpfen: 65 g 1 K,
130 g 1 K 70 h, $\frac{1}{4}$ kg 2 K 90 h,
 $\frac{1}{2}$ kg 5 K 50 h, 1 kg 10 K.
Preise in Flaschen: 65 g 60 h,
130 g 1 K 20 h, $\frac{1}{4}$ kg 2 K,
 $\frac{1}{2}$ kg 3 K 50 h, 1 kg 6 K.

Pflanzen Nährstoff Extract
SITOGEN
Volksnahrungsmittel.
wohlschmeckender Speisezusatz.

Vertreter: Carl Barolin, Wien, VII., Apollgasse 8.
General-Repräsentanz für die k. u. k. Armee und Marine Wien:
L. R. Guertner, XII., Schönbrunner-Allee 47.

Oglas za
prehrambene
izvlečke
(Wienbibliothek)

rolinovem delovanju: ob ustanovitvi 25. oktobra 1925 je bil Eugen Lennhoff izbran za suverena velikega komandanta in Barolin za splošnega velikega varuha pečata. Zapisnika se je pa ni podpisal Lennhoff, temveč Barolin. Domnevno se je Lennhoff po njegovi sestavi mudil v tujini in Barolin je med navzočimi obveljal kot najprimernejši. To je mogoče sklepati tudi na podlagi tega, da je Barolin 9. marca 1929 po smrti Ottokarja Masche prevzel njegovo funkcijo namestnika suverena velikega komandanta. Sočasno je bil izbran tudi za naslednika delegata pri *Suprême Conseil de France*. Poleg tega je Barolin 17. aprila 1929 prevzel vodenje novega konzorcija 32. stopnje, ustanovljenega na predlog Otta Kleina, z imenom »Albert Pike«. Tukaj naj bi mirovno delo prejelo novo utrditev znotraj avstrijskega Škotskega reda. Barolin je bil 3. januarja 1930 po dolgi razpravi o nasledniku Lennhoffa, ki je zaradi delovne preobremenjenosti odstopil pred iztekom mandata, nazadnje izvoljen za suverena velikega komandanta. Prvi uradni obisk je imel pri velikem mojstru Richardu Schlesingerju, o čemer je Barolin poročal na naslednji seji 8. januarja 1930. Ne smemo pozabiti omeniti, da je obiskal tudi lože »*Droit Humain*« na Dunaju; navsezadnje

ta velika loža ustreza 33-stopenjskemu sistemu Škotskega reda in tudi deluje po njegovih ritualih.³⁷ Dne 3. maja 1930 je Barolin poročal o potovanju v Berlin, ki ga je opravil skupaj s Karlom Dopplerjem in Eugenom Lennhoffom, da bi prisostvovali imenovanju tamkajšnjega Vrhovnega sveta. Pri tem je poudaril vpliv novega rituala in kot darilo ob slavju predlagal sestavo standarda, vendar je bil predlog zaradi stroškov zavržen. Že 31. januarja 1931 je Barolin oznanil, da zaradi starosti ne bo znova kandidiral za funkcijo suverena velikega komandanta, in na njegovo mesto je bil izvoljen Friedrich G. Walker. Barolin je bil nemudoma in z velikim odobravanjem imenovan za častnega velikega komandanta. S tem je še enkrat poskušal med svojimi brati pridobiti enako misleče za svoje mirovno delo. Dne 12. marca 1932 je bilo zapisano: »Brat Barolin prinaša na podlagi lastnega elaborata o urejeni državi v državi prispevek o izvajanju pacifističnih del, zlasti v mladinskih organizacijah.« Dne 13. oktobra 1932 se je znotraj Vrhovnega sveta vnela burna razprava, saj je Adolf Kapralik zahteval, da Škotski red v Avstriji prekine delovanje – Barolin se je odločno izrekel proti temu. Sejo oktobra 1934 je namestnik suverena velikega komandanta Karl Doppler posvetil umrlima bratoma Barolinu in Walkerju. O tem naj bi bili obveščeni vrhovni sveti po vsem svetu. Karl Doppler je bil na koncu izvoljen za novega suverena velikega komandanta. Johannes Carl Barolin je umrl 11. oktobra 1934 v starosti 77 let.³⁸ Žalni govor ob njegovem grobu je imel Heinrich Glücksmann.³⁹

Pacifizem

Leta 1904 je bilo objavljeno Barolinovo najobsežnejše delo *Die Teilung der Erde* (Razdelitev Zemlje), toda naj najprej predstavimo njegove pacifistične zapise: leta 1906 je objavil delo *Anregung für den XV. Friedenskongreß* (Pobuda za XV. mirovni kongres) v Milanu. V njem se edinkrat v svojih celotnih zapisih navezuje na prostozidarstvo in pri tem razkrija svoje osebno razumevanje: »Tukaj mislim na duhovniško hierarhijo velikih religijskih združenj, na vojaške institucije, kjer se generalštab, oficirji in vojaki nujno stalijo v eno enoto in vendar interno kažejo velikanske razlike. Prostozidarstvo prav tako ima, tudi če izvzamemo veliko razslojenost višjih stopenj, še zmeraj dostojanstvenike, mojstre, pomočnike in vajence. Vojska odrešitve, ki v ZDA in Angliji razvija neznansko propagando, se deli na oficirje in vojake; enako tudi abstinenčno gibanje, gibanje *Odd Fellows*, red druidov in nekako tudi velika internacionala, socialna demokracija. Niti [...] anarhisti [...] ne smejo [...] manjkati v strogi in ostri organizaciji.«⁴⁰ Podobno naj bi delovala tudi mirovna združenja, pri čemer naj bi se pododbori za politične, socialne, gospodarske, verske, nacionalne in etične zadeve posvetovali v stalni sestavi. Ob tem predlaga razdelitev članov na »mirovne oficirje« in »mirovne vojake«. »Bolje 500 energičnih, v praktično delovanje

³⁷ Susanne Balázs: Männer und Frauen bauen gemeinsam am Tempel der Humanität – Die Protokolle der »Droit Humain« – Loge »Vertrauen« in Österreich von 1927 bis 1938, v: Quatuor Coronati Berichte. Wiener Jahrbuch für historische Freimaurerforschung 36/1916, 196–219.

³⁸ Grob Johanna Carla in Leopoldine Barolin je na dunajskem osrednjem pokopališču v skupini 42, razširitev C, vrsta 5, številka 4.

³⁹ Todesfälle, v: Neue Freie Presse, 16. 10. 1934, 6.

⁴⁰ Johannes C. Barolin: Kampforganisation gegen Friedensstörungen. Dunaj 1906, 4–5.

usmerjenih varuhov miru, ki odkrivajo vire motenj, kot 50.000 platonskih navdušencev za idejo miru.«⁴¹ S sklicevanjem na priročnik Mirovnega združenja Alfreda Hermanna Frieda je Barolin svetoval tudi k boljši izbiri vodilnih osebnosti na političnem parketu, saj naj bi številni izmed njih želeli le žeti pacifistične zasluge, pri vsakodnevem vodenju pa naj bi ravnali nasprotno. Sklenil je s pozivom: »Kdor želi mir, se mora zanj energično bojevati!«⁴²

Domnevno iz časa pred prvo svetovno vojno izvira tudi dvostranski zapis *Wie Diplomaten und Presse der Friedensidee dienen könnten* (Kako lahko diplomati in tisk služijo ideji miru). V njem poziva diplomacijo k preventivnemu ukrepanju, ko se pojavijo napetosti. Vsak diplomat naj bi zaprisegel, da ne bo povečeval razhajanj, ki jih opazi med državami, temveč da jih bo prek svojega predsednika vlade nemudoma predal Mednarodnemu arbitražnemu sodišču v Haagu. Zagotovljeno bi moralo biti, da »z razpoložljivimi določbami poleg čebel delavk ne ostane prostora za nobenega trota, raso gospodarjev, da ni mogoče najti privilegirancev poleg brezpravnih narodov«. ⁴³ Tisk naj bi uvedel rubriko o spremembah v življenju ljudi, s katero bi opozarjal na odpravljanje razlik in možnosti za izenačevanje.

Barolin je dal natisniti tudi svoje predloge za mirovni kongres v Stockholmu.⁴⁴ V njih si je prizadeval s pesmijo služiti ideji miru. Priporoča pripravo poetičnih besedil in ustreznih melodij, vse do mirovnih pesmaric, za katere celo oblikuje lastno zgradbo. Tako naj bi se poudarile pesmi različnih vidikov, kot je povečevanje ideje miru in njenih glasnikov prijateljstva, pobotanja ali celo harmonije. Barolin je obširno poročal o kongresu v publikaciji *Zirkel*.⁴⁵ Zaradi napetega političnega položaja v Evropi je v publikaciji *Friedenswarte* pozval k večjemu upoštevanju mednarodnih arbitražnih sodišč, članek pa je objavil tudi *Zirkel*.⁴⁶ Barolin je z veliko empatije poročal tudi še s XX. svetovnega mirovnega kongresa v Haagu leta 1913, na katerem so se na predvečer svetovne vojne zadnjič srečali vidni predstavniki mednarodnega pacifizma.⁴⁷

Leta 1919 je Barolin objavil *Trostworte zum Friedensschluss* (Tolažilne besede o sklenitvi miru): za blaženje finančne stiske naj bi bilo izvedeno deklariranje premoženja, nekakšna zavezujoča raziskava, po kateri naj bi bilo treba uvesti novo valuto. Postaviti bi bilo treba nove mostove prijateljstva in miru, poleg tega še brezcarinska skladišča in prosta pristanišča. Urediti bi bilo treba cene živil. S postavljanjem novih mestnih četrti bi lahko demonstrirali čistost v mestu, to pa naj bi turiste prepričalo o kakovosti življenja. Nato Barolin predlaga še vzdrževanje umetniških prostorov ter razvoj pokojninskega sistema in gospodinjki pouk.⁴⁸

⁴¹ Prav tam, 11.

⁴² Prav tam, 15.

⁴³ Johannes C. Barolin: *Wie Diplomaten und Presse der Friedensidee dienen könnten*. Dunaj [b. l.], 1–2.

⁴⁴ Johannes C. Barolin: *Anregungen für den 18. Internationalen Friedenskongress in Stockholm*. Dunaj [1910].

⁴⁵ Joh. C. Barolin: *Noch Einiges vom Stockholmer Friedenskongress*, v: *Der Zirkel* 1–2/1910, 10–12.

⁴⁶ Joh. C. Barolin: *An alle Friedensfreunde*, v: *Der Zirkel* 4/1912, 58–60.

⁴⁷ Johannes Carl Barolin: *Im Zeichen des Friedens*, v: *Der Zirkel* 2/1913, 17–23.

⁴⁸ Johannes C. Barolin: *Trostworte zum Friedensschluss*. Dunaj 1919.

Razmišljanja o rasi in narodu

V tesni povezavi s pacifizmom so tudi Barolinova premišljevanja o rasi. To je na prvi pogled paradoksalno. Toda podobno kot utemeljitelj judovskega socializma Moses Hess je tudi Barolin pojma rasa in narod očitno uporabljal kot sopomenki. Leta 1923 je izšla brošura *Nationalität und Friede* (Narodnost in mir). V njej se loteva selitev narodov in opeva raznovrstno prepletanje Germanov in Slovanov, katerih narodnostne značilnosti prav tako karakterizira. »Te številne povezave nasprotnosti bi morale [...] postati izhodiščna točka za miroljubno sobivanje. Germani v nemških in slovanskih deželah ter obratno, Slovani ali nemškogovoreči Slovani med Nemci, bi morali, takoj ko jim postane jasno, da so gostujoči posamezniki pri rasno tujih narodih, pokazati dobro voljo in prepoznati, da bi morali delovati kot povezujoči člen in element sprave med obema narodoma. [...] Če bi nam, pacifistom, uspelo to misel zasidrati kot splošno prepričanje: da nobeden od narodov v Evropi ni nemešan, da ima nadalje vsak narod v lastnih vrstah velik del drugega naroda, do katerega je sovražen, potem bi morali, končno, na poti razumnega razmišljanja spoznati, da bi ne samo prenehali bruhati ogenj v druge, temveč bi drug narod obravnavali kot dobrega prijatelja, s katerim se pač razhajamo v mnenjih.«⁴⁹

Nekaj let pozneje je bila objavljena spomenica o konferenci Društva narodov glede vprašanja manjšin v marcu 1929. Avtor manjšine razdeli na pet skupin in se sklicuje na Stresemanna in Brianda, ki sta se zavzela za njihovo zaščito. O izbrani dikciji spet pravi: »Poudarjanje rasnih značilnosti v naših navedbah temelji na pacifistični nameri, da bi Nemci, ki se jim po žilah pretaka slovanska kri in imajo slovanske rasne značilnosti, lahko bili med nemškim narodom nosilci sprave med Nemci in Slovani.«⁵⁰

V kmalu zatem izdanem letaku Barolin znova zanika možnost rasne čistosti, saj so skoraj vse dele Evrope v stoletjih naseljevali različni narodi, zato so se premešali: »Namen teh navedb je dokazati, da pripadniki jezikovne skupine niso sočasno pripadniki iste rasne skupine, saj se rasa nikakor ne prekriva z jezikom. Morda imajo prav zaradi te mešanosti Nemci, Francozi in Angleži odlične mentalne sposobnosti in veliko poguma, da korakajo v prvi vrsti narodov na čelu človeštva. [...] V konfliktu, ki obstaja med narodnostno in rasno pripadnostjo, je seme sprave med ljudmi. Pacifisti bi imeli torej v interesu celotnega človeštva nalogo, da razvijajo to seme v sadiko, nato v rastlino, nazadnje pa v mogočno drevo, ki bi zasenčilo vse narode.«⁵¹

Predlogi za socialno in gospodarsko reformo

Med Barolinove najzgodnejše zapise sodi njegova poglobljena razprava o socialnem vprašanju, ki ga je želel rešiti tudi s strožjo organizacijo. Že leta 1898 je bila objavljena brošura *Entlastung der Gemeinden – Lösung der sozialen Frage durch Schaffung eines sozialen Staa-*

⁴⁹ Johannes C. Barolin: *Nationalität und Friede*. Dunaj, 1923, 16–17.

⁵⁰ Johannes C. Barolin: *Gedanken zum Minoritätenproblem*. Dunaj 1929, 12.

⁵¹ Johannes C. Barolin: *Rasse-Nation. Ein Weg zur Völkerversöhnung*. Dunaj 1925, 3.

tes im freien Staat (Razbremenitev skupnosti – rešitev socialnega vprašanja z ustvarjanjem socialne države v svobodni državi). Pozneje je bila razširjena in ponatisnjena z naslovom *Der sociale Staat im Staate* (Socialna država v državi). Avtor ne želi, da se beseda »socialno« razume v običajnem pomenu, temveč ponudi svojo lastno interpretacijo. »Socialna država« naj bi imela lastne zakone in red ali vojaško enoto, hkrati pa naj bi bila popolnoma integrirana v svobodni državi. Šlo mu je za vse ogrožene ljudi, kot so starejši, otroci, telesno ovirani, duševno prizadeti, brezposelni, toda tudi »izpuščeni kaznjenci, nedelovne osebe in pijanci«. »To celotno maso, ki brez zasluga, brez dela, pade na pleča prebivalstva, ki opravlja težka dela in se s trudom prebija skozi življenje, bi bilo mogoče združiti, tako da bi z uvajanjem v koristne dejavnosti postala disciplinirana samooskrbna velika družina ter bi v interesu celotnega prebivalstva in za lastno duhovno rast in uresničenje lahko imela plemenito in človeka vredno življenje.«⁵²

Vsak polnoletni državljani ne glede na spol bi se lahko pridružil socialni državi. Skupnosti in komune naj bi predale tako svoje vzdrževance kot do tedaj zanje zbrana finančna sredstva. Vzdrževanci naj bi se v delo vključili tam, kjer bi se lahko zadovoljile njihove potrebe, torej v šivalnicah, vrtnarijah in perutninarstvu. Delovni čas naj bi bil urejen po posameznih potrebah svobodne države. »Dodelitev posameznikov, ki postanejo breme svobodni državi, in sicer: telesno pohabljeni, duševno prizadeti, nedelovne osebe, pijanci ipd., se izvede glede na postopno oblikovanje socialne države; njihov sprejem je odvisen tudi od razpoložljivih sredstev za nastanitev.«⁵³

Barolin je poleg tega izrazil upanje, da bi lahko njegov novi sistem zmanjšal alkoholizem. Delovni program naj bi določila vzpostavljena komisija v okviru petletnega načrta. V njem bi bili: individualne potrebe (prehrana, obleka, bivališča idr.), varnostnopolitični ukrepi (zaščitne gradnje proti zdrsom, podorom, plazovom, poplavam, zajezitve hudournikov), sanitarni ukrepi (kanalizacija, osuševanje mokrišč). Denarna sredstva naj bi bila pridobljena tako, da bi vse skupnosti in komune vsa sredstva, do tedaj zbrana za socialno oskrbo, dale na voljo socialni državi. Nazadnje pa bi si bilo treba prizadevati za to, da bi bila lastna proizvodnja tako dobičkonosna, da bi lahko bili vsi člani prehranjeni in oblečeni. Mladim materam bi bilo omogočeno, da svoje otroke začasno prepustijo v varstvo socialni državi. Tudi osebam, ki opravljajo duševno prenaporna intelektualna dela, bi bila dana možnost, da si opomorejo v naravi, to pa bi lahko poplačale kar s sodelovanjem v kmetijski proizvodnji. »Za vse dejavnike v državi je izjemno pomembno, da se današnji svobodni državi z njenimi večplastnimi nezdravimi razmerami in ekscesi s socialno državo ustvari protiatež, da nastale nesreče, poslovne krize in vojni dogodki ne povzročijo narodnih izbruhov in najrazličnejših konfliktov.«⁵⁴ Kako zelo je bil Barolin prepričan v svoje predloge, kaže njegovo izčrpno »pismo bralca« iz leta 1930, v katerem priporoča svoj zapis za rešitev aktualnih gospodarskih težav.⁵⁵

⁵² Johannes C. Barolin: *Der sociale Staat im Staate eine erweiterte Neuauflage*. Leipzig [b. l.], 3.

⁵³ Prav tam, 6.

⁵⁴ Prav tam, 17.

⁵⁵ Zum Arbeitslosenproblem, v: *Neues Wiener Abendblatt*, 24. 1. 1930, 1–2.

Leta 1907 je pri založbi Wiener Akademischen Verlag izšel gospodarskostrateški zapis z naslovom *Importmuseen* (Uvozni muzeji): domače potrebe naj bi drugače kot do tedaj bolje zadovoljeval domači trg, kajti veliki dobički so se stekali v tujino, saj izdelki niso bili dobavljivi iz lokalnih virov: »To lastno, veliko, najbližje potrošno območje je na žalost še zmeraj v veliki meri skoraj brez boja prepuščeno tujim podjetjem; skromnih bitk, ki jih poskušajo biti nekateri domači podjetniki, imenovani organi ne nadzorujejo in ne vodi-jo, zato omagajo zaradi napol racionalne organizacije in torej ne morejo dosegati večjih uspehov, dokler najvišji varuhi domačega dela in nacionalnih ekonomskih interesov sami ne prevzamejo vodenja. Zato blaginja ni mogoča, dokler katera od organizacij ne uporabi vseh svojih moči in se z zavedanjem cilja ne usmeri v idealen končni rezultat, in sicer: poskrbeti, da imajo domača industrija, obrt, kmetijstvo kritje v domačem potrošništvu (kjer je mogoče).«⁵⁶

Kot prvi korak naj bi ustanovili uvozne muzeje. Predstavljeni naj bi bili izdelki iz tujine, skupaj z modeli mogočega domačega izdelka in statističnim gradivom o prodajni vrednosti. Predstavljenih je več modelov uvoznega muzeja.⁵⁷ Predmete bi bilo mogoče povsem preprosto dobiti prek carine. Pogoj naj bi bilo tesno sodelovanje ministrstev za trgovino, finance in izobraževanje. Bili naj bi vmesnik z informacijami za vse gospodarske subjekte in tudi za nacionalno gospodarsko izobraževanje. Zgodilo se je celo, da so bila kalifornijska jabolka na Dunaju cenejša od domačih. Predvsem sončna območja na Balkanu bi bilo treba bolje prilagoditi za sadjarstvo. Obstajala naj bi tudi potreba po volni, najrazličnejših živilih in tekstilih iz lastne proizvodnje.

Šele leta 1930 se je Barolin znova posvetil socialni tematiki.⁵⁸ V delu *Zur Genesis des Arbeitslosenproblems* (O genezi vprašanja brezposelnih) toži nad razkolom med bogatimi in revnimi ter opozarja, da je že od nekaj zahteval izravnavo. Če bi se to upoštevalo, danes ne bi bilo niti socialnih demokratov niti komunistov pa tudi bede ne, temveč bi bili vsi bolj ali manj bogati. Namesto tega naj bi bilo gospodarstvo v popolnem razsulu. Kot nasprotni model Barolin priporoča svoj model socialne države v državi, kot neposreden program bi bile uporabne notranja kolonizacija, zunanja kolonizacija in tudi šesturni delovnik, toda to samo na podlagi mednarodnega soglasja.

Že tukaj je treba priznati, da Barolinovi koncepti za družbeno in gospodarsko reformo v marsičem izvirajo iz reakcionarno določenega okolja, to pa se je s starostjo še okrepilo in se premešalo s svojeglavostjo naprednega misleca, čigar razmišljanje je ostalo neslišano. Miselnost, da beda izvira iz socializma, in ne morda iz borznega zloma, so v tem času ne- govali predvsem desničarski politiki in publikacije.

⁵⁶ Johannes C. Barolin: *Importmuseen*. Dunaj 1907.

⁵⁷ Prav tam, 13–15.

⁵⁸ Johannes C. Barolin: *Zur Genesis des Arbeitslosenproblems*. Dunaj [ok. 1930].

Predlogi za parlamentarno reformo

Svoje predloge za notranje reformiranje parlamentarizma je Barolin objavil v tedniku *Die Wage* in tudi kot lastno brošuro.⁵⁹ Njegov poglavitni cilj je krepitev pravic manjšin. Parlament naj bi bil »zvesta zrcalna slika raznovrstno sestavljenega narodnega telesa«. Poleg tega naj bi bili doseženi poenostavitev postopkov, zmanjšanje njihovih stroškov in zastopanje vseh strank. Za notranjo strukturno reformo avtor za prihodnost predlaga sistem s tremi domovi, od katerih ima vsak natanko 150 članov. Prvi dom bi bil zakonodajen in bi bil sestavljen iz izvoljenih predstavnikov vseh strank, zato bi ga bilo mogoče opisati kot »strankarski parlament«. Drugi dom bi se z gospodarskega stališča zavzemal za interese prebivalstva in je zato poimenovan »interesni parlament«. Tretji dom pa – in tukaj je Barolin resnično inovativen – bi bil sestavljen izključno iz žensk. Glede vsebinske usmeritve bi bil kljub temu omejen po načelih moške prevlade, saj bi razpravljajal zgolj o vprašanju ženskih pravic, vzgoji otrok in sistemu socialnega varstva. Volitve poslancev v te domove bi potekale na podlagi splošne, neposredne in enake volilne pravice ter tajno. Namesto do tedaj običajnega reprezentativnega sistema bi se začel uporabljati proporcionalni volilni sistem. Stranke bi bile tako prisiljene razviti programe, v katerih bi jasno opredelile tudi točke, v katerih se razlikujejo od drugih kandidatov. Volitve bi potekale vsaka štiri leta.

Tudi tu je treba priznati, da je bil Barolin sicer v marsikaterem pristopu resnično inovativen, vendar pa v svoji terminologiji s pojmi, kot je »narodno telo«, ostaja ujet v staro razmišljanje.

Predlogi za šolsko reformo

Tesno s pacifizmom in socialno reformo je povezana reforma šolstva, ki je sestavljala ključni del »zunanjega dela« mejnih lož. O Barolinovi vključitvi v združenje, kot je »*Freie Schule*« (Svobodna šola), pa ni nič znanega, čeprav je verjetna. Prvi avstrijski dnevi šolske reforme so potekali od 19. do 22. julija 1909 v Gmundnu; Barolin je tam predstavil prilagoditev šole življenju. To je bil morda povzetek njegove sočasno objavljene knjige, o kateri bomo še razpravljali. Za njim je govoril Georg Schmiedl, in sicer o demonstrativnem poku kot spodbudi za vse učne stopnje.⁶⁰

Leta 1909 je Barolin pri priznanem dunajskem založniku Wilhelmu Braumüllerju objavil obsežno delo *Der Schulstaat. Vorschläge zur Völkerversöhnung und Herbeiführung eines dauernden Friedens durch die Schule* (Šolska država. Predlogi za spravo med ljudmi in doseganje trajnega miru ob pomoči šole), v katerem je razvijal lastne zamisli.⁶¹ Zapis je

⁵⁹ Johannes C. Barolin: Wahl- und Parlaments-Reformvorschläge. Dunaj [1906].

⁶⁰ Erster österreichischer Schulreformtag, v: Linzer Volksblatt, 7. 7. 1909, 5. Der erster österreichische Schulreformtag, v: Innsbrucker Nachrichten, 8. 7. 1909, 3. Schulzeitung, v: Linzer Volksblatt, 23. 7. 1909, 3. Schulreform in Gmunden, v: Tages-Post, 23. 7. 1909, 7. Glej tudi: Ein Antrag aus Dänemark. Die dänischen an die österreichischen Lehrer, v: Neues Wiener Tagblatt, 15. 7. 1910, 7.

⁶¹ Johannes C. Barolin: Der Schulstaat. Vorschläge zur Völkerversöhnung und Herbeiführung eines dauernden Friedens durch die Schule. Dunaj 1909.

posvečen cesarju Francu Jožefu ob 60. obletnici njegovega vladanja. Že v predgovoru obstoječi šolski sistem označi kot »zastarel in nerazumen« ter nadaljuje: »Prevlada konservativnih zamisli in ohranjanje zastarelih vzorcev sta glavna krivca, da je šolo naših dni duh časa že zdavnaj prehitel. A del pomanjkljivosti je mogoče pripisati tudi grehu zanemarjanja: prepozno smo začeli omogočati praktikom vpliv na ureditev šole, zato je postalo teoretsko izobraževanje precenjeno.«⁶² Torej bi morala »šola teoretsko poskrbeti za vse življenjske razmere ter upoštevati nadvse zapleteno kolesje družbenega življenja v vseh delih in gibanjih.«⁶³ Na koncu avtor opiše zgodovinski razvoj od nunske šole do ljudske ter imenuje Pestalozzija in Rousseauja kot najpomembnejša misleca preteklosti. Med pomembne sodobnike prišteva ustanovitelja mest za izobraževanje revnih Adolpha Diesterwega, utemeljitelja vrtca Friedricha Fröbla, reformatorja pruskega šolstva Johanna Friedricha Herbarta ter Avstrijca Vinzenza Eduarda Mildeja (v letih 1832–1853 dunajski nadškof) zaradi ponovne uvedbe pouka ročnih del in njegovega zavzemanja za telesno vzgojo. V tem duhu nadaljuje: »Racionalna prehrana, nega telesa in veliko drugih vidikov, od katerih je odvisen urejen življenjski slog, v šoli niso ustrezno upoštevani.«⁶⁴ Več pozornosti bi moralo biti namenjene praktičnim sposobnostim in znanju o najpomembnejših pripomočkih. Poleg tega bi bilo treba krepiti čutila za voh, okus in barve. Zaradi nezadostne in neracionalne prehrane naj bi grozilo telesno in duhovno oškodovanje. Šola pa bi morala dati tudi navodila za iskanje poklica.

Potem Barolin preide na aktualno šolsko razpravo v obdonavski monarhiji ter napoti na delo prof. Ernsta Machsa *Populärwissenschaftliche Vorlesungen* (Poljudnoznanstvena predavanja) in Združenje za šolsko reformo. Najvišje načelo vzgoje mladine naj bi bila individualizacija. Moto šole bi bil »vključitev v izjemen organizem sodobnega življenja«.⁶⁵ Telesna vzgoja bi bila koristna tudi v pomenu krepitve odpornosti, pojav izostajanja od pouka zaradi visokih temperatur naj bi izviral iz neustreznega duha človečnosti. Novo razdelitev tipov šol po starostnih skupinah Barolin predstavi v sliki. Po njegovem mnenju naj bi se redni pouk začel že v četrtem letu starosti, zato se visokošolski študij zamakne na obdobje od 16. do 20. leta starosti. Temu bi sledila še štiriletna praksa. Potem podrobno navaja posamezne tipe šol, vse do urnikov. Do 8. leta starosti bi se pouk izvajal koedukativno, nato pa ločeno. Vzgojo značaja oceni za tako pomembno kot usvajanje teoretskega znanja, zato število ur pouka omeji na 24 na teden. V zvezi s srednjimi šolami Barolin napoti na Konferenco spodnjeavstrijskih šolskih ravnateljev v letih 1900, 1903 in 1906. Srednja šola za dekleta bi morala dijakinje pripravljati na prihodnje poklice, zato bi morala biti razvita razdelitev na višjo gospodinjsko šolo in akademsko predstopnjo.

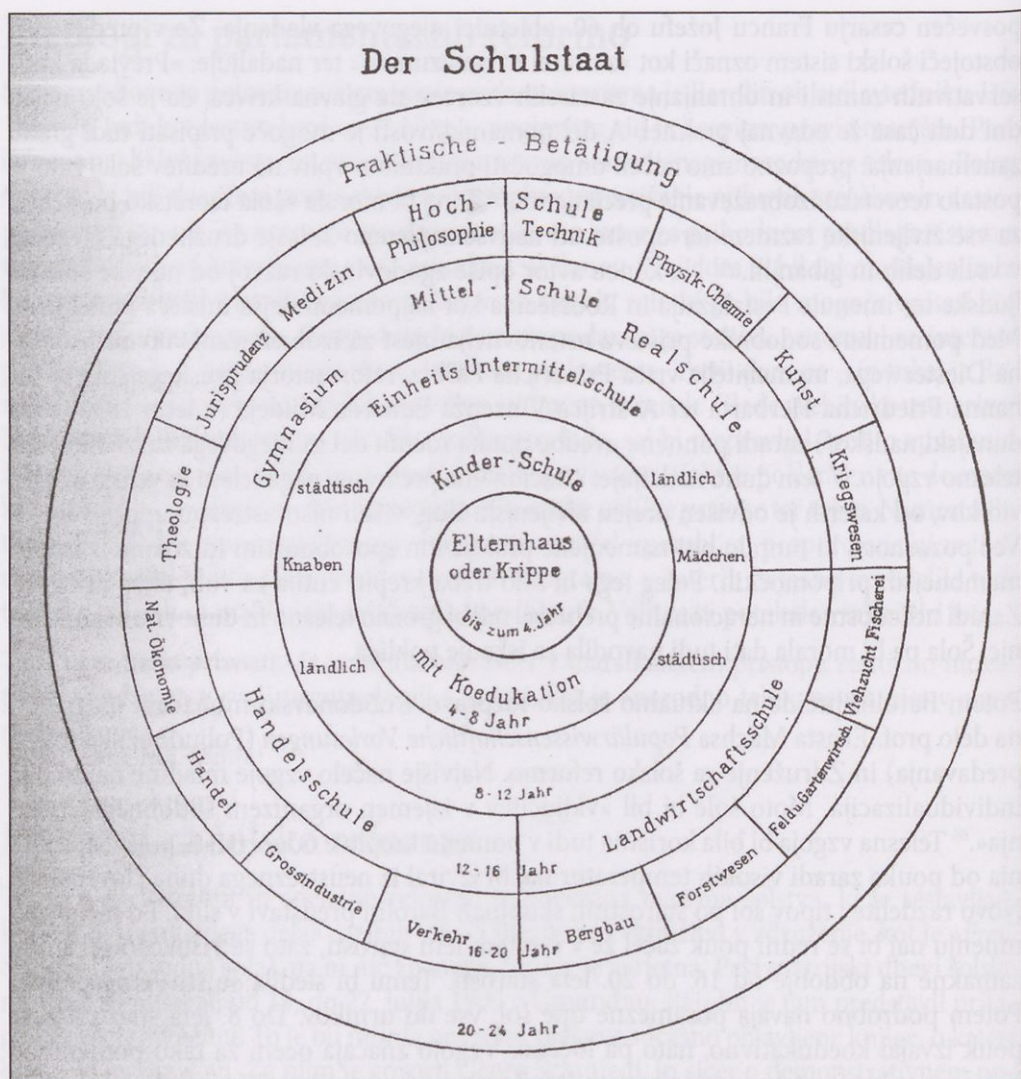
Barolin je za uresničitev svojih ciljev pozival nič manj kot k poenotenju svojih učnih načrtov po vsem svetu. Zato v nadaljevanju primerja šolske sisteme različnih držav. V skladu s svojo univerzalistično zahtevo spodbuja tudi poučevanje vseh relevantnih religij,

⁶² Prav tam, X.

⁶³ Prav tam, XI.

⁶⁴ Prav tam, 12.

⁶⁵ Prav tam, 35.

Iz Šolske države

nekaj, kar je bilo v katoliški obdonavski monarhiji gotovo pogumno. Skupaj s šolskim sistemom naj bi bil mednarodno poenoten sistem vojsk, kajti tudi prijatelj miru bi moral ostati realističen in bi zmožel reforme izvajati samo znotraj obstoječega sistema. Logična posledica internacionalizacije bi bila intenzivna študentska izmenjava, saj naj te zaradi enotnih učnih načrtov ne bi mogle ničesar pokvariti. Ni smela manjkati opomba o obveznem vsakoletnem dnevu miru pri pouku.

Podrobnosti je navedel v nekaterih poznejših brošurah. Tako se zavzema za ustanovitev pedagoške akademije visokošolske narave: za učiteljsko telo je treba pritegniti tudi osebe iz prakse, tj. pisatelje, umetnike, strokovnjake, diplomate, zdravnike, arhitekte, sodnike

ter direktorje kaznilnic, cvetličarje in sadjarje, trgovce ali inženirje.⁶⁶ V skladu s svojim internacionalističnim mišljenjem zelo poudarja študentsko izmenjavo, saj v njej prepozna pot do sprave med ljudmi. To naj bi uporabljali že v preteklosti. Pomemben pogoj za to pa bi bilo obširno poenotenje šolskih sistemov, za kar predlaga 4 x 4 stopenjski izobraževalni sistem. Tukaj bi lahko za doseganje reda deloval Mednarodni urad za izobraževanje v Ženevi.⁶⁷

Barolinovi predlogi so naleteli na veliko posluha, piše *Neue Freie Presse*: »Barolinovi predlogi vsebujejo številne pomembne pobude; nesporna je njegova zasluga, da je pokazal pot, kako bi lahko nastala enotna šolska organizacija, ki vključuje vse tipe šol in upošteva vsa področja človeškega delovanja. Zelo razburljivo napisana knjiga bi morala imeti veliko bralcev med starši in vzgojitelji ter pripadniki šolskih oblasti.«⁶⁸

Podobno piše *Neues Wiener Tagblatt*: »Izjemno poučno je slediti, kako Barolin razvija izvedbo teh predlogov. [...] Delo bi morali z vnemo prebrati vsi, ki se zanimajo za naše šolstvo iz osebnih ali poklicnih razlogov.«⁶⁹

Predlogi za koledarsko reformo

Nadaljnje obsežno pisanje je Barolin posvetil merjenju časa, ki ga je želel razviti do decimalnega zapisa.⁷⁰ Predgovor k publikaciji *Der Hundertstundentag* (Stourni dan) je zapisal prof. inž. R. Hegersdorf. Ta pojasnjuje, da bi moral biti pri dolžinskih merah in težah že zdavnaj uveden metrični sistem, tudi štetje časa bi moralo biti poenostavljeno, Francija naj bi bila vzor uporabe metričnega sistema, manjkala naj bi še spomenica v nemškem jeziku, a to popravlja njegovo besedilo. Sledijo večstranska dognanja o zgodovini ter praksi delitve in merjenja časa. Od Kaldejcev je analiziranih veliko antičnih kultur in koledarjev cerkvenih kultur, pretehtane so prednosti in slabosti sončevega in luninega koledarja ter prednosti in slabosti enot, kot so leto, mesec, dan, ura ipd. Ker en dan vsebuje 96 četrтин ure, bi bilo mogoče to skoraj neopazno razširiti na 100, s čimer bi bil izpolnjen metrični sistem. Poleg tega se avtor zavzema za teden s petimi delovnimi dnevi in dvema dnevoma za počitek; tudi tukaj bi obračun delovnih dni v enotah po deset marsikaj poenostavil. V sklepnem delu avtor opiše novo merilo časa oziroma uro z desetimi namesto dvanajstimi števki. Nazadnje se Barolin zavzame za uvedbo poletnega časa – to je poleg petdnevnega delovnika edina stvar v knjigi, ki se izvaja in ima mesto v sodobni družbi. To delo je bilo

⁶⁶ Zur Frage der Lehrer-Akademie. Dunaj: [b. i.] 1928.

⁶⁷ Schülertausch und Völkerversöhnung. Dunaj: [b. i.] 1927.

⁶⁸ Ludwig Fleischner. Der Schulstatt, v: *Neue Freie Presse*, 21. 5. 1910, 27. Glej tudi: *Soziale Frauenbildung*, v: *Prager Tagblatt*, 12. 11. 1909.

⁶⁹ *Literarische Rundschau*, v: *Neues Wiener Tagblatt*, 7. 3. 1910, 12. Glej tudi: *Eingelaufene Bücher*, v: *Salzburger Volksblatt*, 4. 12. 1909, 18. Druga stališča o tem so v: *Znaimer Tagblatt*, 7. 9. 1911, 3.

⁷⁰ *Der Hundertstundentag*. Vorschlag zu einer Zeitreform unter Zugrundelegung des Dezimalsystems, im Anschluß an ein analoges Bogen- und Längenmaß. Dunaj, Leipzig: Wilhelm Braumüller 1914.

po dosedanjem raziskovanju deležno največ pozitivnih recenzij.⁷¹ Po vojni je imel Barolin o tem predstavitev v Socialnopedagoškem združenju Georga Schmiedla na Anatomskem inštitutu Univerze na Dunaju.⁷²

Predlogi za svetovno reformo

Knjiga *Die Teilung der Erde* (Razdelitev Zemlje) je bila objavljena leta 1904 in je bila posvečena medparlamentarni mirovni konferenci, ki je potekala leto prej.⁷³ Avtor bi jo lahko imel za svoje najpomembnejše delo, saj se je tudi v poznejših letih vedno znova skliceval nanjo. Zavzemal se je za pravično porazdelitev obstoječih kolonij v korist gosto poseljenih industrijskih držav Evrope. ZDA in Rusija naj bi imele že dovolj kopnega in jih ne bi bilo treba več upoštevati. Manjše države bi se morale združevati na prostovoljni podlagi, namesto »državnega egoizma« naj bi se znova vzpostavil »državni altruizem«. Industrijske države bi se z manjšimi, po kulturi in jeziku bližnjimi sosedami združevale v gospodarske konglomerate. Ti bi potrebovali zmogljivo trgovsko ladjevje in premogovne postaje na vseh plovnih poteh. Sledilo bi čim večje kolonialno območje za prodajo izdelkov in reševanje čezmerne poseljenosti. Znotraj gospodarskega prostora ne bi bilo carinskih ovir, tiste med novimi gospodarskimi conami pa bi urejala mednarodna komisija. Barolin svari pred »rumeno nevarnostjo« in novim preseljevanjem narodov iz Azije v Evropo. V zvezi s tem omeni tudi Osmansko cesarstvo, ki mu večkrat posmehljivo pravi »bolnik ob Bosporju«: »Islam pa nikakor ni mrtev in bo pokazal svojo strahovitost z izbruhom nasilja, ko bo večje bodisi nacionalno bodisi versko gibanje oživilo togo telo.«⁷⁴

Veliko razumevanja pokaže za Nemčijo, ki naj se širi na vzhod, kjer že tako živijo Nemci, toda toži nad njeno usodo. »Kako dolgo še naj ima Nemčija koloniste, ne da bi imela kolonije, kako dolgo še naj z najboljšo krvjo bogati druge narode?!«⁷⁵ Sicer naj bi tudi v Latinski Ameriki živelo veliko rojenih v Nemčiji, toda tam naj bi bil romanski element že prevelik – zato naj bi bila njena prihodnost v Južni Afriki. Z zavezništvom z Nizozemci bi bilo mogoče njihove kolonije v Indijskem oceanu razviti hitreje.

Avstro-Ogrski sta dodeljena celoten Balkan, skupaj z Grčijo, in Severna Afrika, torej velik del Osmanskega cesarstva. Egipt naj bi se pod avstrijskim vplivom razcvetel, osvobojen Britancev in Osmanov. Zahtevo Italije po Albaniji bi bilo treba zavrniti, poleg tega bi bila potrebna kolonija na južnem območju Kitajske.

Romansko ozemlje bi se tako rekoč organsko izoblikovalo iz ozemelj Francije, Belgije, Španije, Portugalske in Italije. Za veliko kolonialno silo Britanijo kaže manj razumeva-

⁷¹ Drugi članki o tem so v: Pester Lloyd, 1. 2. 1914, 22. Mittagsblatt des Neuen Wiener Journals, 19. 5. 1914, 3. Fremdenblatt, 22. 3. 1914, 8. Neues Wiener Journal, 3. 5. 1912, 4; 9. 1. 1916, 13; 19. 5. 1916, 19. Prager Tagblatt, 31. 8. 1911, 32. Pester Lloyd, 28. 2. 1915, 14. Tagblatt, 16. 1. 1931, 11. Illustrierte Kronen-Zeitung, 22. 3. 1914, 7.

⁷² Vorträge und Vereinsnachrichten, v: Neues Wiener Tagblatt, 8. 5. 1918, 53.

⁷³ Johannes C. Barolin: Die Teilung der Erde. Dresden 1904. Glej tudi: Die interparlamentarische Friedenskonferenz, v: Neues Wiener Tagblatt, 10. 9. 1903, 4.

⁷⁴ Prav tam, 33.

⁷⁵ Prav tam, 42.

nja: »Načeloma smo z Angleži v prijateljskih odnosih, toda njihova egoistična svetovna politika, njihovo sovraštvo do tujcev, ki velja predvsem Nemcem, spodbuja k energičnemu zavzemanju stališč v interesu prikrajšanih in ogroženih narodov.«⁷⁶ Po drugi strani hvali britanski izobraževalni sistem in humanitarna telesa. Na argument, da je Anglija pri novi delitvi sveta na izgubi, Barolin odgovarja, da je napadala predčasno in povsod ter je samo prehitela druge sile. Zaradi podnebja prikrajšano rusko gospodarsko ozemlje bi bilo bogatejše za Romunijo, Bolgarijo, preostanke Osmanskega cesarstva, Perzijo in Afganistan. Azijo slavi kot zibelko brahmanizma, budizma, judovstva in krščanstva ter islama in šamanizma, prav tako srednjeveške visoke kulture na Kitajskem in Japonskem. Ta naj bi edina ohranila svoje ozemlje, ostanek naj bi se porazdelil med evropske sile.

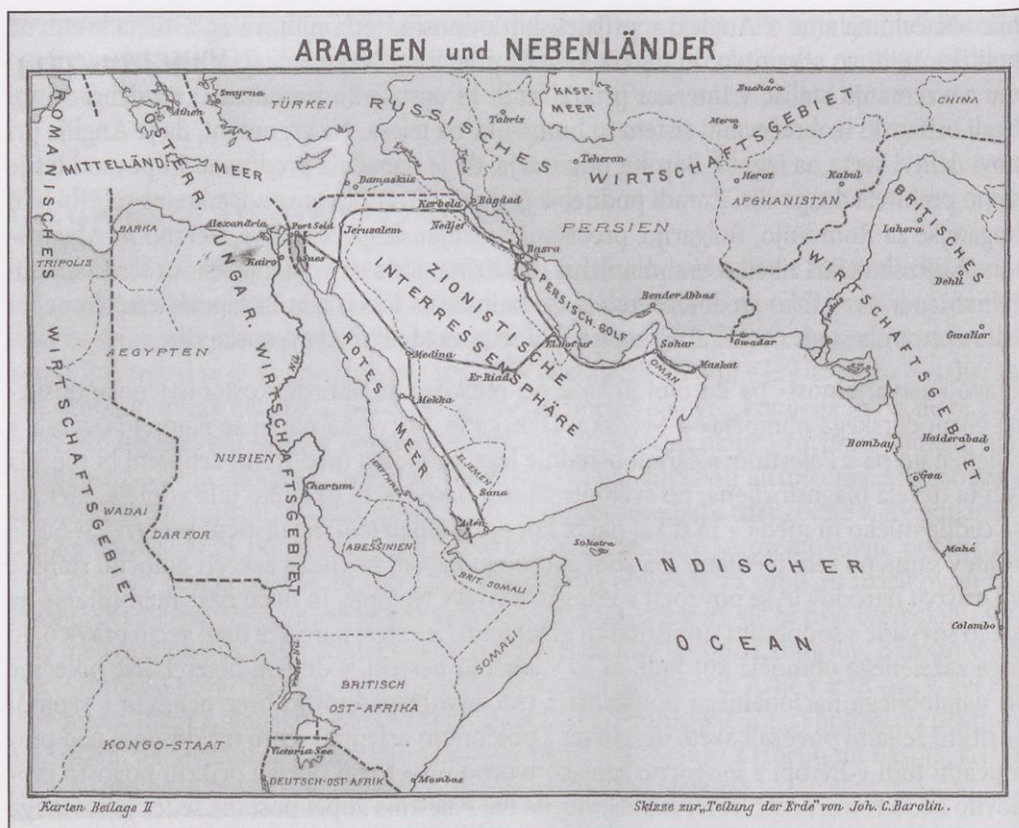
Pravo »ustvarjalnost« pa Barolin pokaže pri oblikovanju »nordijskosionističnojaponskega gospodarskega območja« – Švedska, Danska in Norveška naj bi se najprej povezale s Švico, nato pa s Palestino: »Zaradi osrednje lege na mostu med tremi celinami bi morala biti ta dežela blagoslovljena, po svetopisemskih besedah bi to lahko bila »dežela, kjer sta se cedila mleko in med« – in tukaj naj bi kot prej vladali leni, fatalistični prebivalci? Saj je rešitev sama po sebi na dlani. Tja sodi sposoben narod, poklican zavzeti odločno stališče v Društvu narodov in se povzpeti v vrtoglave višave blaginje. In tukaj naše razmišljanje na srečo sovpade s sodobnim sionističnim gibanjem. Le kateri narod bi imel večjo pravico do tega zaželenega območja kot Judi, ki so v sreči in nesreči, v dnevih neizrekljive bolečine in najglobljega nacionalnega ponižanja s trdoživo pripadnostjo brez primere s svojimi skritimi željami povezali Sveto deželo ter s poklonom orientalskemu navdušenju nad pravljicami tudi v Evropi z mogočno sanjsko tvorbo o svetovni oblasti prikrili pogosto grozovito bedo resničnosti. Torej si mislimo, da naj Palestina zopet postane sedež judovskega naroda.«⁷⁷ Zato se temu območju tudi kar dodeli Sinaj in celoten Arabski polotok. »Kako bi se bogastvo sveta pomnožilo, če bi bila kulturi približana Arabija! Pa naj so pustinje še tako prostrane, uspehi še mlade judovske kolonizacije v Palestini so pokazali, kako polna donosov je dežela v svojih rodovitnih predelih in kako dobro se dajo uvesti najrazličnejši izdelki.«⁷⁸ Sveta mesta Jeruzalem, Meka, Medina, K̄arbala in Nadžaf bi bila pod upravo in bi pripomogla k gospodarskemu razmahu. Na Daljnem vzhodu naj bi k temu gospodarskemu območju sodili še Tajska, Japonska in Koreja. Kitajskemu gospodarskemu prostoru bi bilo treba odvzeti obširna obalna območja, da bi služila evropskim silam kot bazni tabor. Končno, Afrika naj bi bila razdeljena na nemško, romansko in avstroogrsko ozemlje. Severna Amerika naj bi se priključila Srednji, Latinska Amerika pa naj bi oblikovala lastno območje. Avstralija naj bi se ločila od Britanije, saj naj ta tam ne bi ustvarila ničesar. Pomembne plovne poti, kot sta Gibraltar in Panama, bi bile pod mednarodno upravo.

Za zagotavljanje integritete gospodarskih območij bi moral biti seveda sestavljen mednarodni odbor: »Predvsem bi torej morala svetovna federacija vseh manjših držav, ki se danes veselijo politične samostojnosti in ki naj bi z večjimi vstopile v gospodarsko območje, za vse čase zagotavljati svojo nedotakljivost; [...] prav tako naj bi vse osvajalske želje in

⁷⁶ Prav tam, 63.

⁷⁷ Prav tam, 91–92.

⁷⁸ Prav tam, 96.

Sionistična interesna sfera iz Razdelitev Zemlje

motnje v mednarodnem prometu predvidele uspeh s tem, da deset velikih gospodarskih območij neprelomno medsebojno jamči za svoje stanje ozemelj; če bi ena država povzročala motnje, bi bila premoč vseh drugih tako očitna, da bi bila brezupnost takšnega poskusa jasna sama po sebi.⁷⁹

Končno Barolin preide na ključno temo: razoroževanje – to bi omogočila samo stabilna ureditev sveta. V sklepnem delu pa avtor napove veliko vojno, če bi Britanija »še naprej ohranjala staro nezaupanje in razlike med silami«.⁸⁰

Knjiga je po pričakovanjih doživela mešan odziv: recenzija, ki jo je verjetno napisal Heinrich Glücksmann, knjigo sicer označi za »čudno«, toda tudi kot »trezen projekt reforme realnega politika, ki z jasnim pogledom opazuje težaven položaj zaradi stanja, ki se približuje katastrofi, ter vidi sredstvo za odpravo v stabilizaciji carinskih razmer in njihovem nadzoru prek mednarodnega carinskega arbitražnega sodišča.«⁸¹ Bistveno hladneje se je

⁷⁹ Prav tam, 180.

⁸⁰ Prav tam, 190.

⁸¹ Gl.: Die Teilung der Erde, v: Neues Wiener Tagblatt, 5. 4. 1904, 4.

odzval *Reichspost*: »Gotovo niti malo nezanimiva knjiga je trgovinska utopija, za katero uresničenje – pa če bi bilo še tako razveseljivo – žal ni političnih pogojev. V času, ko haaška konferenca in zamisel o mirovni organizaciji še lastnega ustvarjalca, carja, nista mogli obvarovati pred bolečimi razočaranji, knjiga sanja o stalni svetovni delegaciji, imenovani za gospodarska vprašanja, in razdelitvi Zemlje med kulturne države glede na njihove trgovinske interese. Da, kot pravi sodoben mož sprejema celo judovsko državo v Palestini, ki ji, filosemit od glave do peresa, dodeli sionistično interesno območje, ki obsega Arabijo. AvstroOgrska v Afriki dobi severovzhodni del z Etiopijo in britansko Vzhodno Afriko, na Kitajskem južni del province Žejjang, skupaj s približno 10 milijoni prebivalcev. Treba je priznati trud, s katerim se je g. Barolin lotil elaborata, toda žal je zaman.«⁸² V *Friedenswarte* je bila knjiga navedena med novostmi, recenzirali pa je niso.⁸³ Uredništvo publikacije *Zirkel* Barolinu ni moglo odreči recenzije, seveda je bila zelo pozitivna:

»Delo je bilo predsedstvu kongresa medparlamentarne unije, ki je septembra lani zasedal na Dunaju, predano v rokopisu. Že to priča o idealističnih težnjah avtorja. Te v močnih žarkih sijajo iz svojevrstnega dela, ki se v namerah in pogledih predstavlja kot demonstracija prepričanega prostozidarja, ki se zavzema za mir na svetu in blaginjo človeštva. Naslov knjige in naslovi poglavij vzbujajo prepričanje, da gre tukaj za utopična sanjarjenja, z izleti v četrto dimenzijo utopičnih fantaziranj. Vendar to ne drži. S pesnikom se v tem primeru povezuje trgovec, z idealistom preračunljivec, s sanjačem prodoren mislec, s teoretikom, ki razpreda o sreči ljudi, statistik, ki pokuka v vse kote življenja. In če g. Barolin želi ob upoštevanju vseh držav videti Zemljo razdeljeno na deset velikih gospodarskih območij, ki jim priključi vse kmetijske in industrijske države, ki medsebojno ohranjajo gospodarsko ravnotežje, potem to razdelitev in njene prednosti utemelji z natančnim izračunom, ki mora prepričati vse dvomljivce. Seveda, kar dokazuje, so vendarle samo lepe možnosti. Predstavljena je namreč gospodarska politika altruista. Do uresničenja teh predlogov bo moralo preteči še veliko vode. Vsekakor pa je dragoceno, da kaže pot do miroljubnih rešitev za interesna vprašanja, ki narode hujskajo drugega proti drugemu – in tak pokazatelj poti, ki si zasluži spoštovanje in upoštevanje, je Barolinovo delo, ki se bere kot razburljiv roman in ima vseeno solidne gospodarske temelje ter odkriva in poučuje o skoraj vseh aktualnih vprašanjih socialnopolitične in nacionalnogospodarske vrste. Kar se trenutno dogaja v Aziji, je bilo v knjigi napovedano ter je dokaz, kako prodorno pisec opazuje dejstva in kako pametno jih ocenjuje.«⁸⁴ Velja pa pripomniti, da je bila to v publikaciji *Zirkel* edina recenzija katere od Barolinovih knjig.

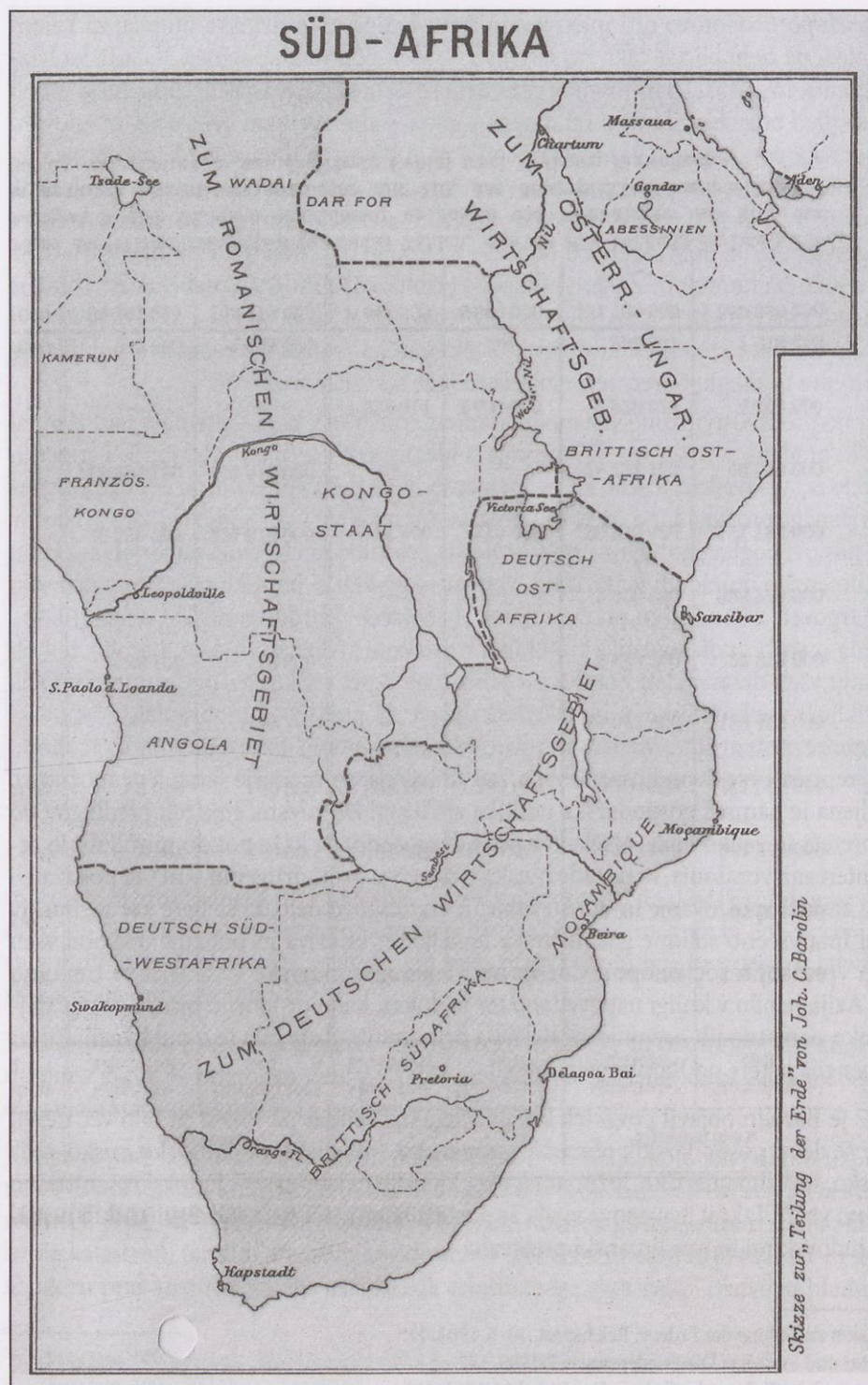
Leta 1927 je Barolin objavil povzetek knjige v letaku. Vendar pa tokrat ni bilo več deset, temveč le še devet gospodarskih območij: germansko, romansko, obdonavsko, rusko, velikobritansko, severnoameriško, južnoameriško, kitajsko in japonsko – judovskosionistično se ne pojavi več.⁸⁵ Takrat je njegova vizija že postala nemogoča zaradi državljanskih nemirov med judovskimi in muslimanski prebivalci.

⁸² Rezension zu Teilung der Erde, v: Reichspost, 10. 5. 1904, 11.

⁸³ Literatur und Presse, v: Die Friedenswarte 7/1905, 142.

⁸⁴ [Recenzija dela] Teilung der Erde, v: Der Zirkel 30/1904, 460.

⁸⁵ Johannes C. Barolin: Zur Entwicklungsgeschichte der Weltwirtschaftskonferenz. [Dunaj 1927].

Evropske vplivne sfere v južni Afriki iz Razdelitev Zemlje

Barolin je očitno zgodaj opazil sionizem, toda ne nazadnje bi utegnilo iti samo za modni napad filosemitizma. Mogoče je ugotoviti, da je sionizem v nasprotju z Barolinom svoje cilje uresničil.

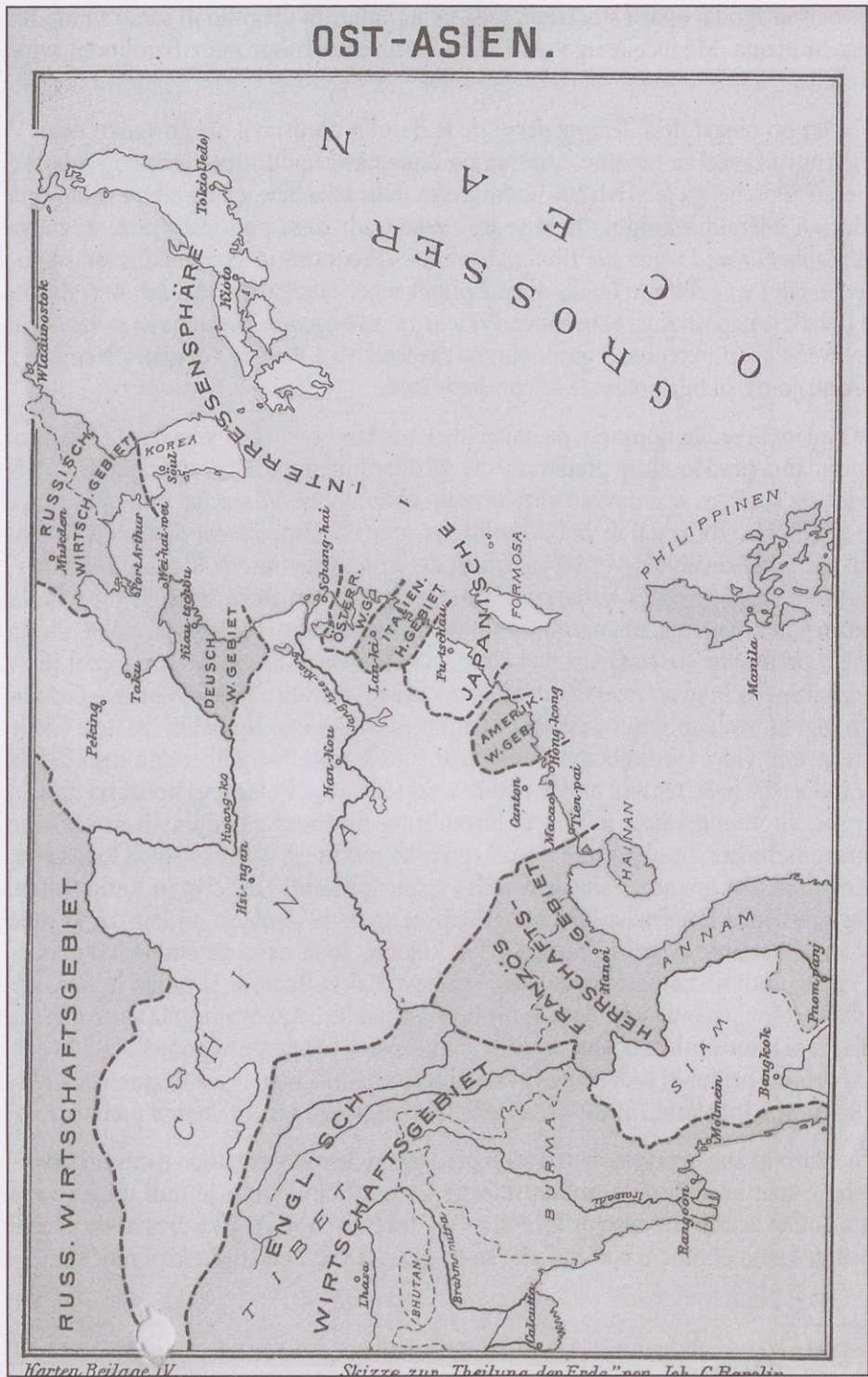
Več kot 20 let po objavi dela *Teilung der Erde* je Barolin predstavil drugo veliko delo. V njem se je znova zavzel za umetno oziroma po diplomatski poti ustvarjene gospodarske konglomerate. Posebej ga je privlačila obdonavska federacija, kot je bila takrat zahtevana v gospodarsko liberalnih krogih, da bi se trgi, nekoč združeni pod Habsburžani, znova približali. Zapis *Für und wider die Donauföderation* (Prednosti in pomanjkljivosti obdonavske federacije) v neobičajni obliki dvojne publikacije, katere drugi del *Los vom Rhein!* (Proč od Rena!) je napisal Kurt Schechner. Pri tem gre za odgovor. Zavzema se za vzhodno usmeritev Nemčije in okrepljeno gospodarsko zavezništvo z Rusijo. Združitev Nemčije z nemško Avstrijo naj bi bila potem le še vprašanje časa.

Barolin v svojem besedilu opozarja, da naj bi imel nekdanji generalni komisar za Avstrijo, dr. Zimmermann, pred kratkim predavanje na mednarodnem političnem inštitutu v Williamstownu, na katerem se je zavzemal za uvedbo obdonavske federacije, da bi si Avstrija finančno opomogla. To pa naj ne bi bila politična, temveč gospodarska združitev. Kmalu se Barolin začne sklicevati na svoj zapis *Teilung der Erde*, toda tudi na Richarda Coudenhove-Kalergija, čigar predlogi »izhajajo iz miselnega toka prijatelja miru in filozofa, ki največ pozornosti namenja zmanjšanju političnih trenj v Evropi. Mene pa poleg ideala miru ženejo predvsem gospodarski razlogi.«⁸⁶ Coudenhove-Kalergi se je zanimal le za vprašanje, kakšne učinke bo imela ta predlagana ureditev sveta v širšem obsegu. Barolin se je zavzemal za vodeno gospodarstvo in daljnosežno izvzetje iz plačila dajatev. Glede Avstrije rešitve ni videl v priključitvi Nemčiji, ki si jo je nacionalnoliberalna stran želela in se je je industrija bala, temveč prav v obdonavski federaciji. Poleg tega opozarja na svoj zapis *Der sociale Staat im Staat* in v njem formulirane možnosti za odpravljanje socialne bede in brezposelnosti. Zlasti pohvali davčno politiko mestnega svetnika Huga Breitnerja, ki je saniral dunajske finance. Zahvali se tudi županoma Karlu Luegerju in Karlu Seitzu. Nekdanjega poslanca Friedricha Wiesnerja Barolin imenuje visokega diplomata, ki se je zavzemal za ustvarjanje avstrijskih čezmorskih kolonij. Toda načrt za obdonavsko federacijo bi naletel tudi na nasprotovanja, kajti »države Male antante se je bojijo le zato, ker jim manjka zagotovljena varnost, da se iz nje ne bi po naključju znova razvila avstroogrška monarhija, ki bi njihov mladi obstoj ogrozila. To poroštvo bi bilo potrebno.«⁸⁷ Zato bi bilo treba za ta projekt pridobiti tudi Društvo narodov. Naslednja poglavja so namenjena Madžarski, Romuniji, Jugoslaviji in Češkoslovaški ter njihovemu večetničnemu prebivalstvu.

Nato začne Barolin znova razpravljati o svoji predlagani delitvi sveta, toda namesto prvotno desetih, je spet le še devet gospodarskih sil – sionistično območje tudi tukaj ni več omenjeno. Tokrat zemljevidi nišo priloženi, pri naštevanju pa se arabske države vse skupaj dodajo britanskemu območju vpliva. Egipt se ne omenja več v avstrijskem območju.

⁸⁶ Für und wider die Donauföderation. 1.: J. C. Barolin: Donauföderation. 2.: Kurt Schechner: Los vom Rhein!. Dunaj, Leipzig 1926, 15.

⁸⁷ Prav tam, 34.

Harten Beilage IV

Skizze zur "Theilung der Erde" von Joh. C. Barolin

Evropske kolonije v Vzhodni Aziji iz Razdelitev Zemlje

V sklepnem delu se Barolin vrne k svoji razpravi s Coudenhove-Kalergijem, ki ga citira, da nasprotniki Panevropo to označujejo kot omejen ideal in da se »z namenom sabotaže Združenih držav Evrope zahtevajo Združene države sveta«. ⁸⁸ Na to Barolin odgovarja, da so se njegovi predlogi od začetka korenito razlikovali od nasprotnikovih: »Največjo pozornost namenjam gospodarskim razmeram, iz česar nujno izhaja delitev vsake Evrope na tri velika gospodarska območja, ki jih želi Coudenhove-Kalergi združiti v eno Panevropo. Coudenhove-Kalergi se omejuje na to, nasprotno pa sam naredim korak naprej k razdelitvi vseh držav Zemlje na velika gospodarska območja. Coudenhove-Kalergi pravi: danes so vodilne svetovne sile Ruska federacija, Britanija in Amerika, ter na podlagi tega sklene: zakaj naj bi obstajale samo te tri federacije, in ne še četrta, Panevropa? Sam pa grem še dalje, ko pravim: ne ostanimo pri tem, v svoje razprave vključimo vse države, dežele in narode, začnimo povsem od začetka in ustvarimo devet velikih gospodarskih območij, pri čemer se nato vprašanje razdelitve konča v interesu trajnega miru, s tem pa se izpolnijo in dokončno potrdijo tudi vse ambicije in aspiracije po širitvi razpoložljivih sil.« ⁸⁹ Že pred četrto stoletja naj bi bil zahteval svetovno trgovinsko organizacijo. V opombi avtor opozarja še na takratne navdušene dopise, ki jih je v zvezi s knjigo *Teilung der Erde* prejel od Franza Schuhmeierja, Karla Luegerja, nadvojvode Franca Ferdinanda, Maxa Nordaua in kralja Oskarja II. Švedskega. Citira tudi časopisne recenzije, med njimi recenzijo, ki jo je domnevno napisal Theodor Herzl ali kdo drug iz berlinskega prostozidarskega časopisa *Am rauhen Stein*. ⁹⁰

Sledijo nadaljnje obravnave o drugih gospodarskih območjih. Za kolonialno delo zlasti pohvali Britanjo; prav v vojni naj bi se na začudenje nasprotnikov kolonije zaščitniško zbirale okoli matice. Tudi za »vzpostavitev delne državne samostojnosti v Palestini« ⁹¹ naj bi imela zasluge umetnost britanske diplomacije. V sklepnem delu v skladu z Društvom narodov zahteva svetovno gospodarsko delegacijo in svetovno kulturno organizacijo. Kratka recenzija v časopisu *Prager Tagblatt* zapis opisuje kot prilagojeno različico dela *Teilung der Erde*: »Po zahtevah današnjega dneva je izvedel prerazporeditev vsebine ter leta 1903 opisane cilje in zahteve postavil na realnejša tla.« ⁹²

Od 16. do 18. januarja 1928 je v Berlinu zasedala nacionalna konferenca in Barolin je za ta namen dal natisniti letak s predlogi za upravno preoblikovanje Nemčije, med katerimi je osrednja ostala zahteva po enotni državi. ⁹³ Že v zapisu o obdonavski federaciji je za Nemčijo predlagal osem upravnih okrožij, pri čemer bi se bilo treba predvsem izogibati enklavam. Toda sodobna debata naj bi bila izjemno raztresena; njena stališča bi bilo mogoče osredotočiti na pojme federalizem, unitarizem ali centralizem. Pomembne naj bi bile nesprenemljive pogodbe, ki bi določale pravice med posameznimi partnerji. Skupni bi bili državni zbor, obramba, centralna banka, carinska politika ipd.

⁸⁸ Prav tam, 60.

⁸⁹ Prav tam, 61.

⁹⁰ Prav tam, 63.

⁹¹ Prav tam, 98.

⁹² »Die Donauföderation«, v: *Prager Tagblatt*, 9. 12. 1926, 7.

⁹³ Johannes C. Barolin: *Reich. Länder und Anschluss. Dunaj 1928.*

Tab. 12.

Tabelle über die Verteilung der Wirtschaftsgebiete auf die einzelnen Erdteile.

Wirtschaftsgebiete	Europa		Asien ohne Kasp. und Aral-See.		Afrika		Amerika		Australien und Ozeanien		Zusammen	
	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl	Quadrat- kilometer	Einwohner- zahl
Deutsches Wirtschafts- gebiet	576 330	63 450 000	1 620 501	55 084 000	5 064 200	16 140 000	32	5 000	638 810	690 000	8 490 882	134 369 000
Österreichisch - Ungar. Wirtschaftsgebiet	925 749	56 050 000	45 000	5 300 000	6 026 607	28 736 000	—	—	—	—	6 907 356	90 066 000
Romanisches Wirt- schaftsgebiet	1 443 010	101 662 000	1 154 173	32 398 000	18 112 000	126 707 000	2 807	400 000	27 000	100 000	20 738 590	261 267 000
Englisches Wirtschafts- gebiet	315 120	41 900 000	7 610 340	326 936 500	9 360	653 000	20 650	540 000	329 100	1 180 000	8 284 570	371 209 500
Russisches Wirtschafts- gebiet	5 667 452	118 762 000	25 394 468	63 645 000	—	—	—	—	—	—	31 661 920	183 407 000
Nordisch - zionistisches Japanisches W.-Geb. Chinesisches Wirt- schaftsgebiet	956 200	13 360 000	4 576 400	84 600 000	—	—	88 100	12 000	—	—	5 620 700	97 972 000
Nordamerikanisches Wirtschaftsgebiet	—	—	2 920 000	238 700 000	—	—	—	—	—	—	2 920 000	228 700 000
Südamerikanisches Wirtschaftsgebiet	—	—	416 800	16 710 000	—	—	20 538 736	104 916 000	17 400	170 000	20 970 436	121 796 000
Anstralisches Wirt- schaftsgebiet	—	—	—	—	—	—	18 492 150	46 510 000	—	—	18 492 150	46 510 000
Internationales Kanal- Zollfreigebiet	—	—	—	—	—	—	—	—	7 929 014	4 400 000	7 929 014	4 400 000
	9 883 466	394 221 500	43 739 294	813 384 650	29 815 967	172 306 000	39 401 065	153 478 000	8 941 833	6 640 000	131 780 555	1 539 930 150

Es sei uns hier auch gestattet, eine Parallele zu ziehen zwischen den Bevölkerungsziffern, der Größe der Wirtschaftsgebiete in runden Zahlen, wie sie sich belläufig im Laufe der nächsten Jahre ergeben dürften. An der Spitze würde England marschieren, da dessen Wirtschaftsgebiet 400 Millionen einschliesse; es folgen das russische mit 270, das chinesische mit 250, das russische mit 200, das deutsche und nordamerikanische mit je 150, das nordisch-zionistisch-japanische mit 110, das österreichisch-ungarische mit 100 Millionen; endlich entfallen auf das südamerikanische 60, das australische zehn und das Internationale kanalzollfreie Gebiet zwei Millionen Einwohner.

Evropske kolonije v Vzhodni Aziji iz Razdelitev Zemlje

Barolinov zadnji objavljeni zapis je izšel z letnico 1933 in podaja predloge k svetovni gospodarski konferenci. Tako se zavzema za skrajšanje delovnega časa in plansko gospodarstvo, v vsaki državi naj bi se vzpostavil veliki gospodarski generalštab, ki naj bi organiziral široko notranjo kolonizacijo in politiko emigracije, zato bi bilo treba ustvariti kolonije tudi za Nemčijo in Italijo. Izjemno problematična sta stavka: »Tudi tukaj bi lahko politični in moralni reformator Nemčije, kancler Hitler, deloval kot gonilna sila in utiralec poti. Energijska gimnastika, ki jo je kot na žrtvovanje pripravljen glasnik vadil na bojišču v najtežavnejših in najnevarnejših razmerah, mu je bila najbrž vir neverjetne odločenosti, ki je bila potrebna, da je pomendral senilne sledi miselnosti nemškega naroda in na široko odprl vrata mladi Nemčiji.«⁹⁴ Če bi Barolin živel le nekaj mesecev dlje, bi ta stavek obžaloval. Nikakor ni bil privrženec geopolitičnih ciljev nacionalsocialističnega režima. Tako se v tej brošuri zavzema tudi za nova zavezništva med različnimi državami in z velikim spoštovanjem obravnava predsednika ZDA F. D. Roosevelta. Toda gospodarstvo ZDA naj bi si opomoglo le na podlagi okrepljenega priseljevanja iz Evrope. Zato je Barolin prav tako pozival Društvo narodov, naj pomembno pripomore k temu. Tudi tukaj se kaže, kako oddaljeni so njegovi ideali od realnih razmerij moči, kajti težko doseženo in šele po prvi svetovni vojni nastalo Društvo narodov je ostalo kolesje brez zobnikov.

⁹⁴ Johannes C. Barolin: Anregungen zur Weltwirtschaftskonferenz. Dunaj, 1933, 12. V zvezi s tem glej: Gedanken zur Weltwirtschaftskonferenz, v: Westböhmisches Tageszeitung, 10. 6. 1933, 3.

Sklep

Življenja in dela Johanna Carla Barolina ni lahko oceniti. Ostaja napreden mislec glede socialne države, splošne volilne pravice, šolstva in mednarodne organizacije.

Brez dvoma je bil vizionar, ki je napovedal globalizacijo, katere nevarnosti je prepoznal in proti katerim je želel delovati po pacifistični poti. Zagotovo pa ni bil politik, ki bi mobiliziral izvajanje svojih zamisli, kot je bil Theodor Herzl. Kar pri Barolinu preseneča, je njegova vera v razum in dobro v človeku, toda tudi njegova raznovrstnost, zaradi katere mu vedno znova uhaja osrednja tema. Splošno znana je bila njegova delovna vnema, s katero se je izobrazil o popolnoma različnih temah. Širših razprav o njegovih težah v sodobnem tisku ni mogoče zaslediti, zato njegovo delo ni odmevno. Še njegovi najbolj opaženi predlogi o časovni reformi se niso niti najmanj uresničili. Veliko težav družbe svojega časa je prepoznal predčasno in pozval k razpravi, toda njegovi predlogi rešitev so ostali neprimerni. Na določen način se v Barolinu kaže tragika avstrijskega liberalizma pred prvo svetovno vojno in po njej. Kljub duhovni naprednosti na raznih ravneh življenjskih potreb je bilo pogosto več energije vložene v velike ideološke konstrukte kot pa v njihovo dnevno-politično uresničevanje. Očitek, da je šlo samo za debatni klub, ni popolnoma neutemeljen. Simptomatično je njegovo obravnavanje vprašanja pravic žensk: priznava jim pomemben položaj v družbi, hkrati pa jih želi omejiti na običajne vloge. Tako kot je Barolin inovativen pri internacionalističnem svetovnem nazoru, pa se predstavlja reakcionarno pri evrocentrični osredotočenosti na interese industrijskih držav, skupaj z brezpogojnim zagovarjanjem kolonializma, čeprav bi to rad obarval altruistično. Večstransko vredna kritike je tudi njegova terminologija, ki zelo pogosto dobi nacionalističen pridih. Seveda številni pojmi pred zlorabo nacionalsocialističnega režima še niso bili obremenjeni, vendar pa kažejo njegovo duhovno poreklo. Sklicevanje na zgodnejša dela poleg tega dopušča domnevo, da jih miselno ni razvijal. Ob nacionalsocialističnem režimu se je pacifizem navsezadnje preobrazil v popuščanje, toda takrat je bil Barolin že star. Prostožidarstvo je prikazoval kot izjemno elitno organizacijo visoko izobraženih, a to bi se marsikomu lahko zdelo vredno kritike. Njegov sloves prostožidarja pa ostaja neomadeževan; razen Eugena Lennhoffa je še komaj kdo vložil toliko časa in denarja v številna potovanja, katerih namen je bilo delo za prostožidarsko bratsko verigo v Evropi.

Bibliografija Johanna Carla Barolina

- Entlastung der Gemeinden-Lösung der socialen Frage durch Schaffung eines socialen Staates im freien Staat. Dunaj: (samozaložba) 1898 (15 str.).
- La question sociale sa solution pacifique. Pariz V. Giard & E. Brière 1902 (20 str.).
- Die Teilung der Erde. Dresden. E. Pierson's 1904 (208 str.).
- Kampforganisation gegen Friedensstörungen. Dunaj: Kommission-Verlag Buchhandlung Carl v. Hölzl 1906 (15 str.).
- Wahl- und Parlaments-Reformvorschläge (izvleček iz dunajskega tednika »Die Wage« z dne 13. januarja 1906). Dunaj. (samozaložba) [b. l.] (4 str.).

- Schaffung einer »Altruistischen-Welt-Organisation«. Ein Vorschlag. [b. k. i. l.] (1 str.).
- Importmuseen. Dunaj: Akademischer Verlag 1907 (60 str.).
- Proposals for electional and parliamentary reform. Dunaj: Eberle 1908 (16 str.).
- Der Schulstaat. Vorschläge zur Völkerversöhnung und Herbeiführung eines dauernden Friedens durch die Schule. Dunaj: Wilhelm Braumüller 1909 (286 str.).
- Anregungen. Iz predavanja z dne 21. julija 1909 na prvem avstrijskem dnevu vzgoje v kraju Gmunden. [b. k.], [b. i.] [1909] (4 str.).
- Streiflichter auf Österreichische Schulverhältnisse. Brügge: Ad. Moens-Patfoort [b. l.] (Internationales Auskunftsbureau für Erziehungswesen. Ordentliche Veröffentlichungen, št. 10, 9 str.).
- Die Schule als Staat. [b. k. i. l.] (4 str.).
- Vorschläge zur Erziehungs- und Schulreform. Dunaj: Eberle [b. l.] (4 str.).
- Wie Diplomaten und Presse der Friedensidee dienen könnten. Dunaj: [b. i.] [b. l.] (2 str.).
- Der sociale Staat im Staate. Leipzig: Wilhelm Friedrich [b. l.] (18 str.).
- Systematische Ordnung aller Wissensgebiete auf dezimaler Grundlage. Dunaj: [b. i.] [b. l.] (4 str.).
- Der Hundertstundentag. Vorschlag zu einer Zeitreform unter Zugrundelegung des Dezimalsystems, im Anschluß an ein analoges Bogen- und Längenmaß. Dunaj: Leipzig: Wilhelm Braumüller 1914 (144 str.).
- Anregungen für den 18. Internationalen Friedenskongress in Stockholm. Dunaj: G. Davis & Co. [b. l.] (2 str.).
- Trostworte zum Friedensschluss. Dunaj: [b. i.] 1919 (2 str.).
- Der Weg aus der Not. Dunaj: J. C. Barolin 1919 (4 str.).
- Aux membres du congrés des nations à Genève. Dunaj: [b. i.] 1920 (2 str.).
- Nationalität und Friede. Dunaj: Corona 1923 (20 str.).
- Rasse-Nation. Ein Weg zur Völkerversöhnung. Dunaj: [b. i.] 1925 (3 str.).
- Für und wider die Donauföderation. 1.: J. C. Barolin: Donauföderation. 2.: Kurt Schechner: Los vom Rhein!. Dunaj, Leipzig: Wilhelm Braumüller 1926 (150 str.).
- Schülertausch und Völkerversöhnung. Dunaj: [b. i.] 1927 (4 str.).
- Zur Entwicklungsgeschichte der Weltwirtschaftskonferenz. [Dunaj]: [b. i.] [1927] (4 str.).
- Inspiration und Genialität. Dunaj, Leipzig: Wilhelm Braumüller 1927 (47 str.).
- Reich. Länder und Anschluss. Dunaj: [b. i.] 1928 (4 str.).
- Zur Frage der Lehrer-Akademie. Dunaj: [b. i.] 1928 (4 str.).
- Gedanken zum Minoritätenproblem. Dunaj: J. Eisenstein & Co. 1929 (21 str.).
- Zur Genesis des Arbeitslosenproblems. Dunaj: Raftl [b. l.] (3 str.).

- Zum Arbeitslosenproblem (izvleček iz časopisa »Allgem. Nährpflicht«, št. 53/54, april–maj 1930). Dunaj: Raftl 1930 (4 str.).
- Pour la Solution du problème Européen. Dunaj: Eberle 1931 (19 str.).
- Zur Kalenderreform. [Dunaj]: [b. i.] [1931] (2 str.).
- Internationale Vereinheitlichung der Schule und des Unterrichts. Dunaj: [b. i.] 1931 (2 str.).
- Anregungen zur Weltwirtschaftskonferenz. Dunaj: Josef Eberle 1933. (32 str.).

Razstava »Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije (Narodni muzej Slovenije)

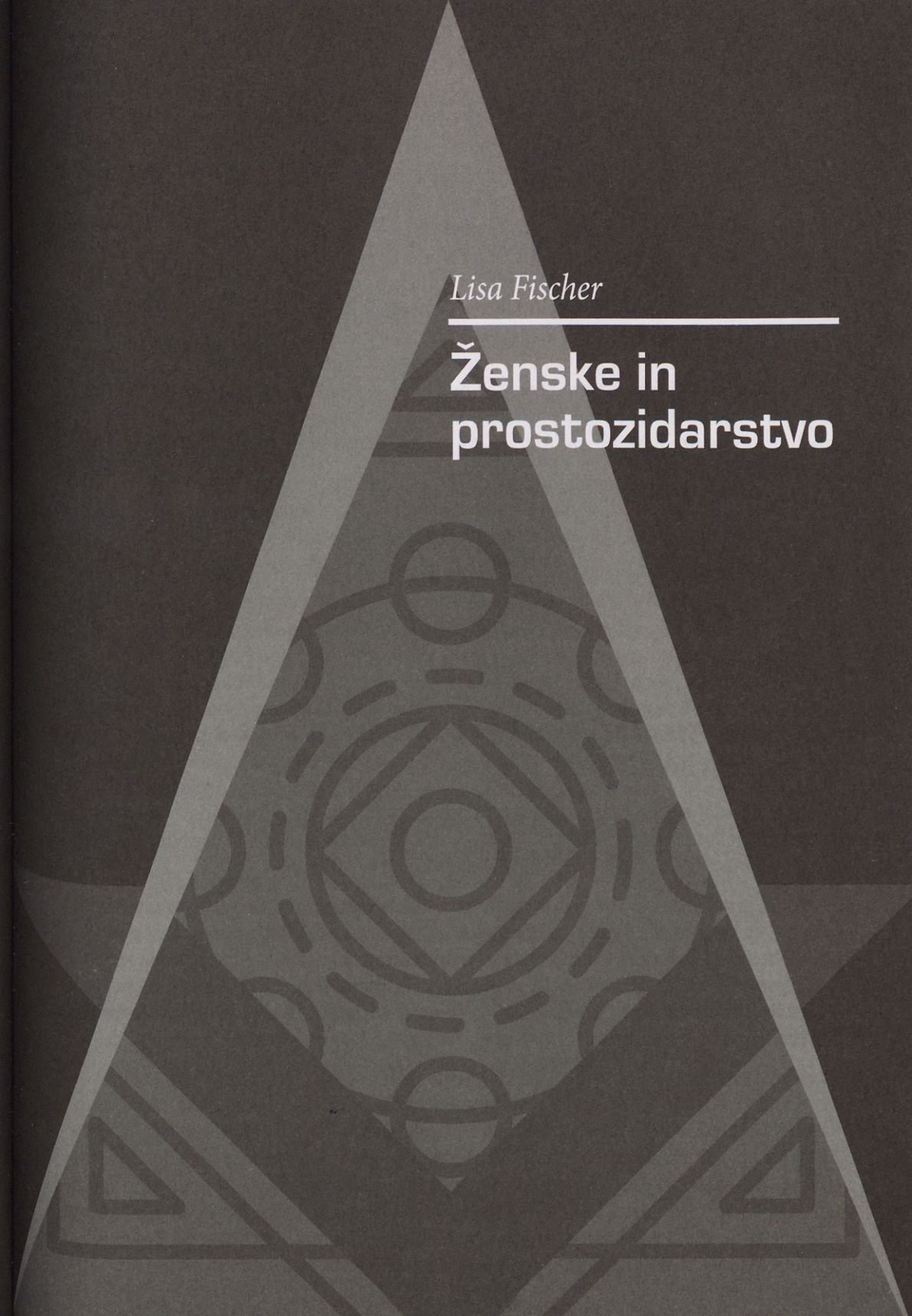

Lisa Fischer

Ženske in prostozidarstvo

Povzetek

Če želi prostožidarstvo kot inovativna sila preoblikovanja družbe v bolj človeški svet izpolnjevati lastne zahteve, mora prepoznati obstoječa protislovja znotraj sistema. Vse od 18. pa do 21. stoletja ženske niso imele vstopa v nekatera prostožidarska združenja po svetu. To ni le v nasprotju z načelom enakopravnosti, ki ga ta združenja predpisujejo, temveč tudi krši človekove pravice. V tem kontekstu se moška oblast še vedno ustvarja in poustvarja. V številnih prostožidarskih sistemih so ji izpostavljeni in jo nadaljujejo tako moški kakor ženske. Zato se hegemonistične razmere ohranjajo, namesto da bi se prekinile. Uresničevanje egalitarizma je temeljna prostožidarska kategorija, enakopravnost je nedeljiva – torej tudi enakost med moškimi in ženskami! Prostožidarske skupine, ki izključujejo ženske, so anahronistične, neverodostojne in uničujejo osnovo, iz katere izpeljujejo svoje zahteve po svobodi, enakopravnosti in solidarnosti.

Na virih utemeljen zgodovinski opis in pregled razvoja prostožidarstva v Habsburški monarhiji od 18. stoletja do danes razjasni razvojni proces ženske udeležbe. S kritičnim pogledom obravnava še vedno obstoječe razloge za izključitev žensk.

KLJUČNE BESEDE: prostožidarstvo, mešani red, *Le Droit Humain*, enakopravnost žensk, protislovja

Ženske in prostožidarstvo ali nevidnost načela enakopravnosti

»Ženska je zdaj enaka moškemu. Tako določa zakon. In kot prostožidarji smo dolžni spoštovati zakone, čeprav je za nekatere to v tem hipu morda težko. Prilagodimo se času, da nas ne povozi.« Emil Frankl, 1919, brat Velike lože Avstrije

Tristo let prostožidarstva je primerna priložnost, da pogledamo za kulise in razmislimo o tem, kar vidimo. Združenje je nastalo iz razsvetljenstva in se razcvetelo v svetovno organizacijo, ki je preživela prepovedi in teorije zarote, blatenje in idealiziranje ter kljub vsem protislovjem v 21. stoletju še vedno raste. Kljub nenehnim govoricam o skrivnih povezavah si lahko vsak prebere vse, kar je vredno vedeti. Praksa prostožidarske poti spoznanja pa je še naprej dostopna samo članom.

»Kraljevo umetnost«, kot se je tudi reklo prostožidarstvu, so ustanovili v Angliji leta 1717 in je kmalu postala kritična do absolutistične države. Navdihnjena z razsvetljenskimi idejami se je iz Anglije hitro razširila na evropsko celino. Leta 1743 je bila tako v Habsburški monarhiji ustanovljena prva loža. Čeprav jo je cesarica Marija Terezija dala zapreti, je njen obsežni program reform temeljil na posvetovanjih s strokovnjaki. Večina teh je bila iz prostožidarskih vrst. Njen zdravnik Gerard van Swieten je bil gonilna sila reforme zdravstvenega sistema, Tobias von Gebler in Johann Melchior von Birkenstock pa sta reformirala šolski sistem. Joseph von Sonnenfels se je izkazal z odpravo mučenja.

Ignaz von Born, ki je bil vzor za lik Sarastra v Čarobni piščali, je s katalogiziranjem delov dvorne zbirke naravnih virov ustanovil Prirodoslovni muzej. Najpomembnejši zagovornik in zaščitnik prostozidarstva ter tudi njegov dejavni brat je bil Albert Saško-Tešenski. Bil je mož Marije Kristine, hčere Marije Terezije, in ustanovitelj največje zbirke bakrorezov v Evropi – Albertine.¹

V 18. stoletju je bilo prostozidarstvo ne le modna muha, temveč tudi model, ki je pripomogel k splošnemu zadovoljstvu ljudi. Človečnost in izobrazba sta bili vrednoti, ki sta izhajali iz skromnega, poštenega in delovnega življenja ter zavračali fundamentalizem in nestrpnost. Privrženci so skušali doseči modrost po zaslugi razumskosti in znanja ter vnesti v svet lepoto ne le kot estetsko kategorijo, ampak kot harmonijo med nasprotji. Člani so bili obzirni in si za javno dobro niso prizadevali samo v teoriji, temveč tudi v praksi. Baročne stavbe, parki in knjižnice so postali metaforični gradniki boljšega sveta, v katerih se je morala teorija pokazati v praksi. Umetnost in znanje sta bila sestavna dela velike svetovne predstave, ki se je na zasebni ravni uprizarjala v ložah. Prostozidarji so kmalu postali pomembni razširjevalci nadregionalnega sistema vrednot in mednarodne mreže. Družbeno-politične vizije so prečkale Atlantik, dosegle Ameriko in se tam leta 1776 udeležile v deklaraciji o neodvisnosti oziroma človekovih pravicah.

Prostozidarska srečanja so postala gonilna sila evropskega razsvetljenstva ter izraz družbenih in političnih procesov preoblikovanja v modernih časih. Prostozidarstvo pa je bilo v očeh javnosti kontroveržno, zaradi svoje skrivnostnosti in notranjih trenj. Poleg tega je bilo zelo nehomogeno. Znotraj lož je bilo mogoče zaslediti vse, od alkimističnega iskanja kamna modrosti in navduševanja nad racionalno znanostjo do viteških iger in zavesti o pripadnosti eliti. Enako protisloven je bil tudi odnos lož do žensk, saj so bile izključene iz postulata enakopravnosti. Moški bratje tako že od začetka niso ustvarjali samo svetlobe, temveč tudi sence.

Če pogledamo na odnos med spoloma, postane razsvetljenska dilema očitna. Angleška knjiga konstitucije iz leta 1723, ki je formalistični temelj prostozidarstva, že od začetka ženskam odreka pravico do vstopa. Razloge za njihovo izključitev so iskali v zgodovini in celo v Svetem pismu. Trdili so, da je bila za radovednost in padec v greh v raju kriva Eva.² Bratje so bili prepričani, da bi ženske, če bi lahko postale članice, povzročile konflikte in z motečimi erotičnimi elementi odvrčale moške od njihovega dela pri gradnji templja kreposti. To biologistično utemeljevanje se je znova pojavilo okoli leta 1900 v Habsburški monarhiji v okviru razvnete razprave o vstopu žensk v povsem moške lože. Paradoksalno je, da tako razmišljajo tudi nekateri bratje v 21. stoletju, da bi upravičili diskriminacijo do žensk in nadaljevali dediščino moške vezi.

¹ Fischer, Eden, 2007.

² »Versuch über die Geheimnisse«. V: Freymäurer Bibliothek, I. zv., 1782, str. 104–105.

Čarobna piščal – kulturna opera in dialektika razsvetljenstva

Že stoletje razsvetljenstva je poleg svetle pokazalo tudi svojo temno stran. Duh in razumskost naj bi bila moška, čustva in intuicijo pa so vse bolj pripisovali ženskam. Zmaga duha nad telesom, tj. nad naravo, je hkrati postala zmaga moškega principa nad ženskim. Kulturna prostozidarska opera *Čarobna piščal* skladatelja Wolfganga Amadeusa Mozarta z libretom, ki ga je napisal prostozidar Emanuel Schikaneder, to jasno uprizarja na odru. Navdih za iniciacijo Pamine in Tamina so bili namreč prostozidarski ideali. S temnimi gozdovi v ozadju je pot vodila od teme do Sarastra, svečenika luči. Revolucionarni element je bil prikaz, kako sta moški in ženska skupaj vstopila v prostore iniciacije. Dvojnost dneva in noči, razumskosti in čustvovanja, ni mogla uresničiti svojih lastnih zahtev. Samo s priznanjem prevlade moške predstave luči, utelešene v liku Sarastra, in uničenjem ženske teme, ki jo pooseblja kraljica noči, je bila Pamina lahko Taminova partnerica v prostozidarski zvezi. Hči je morala privoliti v izgubo moči svoje matere, varuhinje starih skrivnosti, in dovoliti, da je bil njen umor sprejet v novi moški sistem prepričanja. Takšen način žrtvovanja kraljice noči ponazarja neuspeh razsvetljenskega načela enakopravnosti. Kar je bilo na odru predstavljeno kot utopija svobode, je znova vzpostavilo normo, kot so jo opredelili moški. Sarastro tako reče, da mora moški voditi srce ženske, saj brez njega vsaka ženska zaide iz območja svojega delovanja.

Potemtakem naj bi razum vladal uročeni naravi.³ Magija je bila v primerjavi z logosom razvrednotena. Povsem pozitivna zapuščina racionalnega načela je vse bolj izpodrivala iracionalno kot ceno kompenzacije. Novi hegemonistični sistem, ki je temeljil na moškosti in meščanski disciplini, je žrtvoval vse, kar bi lahko ogrozilo njegovo uveljavitev. Strasti so bile preusmerjene na področje podzavesti, ženske pa so bile izključene iz zavezništev, redov in cehov ter odrinjene v zasebnost meščanskega gospodinjstva. Neutrudno načelo harmonije nasprotij se je sesulo takoj, ko je nastalo.

Francija v primerjavi z Anglijo

Le Droit Humain – enakopravnost moških in žensk

Čeprav je izključno moška veja prostozidarstva, ki jo je obvladovala Anglija, ohranila svoja načela glede izključitve žensk, so se v Franciji konec 19. stoletja zgodile velike spremembe. V Le Pecqu, majhni skupnosti blizu Pariza, je bila 14. januarja 1882 v prostozidarsko ložo »*Les libres penseurs*« ob podpori Georgesa Martina sprejeta prva ženska, Maria Deraismes. Bila je pomembna francoska pisateljica 19. stoletja, izvrstna filozofinja, nadarjena slikarka in strastna pianistka. S svojimi govori je razburjala, z bistroumnimi zapisi pridobila velik del javnosti na svojo stran in s političnim delovanjem postavljala pionirske mejnike.⁴ Kot vplivna francoska feministka se je vse življenje zavzimala za enakopravnost žensk. Z njeno vključitvijo v prostozidarsko ložo so bili narejeni praktični

³ Horkheimer/Adorno: *Dialektik*, 1969, str. 10.

⁴ *Oeuvres complètes*, 1895, nedatiran ponatis.

Maria Deraismes (1828-1894)

koraki, zahtevani v teoretskih razpravah: enakopravnost moških in žensk v družbi in prostozidarstvu. V ložah so želeli uveljaviti načela »pravilnega razmišljanja, govorjenja in delovanja«. ⁵ Z vključitvijo Marie Deraismes se je v Franciji končala razvojna faza, ki se je napovedovala že v 18. stoletju. V tako imenovanih francoskih adoptivnih ložah so lahko po slovesnem prostozidarskem obredu v templju sodelovali predvsem aristokratske dame in gospodje, ki so se zunaj templja ukvarjali z dobrotelostjo. Ker je bil ta institut zelo priljubljen po vsej Franciji, je povsem moško opredeljeni Veliki Orient v Parizu leta 1774 dovolil žensko sodelovanje in udeležbo pri obredih ob navzočnosti in usmerjanju enega njenih mojstrov. ⁶

Ko so se v Franciji konec 19. stoletja okrepila prizadevanja za reformo in se je povečal pritisk za izenačitev žensk z moškimi, se je zdel korak Marie Deraismes in Georgesga Martina pomenljivo znamenje tistega časa. Toda sprejem ženske je v loži zanetil sovraštva in povzročil njeno delitev. Štirinajstega marca 1893 sta Maria Deraismes ter zdravnik in župan Georges Martin (1844–1916) ustanovila ložo »*Grande Loge Symbolique Ecossaise Mixte de France*«, ki je pozneje postala red »*Le Droit Humain*«. Maria Deraismes je bila sprejeta skupaj s svojo sestro in 16 drugimi ženskami ter bila izbrana za prvo starešino (mojstrico stola). Maria Deraismes in Georges Martin sta tako predstavila primer mešanega reda, v katerega sta trdno verjela: ideal prostozidarstva je bila vključitev enakopravnega para v ložo, saj je družbena harmonija temeljila na demokraciji spolov v družini. Njuno delo je veljalo za izhodišče družbene in politične prenove, s katero naj bi odpravili družbeno, versko in spolno neenakopravnost. Ti bratje in sestre so postavili mejnik v zgodovini prostozidarstva. Po skorajšnji smrti Marie Deraismes – umrla je leto pozneje,

⁵ Grosjean, Georges Martin, 1988.

⁶ Tauschinsky: Die Freimauerei, v: Der Zirkel 18/1913, str. 274.

leta 1894 – je žena Georgesa Martina, Marie, skupaj z možem in Marijino sestro Anne, povedla mešani red v mednarodno prihodnost.

Red je odprt za vse ne glede na spol, raso ali versko prepričanje. V nasprotju z Anglijo je Francija naredila odločilen korak v smeri praktičnega udejanjenja enakopravnosti moških in žensk v prostozidarstvu. Mešani red *Le Droit Humain* se je najprej razširil v Švico in Anglijo ter na Nizozemsko, nato pa še v druge države. Predvsem pa si je po zaslugi dr. Annie Besant utrl pot iz Evrope v Indijo.

Avstrijska prizadevanja za mešano strukturo Sestre v obdobju »obmejnih lož« 1872–1918

Prvo obdobje prostozidarstva v Habsburški monarhiji 18. stoletja ni vključevalo žensk. Leta 1795 je bilo prostozidarstvo prepovedano in – razen kratkega intermezza po revoluciji leta 1848 – je šele liberalnejša zakonodaja na Madžarskem, sprejeta leta 1867, omogočila vnovično vzpostavitev lož. Da bi se aktivisti izognili neposredni prepovedi na Dunaju, so leta 1869 oblikovali nepolitično združenje »*Humanitas*«⁷, katerega člani so v izjemno težavnih razmerah ustanovili istoimensko ložo v kraju Neudörfel an der Leitha. Prostozidarska srečanja so lahko organizirali na madžarskem ozemlju pod pokroviteljstvom Velike simbolične lože Madžarske. Prvo praznovanje na god svetega Janeza Krstnika je potekalo leta 1872. V časopisu *Die Freimaurer-Zeitung* je bilo julija 1872 objavljeno zanimivo poročilo: prvič se je namreč zgodilo, da so bile na prostozidarsko srečanje uradno povabljene tudi »sestre«.⁸ Avtor je izključitev žensk utemeljeval z različnima področjema delovanja: ženske so delovale v domači, moški pa v javni sferi. Naloga žensk je bila pomagati svojim možem z nasveti in dejanji. Čeprav je bilo vabilo sester, tj. žena, vdov in zaročenk bratov, nenavadno, se je delitev dela med spoloma, skrčena na samo biologijo, jasno pokazala v sami zvezi: ženske niso smele postati članice, vendar je bilo zaželeno, da pomagajo možem z uresničevanjem ideje znotraj družine in da se ukvarjajo z javno dobrodelnostjo.

V tako imenovanem obdobju »*Grenzlozenzeit*«, tj. času »obmejnih lož« med letoma 1869 in 1918, je med Dunajem in mesti Habsburške monarhije, v katerih je bilo zaradi liberalnejšega ogrskega zakona prostozidarstvo mogoče, tj. Bratislavo, Šopronom in Neudörfel an der Leitha, potekala živahna izmenjava. Čeprav je šlo za izključno moško verigo, so bile njihove žene, vdove ali zaročenske, imenovane sestre, vabljene na tako imenovana »sestrska praznovanja«. Program marsikaterega družabnega srečanja so polepšali zahtevni nastopi pevki in pianistk. Tudi srečanja ob praznovanju goda svetega Janeza, pri katerih je pogosto sodelovalo več lož, so bila vedno odprta za sestre.⁹ Sestre so lahko prisostvovalle celo obrednemu žalovanju v templju.¹⁰

⁷ Patka: Freimaurerei, 2011, str. 43.

⁸ Bericht über das erste Johannis-Fest, v: Der Zirkel 14/1872, str. 61.

⁹ M.A.: Das gemeinschaftliche Johannis-Rosenfest, v: Der Zirkel 6/1892, str. 46–47, in Rudnschau, v: Der Zirkel 30/1903, str. 453.

¹⁰ Ceremoniell, v: Der Zirkel 12/1892, str. 94.

Ženske – dolžnosti brez pravic

Ne glede na to, ali so prostozidarji sprejemali ali zavračali biološko omejitev ženske na vlogo matere in uslužne žene, so znova navajali Božji temelj kot nenadomestljivi red. Toda družbeni nemiri, ki jih je povzročila dunajska moderna, so vplivali na vsa področja družbe. Izobraževalna, družbena in emancipacijska vprašanja so zadevala tako moške kot ženske in so zaznamovala tudi prostozidarstvo. Enakopravnost je bila ne več le retorična, temveč tudi teoretska zahteva. V razpravi v reviji *Der Zirkel* je bil jedrnat prikazan celoten spekter med zavračanjem in sprejemanjem žensk. Pravniki dr. Heinrich Scharfmesser, pobudnik in predsednik zavetišča za zlorabljenе otroke, je maja 1902 napisal navdušujoč poziv: »Ženska se je začela zavedati svojih enakih pravic, ki nam narekujejo: »Spoznaj se!« Na osnovi tega samospoznanja zahteva svobodo samouresničevanja, enakopravnost z vsemi moškimi brez razlikovanja po spolu in bratstvo s priznanjem enakosti. Prostozidarstvo kot filozofska in napredna skupnost mora biti prvo, ki bo resno obravnavalo vprašanje pristopa žensk in se pripravilo na njegovo izvedbo.«¹¹

Te besede niso bile preslišane. Veliko lož je celo odprlo vrata ženskam in jih seznanilo s svojimi tajnimi načeli s tako imenovanimi »navodili za sestre«, kar je bil skoraj revolucionaren korak. Toda ostalo je le pri poskusih. Ženske so bile v resnici obravnavane kot podpornice mož, ki jim služijo le kot pomočnice. Nekateri bratje so bili odprti za politične spremembe v družbi, niso pa si drznili narediti formalnega koraka v smeri integracije žensk, saj so hkrati zavračali njihovo članstvo. Po drugi strani se je v ložah razpravljalo o družbeno-političnih vprašanjih, kot sta šolska reforma in volilna pravica žensk, ki so jih torej obravnavali tako znotraj lož kot v javnosti.

Kljub izključitvi žensk so se dogajale inovacije. V »pionirski« loži v Bratislavi se je aprila 1905 zgodilo nekaj revolucionarnega. Prvič je predavala ženska, Cilly Schleiffer, in sicer o »ženski v zakonu«. ¹² Predavanje je prišlo poslušat toliko ljudi, da jih je moralo veliko stati. Ženske so torej lahko občasno sodelovale, niso pa bile zares sprejete v bratovščino. Družabna srečanja med poletnimi počitnicami, ki niso potekala v templju, pa so bila namenjena moškim in ženskam. V sklopu njihovega kulturnega programa so nastopale tudi umetnice.

Vsi ti dogodki bi morali okrepiti povezanost med brati in zavezati njihove ženske k sodelovanju v javni sferi. Gospe so lahko sodelovale v loži, le če niso imele nikakršnih članskih pravic, so pa bile povelječevane z besedami. Pri delu zunaj lože so pomembno podpirale razne dobrodelne dejavnosti. Nekateri brati so sodelovali z gibanjem žensk tako na formalni kot na lokalni ravni. Intenzivna razprava o članstvu žensk v prostozidarskih ložah je potekala v prvem desetletju 20. stoletja. Leta 1907 je dr. Max Dembski iz Dresdna v reviji *Der Zirkel* objavil članek o ženskah v prostozidarstvu. Sklenil ga je z besedami: »Na vprašanje, koliko bo to idejo mogoče uresničiti, bo odgovoril čas, a ni mogoče dvomiti, da bi bila rešitev problema, večja navzočnost ženskega elementa v službi prostozidarske misli,

¹¹ Scharfmesser: Die Zulassung der Frauen, v: *Der Zirkel* 31/1902, str. 497.

¹² Rundschau, Inland, »Pionier«, v: *Der Zirkel* 27–28/1905, str. 411.

ki sprejema vse človeštvo, le blagoslov. Resnični prostozidar v človeku prepozna le človeka, isti člen iste verige; ni ne moških ne žensk, ampak vsi združeni v veliki zavezi človeštva: prijatelji luči so vsi, ne glede na to, ali je človek ženska, in njihov bog je sila, prizadevanje za dobro, ne glede na prostor, čas in način.«¹³

Tema je razburila duhove in v reviji *Der Zirkel* sprožila peresni boj. Stališča zagovornikov in nasprotnikov ženskega članstva so trčila. Leta 1909 je ena od lož končno sprejela resolucijo, da je zaželeno in potrebno dovoliti ženskam, da se pridružijo prostozidarstvu in vstopijo v veliko ložo.¹⁴ Nastali so celo predlogi o ustanovitvi posebnih ženskih lož, v praksi pa so ženske še vedno občasno sodelovale v nekaterih ložah.

Nazadnje se pojavi še vprašanje, kako je bilo mogoče tako na široko razpravljati o tej temi v takratni Avstriji. Prostozidarstvo je bilo tu, potem ko je bilo dolgo prepovedano, šele v fazi razvoja. Čeprav zaznamovano s tradicijami, ga priznanja tujih velikih lož niso mogla ovirati. Zato je veljalo za preizkusni laboratorij, v katerem je bilo mogoče izraziti nekonvencionalne misli. Poleg tega je razprava potekala v reviji *Der Zirkel*, dunajski (prostozidarski) publikaciji, ki naj zaradi še vedno trajajoče prepovedi ne bi mogla obstajati.

Obnova in inovacije

Po razpadu Habsburškega cesarstva in razglasitvi Republike Avstrije so ženske leta 1918 prvič dobile volilno pravico in bile tako v političnem pogledu pravno izenačene z moškimi. Za prostozidarstvo je to pomenilo nov začetek po njegovi zlati dobi v 18. stoletju in prepovedi, ki ji je sledila, ter obdobju ko so bile dovoljene samo »mejne lože« na ogrskem ozemlju. Že 8. decembra 1918 so Veliko ložo Dunaja znova ustanovili kot izključno moško združenje. Sočasno je spet potekala razprava o vprašanju sprejema žensk. Časopis *Wiener Freimaurer-Zeitung* je leta 1919 objavil: »Ženska je zdaj enaka moškemu. Tako določa zakon. In kot prostozidarji smo dolžni spoštovati zakone, čeprav je v tem trenutku veliko stvari težavnih. Prilagodimo se času, da nas ne povozi.«¹⁵ Zadnje besede s predavanja pravnik dr. Emila Frankla glede ankete o ciljih in poteh novoustanovljene Velike lože Dunaja so zvenele kot poziv. Toda anketa o sprejemu žensk, ki so jo izvedli med brati, je imela za posledico zavrnitev, saj je veliki mojster, pravnik Richard Schlesinger, vsem povedal: »Med prejetimi odgovori je prevladalo skoraj popolno soglasje – tako med najradikalnejšimi kot med najbolj konservativnimi brati. Sprejem žensk je bil skoraj enoglasno zavrnjen. Ne gre za to, da bi kakorkoli oporekali ženski inteligenci, njeni pripravljenosti na žrtvovanje, njenemu altruizmu. Skrbi so bile drugačne narave in dejstvo, da ima ženska danes prostor in glas v javnem življenju, v parlamentu, v skupnosti in drugih javnih organih, jih ne more pregnati. Poudarjeno je bilo, in s tem se tudi strinjam, da ideja bratovščine obsega izrecno skupnost mož, da bi sprejetje žensk lahko povzročilo ljubosumje

¹³ Dembski: Die Frauen, v: *Der Zirkel* 15/1907, str. 223–224.

¹⁴ Rundschau, Inland, »Sokrates«, v: *Der Zirkel* 14/1909, str. 201.

¹⁵ Frankl: Unsere Enquete, v: *Wiener Freimaurer Zeitung* 1–3/1919, str. 27.

in odtujitev med brati ter da ni zanemarljivo, da so številni brati in zlasti zdravniki na srečanju omenili tudi spolni moment, ki nasprotuje sprejetju žensk. [...] Sklenemo lahko, da v bratskih krogih danes ni želje, da bi medse sprejeli ženske, saj bi to v samem bistvu spremenilo strukturo življenja v ložah.«¹⁶ Tako so zavrnilo udeležbo sester in jim odrekli načelo enakopravnosti, ki so se mu sami zavezali. Zgodovinska priložnost je bila z obnovo moškega združenja tako zamujena.

1922 – prva mešana loža na Dunaju

V Avstriji je bila prva mešana loža reda *Le Droit Humain*, sestavljena iz moških in žensk, ustanovljena leta 1922 na Dunaju, povsem neodvisno od Velike lože Dunaja.¹⁷ Obstaja le malo virov, ki govorijo o zgodovini razvoja reda *Le Droit Humain* v Avstriji, saj naj bi se dokument izgubil v času nacionalsocializma. Ustni vir informacij je brat lože, dr. Fritz Engel, rojen leta 1897, ki mu je med drugo svetovno vojno uspelo zbežati v Anglijo. Bil je eden ustanovnih članov prve mešane lože na Dunaju. Po njegovem pripovedovanju so bratje Velike lože Dunaja pogosto obiskovali mešane lože, vendar rednega sodelovanja ni bilo.¹⁸ Leta 1927 je veliki mojster dr. Richard Schlesinger v časopisu *Wiener Freimaurer-Zeitung* poročal o obiskih mešanega reda *Le Droit Humain*, ki ga je Velika loža prepovedala: »Poudarja se, da je naše združenje moška zveza in da bi se v lože, če bi ženskam dovolili vstop vanje, prikradle vse mogoče oblike ljubosumja, nesporazumov in še slabših stvari. Po drugi strani pa nekateri možje, ki so bili gosti mešane lože na Dunaju, katere obiske Velika loža prepoveduje, poročajo, da se nič od tega ne dogaja in da delo mešane lože poteka na zelo visoki ravni. Ne verjamem, da bi bilo dandanes treba v naše vrste vključiti ženske, obžalujem pa, da nismo niti v položaju, da bi se o takšnih ložah lahko pozanimali, če pa to naredimo, kršimo prepoved, ki jo je morala Velika loža Dunaja sprejeti skladno s svojimi mednarodnimi obveznostmi.«¹⁹

Moška veriga je še vedno imela predsodke in se je poleg tega uklonila ukazom Velike lože Anglije in prepovedala obiske svojih članov v mešanih ložah. Kljub temu so v obdobju med vojnami moški in ženske tesno sodelovali na številnih področjih javnega življenja. Bratje iz aktivističnega krila prostozidarstva so skupaj s številnimi ženskami uveljavili pomembne družbeno-politične vidike na področjih izobraževanja, družbenih reform in socialne oskrbe mladih. Med bratstvom in mešanim redom so potekali tudi osebni odnosi.

V času nacističnega režima je bilo prostozidarstvo prepovedano in številni njegovi člani so bili preganjani. Po koncu druge svetovne vojne je bilo leta 1945 mogoče znova vzpostaviti že obstoječo Veliko ložo Avstrije. Leta 1955 se je preimenovala v Veliko ložo starih, svobodnih in sprejetih prostozidarjev Avstrije. Leta 2017 ima 3400 članov. Ženske še

¹⁶ Schlesinger: *Wir und die Anderen*, v: *Wiener Freimaurer Zeitung* 1–3/1919, str. 20.

¹⁷ Fröhlich: *Die Geschichte*, b. d., str. 31–37, str. 31, in *Eine Loge mixte in Wien*, v: *Wiener Freimaurer Zeitung* 7–8/1923, str. 8.

¹⁸ Fröhlich b. d., str. 31–37, str. 32.

¹⁹ Schlesinger: *Unsere Einstellung*, v: *Wiener Freimaurer Zeitung* 1/1927, str. 3.

vedno nimajo vstopa vanjo. Leta 1952 je namreč Združena velika loža Anglije priznala Veliko ložo Avstrije, s čimer je bila ta sprejeta v povsem moško večinsko prostozidarsko frakcijo – posledično je Velika loža Avstrije morala prekiniti vse povezave s Francijo. V Avstriji pa se je leta 1955 red *Le Droit Humain* uspelo reorganizirati z obnovitvijo lože »*Harmonie*« pod vodstvom ostarele skladateljice Mary Dickenson-Auner. V naslednjih letih je mešani red počasi rasel. Hitreje pa se je razvijal od osemdesetih let 20. stoletja in ima danes več kot 500 članov, večinoma članic. Velika loža Avstrije pa se še vedno zanaša na načela angleškega prostozidarstva, ki ženskam prepoveduje udeležbo. Nasprotno pa je *Le Droit Humain* mešani red, ki dosledno izpolnjuje zahtevo po enakopravnosti in torej tudi demokraciji spolov.

Moška vez med prostozidarji v primerjavi z demokratico spolov

Prostozidarska zahteva po svobodni, enakopravni in solidarni družbi stoji na majavih nogah in kaže na nehomogenost prostozidarstva. Osnovna zahteva po enakopravnosti, tudi po enakopravnosti moških in žensk, ni zares razrešena, saj Velika loža Anglije in vse njene podrejene skupine še vedno nasprotujejo sprejemanju žensk. Globalni izzivi s številnimi konfliktnimi področji niso samo posledica družbenih razlik, temveč predvsem diskriminacije na podlagi spola. Bratje in sestre morajo ob predpostavki, da so enakopravni, strukturno in dosledno razmišljati, kako zgraditi boljši svet, ter to dosledno izvajati znotraj prostozidarstva, saj se teorija meri s prakso. Sprejem v prostozidarstvo pomeni sledenje poti znanja. Vse od vajenca pa do mojstra ima sistem podporo v svoji hierarhični strukturi, ki ne le zahteva svobodo misli, temveč je tudi zavezana poslušnosti in s tem ustvarja odvisnost. Mehanizme podrejenosti nevtralizira kolektivna izkušnja skupnosti znotraj skupine, upravičuje pa jih človekoljubno poslanstvo klesanja »neobdelanega kamna« za splošno izboljšanje družbenih krivic. Povezava prinaša enotnost in solidarnost. Odsotnost žensk v številnih ložah ne velja za praktično pomanjkljivost, temveč za sistemsko potrebo. Poustvarjanje nezavednega je že tako razvito, da se le stežka razmišlja o tem vprašanju. Prav tako ni nobenega dvoma, da ne gre le za danost znotraj lože, temveč se z izključitvijo žensk onemogoča mreženje na družbeno-politični ravni v pomenu sodelovanja. Ko je kljub zahtevi po etnični in verski strpnosti ovira udeležbo žensk, izključitve ni mogoče utemeljiti samo s patriarhalno dediščino ali zgodovinskimi navadami, temveč še vedno tudi z ustvarjanjem in poustvarjanjem moške oblasti.

Samozatiranje žensk

Poustvarjanje nezavednega v pomenu ohranjanja norme, ki so jo opredelili moški, se nadaljuje znotraj prostozidarskih lož, ki sicer sprejemajo ženske, tudi v odnosu ki ga ima veliko žensk. To je jasno razvidno iz jezikovne ureditve, ki je v nemščini zelo očitna. Dejstvo, da se za imena posameznih stopenj, od vajenca do mojstra, uporabljajo moška poimeno-

vanja, predpostavlja formalno poistovetenje z moškim spolom. Krinki jezika sledi prilaganje hegemonističnim strukturam moške zveze. Le pravo poimenovanje razvija resnično stvarnost, ponavljanje pa jo determinira. V repetitivnem jeziku mojstra, za katerim deluje ženska, se ženska srečuje s stvarnostjo, ki zaradi napačne oblike prikriva svojo vsebino, tj. ženski spol, in je zato nevidna. Posledica sprejetja takšne prakse, ki so si jo izbrale same ženske, je protislovje pretiranega prilagajanja in zanikanja lastne vsebine. Ženske se torej zavedajo, da v ložah niso strukturno enakopravne, čeprav lože ne izključujejo žensk. S tem tudi pomagajo ohranjati *status quo* in ne morejo postati gonilna sila spreminjanja procesov zavedanja.

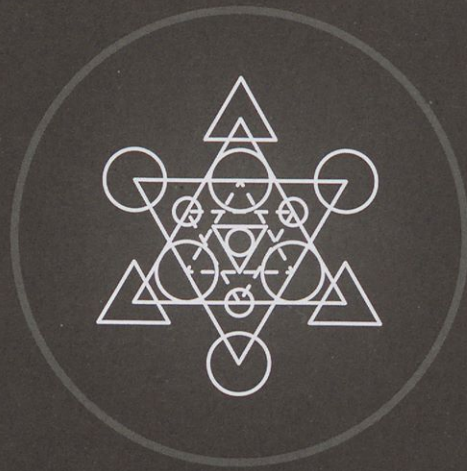
Meja znotraj prostožidarstva, ki nikakor ni homogen sistem, se kaže v (ne)enakopravni obravnavi žensk. V vseh skupinah, ki jih priznava Združena velika loža Anglije, je udeležba žensk prepovedana. Velika loža Anglije si celo jemlje pravico, da ima žensko članstvo za vzrok nepriznavanja mešanih lož, kot regularnih lož. Nasprotno pa je v redu *Le Droit Humain*, članstvo moških in žensk temelj sistema.

Po 300 letih zgodovine prostožidarstva se v 21. stoletju dialektika nepopolnega razsvetljenstva znova kaže v zastopanosti obeh spolov. Vprašanje žensk je namreč preizkušnja verodostojnosti prostožidarskih postulatov svobode, enakopravnosti in solidarnosti v praksi.

Literatura

- Bericht über das erste Johannis-Fest der g. u. v. Joh.-L Humanitas im O. Neudörfel, v: Der Zirkel 14/1872.
- Ceremoniell einer Trauerfeier in Gegenwart der Schwestern, v: Der Zirkel 12/1892.
- Eine Loge mixte in Wien, v: Wiener Freimaurer Zeitung 7–8/1923.
- Dembski, Max: Die Frauen und die Freimaurerei, v: Der Zirkel 15/1907, str. 223–224.
- Fischer, Lisa: Eden hinter den Wäldern. Samuel von Brukenthal: Politiker, Sammler, Freimaurer in Hermannstadt/Sibiu, Wien/Köln/Weinmar: Böhlau, 2007.
- Frankl, Emil: Unsere Enquete, v: Wiener Freimaurer Zeitung 1–3/1919.
- Fröhlich, Hermine: Die Geschichte der Loge »Vertrauen«, v: 75 Jahre Le Droit Humain in Österreich, Archive of Le Droit Humain Österreich, b. d., str. 31–37.
- Grosjean, Marc, Georges Martin Franc-Macon de L'Universel. Pariz: Edition Detrad 1988.
- Horkheimer, Max/ Adorno, Theodor: Dialektik der Aufklärung. Frankfurt na Majni: Fischer 1969.
- M.A.: Das gemeinschaftliche Johannis-Rosenfest, v: Der Zirkel 6/1892, str. 46–47. Rundschau, Inland, »Humanitas«, v: Der Zirkel 30/1903.
- Oeuvres complètes de Maria Deraismes, 1. zv. Pariz 1895, nedatiran ponatis.
- Grosjean, Marc, Georges Martin Franc-Macon de L'Universel. Pariz: Edition Detrad 1988.
- Patka, Marcus G: Freimaurerei und Sozialreform. Der Kampf für Menschenrechte, Pazifismus und Zivilgesellschaft in Österreich 1869–1938. Dunaj: Löcker 2011.
- Rundschau, Inland, »Pionier«, Or. Preßburg, v: Der Zirkel 27–28/1905.
- Rundschau, Inland, »Sokrates«, Or. Preßburg, v: Der Zirkel 14/1909.
- Scharfmesser, Heinrich: Die Zulassung der Frauen zur Freimaurerei, v: Der Zirkel 31/1902.
- Schlesinger, Richard: Wir und die Anderen, v: Wiener Freimaurer Zeitung 1–3/1919.
- Tauschinsky, Hippolyt: Die Freimauerei und die Frauen, v: Der Zirkel 18/1913.
- Schlesinger, Richard: Unsere Einstellung zu den maurerischen Gegenwartsfragen, v: Wiener Freimaurer Zeitung 1/1927.
- »Versuch über die Geheimnisse und den eigentlichen Gehalt der Frey-Maurerey«. V: Freymäurer Bibliothek, I. zv., 1782, str. 99–124.

Matevž Košir

O prostozidarjih na Slovenskem v kolesu zgodovine¹

---

¹ Članek predvsem povzema nekatere vsebine iz knjige: Košir Matevž, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*, Ljubljana: Modrijan 2015.

Povzetek

Politična zgodovina se je neposredno izrazila tudi na življenju prostozidarstva na Slovenskem. Prostozidarstvo je imelo za cilj predvsem samovzgojo z rituali ipd., pripisovali pa so mu še vse kaj drugega. Zato je zgodovina prostozidarstva močno povezana tudi z zgodbami o zarotah, pa naj bodo to obtožbe, da so prostozidarji krivi za francosko revolucijo, pa vse do gestapovskih obtožb o svetovnem gospostvu ter pripisovanja imperialistične zarote v času komunističnih oblasti. Pa vendar so bila za prostozidarje na Slovenskem tudi obdobja, ko so v Ljubljani delovale lože celo takrat, ko so bile sicer razmere v precejšnjem delu Evrope temu gibanju nenaklonjene, na primer v letih 1792–1895, 1811–1813 oziroma 1931–1941. Kljub razmeroma skromni zgodovinski navzočnosti v ložah srečamo Slovence, ki so zaznamovali kulturni, znanstveni in na sploh družbeni prostor svojega časa. Pri tem pa lahko govorimo o zgodovini slovenskega prostozidarstva vedno le v okviru politično zgodovinskih kontekstov, ki jim je pripadal slovenski prostor. Med 18. stoletjem in letom 1918 je bil del zgodovine prostozidarstva v Habsburški monarhiji, s kratko napoleonsko dobo 1806–1813, ko je bil povezan z Velikim francoskim Orientom, od leta 1918 do 1941 je bil del zgodovine prostozidarstva Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma del Kraljevine Jugoslavije, nato pa doživel usodo v okviru fašističnega in nacističnega okupacijskega sistema ter od leta 1945 do 1990 v okviru komunistične Jugoslavije. Po letu 1991 so se za prostozidarstvo v Sloveniji začeli boljši časi, in upati je, da bodo tudi prostozidarske ideje o strpnosti, miru in bratstvu pozitivno vplivale na širše družbeno življenje na Slovenskem.

KLJUČNE BESEDE: zgodovina, prostozidarstvo, Slovenija, 1717-2017

18. stoletje

Prostozidarsko gibanje v prvi polovici 18. stoletja še ni opazneje seglo v dežele s slovensko govorečim prebivalstvom, vendar so posamezniki iz teh dežel že vstopili v nekatere prostozidarske lože. Prvi Kranjec, ki je bil dokazano sprejet v prostozidarsko ložo, je bil iz znane diplomatske družin Cobenzlov. To je bil leta 1712 v Ljubljani rojeni Karel grof Cobenzl (s polnim imenom Johann Karel Filip grof Cobenzl), ki je postal leta 1741 član nemške prostozidarske lože v Bayreuthu.¹ Stopil je v bayreutsko Grajsko ložo (Schlossloge), ki se je leta 1753 združila s tako imenovano Mestno ložo v ložo Sonce (Zur Sonne). Sprejet je bil kot prostozidarski vajenec in nato povzdignjen v prostozidarskega pomočnika. Karel grof Cobenzl naj bi bil pozneje tudi nosilec višjih prostozidarskih stopenj.² Od leta 1753 je bil komornik in pooblaščen državni minister v avstrijski Nizozemski. Bil je ugleden

¹ Cobenzl, Karl Johann Philip Graf vom. Geb. 21. 7. 1712 in Laibach; gest. 20. 1. 1770 in Brüssel. Geheimer Rat und Österreicher Gesandter in Bayreuth. 1753 als Bevollmächtigter Minister mit der Leitung der Verwaltung der Österreichischen Niederland betraut. – 1741 in der Schloßloge zum Lehrling und Gesellen aufgenommen. [Bernhard Beyer, Geschichte der Großloge Zur Sonne, Band I (Die Mutterloge; von 1741-1811), Frankfurt am Main 1954]

² Bertrand van der Schelden, La franc-maçonnerie belge sous le régime autrichien. Loveral 2006, str. 138.

državnik, razsvetljenec in je pomembno vplival na kulturno življenje v Belgiji. Umrli je leta 1770 v Bruslju. Pripadniki družine Cobenzl so bili člani prostozidarskih lož tudi pozneje v drugi polovici 18. stoletja.

Prvi Slovenec, ki se je uveljavil v prostozidarski »hierarhiji«, je bil Josip pl. Plenčič, sin Marka Plenčiča, rojenega v Solkanu pri Gorici leta 1705 in pozneje znanega dunajskega profesorja medicine. Josip Plenčič se je rodil leta 1751 na Dunaju in tam je tudi študiral medicino. Leta 1778 je postal profesor praktične medicine na praški visoki šoli. Že leta 1777 je, star šestindvajset let, član dunajske lože Trije orli (Zu den drei Adlern), po preselitvi v Prago leto pozneje pa je bil član tamkajšnje lože Trije okronani stebri (Zu den drei gekrönten Seulen). Leta 1782 ga zasledimo v češki deželni loži, leta 1783 pa tudi v praški loži Resnica in složnost (Wahrheit und Einigkeit). Februarja 1785 pa je postal namestnik Velikega mojstra Češke deželne lože.

Drugi sin Marka Plenčiča, Josipov brat Leopold, se je rodil na Dunaju leta 1749. Po končanih pravnih študijah je služboval pri različnih sodiščih. V osemdesetih letih (od leta 1782) je bil član dunajske lože Okronano upanje. Med drugim je februarja 1814 kot sodni dvorni komisar prišel v Ljubljano. Ministrstvo je predlog za njegovo imenovanje utemeljilo z njegovim »temeljitim poznavanjem prava, pa tudi jezika in dežele«. Pomagal je preurediti pravosodno upravo v Iliriji. Policijski oglednik Kremnitzer ga je takrat ovadil, da je prostozidar, a to ni vplivalo na njegov ugled pri nadrejenih. Leta 1816 je postal podpredsednik vrhovnega justičnega oblastva, leta 1819 je bil imenovan za načelnika pravosodne sekcije državnega sveta, leta 1823 pa je bil imenovan na mesto vrhovnega justičnega predsednika. Umrli je leta 1830.

Prvo prostozidarsko središče v 18. stoletju v notranjeavstrijskih deželah je bil Trst. V Trstu so sprva občasno delovale lože, ki so jim pripadali angleški in francoski častniki, ki so se mudili v mestu. Leta 1761 je bila nato ustanovljena loža z imenom Sreča, ki naj bi bila pod vplivom nemških lož, leta 1773 pa ji je sledila še loža Sloga (La Concordia). Njeni ustanovitelji so se s prošnjo za konstitucijo obrnili na Prago, na dunajsko ložo Trije orli in na nemške lože, zaščitno pismo pa so leta 1774 prejeli od praške škotske lože. Med ustanovnimi člani so bili poleg uradnikov po večini vojaki in trgovci.³ Loža Sloga (La Concordia) je od leta 1785, ko se je združila z ložo Harmonija, delovala z imenom Prava harmonija in sloga (Zur allgemeinen Harmonie und Eintracht / Harmonie et Concorde universelle). Med njenimi člani je bil tudi grof Turjaški.

Leta 1776 je postal tržaški guverner razsvetljensko usmerjeni Karl grof Zinzendorf (1739–1813), ki je bil deset let prej (leta 1766) sprejet v prostozidarsko ložo »De la Candeur« v Strassburgu. Zinzendorf je imel že pred tem živahne stike z ložo »Saint Jean d'Ecosse du Secret et de l'Harmonie« na Malti. Bil je tudi komtur nemškega viteškega reda. Od leta 1776 do 1782 je bil tržaški guverner in je v Trstu poskušal uveljavljati razsvetljenske in liberalno-gospodarske ukrepe. Med drugim je pomagal razvpitemu Casanovi, tudi prostozidarju, ko je ta po izgonu iz Benetk iskal zatočišče v Trstu. Ko je leta 1782 Zinzendorf odšel na Dunaj, ga je na mestu tržaškega guvernerja nasledil Pompeo grof Brigido, brat

³ Lajos Abafi, Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, Budapest 1890–99, Band II, 197–208.

Znak govornika in varuha templja v prostozidarski loži, 18. stoletje (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

ljubljskega nadškofa. Pompeo je bil pred tem krajše obdobje goriški okrožni glavar in kranjski deželni glavar, med letoma 1783 in 1797 pa je bil tržaški glavar. Oba brata Brigido naj bi bila člana tržaške lože z imenom Sidro (All'Ancora).⁴

V obdobju vladanja Jožefa II. (1780–90) se je število mož iz dežel s slovenskim prebivalstvom, včlanjenih tudi v dunajske lože, vse bolj povečevalo. Med člani dunajske lože »Resnična sloga« (*Zur wahren Eintracht*) so bili tako: baron Georg (Jurij) Vega, baron Vinzenz Georg Struppi, baron Sigfried Taufferer in grof Christian Anton Attems. Član lože je bil tudi Tobias Gruber, polbrat ljubljanskega jezuita, gradbenika in hidrotehnika Gabriela Gruberja. Ložo sta med drugim obiskala brat ljubljanskega nadškofa grof Joseph Brigido⁵ ter ljubljanski stolni kanonik in poznejši pomožni škof Johann Anton Ricci. Loža

⁴ Fulvio Trillo, Den »Weissen Ziehbrunnen« gibt es noch. Die Freimaurer in Triest von der Aufklärung bis zur Restauration, QQ str. 51.

⁵ Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge »Zur wahren Eintracht« (1781–1785) /Hrsg. von H.-J. Irmen in Zusammenarbeit mit F. Heb und H. Schuler/ Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994 (Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle »Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850«; 15) št. 353, 355, 356, 366, 378.

je imela živahno korespondenco z drugimi ložami, tudi z ložami v Gorici, Trstu in Mariboru. V druge avstrijske lože, v lože na Češkem, Ogrskem in v Italiji ter lože v Nemčiji, na Nizozemskem in drugod so se včlanili še nekateri drugi možje z ozemlja s slovenskim prebivalstvom. Najbolj znana med njimi sta bila barona Sigismund (Žiga) Zois in Georg (Jurij) Vega, matematik, znan predvsem po svojih logaritmih. Med prostozidarji je bila zastopana tudi duhovščina. Mihael baron Brigido, v letih 1788–1806 ljubljanski nadškof, je bil poleg v tržaško včlanjen še v ložo Velikodušnost (*Zur Grossmut*) v Pešti. Nadškof Brigido je zagrebškemu škofu, razsvetljencu in prostozidarju Maksimiljanu Vrhovcu, ki se je zanimal za slovenski jezik, leta 1803 poslal slovenski prevod biblije Jurija Japlja, dve slovenski slovnici in dva slovarja. Njegov brat Joseph baron Brigido pa je bil tudi član dunajske lože »Resnična sloga« (*Zur wahren Eintracht*).

Do konca 18. stoletja je bilo med člani prostozidarskih lož več kot 50 mož iz dežel s slovenskim prebivalstvom. Za nekatere med njimi se ve, da so bili včlanjeni v več lož, ne vemo pa, v katere. Med prvimi prostozidarji v Prekmurju so bili murskosoboški grofje Szapáry. Pavel Szapáry je bil od leta 1776 član ogrske lože Velikodušnost (*Zur Grossmut*).⁶ Nekateri avtorji pripisujejo članstvo v ložah še drugim uglednejšim osebnostim, čeprav za to ni trdnih dokazov, na primer zgodovinarju in dramatik Antonu Tomažu Linhartu. Linharta je leta 1839 za »freimaurerja« označil jezikoslovec Jernej Kopitar in ni povsem izključeno, da je bil v času bivanja na Dunaju (1778–1780) včlanjen v kako ložo, čeprav se to ne zdi prav verjetno. Gotovo pa ga ni bilo med ustanovnimi člani lože »Dobrodelnost in stanovitnost« (*Zur Wohlthätigkeit und Standhaftigkeit*) v Ljubljani in člani lože »Resnična sloga« (*Zur wahren Eintracht*) na Dunaju.

Loža Združena srca – »*Zu den vereinigten Herzen*« – Maribor

Leta 1782 je bila ustanovljena loža Združena srca (*Zu den vereinigten Herzen*) v Mariboru, ki se je poleti naslednjega leta preselila v Gradec. Mariborsko ložo je kot pravo ložo sv. Janeza priznala dunajska elitna loža »Resnična sloga«, ki ji je načeloval Ignaz von Born. Tako je torej delovala pod okriljem Deželne lože Avstrije.

Pri ustanovitvi mariborske lože je imel odločilno vlogo upokojeni svetnik uprave v Banatu Johann Wenzel grof pl. Pötting, ki je prišel v Maribor leta 1782. Pötting je bil mojster starosta v loži v Temišvaru in »direktor« rožnokrižnega krožka na Češkem. Abafi⁷ meni, da je prišel v Maribor z namenom, da bi tu oblikoval rožnokrižno skupino, pri čemer naj bi si pomagal z ustanovitvijo prostozidarske lože. »Pravično, pravo in popolno« ložo sv. Janeza z imenom Združena srca v Mariboru je potrdila Deželna loža Avstrije. Seznam vseh članov lože so ustanovitelji skupaj s spremnim dopisom 28. marca 1783 poslali na Dunaj. V loži Združena srca je bilo največ aktivnih vojakov – tj. pet, iz Terzijevega regimenta pa sta bila še kirurg in duhovnik. Hkrati je bil v loži še en nekdanji vojak. Njena člana sta bila poleg tega še dva uradnika, dva upokojena uradnika, en kirurg in en član, ki je bil zaposlen pri velikem mojstru.

⁶ Branko Šömen, Molččece nevidno bratstvo, Murska Sobota-Zagreb-Ljubljana 2002, str 151-155.

⁷ L. Abafi, Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, 5 Bände, Budapest 1890-99.

Loža je imela pečat v obliki heksagrama s tremi gorečimi srci v sredini, nad katerimi psa držita napis »Triple union«, nad njim je božje oko, pod njim sta kotnik in šestilo, vse skupaj pa obkroža veriga. Prostozidarji so se srečevali na gradu Radvanje nedaleč od Maribora. Po nekaterih podatkih so za namene lože opremili prostore v točilnici graščine, ki je bila hkrati sodarska delavnica. Sredi 19. stoletja naj bi bili na stropih še vidni prostozidarski simboli.

Mojster starosta mariborske lože Pötting je kmalu prišel na slab glas, ker naj bi bil velik »blebetač in harlekin«. Tudi v loži, ki je bila – kot rečeno – ustanovljena precej na hitro, so izbruhnili nesoglasja in pojavilo se je nezaupanje do vodje. O Pöttingu in »ceremonijah« na gradu naj bi razpravljala vsa mariborska okolica. Pötting je zato sredi leta 1783 sklenil preseliti ložo v Gradec. Odpotoval je v Gradec in s posredovanjem gubernija zaprosil cesarja, naj mu dovoli ustanoviti ložo v štajerski prestolnici. Državna pisarna mu je to dovolila, vendar s pogojem, da ji pojasni prostozidarske skrivnosti. Kaj je Pötting odgovoril in ali je sploh odgovoril, ni znano, jasno je le, da je leta 1783 na veliko veselje nasprotnikov odstopil kot vodja mariborske lože in ložo zapustil.

Po odstopu grofa Pöttinga se je loža preselila v Gradec. Graška loža, ki je ohranila ime mariborske predhodnice, je dobila ustanovitveno listino iz Prage. Leta 1785 je imela že 82 članov in med njimi je bila tudi večina »bratov«, ki so sodelovali pri ustanavljanju mariborske lože. V loži je bilo štiriindvajset vojakov, šestnajst uradnikov, dvanajst duhovnikov, sedem trgovcev in obrtnikov, šest učiteljev, šest uslužbencev, pet članov je živelo od lastnih sredstev, štirje so bili zdravniki, štirje upokojenci, trije industrialci, eden je bil odvetnik, eden umetnik, eden slikar in eden posestnik. Med člani je bilo enainštirideset plemičev, večinoma iz nižjega plemstva. Med mojstri lože je bil tudi Thadeus grof pl. Trattmansdorf, sicer stolni korar v Olomützu, ki je bil leta 1794 imenovan za škofa in leta 1816 za kardinala. Petnajst članov je bilo iz Spodnje Štajerske, dva pa iz Kranjske.

Loža Pri združenih srcih je bila prva prostozidarska loža na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, vodilno vlogo v tem prostoru pa je ohranila tudi po preselitvi v Gradec in po ustanovitvi nekaterih drugih lož. Leta 1783 je bila ustanovljena loža Dobrodelna Marijana (*Zur wohlthätigen Marianne*) v Celovcu. V Gorici je bila sredi osemdesetih let 18. stoletja ustanovljena loža Odkritosrčnost (*Zur Freimütigkeit*), ki je imela leta 1785 petnajst članov.

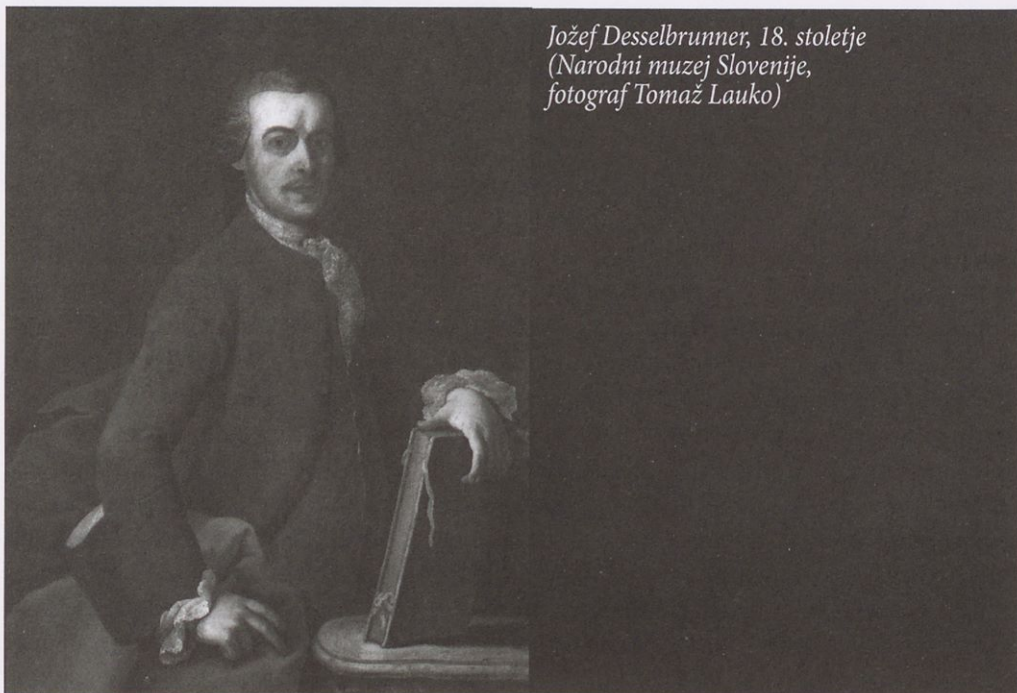
Loža Dobrodelnost in stanovitnost (*Zur Wohltätigkeit und Standhaftigkeit*) v Ljubljani

Pobudo za ustanovitev lože v Ljubljani so dali nekateri ljubljanski prostozidarji in dunajska loža Sveti Jožef (*Zum Heligen Joseph*). Dunajska loža Sveti Jožef, ki se je leta 1785 ob izdaji cesarskega patenta zaradi sporov z Veliko ložo Avstrije uspavala, se je leta 1790 reaktivirala in je dobila novo konstitucijo od Velike deželne lože Nemčije v Berlinu, ki je postala njena materinska loža. Da je bila loža v Ljubljani ustanovljena šele na začetku devetdesetih let, verjetno ni bilo naključje, saj so bile po patentu Jožefa II. lahko lože ustanovljene le v glavnih mestih dežel in gubernijev, v Notranji Avstriji torej do začetka devetdesetih let le v Gradcu in Trstu. Leta 1791 pa se je z upravnimi reformami Leopolda II. pomen kranjskega

glavarstva povečal, zato je tudi v Ljubljani lahko začela delati prostozidarska delavnica. Toda največje zasluge za njeno ustanovitev je imela dunajska loža Sveti Jožef.

Loža Dobrodelnost in stanovitnost v Ljubljani je prvič na kratko omenjena 1. maja 1792 v pismu dunajske lože Sveti Jožef, ki Veliki deželni loži Nemčije v Berlinu (*»Grosse Landesloge von Deutschland«*) sporoča, da so v Ljubljani ustanovili novo ložo. Spomladi leta 1792 naj bi namreč v kranjski prestolnici 13 prostozidarskih bratov, 8 mojstrov, 1 pomočnik in 4 vajenci ustanovili novo delavnico. Za provizoričnega mojstra stola (starosto) so imenovali Bernharda barona Rosettija, cesarsko kraljevega komornika in kranjskega deželnega odbornika, za provizoričnega sekretarja pa Alojza Kapusa pl. Pichelsteina, sekretarja in arhivarja kranjskih deželnih stanov. Originalen, vendar nedatiran protokol zasedanja so poslali dunajski loži Sveti Jožef z željo po konstituciji. V pismu so dunajske brate obvestili, da so mojstra stola in uradnike že izvolili in pripravili vse potrebno za ustanovitev lože. Med njenimi člani naj bi bilo pet vojakov, prav toliko uradnikov, en duhovnik in dva trgovca oziroma »tovarnarja« (brata Desselbrunner). Vojaki so bili iz kranjsko-primorskega bataljona deželne brambe, ki je bil stacioniran v Ljubljani pod poveljstvom majorja Josepha grofa Thurna. Za dostojanstvenike lože so bili ob provizoričnem mojstru stola Rosettiju in sekretarju Kapusu pl. Pichelsteinu izbrani: ljubljanski »tovarnar« Jožef Edler pl. Desselbruner (prvi nadzornik), vojaški sodnik Joseph Pichler (drugi nadzornik), vojaški kirurg Karl Trockenbrod (obredni mojster), cesarsko kraljevi sekretar administracije tobačnih dohodkov in kolkovnega urada v Ljubljani Adalbert Vischer pl. Riselbach (zakladnik) ter stolni pridigar in ravnatelj cerkvenega seminarja v Ljubljani Joseph Pinhak (govornik). Dunajski bratje so prošnjo iz Ljubljane skupaj z menico za 18 dukatov 2. junija 1792 poslali Veliki loži Nemčije v Berlin. Dokumentom iz Ljubljane so dodali še svoje priporočilo in izrazili odločno podporo prošnjam ljubljanskih bratov. Poudarili so, da ti »s hrepenenjem« in »čim prej mogoče« pričakujejo konstitucijo in dokumente, na podlagi katerih bi lahko začeli regularno delo. Paket s prilogami so z Dunaja v Berlin zaradi varnosti poslali brez prostozidarskih oznak. Velika loža Nemčije je 2. januarja 1793 odposlala konstitucijo za ljubljanske brate z rituali za prve tri stopnje. Paket naj bi potoval kar nekaj časa, dokler ga ni končno prejel mojster starosta ljubljanske lože Dobrodelnost in stanovitnost baron Rosetti.

Vsi ustanovitelji ljubljanske lože Dobrodelnost in stanovitnost so bili prostozidarji že pred njeno ustanovitvijo. Rosetti je bil v ložo sprejet v Trstu, Desselbrunner v Gradcu, Pichler, Adalbert, Pinhank in Vischer (Fischer) na Dunaju, Kappus pl. Pichelstein je bil mojster v dunajski loži Sveti Jožef, Karl Trockenbrod pa v loži v Luksemburgu. Med ustanovnimi člani so bili tudi: mojster: dvorni advokat Jožef Edler pl. Foedransperg, sprejet in povišan v loži Pri sedmih modrih (*Zu den sieben Weisen*) v Linzu; pomočnik: Gospod Gross, stotnik v regimentu grofa Turna, pred tem v loži Dobrodelna Marijana v Celovcu (*Zur wohlthätigen Marianne*); ter vajenci: Anton Blažič, svetnik pri deželnem sodišču v Ljubljani, pred tem v orientu v Trstu; Friedrich von Reitenburg (Reichenberg), stotnik v regimentu grofa Turna, pred tem v loži Združena srca v Gradcu; Zschischka pl. Trocsenau, poročnik v regimentu grofa Turna, pred tem v orientu v Trstu; Janez Evangelist Edler pl. Desselbruner, pred tem v orientu v Münchnu. Ljubljanska loža, kot se zdi, ni bila posebej aktivna, možno pa je,

Jožef Desselbrunner, 18. stoletje
(Narodni muzej Slovenije,
fotograf Tomaž Lauko)

da se je širila in je sprejemala nove člane. Toda za zdaj nam je znan le ustanovni seznam članov lože z začetka maja 1792.

Obstoj samostojne lože v Ljubljani je v devetdesetih letih 18. stoletja sumila tudi policija, vendar je takratni kranjski guverner grof pl. Gaisrach 23. septembra 1793 policijskemu ministru grofu Pergnu na Dunaj poročal, da na Kranjskem ni prostozidarske lože. Gaisrach je Pergnu pisal, da poročil o prostozidarski loži na Kranjskem nima in zato ne more sporočiti števila njenih članov, v deželi živenci prostozidarji pa naj bi se pridružili tržaški loži Prava harmonija in sloga (*Harmonie et Concorde*) in želeli v Ljubljani ustanoviti le podružnično ložo (*filial Loge*). Gaisrach je o tem povprašal tržaškega guvernerja, a mu ta na vprašanje ni znal odgovoriti, ker je bil starešina lože Prava harmonija v Trstu trgovec Bareaux takrat na Dunaju.⁸ V domnevi o povezanosti ljubljanske in tržaške lože je bilo gotovo nekaj resnice, saj je bil starosta ljubljanske lože pred njeno ustanovitvijo član tržaške lože. Zdi pa se tudi očitno, da guverner Gaisrach ovadb, ki jih je prejela ljubljanska policijska direkcija, ni jemal preveč resno ali pa je ovadeno družbo celo ščitil. Starosta v ljubljanski loži baron Rosetti je bil namreč na policijskih seznamih evidentiran kot prostozidar, ob tem pa je bil tudi vplivna osebnost v deželi in vedno znova imenovan na pomembne položaje v deželni upravi. V tajnih policijskih spisih v Ljubljani je bil kot prostozidar evidentiran tudi Anton Blažič, ki pa je od cesarja leta 1795 kljub temu prejel plemiški naziv. Pri prostozidarjih, ki niso bili izraziti frankofili, torej sum o članstvu v loži tudi po prepovedi

⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Wien, AVA, Polizeihofstelle, No. 348, fasc IV, 1793

lož leta 1795 ni negativno vplival na njihovo kariero. Kljub temu je ljubljanska loža po vsej verjetnosti delovala le kratek čas in gotovo ne dlje kot do leta 1795.

19. stoletje – bonapartistične lože v času francoskih oblasti

Na prostoru poznejših Ilirskih provinc, katerih središče je bilo v Ljubljani, so bile prve lože ustanovljene že leta 1806, in sicer v Kopru in Zadru. Leto zatem sta bili ustanovljeni še loži v Splitu in Kotorju. Pozneje so bile ustanovljene še lože na Reki, v Šibeniku, Makarski, Trstu, Dubrovniku, Karlovcu in Poreču. Večina lož je sodila pod Veliki Orient Francije. Po letu 1808 pa jih je nekaj pripadalo Velikemu Orientu Italije, in sicer lože v Kopru, Šibeniku in Splitu.

Loža Levantinska oljka (*Olivier du Levant*) – Koper⁹

Po drugi francoski zasedbi avstrijskih dežel leta 1805 je Habsburška monarhija v skladu z mirovno pogodbo, podpisano v Bratislavi, Napoleonovi Kraljevini Italiji prepustila Istro in beneško Dalmacijo. Prva prostozidarska loža, ki je na začetku 19. stoletja nastala na ozemlju današnje slovenske države, je bila loža Levantinska oljka (*Olivier du Levant*) v Kopru. Ustanovili so jo francoski vojaki in uradniki. Loža je 2. marca 1807 zaprosila za konstitucije in za navodila za redno umestitev v Veliki Orient Francije v Parizu. Ta ji je konstitucije res potrdil že dobrih pet mesecev pozneje. V literaturi se omenja, da je bil prvi pokrovitelj leta 1806 ustanovljene koprške lože Veliki Orient v Milanu, vendar pa to ne drži. Loža je imela leta 1807 glede na seznam, ki so ga ustanovitelji skupaj s prošnjo za pokroviteljstvo poslali v Pariz, devetnajst članov. Med njimi je bilo sedem Francozov in osem domačinov. Francozi so prevladovali med dostojanstveniki lože. Prvi nadzornik, ki je opravljal tudi naloge častivrednega mojstra (»prečastitega«, starešine), je bil polkovnik Raymond Lafargue, vojaški poveljnik v Kopru in po prostozidarski stopnji suvereni princ rožnega križa. Med petimi častniki sta bila dva domačina: Vincenzo Zulatti Bartoletti, sicer rojen v Šibeniku, a zaposlen kot rudniški in gozdni nadzornik v Kopru, ki je bil začasni drugi nadzornik, ter Benedetto Petronio, inženir in nadzornik cest in mostov, ki je imel častniško dolžnost govornika. Petronio naj bi pozneje (leta 1808 ali 1809) postal častivredni mojster (starešina, »prečastiti« oz. »Vénérable«) koprške lože.

Poleg Bartolettija in Petronia so bili glede na seznam iz leta 1807 med člani lože Levantinska oljka še istrski oz. koprski domačini: Angelo Moreschi, občinski in pozneje pristaniški uradnik, istrski prefekt Angelo Calafati, pravnik Francesco Gavardo, lekarnar Pietro Bratti, posestnik Pietro Turini in sodnik Nicolo Venier. Koprski prostozidarji so že konec leta 1806 začeli postopek za sprejem novih članov: odvetnika Girogia Bassegia, sodnega uslužbenca Andree Dell'Acque, svetnika na apelacijskem sodišču Frederica Bemba in tožilca na sodišču prve stopnje v Kopru Nicola Franceschija. Konec leta 1807 je imela torej

⁹ Povzeto po: Matevž Košir – Peter Vodopivec, O prostozidarstvu in prostozidarjih na Slovenskem, spremna beseda h knjigi: Dieter A., Binder, Skrivna družba: zgodovina in simbolika prostozidarjev, Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2008, str. 272–273.

koprška loža najmanj triindvajset članov. Poznejši sezname članov lože niso več ohranjeni. Edini stvarni poznejši dokument, na katerem so podpisani častniki in »bratje« lože, je leta 1811 izdana diploma ob sprejemu konzula Kraljestva dveh Sicilij v Trstu Francoza Josepha Mailla med njene člane. Na diplomi je mogoče poleg že omenjenih Vincenza Zullattija Bartolettija, Francesca Gavarda in Andree Dell'Acque razbrati še podpise odvetnika Nicola de Rina, slikarja in gledališčnika Michela Spavanze, tajnika francoske »istrske vlade« Giovannija Vincenza Beninija ter Tržačanov B. G. Giorginija in M. Baldinija.

Najverjetneje je leta 1808 prišla koprška loža pod Veliki Orient Italije s središčem v Milanu, ki pa je tudi deloval v okviru bonapartističnih lož. Koprška loža pa je delovala v okviru škotskega reda, kot je lepo razvidno iz diplome koprške lože iz leta 1811.

Večino na seznamu in v dopisu lože Velikemu Orientu v Parizu zapisanih prostozidarskih »bratov« so poznali tudi avstrijski policijski zaupniki, ki so v poročilih avstrijskemu guvernerju v Trstu in policijskemu ravnateljstvu na Dunaju leta 1814 – po odhodu Francozov – poimensko navedli kar 82 domnevnih članov lože Levantinska oljka.¹⁰

Francoska vojaška loža Resnično prijateljstvo (*La parfaite Amitié*) v Ljubljani (1809)

Še preden je postala Ljubljana oktobra 1809 prestolnica Ilirskih provinc, je bila v mestu ustanovljena prostozidarska loža. Dne 7. julija 1809 so namreč francoski vojaki v Ljubljani ustanovili ložo z imenom Resnično prijateljstvo (*La parfaite Amitié*). Zelo verjetno je bila to potujoča vojaška loža, ki se je skupaj z vojaštvom že istega leta, ko je bila ustanovljena, preselila iz Ljubljane.

Loža Prijatelji rimskega kralja in Napoleona (*Les Amis du Roi de Rome et de Napoléon*) v Ljubljani

Francoski častniki in uradniki, ki so bili prostozidarji in so službovali v Ljubljani, so novo prostozidarsko ložo ustanovili junija 1811.¹¹ Ni podatkov o tem, da bi imeli francoski častniki in uradniki – prostozidarji, ki so službovali v Ljubljani, stike z domačini – člani v 18. stoletju ustanovljenih avstrijskih in drugih lož. V Celovcu, ki so ga Francozi zasedli maja 1809, je npr. francoski general Rusca k prostozidarskemu omizju – na tako imenovano »Janezovo slavje« – skupaj s koroškima prostozidarjema grofom Enzenbergom in Gundersdorfom povabil Antona pl. Blažiča, nekdanjega člana lože Dobrodelnost in stanovitnost v Ljubljani. Blažič se je na povabilo generala Rusce odzval, vendar se po pogovoru pri generalu, ker Francozom ni bil preveč naklonjen, praznovanja ni udeležil.¹²

Ustanovitelji lože Prijatelji rimskega kralja in Napoleona v Ljubljani – bilo jih je šestnajst – so bili vsi Francozi. Izbrali so ime lože in junija leta 1811 oblikovali tudi njena pravila in pečatnik. Poln naziv ljubljanske lože je bil – kot razkriva ohranjeno gradivo – Fran-

¹⁰ M. Košir – P. Vodopivec, nav. delo.

¹¹ Peter Vodopivec, Prostozidarska loža rimskega kralja in Napoleona v Ljubljani v luči francoskega gradiva. V: Kronika 36 (1988) št. 1–2, str. 17.

¹² Rudolf Cefarin, Kärnten und die Freimaurerei, Wien 1932, str. 43 in naprej.

cosko-ilirska loža Prijateljev rimskega kralja in Napoleona. Ljubljanska prostozidarska »delavnica« naj bi bila po pravilniku stalna, »prava« in »popolna« loža, pri tem pa naj bi zagotavljala zavetišče tudi potujočim vojaškim ložam, ki bi se skupaj s francoskimi vojaškimi oddelki ustavile v prestolnici Ilirskih provinc.¹³ Ljubljanska loža je natisnila tudi svoja pravila. Platnice pravil so bile okrašene s prostozidarskimi simboli, pravilnik pa je obsegal 78 strani in 445 členov. S pravili se je moral seznaniti vsak član lože, bila so ves čas na mizi brata govornika, enkrat na četrt leta pa so v loži prebrali njihove glavne člene. Pravila ljubljanske lože so predpisovala, da loža dela trikrat na mesec, in sicer 8., 18. in 28. v mesecu. Če je bila na enega teh dni nedelja, se je delo preložilo na ponedeljek. Delo lože ni smelo trajati dlje kot dve uri. Slovesno, z banketom so praznovali oba praznika sv. Janeza (zimskega in posebej poletnega 24. junija). Ustanovitelji lože v Ljubljani so predvidevali še ustanovitev drugih lož v okviru ljubljanskega Orienta, saj so v pravila vnesli določilo, da imajo, če bi se ustanovile še druge lože, ložo Prijateljev rimskega kralja in Napoleona pravico obiskovati vsi člani ljubljanskega Orienta.¹⁴

V Parizu na pravila lože in poslani seznam članov niso imeli bistvenih pripomb, zmotilo pa jih je njeno poimenovanje po 20. marca 1811 rojenemu sinu Napoleona in Marije Luize (Napoleonovem prestolonasledniku in »Rimskem kralju«) ter Napoleonu, saj je bilo po mnenju nekaterih imenitnikov Velikega Orienta »premalo prostozidarsko«. Toda ljubljanski bratje so vztrajali. V Pariz so sporočili, da so želeli z imenom lože spodbuditi čustvo ljubezni do francoskega cesarja. Sicer bi preimenovanje lože, kot so menili, povzročilo hude težave. V ložo so pač že sprejeli nekaj novih članov, ki so prejeli diplome z njenim imenom, pravilnik lože je bil natisnjen, pečatnik graviran in loža je bila poslikana. V Parizu so konstitucije lože potrdili šele julija 1812 – torej leto dni za tem, ko so v Ljubljani zaprosili zanje. Loža je bila tako – po predpisanem ceremonialu in ob navzočnosti gostov iz nekaterih drugih lož Ilirskih provinc – slovesno umeščena 12. oktobra 1812.¹⁵

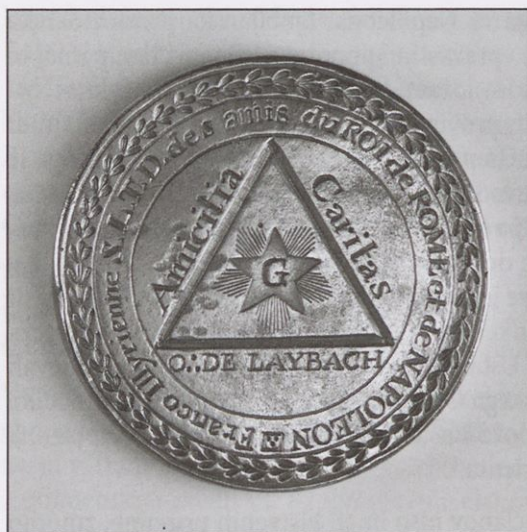
Loža Prijateljev rimskega kralja in Napoleona je imela glede na seznam, poslan leta 1811 Velikemu Orientu v Parizu, že šestintrideset članov. Najimenitnejši med njimi je bil Charles Godfray Redon de Belleville, generalni intendant Ilirskih provinc, ki je bil častivredni mojster (starešina oz. »častni prečastiti«) lože. Laurent Étienne Carré d'Haronville, podnadzornik cesarske zakladnice, ki je opravljal dolžnost »prečastitega«, je imel prostozidarsko stopnjo viteza rožnega križa. Vojni komisar Victor Germain, ki je postal častivredni mojster lože leta 1812, ko sta Redon de Belleville in Carré d'Haronville zapustila Ljubljano, je bil po prostozidarski stopnji suvereni princ rožnega križa. V francoskem obrednem sistemu je bila sedma stopnja suvereni princ rožnega križa najvišja prostozidarska stopnja.

Po pravilih naj bi imela loža največ šestdeset članov, med njimi dvanajst (petino) domačinov – Ilircev. Število domačih prostozidarjev se je le počasi povečevalo. Glede na sezname članov, ki so jih častniki lože poslali Velikemu Orientu v Pariz, je bilo januarja 1812 med štiriinšestdesetimi člani ljubljanske lože šest domačinov, oktobra istega leta med

¹³ France Kidrič, Francosko-ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani, Slovan, mesečnik za književnost, umetnost in prosveto, leto XII/1914, str. 10-11.

¹⁴ France Kidrič, nav. delo, str. 59

¹⁵ P. Vodopivec, 1988, str. 18.

Pečatnik lože Prijatelji rimskega kralja in Napoleona (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

štiriinštiridesetimi sedem in konec junija 1813 med dvainštiridesetimi štirinajst. Med prvimi Ilirci, ki so že konec leta 1811 vstopili v ložo, so bili: Žiga (Sigismund) Pagliaruzzi, znani frankofil, v času francoske vlade posestnik in županijski adjunkt, Jožef Globočnik, upravnik vojaškega skladišča, Anton Kalan, advokat in apelacijski svetnik, Franc Ksaver Repežič, notar v Ljubljani, in pridruženi član Luštrek, ki je bil na seznamu lože naveden brez imena in poklica, zapisano je bilo le, da je bil »rojen v Iliriji«. V času do njene slovesne potrditve oktobra 1812 pa sta se ji pridružila še dva Kranjca: županijski tajnik Bernard Klobus in uradnik na cestni direkciji Bruno Müller. Tretji Kranjec – lekarnar Johann Wondraschek je bil v ložo sprejet med slovesnostjo 12. oktobra 1812.

O slovesni umestitvi lože 12. oktobra 1812 v Pariz poslano poročilo omenja, da je slovesnost potekala v zanosnem, občasno že kar dramatičnem ozračju, v prostoru, v katerem so vladali »tišina, mir in ljubezen do bližnjega«. Ustanovitev so vodili trije predstavniki Velikega Orienta, ki so jih v Parizu izbrali med člani ljubljanske lože. Obred je vodil obredni mojster skupaj z drugimi častniki. Najprej so preverili prostozidarske kvalifikacije navzočih, nato prebrali ustanovno pismo, poimensko prisegli in podpisali listino. Starešina lože oziroma častivredni mojster je dostojanstvenikom podelil regalije. Po njegovem nagovoru je zastopnik Velikega Orienta prebral izjavo in z njo potrdil ustanovitev francosko-ilirske lože Prijateljev rimskega kralja in Napoleona v Orientu v Ljubljani. Obvestilo sta ponovila še oba druga zastopnika Velikega Orienta, potem pa so zadonele fanfare in za njimi aplavz. Člani lože so zaprisegli molčečnost, pred koncem slovesnosti pa je »brat« Repežič še izročil loži darilo, bogato okrašeno skrinjico, namenjeno varovanju in hrambi konstitucij. Sledili so banket in zdravice. Slovesne ustanovitve lože so se med gosti – prostozidarji iz drugih lož udeležili tudi trije hrvaški oziroma srbski oficirji iz Vojne krajine. Banket so sklenili s pesmijo, oblikovanjem žive verige in zbiranjem prostovoljnih prispevkov.¹⁶

¹⁶ Ibid.

Zadnji ohranjeni seznam članov francosko-ilirske lože Prijateljev rimskega kralja in Napoleona je bil datiran s 26. junijem 1813. Tedaj je bilo v tej loži štirinajst prostozidarjev »Ilircev«, saj so bili razen že omenjenih med člani lože še odvetnik in »cesarski tožilec« Maksimiljan Wurzbach, župnik pri sv. Jakobu Janez Pohlin, bankir in trgovec Anton Rudolf in trije »umetniki«: Anton Heberle ter brata Matevž in Anton Babnik.

Iz spominov dveh članov ljubljanske lože vemo, da je loža organizirala tudi družabne zabave, zato je bilo dobrodošlo, da je bil kakšen prostozidar izurjen v umetnosti, posebej glasbi. V ljubljanski loži so bili glasbeniki brata Babnik in Heberle, ki je bil komponist, flavtist in domnevni iznajditelj kljunaste flavte (csákan, flûte douce), ki je koncertiral v različnih evropskih mestih; njegova najbolj znana in največkrat izvajana kompozicija je *Sonata brillante*.

Pravila so določala, da se bratje med zdravljicami povabijo k polepšanju banketa s petjem. Posebno slovesno so člani lože z banketom praznovali oba godovna dneva, in sicer zimskega, 27. 12., na god Janeza Evangelista, in poletnega, 24. 6., na god Janeza Krstnika. Glasba pa je imela vlogo tudi pri ritualih v loži.

Med ilirskimi »brati« sta se na najvišjo prostozidarsko stopnjo povzpela Repežič in Kupferstein, ki sta bila »suverena princa rožnega križa«, vsi drugi Ilirci so bili junija 1813 že mojstri, le trije zadnji v ložo sprejeti Kranjci – Heberle in oba Babnika – so bili še vajenci. Šest domačinov je bilo leta 1813 tudi med dostojanstveniki. Francoski ustanovitelji Orienta v Ljubljani so v loži Prijateljev rimskega kralja in Napoleona očitno videli zametek trajnejše prostozidarske delavnice in so poskušali med domačini oblikovati jedro, ki bi bilo sposobno nadaljevati prostozidarsko delo tudi po odhodu francoskega uradništva in vojaštva. Loža, ki je prvotno delovala le v prvih treh simbolnih stopnjah (vajeniški, pomočniški in mojstrski), je spomladi 1813 zaprosila Veliki Orient Francije, da ji dovoli hkrati delovati v višjih stopnjah.

Avstrijski policijski zaupniki so tudi v Ljubljani zbirali podatke o prostozidarjih in policijskemu ravnanstvu na Dunaj pošiljali sezname njihovih imen. V pretirani vnemi so v prestolnici Ilirskih provinc »odkrili« precej več domačih, »ilirskih« članov lože, kot jih je bilo na seznamih, ki so jih častniki ljubljanske prostozidarske delavnice poslali v Pariz. Po avstrijskih policijskih podatkih naj bi bilo namreč v francosko-ilirski loži v Ljubljani kar petinšestdeset »ilirskih bratov«. Avstrijski poročevalci so resda prepoznali in popisali vseh petnajst prostozidarjev – Ilircev, toda hkrati so na svoje sezname uvrstili še druge francoski vladi naklonjene osebe, uradnike v francoski službi in frankofile, med katerimi so nekateri res bili prostozidarji, vendar niso bili člani ljubljanske lože. Na avstrijskem policijskem seznamu so se kot domnevni člani lože Prijatelji rimskega kralja in Napoleona tako znašli nekdanji goriški okrožni glavar in v letih 1812–1813 ljubljanski župan Anton Codelli, kavarnar Colloredo, tiskar in knjigarnar Viljem Henrik Korn, trgovec Franc Galle, mestni svetnik in gostilničar Andrej Malitsch, pomožni škof Anton Rizzi in pesnik Valentin Vodnik. Sezname članov ljubljanske lože, ki so jih njeni častniki v letih 1812/13 poslali iz Ljubljane v Pariz, po korespondenci sodeč sicer niso v celoti ohranjeni, zato je možno, da je bilo v loži (krajši čas) tudi nekaj članov, ki niso navedeni na ohranjenih seznamih. Takšno domnevo potrjuje opozorilo literarnega zgodovinarja Franceta Kidri-

*Predpasnik častivrednega mojstra lože Prijatelji rimskega kralja in Napoleona
(Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)*

ča na prostozidarsko diplomo z dne 16. marca 1812, na kateri je podpisanih več oseb, ki jih na iz Ljubljane v Pariz poslanih prostozidarskih seznamih ni bilo. Konec septembra oziroma na začetku oktobra 1813 pa se je morala francoska vojska skupaj s francoskim uradništvom iz Ljubljane in Kranjske že umakniti.

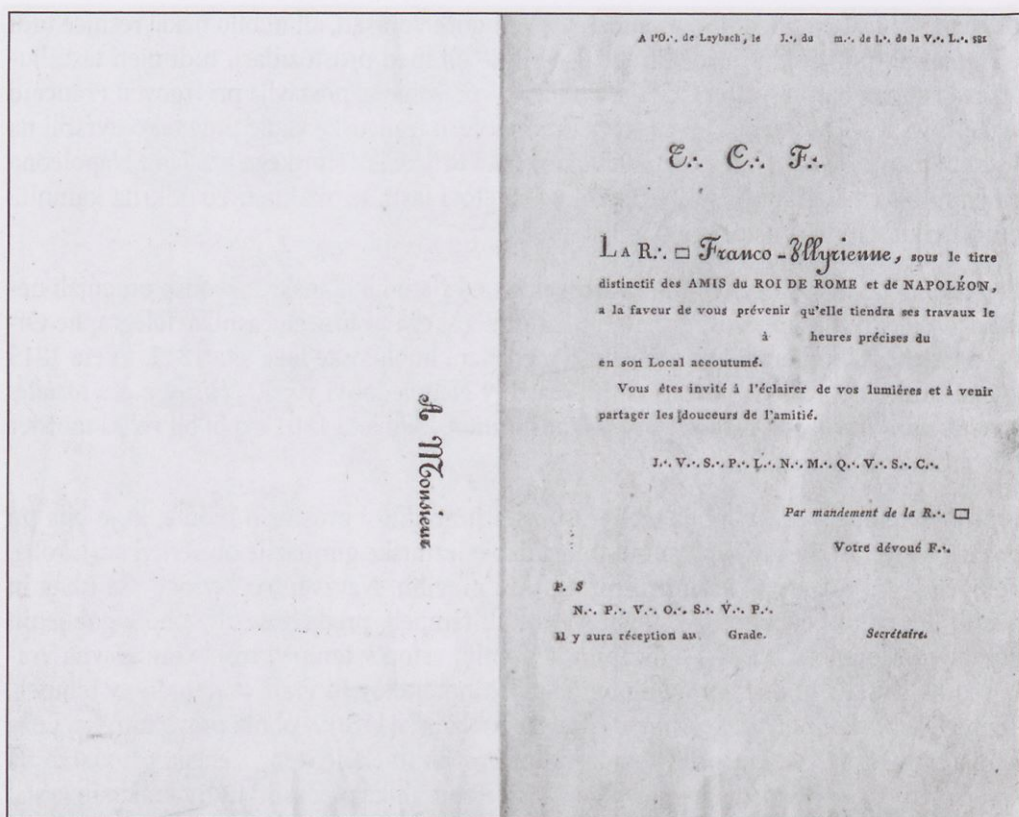
Toda nekaj dejstev kljub temu kaže, da dokončnega odgovora o številu »ilirskih« članov lože Prijateljev rimskega kralja in Napoleona še nimamo. Tako je leta 1884 nekatere predmete, ki so pripadali francosko-ilirski loži, Kranjskemu deželnemu muzeju po smrti moža – skupaj s še nekaterimi prostozidarskimi insignijami in oblačili iz družinske zapuščine – izročila baronica Antonija Codelli, rojena Schmidburg. O tem, kako so prišli predmeti

v družinsko last, ni podatkov, a vendar se je mogoče vprašati, ali ni bilo nekaj resnice tudi v avstrijskih policijskih poročilih, po katerih je bil med prostozidarji tudi njen tast, ljubljanski župan baron Anton Codelli. Podobno vprašanje se postavlja pri trgovcu Francetu Galletu, ki so ga avstrijski policijski zaupniki v času francoske vlade prav tako uvrstili na seznam prostozidarjev, na seznamih članov lože Prijateljev rimskega kralja in Napoleona pa ga ni bilo. Na gradu Bistra, ki je bil v Galletovi lasti, je bila namreč odkrita kamnita miza z izklesanimi prostozidarskimi simboli.

Presenetljivo pa je, da avstrijski obveščevalci med člani ljubljanske lože niso omenjali nekaterih uglednih Francozov, npr. urednika francoskega uradnega časnika *Telegraphe Officiel* Charlesa Nodiera, ki ga zasledimo med člani ljubljanske lože leta 1813.¹⁷ Leta 1815 je anonimno objavil Zgodovino tajnih družb v Napoleonovi vojski (*Histoire des sociétés secrètes dans l'armée de Napoléon et ses constitutions*). Po letu 1801 naj bi bil veliki mojster t. i. Sionskega priorata.

Prostore (tempelj) so si ljubljanski prostozidarji uredili v prostorih redute, ki je bila po požaru leta 1774 postavljena na mestu nekdanje jezuitske gimnazije ob cerkvi sv. Jakoba. Tempelj je bil urejen po vseh prostozidarskih pravilih. Navzven so zazidali vsa okna in pustili le majhne odprtine. V stavbi so uredili tempelj, preddverje ali sobo izgubljenih korakov in temno sobo. Nepoklicanim je branilo vstop v tempelj troje vrat: glavna vrata redute, vrata s hodnika v dvorano izgubljenih korakov in vrata iz dvorane v tempelj. Tempelj je bil, kot poroča *Règlement* (Pravila ljubljanske lože), v obliki pravokotnika. Loža je bila okrašena v skladu s prostozidarskimi pravili: imela je stebra, enega pri vrstah na severu, drugega pri vrstah na jugu, oltar, ki ga je uporabljal prečastiti tudi za mizo in je stal na vzhodni strani, pet miz v obliki prizme s stolom v obliki trikotnika. To so bile mize prvega nadzornika pri južnem stebri, drugega nadzornika pri severnem stebri; oba sta bila na zahodni strani, tajnikova nad severnim stebrom na vzhodni strani, govornikova nad severnim stebrom na zahodni strani, zakladnikova levo od govornikove mize. Na mizah oziroma oltarju je stalo skupaj šest svečnikov: na mizi prečastitega devetkraki, na mizi prvega nadzornika sedemkraki, na mizi drugega nadzornika petkraki, na mizah preostalih pa trikraki svečniki. Oltar v obliki valja je hkrati ponazarjal tretji steber. Ob vhodu je bila tabla z imeni vseh ustanovnih članov. V templju naj bi bil še četrti steber z vklesanimi imeni vseh umrlih članov lože. Člani lože so nosili ložni medaljon. Bil je srebrn in vreden 1 frank in 50 centov. Znamenje lože je bil orel z otrokom na razpetih krilih in bliskom v krempljih. Nosil naj bi se v gumbnici. Med obredom je imel vsak ljubljanski prostozidar opasan meč. Poleg tega so se morali vsi bratje pred vstopom v ložo okrasiti s svojimi dragotinami, medaljonom, z znakom svoje lože in stopnje, enako tudi vsi dostojanstveniki z znaki svojega dostojanstva. Predpasnik vajenca je bil iz belega usnja s črnim robom, pomočnikov je bil iz belega usnja z modrim svilenim robom, predpasnik mojstra pa je bil iz bele svile z rdečim robom. Poleg tega je bil predpasnik vsake stopnje še poslikan z ustreznimi prostozidarskimi podobami. Dostojanstveniki so imeli okoli vratu sinje moder 10-centimetrski trak z znakom dostojanstva (npr. napis prečastiti: »*Vénérable*«, šestilo in

¹⁷ Ibid., str. 20

Vabilo na srečanje lože Prijatelji rimskega kralja in Napoleona (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaz Lauko)

kotnik). Predpasnik dostojanstvenikov je bil iz belega usnja z modrim robom. Nosili so rokavice iz belega usnja, zgoraj okrašene z rozeto iz modrega traku. Prečastiti in nadzornika so nosili kladivce.

Pušica za uboge, namenjena dobroti, je krožila tudi med banketom. Pravila ljubljanske lože v zvezi z banketom omenjajo petje in branje lastnih sestavkov. Med šesto in sedmo napitnico so bili bratje povabljeni, da oplešajo banket s petjem in branjem lastnih »arhitekturnih sestavkov«. Pri tem jih je bilo treba spodbujati, da so bili sestavki čim bolj avtentični in inovativni. Arhitektura je morala biti razumljena simbolično, saj prostozidarsko delo navaja k moralnemu življenju in človekoljubnosti ne glede na vero ali prepričanje. Štirinajsti člen *Règlementa* je določal, da je v loži prepovedano razpravljati o političnih in verskih zadevah.

Pravila ljubljanske lože so predpisovala tudi mesečni prispevek za ložo v višini 6 frankov in letni prispevek za Veliki Orient Francije v višini 3 frankov. Člani lože so morali pokrivati še stroške banketov. Plačo sta od dostojanstvenikov lože prejela le brata služabnika. Dobivala sta honorarje ob sprejemih in na leto 100 frankov, hkrati sta bila oproščena

plačevanja letnega prispevka in drugih taks. Eden od služabnikov je moral ves čas dela v templju stati pred vrati in paziti, da je loža delala neovirano, hkrati pa sta morala prihajati v tempelj pred začetkom dela, da sta pripravila vse potrebno.

Loža je imela kar 20 dostojanstvenikov; volili so jih vsako leto pred praznikom Janeza Krstnika (24. junija). Dostojanstveniki so bili: častivredni mojster (vodja lože, starešina), ki je tudi kot nekdanji starešina obdržal precej pravic, prvi in drugi nadzornik, govornik, tajnik - sekretar, zakladnik, varuh pečata, pobiralec darov, prvi in drugi ekspert, ki sta morala imeti višje škotske stopnje, »strašni brat« in obredni mojster, zastopnik pri Velikem Orientu v Parizu, banketni mojster, arhitekt, varuh templja in dva služabnika.

Med ohranjenim gradivom ljubljanske lože je posebej zanimiv mojstrski predpasnik. Izdelan je iz kozjega usnja in bogato okrašen s prostozidarsko simboliko, od egiptovske, orientalske in starozavezne do tiste, povezane s srednjeveškimi gradbenimi cehi. Upodobitev je bila kot gravura odtisnjena na usnje in nato ročno pobarvana.

Po odhodu Francozov konec leta 1813 in obnovitvi avstrijske oblasti so lože nehale delovati, saj je začela veljati prepoved iz leta 1795.

Obdobje tako imenovanih obmejnih lož

Eden redkih prostozidarjev ljubljanske lože, ki očitno tudi po odhodu Francozov ni skrival simpatij do prostozidarstva, je bil Sigismund Pagliaruzzi, saj naj bi bilo dejstvo, da je bil v času Ilirskih provinc član lože v Ljubljani – kot je v že omenjenem članku v *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* leta 1863 zapisal Henrik Costa – širše znano. Sicer pa v deželah s slovenskim prebivalstvom izhajajoči časopisi prostozidarstvu tudi v drugi polovici 19. stoletja niso namenjali večje pozornosti. Katoliški Slovenec je npr. avgusta 1874 (po *Neue Freie Presse*) le kratko poročal, da so dobili prostozidarji dovoljenje za ustanovitev lože na Dunaju, teden dni zatem pa, da je vlada prepovedala njeno ustanovitev. Isti časnik je leta 1883 pisal tudi o desetletnici ustanovitve lože *Humanitas*, ki je delovala ob avstrijsko-ogrski meji v Neudorfu na Ogrskem, in o nekaterih drugih obmejnih ložah.¹⁸ Sodelovanje prostozidarjev z ozemlja s slovenskim prebivalstvom v t. i. obmejnih ložah (*Grenzlogen*) je še precej neraziskano, kljub temu pa je znanih nekaj njihovih imen.¹⁹ Poznamo namreč vsaj deset imen Slovencev, ki so bili včlanjeni v te lože, posebej v ložo *Humanitas*. Najvidnejši med njimi je bil Vinzenz Fereri Klun, rojen leta 1823 v Ljubljani, zgodovinar, geograf, politik, tudi državnozbornski poslanec na Dunaju, član lože *Humanitas* od leta 1872. Imel je opazno vlogo v življenju obmejnih lož. Vinzenz Fereri Klun je bil v letih 1874–1875 pooblaščen častivredni mojster (pooblaščen mojster stola, pooblaščen starešina) lože *Humanitas*. Hkrati je bil pobudnik in predsednik Akcijskega odbora za legalizacijo prostozidarstva v Cislajtaniji. Odbor, ki si je prizadeval za ustanovitev avstrijske

¹⁸ Slovenec št. 90, 1. 8. 1874; št. 93, 8. 8. 1874; št. 17, feb. 1883; št. 130, 3. 5. 1883; št. 163, 19. 7. 1883.

¹⁹ Günter K. Kodek, *Unsere Bausteine sind die Menschen, Die Mitglieder der Wiener Freimaurer Logen 1869–1938*. Wien 2009; in Günter K. Kodek, *Zwischen verboten und erlaubt, Chronik der Freimaurerei in der österreichischen Monarchie 1867–1918 und in der I. Republik 1918–1938*, Wien 2009.

velike lože, je Klun vodil do svoje smrti leta 1875. Od oktobra 1874 do februarja 1875 pa je bil tudi urednik prostozidarske revije »Der Zirkel«.

Trije državnozborni zastopniki z ozemlja s slovenskim prebivalstvom so bili med nemškimi liberalnimi poslanci, ki so 27. oktobra leta 1874 v Državnem zboru na Dunaju predlagali spremembo zakona o društvih in legalizacijo prostozidarskih lož v Cislajtaniji. Predlog za preoblikovanje zakona o društvih in legalizacijo prostozidarstva v avstrijski polovici monarhije je v državnem zboru 7. novembra 1874 obširno utemeljil Richard Foregger.

Zanimiva osebnost med prostozidarji, rojenimi na Kranjskem in člani obmejnih lož, je bil Johannes Carl Barolin. Trgovec in lastnik podjetja Barolin & Artacker s podružnicami v Zagrebu in Budimpešti je bil predsednik avstrijskega mirovnega društva in pisatelj, član lože *Eintracht*. Barolin je bil od leta 1919 častnik dunajske velike lože in častni član lože *Eintracht*, od leta 1927 pa član lože Wolfgang Amadeus Mozart v Gradcu. Od leta 1930 je deloval tudi v loži *Paracelsus* v Celovcu. Že od leta 1916 je bil član škotskega reda, od leta 1925 je imel najvišjo, 33. stopnjo in je bil namestnik velikega komandanta škotskega reda, leta 1929 je postal veliki komandant in leta 1931 častni veliki komandant škotskega reda.²⁰ Po prvi svetovni vojni ga je Velika loža SHS, pozneje Velika loža Jugoslavije, imenovala za svojega predstavnika pri Veliki loži Dunaja.

Velika loža Srbov, Hrvatov in Slovencev, Velika loža Jugoslavije

Po letu 1918 so slovenske dežele večinoma prešle pod Kraljevino SHS, del Slovencev pa je prišel pod Italijo in Avstrijo. Poseben pomen prostozidarstvu daje vrhunec nacionalnih gibanj, prva svetovna vojna, ki je različno nacionalno profilirane velike lože spravila v kočljiv položaj, saj so morale premišljevati o prostozidarskih vrednotah skozi prizmo nove mednarodne politične geometrije. Opazna je bila vloga prostozidarjev pri mirovnih procesih, na primer na mirovni konferenci v Parizu in pri iredentističnem konfliktu, v katerem so mednarodni prostozidarji posredovali med italijanskimi ozemeljskimi apetiti in južnoslovenskimi nacionalnimi interesi.

Lože na ozemlju novo nastale Kraljevine SHS so se 9. junija 1919 združile v Veliko ložo Srbov, Hrvatov in Slovencev Jugoslavija s središčem v Beogradu, ki je povezala lože *Maksimiljan Vrhovac* in *Ivan grof Draškovič* iz Zagreba, *Budnost* iz Osijeka ter *Sloga*, *Rad i Postojanstvo*, *Pobratim* in *Šumadija* iz Beograda.²¹ Ob ustanavljanju Velike lože SHS leta 1919 je bil delež Slovencev pri njenem nastajanju skromen, vidneje sta bila udeležena le Slovenca Davorin Trstenjak, starešina lože Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu, in Boris Zarnik, ki je postal član sveta Velike lože SHS, od leta 1907 je bil v würzburški loži »*Zu den zwei Säulen am Stein*«.

Pod zaščito Velike lože Srbov, Hrvatov in Slovencev, od leta 1929 Velike lože Jugoslavije, je do leta 1940 delovalo 30 lož, od tega 8 v Beogradu, 7 v Zagrebu, ena v Ljubljani, ena v Karlovcu, dve v Subotici in po ena v Novem Sadu, Skopju, Pančevu, Somborju, Vršču,

²⁰ 50 Jahre Scottischer Ritus in Österreich, 1975, str. 6.

²¹ Zoran D. Nenezić, Masoni u Jugoslaviji, Beograd 1998, str. 367.

Zrenjaninu, Kotorju, Dubrovniku, Splitu, Sarajevu in Osijeku. Tesne stike z jugoslovanskimi prostozidarji je imela jugoslovanska vladarska družina Karađorđević, posebej kralj Aleksander ter knez Pavel Karađorđević, ki je tesno prijateljaval s sorodnikom po ženini strani, vojvodo Kentskim, od leta 1939 velikim mojstrom Združene velike lože Anglije.

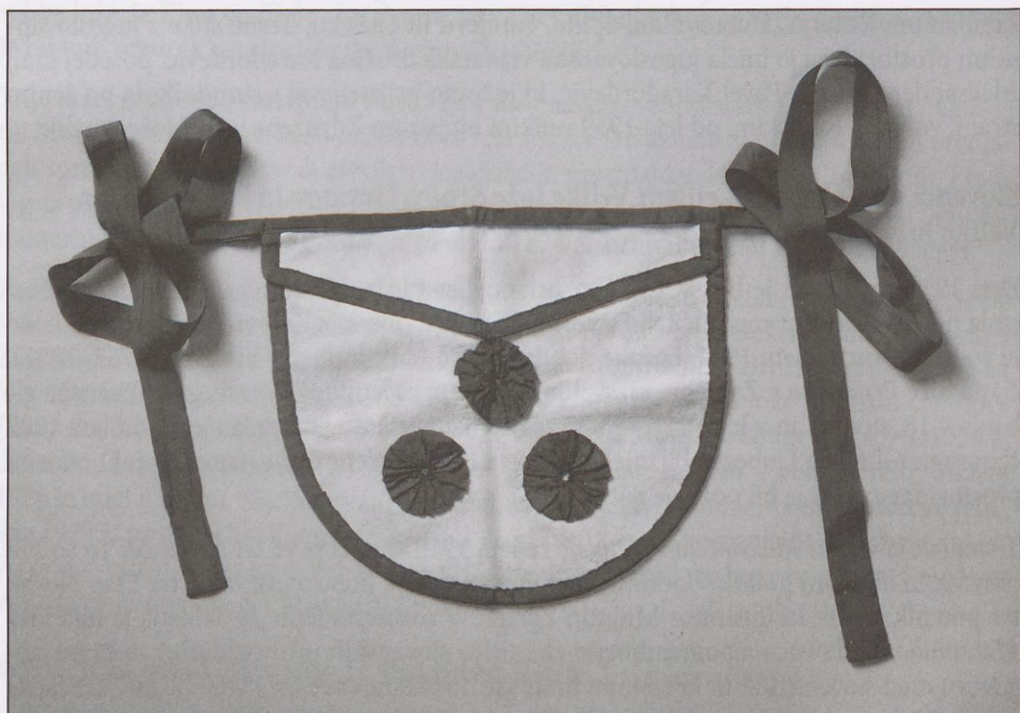
Slovinci v ložah pod okriljem Velike lože Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Velike lože Jugoslavije

Dne 17. marca 1913 je bila v Zagrebu ustanovljena loža *Maksimiljan Vrhovac*, mojster stola pa je postal Slovenec, učitelj Davorin Trstenjak, doma iz Krčevin pri Ormožu. Loža je vodil do smrti v letu 1921. Loža je dobila ime po Maksimiljanu Vrhovcu (1752–1827), članu lože *Prudentia* v Zagrebu, razsvetljencu, enem začetnikov hrvaškega kulturnega gibanja v 18. stoletju in v letih 1787–1827 zagrebškemu škofu. Trstenjak je bil od leta 1909 član zagrebške lože Ljubezen bližnjega in je leta 1912 za njene člane napisal spis O reformi prostozidarstva, ki je bil pozneje natisnjen.

Trstenjak je v ložo *Maksimiljan Vrhovac* že leta 1919 sprejel prve tri Slovence. To so bili pravnik in liberalni politik Vladimir Ravnihar, odvetnik in poznejši minister Fran Novak ter pravnik, kritik in ilustrator Miljutin Zarnik. V dvajsetih letih 20. stoletja je bila loža *Maksimiljan Vrhovac* najpomembnejše zbirališče slovenskih prostozidarjev in je po dogovoru med slovenskimi in hrvaškimi brati vse do ustanovitve lože v Ljubljani skrbela za »oblikovanje in rast« slovenskega prostozidarstva.²² V letih 1914–1936 je v loži *Maksimiljan Vrhovac* (skupaj z Davorinom Trstenjakom) delovalo 17 slovenskih prostozidarjev, v vseh jugoslovanskih ložah, ki so delovale pod pokroviteljstvom Velike lože SHS (od leta 1929 Velike lože Jugoslavije), pa jih je bilo po doslej znanih podatkih vsaj 38. To so bili:

- pediater Matija Ambrožič (*Sloga rad i postojanstvo*, Orient Beograd),
- pravnik in ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani Joža Bohinjec (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- odvetnik Leopold Boštjančič (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- odvetnik in primorski politik Ivan Marija Čok (*Dositelj Obradović*, Orient Beograd),
- vodja odvetniške pisarne Jakob Debevc (*Valentin Vodnik*, Orient Ljubljana)
- profesor pravne fakultete v Ljubljani Boris Furlan (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- tovarniški ravnatelj Maks Horowitz (*Pobratim*, Orient Beograd),
- podjetnik Josip Kavčič (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- trgovec Aleksander Knez (*Pravičnost*, Orient Zagreb),
- tovarniški ravnatelj Stanko Kosen (*Ivanjski kres*, Orient Karlovac),
- pravnik, novinar, liberalni politik in minister Albert Kramer (*Orient Beograd*),

²² Peter Vodopivec, O slovenskih »bratih« v prostozidarski loži Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu, Stiplovškov zbornik, Historia 10, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 293; in Peter Vodopivec, Prostozidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940), Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40/1992, št. 1, str. 44–52.

Prostozidarski predpasnik Miljutina Zarnika (1873-1940), od leta 1919 je bil v Zagrebški loži Maksimiljan Vrhovac, od leta 1931 pa v Ljubljanskem venčku oz. loži Valentin Vodnik (Narodni muzej Slovenije, fotograf Franci Virant)

- operni pevec Josip Križaj (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- pravnik in po drugi svetovni vojni minister za socialno skrbstvo Anton Kržišnik (*Sloga rad i postojanstvo*, Orient Beograd),
- pianist in pedagog Ciril Ličar (*Dositej Obradović*, Orient Beograd),
- jezikoslovec in pisatelj Janko Lokar (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- gospodarstvenik in planinski pisec Evgen Lovšin (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- pravnik, liberalni politik, minister in v tridesetih letih ban Dravske banovine Drago Marušič (*Perun*, Orient Zagreb),
- odvetnik in minister Fran Novak (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- gospodarstvenik Maks Obersnel (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- dirigent in skladatelj Marko Polič (*Pravičnost*, Orient Zagreb),
- leksikograf Janko Pretnar (*Resnica*, Orient Beograd),
- odvetnik, politik in publicist Vladimir Ravnihar (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- pravnik in diplomat Vladimir Rybář (*General Peigné*, Orient Pariz),

- bančni ravnatelj Avgust Tosti (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- učitelj Davorin Trstenjak (*Hrvatska vila*, Orient Zagreb),
- profesor elektrotehnike na tehnični fakulteti v Ljubljani in šahovski vele mojster Milan Vidmar (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- pravnik, politik in diplomat Josip Vilfan (*Dositej Obradović*, Orient Beograd)²³,
- banski uradnik Jakob Vivoda (*Pravičnost*, Orient Zagreb),
- pravnik in liberalni politik Bogumil Vošnjak (Orient Beograd),
- zobozdravnik Vinko Zalokar (*Ivanjski kres*, Orient Karlovac),
- biolog Boris Zarnik (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- kritik in ilustrator Miljutin Zarnik (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- veterinar Fran Zavrnik (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- zdravnik Fran Zupanc (*Maksimiljan Vrhovac*, Orient Zagreb),
- pravnik in liberalni politik dr. Gregor Žerjav (Orient Beograd),
- pravnik in nekdanji avstrijski minister Ivan Žolger (Orient Beograd),
- etnolog in liberalni politik Niko Županič (Orient Beograd),
- komercialni direktor papirnice Vevče pri Ljubljani Egon Srebre (*Pravičnost*, Orient Zagreb).²⁴

V Zagrebu je bila leta 1927 ustanovljena tudi loža *B'nai Brith* z imenom *Zagreb*, ki je delovala pod zaščito XI. distrikta neodvisnega reda *B'nai Brith* s sedežem v Carigradu. Carigranski distrikt je že leta 1911 sodeloval pri ustanovitvi lože *B'nai Brith* Srbija v Beogradu, Velika loža reda pa je bila za ozemlje Jugoslavije ustanovljena leta 1935 (XVIII. distrikt). V loži Zagreb je aktivno deloval mariborski tovarnar Marko Rosner.

Prve pobude za ustanovitev lože v Ljubljani

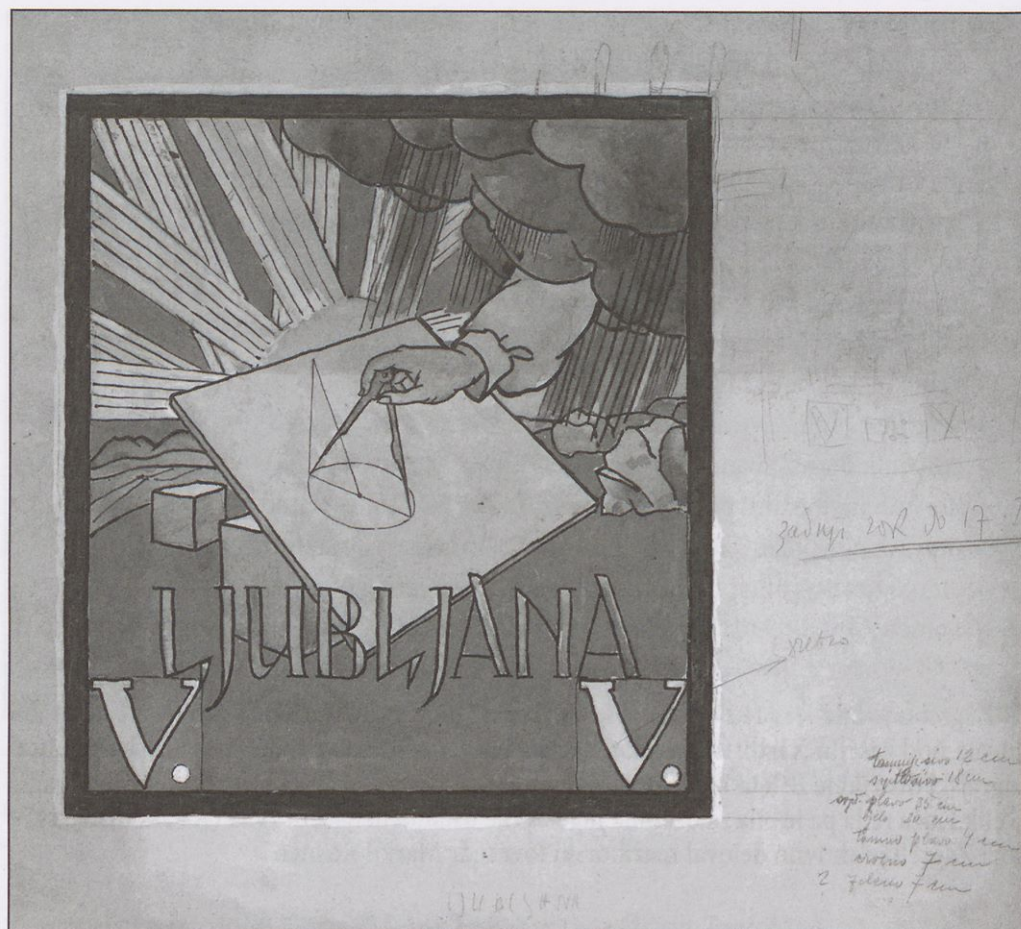
Prizadevanja za ustanovitev prostozidarske lože v Ljubljani so se začela že kmalu po nastanku Kraljevine SHS, na eni strani med prostozidarji, na drugi pa med mlajšimi liberalnimi politikimi. Nekaj podatkov o prvih izvemo iz predavanja o francosko-ilirski loži v Ljubljani leta 1811 na srečanju zagrebških lož 23. junija 1921, kjer je bilo rečeno, da je v sestrsko ložo *Maksimiljan Vrhovac* vstopilo nekaj slovenskih bratov. Prav to naj bi bil začetek novega prostozidarskega življenja v Sloveniji.²⁵

Konec leta 1920 in na začetku leta 1921 je nameraval prostozidarsko ložo v Ljubljani ustanoviti pravnik in vidni liberalni politik dr. Gregor Žerjav. To je – kot dokazuje ohranjeno

²³ Dr. Josip Vilfan je bil sprejet v Beograjsko ložo *Dositej Obradović* leta 1939, kot »emigrant iz Istre«. O nedvoumnem članstvu Josipa Valfana tudi Z. Nenezić, nav. delo, str. 589, 612, B. Šömen napačno navaja, da je bil v loži dr. Joža Vilfan. B. Šömen, nav. delo, str. 220.

²⁴ B. Šömen, nav. delo, str. 205–244. Peter Vodopivec, O slovenskih »bratih« v prostozidarski loži *Maksimiljan Vrhovac* v Zagrebu, Stiplovske zbornik, *Historia* 10, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 293.

²⁵ Šestar 1921, števil. 2, str. 23.

Osnutek prapora za ljubljansko ložo Valentin Vodnik (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

pismo med prostožidarskimi dokumenti v Arhivu Jugoslavije – med prostožidarji v Zagrebu sprožilo živahno razpravo. Žerjav se je namreč v Ljubljani sestal z več univerzitetnimi profesorji in se z njimi posvetoval o ustanovitvi lože, čeprav takrat še ni bil prostožidar. O njegovi nameri je zagrebškemu prostožidarjem poročal slovenski »brat« dr. Zupanc, »bratje« v Zagrebu pa so zadevo imeli za brezpredmetno, ker zagrebška loža o tem ni bila obveščena. Ugotavljali so, da bi moral Žerjav pobudo zastaviti povsem drugače, saj naj bi prostožidarskih lož ne ustanavljali kot pevška društva. Kljub temu so resno razpravljali o tem, ali bi bil Žerjav primeren kandidat za sprejem v ložo. Strinjali so se, da bi ga lahko sprejeli in bi imel Žerjav pri uveljavitvi prostožidarstva v Sloveniji lahko pomembno vlogo, a je bilo poročilo Žerjavovega slovenskega rojaka Vladimirja Ravniharja tudi kritično in je opozarjalo na Žerjavovo nepotrpežljivost in tvegane posle. Gregor Žerjav tako – naj bo zaradi svoje politične izpostavljenosti ali zaradi odhoda v Beograd, kajti stopil je v vlado in postal minister – ni bil sprejet v zagrebško ložo *Maksimiljan Vrhovac*, postal pa je član ene izmed beograjskih lož.

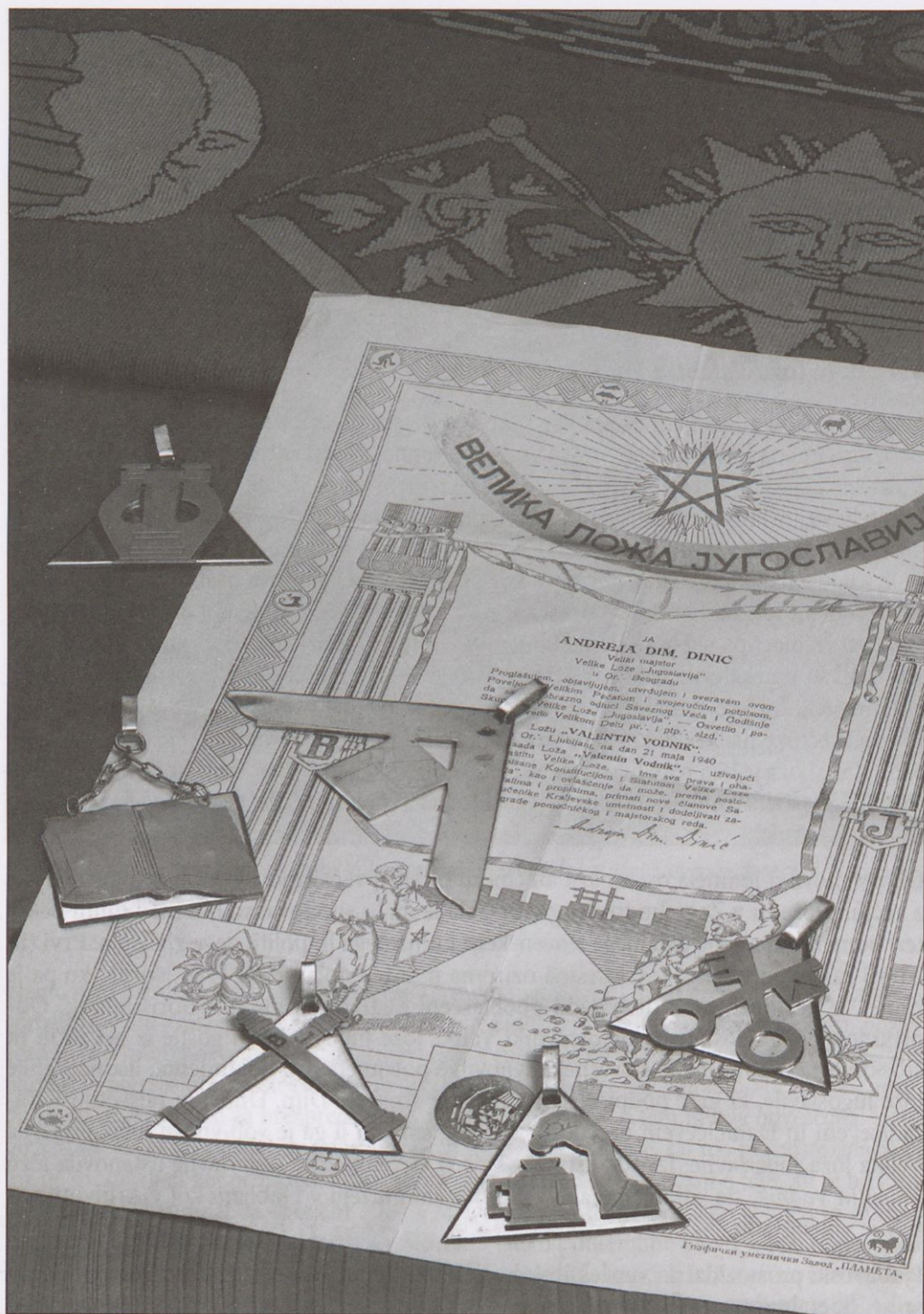
Drug poskus ustanovitve lože v Ljubljani je bil leta 1927, ko je bil v skupini za sprejem v ložo *Maksimiljan Vrhovac* v Zagrebu tudi slovenski slikar Ivan Vavpotič. Vavpotič je pred tem že zaprosil za sprejem v ložo *Pobratim* v Beogradu, vendar pa so odločitev o njegovi prošnji odložili. Zaradi ugovorov nekaterih »bratov«, posebej hrvaškega slikarja Tomislava Krizmana, so ustavili tudi postopek za Vavpotičev sprejem v ložo *Maksimiljan Vrhovac*. Prav korespondenca iz leta 1927 ob zavrnitvi Vavpotičeve prošnje za sprejem v ložo *Maksimiljan Vrhovac* kaže, da so se slovenski prostozidarji že tedaj aktivno zavzemali za ustanovitev lože v Ljubljani. Na začetku tridesetih let pa so si slovenski prostozidarji prizadevali pridobiti medse (takrat še v ložo *Maksimiljan Vrhovac*) tudi nekatere ugledne sonarodnjake, med drugim pesnika Otona Župančiča.

Venček in loža *Valentin Vodnik* v Ljubljani

Leta 1931 je bil v Ljubljani ustanovljen prostozidarski venček z imenom *Valentin Vodnik*. Na izbiro imena lože je skoraj gotovo vplivala domneva literarnega zgodovinarja Franceta Kidriča, ki je v leta 1914 objavljeni razpravi v literarni reviji *Slovan* o francosko-ilirski loži Prijateljev rimskega kralja in Napoleona v Ljubljani kot verjetnega člana lože navedel tudi prvega slovenskega pesnika Valentina Vodnika. Čeprav je venček deloval od leta 1931, pa se je ustanavljanje prave lože zavleklo, ker njeni ustanovitelji niso našli ustreznih prostorov. Problem je rešil ban Dravske banovine Drago Marušič, ko je dal na voljo kar svoje stanovanje. Sicer pa naj bi se člani ljubljanskega prostozidarskega venčka enkrat na mesec srečevali še v nekaterih zasebnih stanovanjih pa tudi v posebni sobi gostilne Novi svet. Ustanovitelji lože so morali hkrati pridobiti potrebne insignije, svečnike in meče (insignije in svečnike naj bi oblikoval in izdelal zagrebški umetnik), vse to pa je bilo prav tako zamudno. Loža je bila nato le nadaljevanje istoimenskega venčka. Toda ko je bila loža *Valentin Vodnik* leta 1940 ustanovljena, je bila prava in popolna loža, čeprav je bila po številu članov skromna.

Ob ustanovitvi je imela osemnajst ali (morda) nekaj več članov. Čeprav je v primerjavi z večjimi ložami v Zagrebu in Beogradu štela le malo »bratov«, so bili med njimi nekateri pomembni možje tedanjega slovenskega kulturnega in političnega življenja. Prvi (in edini) častivredni mojster (starešina oziroma mojster stola) je bil Fran Novak, ko pa je zbolel, je postopek umestitve vodil pooblaščen častivredni mojster Boris Furlan. Odprtju lože, so prisostvovali predstavniki Velike lože Jugoslavije in gostje iz hrvaških in srbskih lož. Datum njene slovesne ustanovitve potrujeta dva dokumenta: listina Velike lože Jugoslavije, ki jo je podpisal veliki mojster Andreja Dim. Dinić, in posvetilo v Karadićevem in Daničićevem prevodu Svetega pisma, ki ji ga je »ob vnosu luči« podarila Velika loža Jugoslavije. Izvoda listine, s katero je Velika loža Jugoslavije ustanovila ložo *Valentin Vodnik*, sta shranjena tako v Narodnem muzeju v Ljubljani kot v Arhivu Jugoslavije v Beogradu.

Ljubljanski prostozidarski venček in loža *Valentin Vodnik* sta združila može svobodomi-selne, liberalne usmeritve, ki pa niso zastopali nobene skupne politike, saj so bili med njimi privrženci centralistične državne ureditve in njeni nasprotniki, vsak zase in avtonomno pa so se opredeljevali tudi pri drugih pomembnejših političnih vprašanjih. Povsem

Diploma in znaki dostojanstvenikov v loži Valentin Vodnik, 1940 (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

nepolitična naj bi bila tudi predavanja, s katerimi so popestrili svoja srečanja. Dirigent in direktor ljubljanske opere Mirko Polič je npr. predaval o Mozartovi Čarobni piščali, profesor elektrotehnike na ljubljanski univerzi Milan Vidmar o svojem potovanju v Ameriko in »relativitetni teoriji«, jezikoslovec in pisatelj Janko Lokar o slovenski književnosti, gospodarstvenik Evgen Lovšin o sporu hrvaškega škofa Jurija Strossmajerja s papežem Pijem IX., profesor pravne filozofije Boris Furlan pa o demokraciji, prostozidarstvu in prostozidarski simboliki. V tridesetih letih so slovenski prostozidarji sodelovali tudi v več kulturnih in političnih akcijah z izrazito slovenskim nacionalnim obeležjem. Med drugim so – z uspešno intervencijo v banovinskem svetu in v Beogradu – podprli gradnjo univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Ljubljanski prostozidarji, organizirani v prostozidarskem venčku *Valentin Vodnik*, so na enem od sestankov sklenili »z vsemi močmi« pomagati pri akciji za zgraditev ljubljanske univerzitetne knjižnice. Svojemu članu Evgenu Lovšinu, ravnatelju in banskemu svétniku, so zaupali, naj sproži pobudo v banskem svetu Dravske banovine in naj lobira pri Slovence naklonjenih osebah v prosvetnem in finančnem ministrstvu v Beogradu. Lovšinu je kot banskemu svétniku uspelo, da je svet Dravske banovine v proračunu za leto 1934–35 namenil znesek dvesto tisoč dinarjev za gradnjo nove univerzitetne knjižnice. Banski svétniki so v počastitev petdesetletnice bana Marušiča (ki je bil tudi član ljubljanskega prostozidarskega venčka) še sami zbrali znesek v višini deset tisoč dinarjev za knjižnico, in sicer za temeljni kamen, t. i. kamen bana Marušiča. Ljubljanskim prostozidarjem pa je v Beogradu uspelo dobiti tudi odločilno podporo svojih srbskih bratov. V Beogradu se je z največjo vnemo za gradnjo univerzitetne knjižnice zavzel dr. Fran Novak. Prosvetni in finančni minister v Beogradu sta se odločila vključiti v predlog državnega proračuna za leto 1935/36 prvi obrok plačila za zgradbo univerzitetne knjižnice v Ljubljani, v predlog finančnega zakona pa pooblastilo, da se sme najeti potrebno posojilo pri hipotekarni banki. S tem se je končala prva in najpomembnejša faza akcije za izgradnjo takrat tako zelo potrebne univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Zgrajena je bila med letoma 1936 in 1941 po načrtih arhitekta Plečnika; zanj ni dokazov, da bi bil prostozidar, kljub temu pa so ga prostozidarji zelo cenili že na Češkem. V Pragi je pri Plečniku v letih 1914–17 študiral arhitekturo češki arhitekt in prostozidar František Lydie Gahura (1891–1958), ki je potem večinoma delal v biroju tovarne Bata v Zlinu. V Ljubljani je leta 1938 obiskal Plečnika, posebej pa ga omenjamo zato, ker je imel potem v češki prostozidarski loži *Dilo* (Delo) v Pragi predavanje o Plečniku, objavljeno tudi v internem glasilu lože.²⁶

Aktivnost lože *Valentin Vodnik* je bila uradno prekinjena zaradi političnih pritiskov in prepovedi, ki so leta 1940 povzročili »samouspavanje« Velike lože Jugoslavije. V resnici pa so ložo razpustili šele po napadu sil osi na Jugoslavijo in italijanski okupaciji aprila leta 1941. Na zadnjem sestanku se je večina članov lože opredelila za aktivni odpor proti okupatorjem. Slovenski prostozidarji, ki so se med drugo svetovno vojno opredelili za odporiško gibanje in Osvobodilno fronto, seveda tega niso storili zaradi simpatij do komunistov, ki so Osvobodilno fronto vodili, temveč zaradi nacionalnih (slovenskih) in

²⁶ Andrej Hrausky, *Simboli v Plečnikovi arhitekturi*, Ljubljana 2016, str. 127. sl.

domoljubnih (jugoslovanskih) pobud in zaradi svojega odločnega nasprotovanja fašizmu in nacionalsocializmu.²⁷

Prostozidarji s slovenskega ozemlja v avstrijskih in italijanskih ložah

Po razpadu Avstro-Ogrske je več prostozidarjev s slovenskega ozemlja delovalo tudi v novih avstrijskih ložah. Jožef Bezjak, lastnik bančne poslovalnice v Mariboru, je bil na primer član graške lože *Wolfgang Amadeus Mozart*, od leta 1936 pa tudi član lože *In Labore Virtus* v Zürichu, akademski slikar, grafik, srednješolski profesor risanja in umetnostne zgodovine Georg Pevec, rojen leta 1893 na Ptujju, pa je bil leta 1932 sprejet v ložo *Zukunft* na Dunaju, a je dve leti pozneje zaradi političnih razlogov iz nje izstopil. Lastnik ptujske tovarne usnja Paul Pirih, rojen na Ptujju, se je leta 1924 včlanil v dunajsko ložo *Zum Eisernen Anker am Rauhen Stein*, ki je delovala v okviru Velike lože Nemčije. Član iste lože je bil od leta 1923 tudi že omenjeni trgovec v Trstu in industrialec v Polzeli pri Celju Johann (Hans) Wildl, ki je do leta 1905 deloval v loži *Humanitas*.

Po prvi svetovni vojni je bilo obnovljeno tudi delo lož na ozemlju propadle avstrijske monarhije, ki ga je leta 1918 zasedla Italija. V Trstu je novembra 1919 oživila delo že konec 19. stoletja ustanovljena loža *Alpi Giulie*.²⁸ Hkrati je bila ustanovljena še nova loža, imenovana *Guglielmo Oberdan*. Eno prvih dejanj obeh lož je bila slovesnost v spomin na tega, leta 1882 usmrčenega tržaškega italijanskega patriota (sicer po materi Slovenca s priimkom Oberdank). Tržaški in reški prostozidarji so odkrito podprli tudi D'Annunzijevo priključitev Reke k Italiji. Loža *Sirius* na Reki, ki je bila ustanovljena na začetku 20. stoletja, se je novembra leta 1919 pridružila Velikemu Orientu Italije. Konec prve svetovne vojne pa je bila na Reki ustanovljena še nova loža *Italia Nuova - XXX ottobre 1918*, ki je delovala pod okriljem Velike lože Italije.

Leta 1920 so poleg lož v Trstu in na Reki delovale lože še v Vidmu (Udine), Trziču (Monfalcone) in Kopru z imenom »*Nasario Sauro*«. ²⁹ Kasneje se omenjata še loži v Postojni in Izoli. V Trstu je leta 1922 delovalo kar šest prostozidarskih lož, ena pa v Gorici. Zaradi iredentistične usmeritve italijanskih lož med njihovimi člani skoraj ni bilo Slovencev. Kljub večinoma iredentistični usmerjenosti italijanskih lož je italijanska policija v Trstu in Gorici v dvajsetih letih poročala o prostozidarjih, ki so simpatizirali s Slovenci in morda celo bili Slovenci.³⁰

Z uveljavitvijo fašizma so se za prostozidarje v Italiji začeli težavni časi. Že leta 1925 so postale lože in prostozidarji tudi v Trstu cilj napadov fašističnih skvader.

²⁷ P. Vodopivec 1992, str. 46.

²⁸ *Appunti per una storia della Massoneria triestina*. Rivista Massonica, XVIII (1976), str. 11–21.

²⁹ Fulvio Conti, *Massoneria Italiana*, Mulino Bologna 2003, str. 278.

³⁰ Matevž Košir – Peter Vodopivec, *O prostozidarstvu in prostozidarjih na Slovenskem*, 2008, str. 283.

Gestapo in uspavanje Velike lože Jugoslavije

V Kraljevini Jugoslaviji so se zlasti po atentatu na kralja Aleksandra v Marseillu leta 1934 množili napadi na prostozidarstvo. Do tedaj namreč proti prostozidarska kampanja, ki je bila živa predvsem med katoličani, ni prodrla do širše javnosti. Šele po atentatu se je začela orkestracija proti prostozidarjem, usmerjena proti Veliki loži Jugoslavije. Prostozidarje so obtoževali za atentat, hkrati pa zahtevali prepoved prostozidarskih organizacij v državi. Obveščevalna služba nacistične stranke (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) se je postopno začela vse intenzivneje ukvarjati tudi z jugoslovanskimi prostozidarji, zlasti zavzeto pa po priključitvi Avstrije. Posebno vlogo pri tem je imela služba na Dunaju. Z Jugoslavijo sta se ukvarjala oddelka v Celovcu in Gradcu. Posebni referat D je bil pristojen za prostozidarje in Jude. Oddelka sta se ukvarjala z zbiranjem seznamov jugoslovanskih prostozidarjev, značilnostmi prostozidarskega dela in njihovim političnim vplivom. Hkrati so bile njene aktivnosti usmerjene v krepitev antimasonske propagande v državi. Graški oddelek varnostne službe (oddelek VI) za Kraljevino Jugoslavijo je imel 112 agentov, od tega jih je bilo kar 95 operativno aktivnih v Sloveniji. Nemška obveščevalna služba in gestapo sta začela s takšnimi aktivnostmi tudi v Jugoslaviji. Prva opaznejša tovrstna akcija je sledila kmalu po atentatu na jugoslovanskega kralja Aleksandra leta 1934. Takrat je nemška založba U. Bodung Verlag izdala srbsko-hrvaški prevod antimasonske brošure Henri-Roberta Petita z naslovom *Kralj Aleksandar I od Jugoslavije kao žrtva Masonske zavjere*. Poleg antimasonske propagande je nemška obveščevalna služba spremljala tudi znane tuje prostozidarje. Tako so na Koroškem spremljali znanega ameriškega prostozidarskega publicista Ossiana Langa in tajnika Velike lože New Yorka. Tudi stiki med Veliko ložo Jugoslavije in Združeno veliko ložo Anglije so se okrepili. Po drugi strani pa sta tudi gestapo in nemška obveščevalna služba vzela pod drobnogled prostozidarske aktivnosti. Konec leta 1938 so se v Beljaku srečali vplivni ameriški prostozidar Ossian Lang, veliki mojster Velike lože Jugoslavije Dušan Miličević in njegov namestnik Franjo Hanaman. O tem je ohranjeno poročilo nemške obveščevalne službe, ki je prisluškovala sestanku. Nemci so sestanku očitno pripisovali velik pomen, saj so poročilo poslali tudi Reinhardu Heydrichu, šefu varnostne službe v Berlin.

Ossian Lang je že pred tem imel pomembno vlogo pri mednarodnih odnosih Velike lože SHS oz. Jugoslavije. Leta 1927 so se Ossian Lang kot predstavnik Velike lože New Yorka, Dušan Miličević kot veliki mojster Velike lože SHS in njegov namestnik Adolf Mihalić sestali na Dunaju, verjetno tudi z Lennhoffom. Lang se je zavzel za krepitev odnosov med Veliko ložo New Yorka in Veliko ložo SHS. Zato je velikemu mojstru Velike lože New Yorka predlagal, da prizna Veliko ložo SHS. Lang, ki je z Dunaja odpotoval proti New Yorku prek Londona, je tudi na sedežu Združene velike lože Anglije močno lobiral za priznanje Velike lože SHS in to v Londonu ni ostalo brez odziva. O tem je Lang iz Londona pisal Miličeviću in Mihaliću, podobno tudi tajnik Velike lože New Yorka Robert Judson Kenworthy. Zato je Združena velika loža Anglije leta 1930 priznala Veliko ložo Jugoslavije in izmenjala z njo predstavnike.³¹

³¹ Košir 2015, str. 334–345.

Fran Novak, prvi častivredni mojster lože Valentin Vodnik (1877–1944 v taborišču Dachau)

Po prihodu nacistov na oblast je Langa na njegovih evropskih poteh tako rekoč na vsakem koraku nadziral gestapo. Leta 1938 se je Lang v Beljaku večkrat sestal tudi z (nekdanjima) koroškima prostozidarjema Cefarinom in slikarjem Kalchbergerjem. Nato je odpotoval na Dunaj. Gestapo je tu vključil poročilo iz leta 1928, ki priča o tem, da se je Lang v Aachnu sestal s prostozidarjema Reichlom in Lennhoffom ter jezuitskim patrom Gruberjem. Gestapo je sklepal, da je na podlagi teh srečanj in pogajanj povsem zmotno govoriti o boju jezuitov proti prostozidarjem in ugotavljal, da naj bi imel Gruber sicer vedno odklonilno stališče do prostozidarjev, ker pa se je sestal z njimi, naj bi bila Gruberjeva stališča le trik dunajskih prostozidarjev.

Gestapo je zadevi priložil memorandum, ki naj bi obravnaval vprašanje, ali so jezuiti prostozidarji, ki se pojavljajo v nekakšni katoliški preobleki. Gestapo je tako odkril stike med jezuiti oz. Katoliško cerkvijo in prostozidarji, je pa srečanja interpretiral povsem v kontekstu velikih zarot.

Septembra 1938 je centrala gestapa s Koroške pridobila tudi podrobna poročila o pogovorih med Langom in obema jugoslovanskima prostozidarjema. Gestapo je analiziral pridobljene podatke, decembra 1938 pa so se na centrali posvetovali o vprašanju prostozidarskih aktivnosti. Z dunajske centrale tajne policije so na Koroško poslali pismo, da mora policija nujno pridobiti dokumente o prostozidarjih obmejnih držav. Namen te akcije je bilo podrobno preučiti politične dejavnosti prostozidarjev. Izpostavi tajne policije na Koroškem so zato naročili, naj se temu vprašanju v Jugoslaviji intenzivno posveti. Tako je 20. 12. 1938 vodja oddelka Donava z Dunaja poslal vodji »Sicherheitshauptamt« v Berlin dokumentacijo o jugoslovanskih prostozidarjih, posebej pa tudi o slovenskih prostozidarjih. Poleg zbiranja podatkov je nemška tajna policija še podpirala in spodbujala antimasonsko propagando v Jugoslaviji.

Velika loža Jugoslavije je zato doživljala vse večje pritiske. V letih 1939/1940 so bili prepovedani prostozidarski shodi in časopisi, julija 1940 pa je policija izvedla preiskavo v prostorih Velike lože Jugoslavije v Beogradu. Velika loža je v takšnih razmerah 1. avgusta 1940 sprejela odločitev o »samouspavanju«.

Druga svetovna vojna in obdobje po njej

Po nemški in italijanski okupaciji so nove okupacijske oblasti več prostozidarjev aretirale in poslale v koncentracijska taborišča. Velik del prostozidarjev se je pridružil odporu, večinoma v okviru Osvobodilne fronte, nekateri pa tudi v okviru Jugoslovanske vojske v domovini Dragoljuba (Draže) Mihajlovića ter britanske obveščevalne službe. Prostozidarji so bili pomembno zastopani tudi med ministri in svetovalci jugoslovanske begunske vlade v Londonu.

Po drugi svetovni vojni so bile prostozidarske lože obnovljene v Trstu in na avstrijskem Koroškem, v Jugoslaviji pa za obnovev prostozidarskega gibanja ni bilo možnosti. Povojni komunistični oblastniki so bili do prostozidarjev skrajno nezaupljivi in so zagovarjali stališča četrtega kongresa Komunistične internacionale iz leta 1922 in sovjetska stališča, da je prostozidarstvo »bojni stroj« buržoazije. Večina prostozidarjev, ki je po letu 1945 ostala v Jugoslaviji, je kmalu ugotovila, da socialistična oblast ni naklonjena kakršnemukoli ustanavljanju prostozidarskih lož ali podobnim aktivnostim. Do resnejših poskusov obuditve prostozidarskih dejavnosti po letu 1945 zato ni prišlo, pa tudi zaradi tega, ker je bila nova oblast zelo pozorna na kakršnekoli tovrstne poskuse. Prostozidarji so se tako morali sprijazniti z dejstvom, da v socialistični Jugoslaviji ni prostora za njihove aktivnosti. Del jugoslovanskih prostozidarjev v tujini pa si je po letu 1945 začel prizadevati za ustanovitev Velike lože Jugoslavije v izgnanstvu. Leta 1947 je bila ustanovljena Velika loža Jugoslavije v emigraciji, a so jo jugoslovanske komunistične oblasti spremljale s tajno politično policijo, za propagandne namene pa so po prostozidarskih kanalih za boj proti njej sodelovali z Dušanom Tomićem, jugoslovanskim prostozidarjem v Parizu.

Policijski uradniki in pripadniki slovenske Uprave državne varnosti so še v petdesetih letih, ko naj bi najhujši politični pritisk že nekoliko popustil, ugotavljali, da pomeni prostozidarstvo veliko nevarnost za vsak politični režim. V Sloveniji so tako več predvojnih prostozidarjev že takoj po vojni zaprli in obtožili delovanja proti novi, »ljudski« oblasti. Avgust Tosti, pred vojno član lože *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu in lože *Valentin Vodnik* v Ljubljani, do konca vojne pa direktor Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, je bil leta 1945 pred vojaškim sodiščem obsojen na smrt in nato pomiloščen na dolgotrajno zaporno kazen.³² Iz zapore je bil odpuščen leta 1952. Podobno usodo je doživel tudi leta 1947 zaradi domnevnega »protidržavnega delovanja« na smrt obsojeni profesor Boris Furlan.

³² Žarko Lazarevič – Jože Prinčič, Bančniki v ogledalu časa, Ljubljana 2005, str. 71–75.

Nagodetov proces 1947 – med obtoženimi pred sodiščem Boris Furlan v prvi vrsti, četrti z desne in njegov zagovornik Vladimir Ravnihar za zagovorniškimi pultom (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Odnos do prostozidarstva v socializmu – primer Borisa Furlana

Usodo slovenskega prostozidarstva v 20. stoletju dobro ponazarja usoda Borisa Furlana (Trst, 10. 11. 1894–10. 6. 1957, Radovljica). Rodil se je v slovenski meščanski družini v Trstu. Po končani gimnaziji je leta 1913 odšel v Pariz na Sorbono in tam študiral pravo. Leta 1920 se je vrnil v Trst,³³ ki je postal del Kraljevine Italije. Delal je kot asistent v odvetniški pisarni pri dr. Josipu Vilfanu, svojo odvetniško pisarno pa je odprl leta 1925. Razmere v Trstu pa so po požigu Narodnega doma leta 1920 in zmagi fašizma postajale vse slabše. Furlana je začela v tem obdobju nadzirati tržaška prefektura. Zaradi zaostrovanja razmer, številnih preiskav in namigov, da ga bodo aretirali, je leta 1930 skupaj z ženo, rojeno v Ljubljani, zbežal iz Trsta v Kraljevino Jugoslavijo. V tem obdobju se je iz Trsta izselilo politično najbolj tvorno in kulturno prodorno jedro slovenskega meščanstva. Furlan je v Ljubljani odprl odvetniško pisarno, konec leta 1930 pa je postal docent na Pravni fakulteti. Pozneje je kot izredni in redni profesor vse do začetka druge svetovne vojne predaval pravno filozofijo in teorijo in se uveljavil kot ugleden, mednarodno priznan pravno-filozofski strokovnjak.

³³ Vodopivec, Peter: Boris Furlan (1849–1957). V: *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev*, Slovenska matica, Ljubljana 2001, str. 89–98.

Leta 1933 je stopil v zagrebško prostozidarsko ložo *Maksimilijan Vrhovac* in se vključil v ljubljanski prostozidarski venček *Valentin Vodnik*. Leta 1940 je bil izvoljen v pooblaščenega mojstra stola (starešina) lože *Valentin Vodnik*. Njegov prostozidarski boter je bil Fran Novak, s katerim se je Furlan poznal že iz Trsta. Zaradi odsotnosti Frana Novaka je 21. 5. 1940 v Ljubljani vodil slovesno ustanovitev lože *Valentin Vodnik*.

Ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu v drugi polovici marca 1941 je Furlan z ženo, hčerjo in mlajšim sinom najprej odpotoval v Beograd, nato pa je s podporo tržaškega trgovca Primca in pomočjo Britancev zapustil Jugoslavijo. Bil je namreč na seznamu tistih, ki so jih iskale fašistične oblasti. Po invaziji držav osi na Jugoslavijo in italijanski okupaciji dela Slovenije so ga junija 1942 fašistične italijanske oblasti obsodile na smrt v odsotnosti. Leta 1943 se je preselil v London in tam je bil krajši čas minister za vzgojo in izobraževanje v jugoslovanski emigrantski vladi. Leta 1943 je izrazilo podprl OF, a je hkrati opazal tudi njene napake. Zavzel se je za enotno fronto in slogu slovenskega naroda kljub medsebojnim sporom in spopadom. Podprl je partizanski boj, ker je menil, da je gibanje odprto in demokratično. To so izražali Furlanovi govori na BBC leta 1944. Letake s Furlanovimi govori so britanska letala trosila nad Slovenijo. Njegov pogled na osvobodilno gibanje pa je bil v marsičem močno idealiziran. Konec februarja 1945 je prek Barija odpotoval v Beograd. Ob osvoboditvi Slovenije, na začetku maja 1945, se je poln optimizma vrnil v Ljubljano. Spet je postal profesor in celo dekan Pravne fakultete. Furlanovo navdušenje po vrnitvi v Ljubljano pa je bilo kratkotrajno, saj je bila stvarnost daleč od odprte družbe in resnične demokracije, o kateri so mu v London pisali Vidmar in drugi. Ljubljana po osvoboditvi ni bila več to, kar je bila pred vojno. Furlan pa se ni hotel sprijazniti s svetom, v katerem se je znašel. Skušal je pomagati nekaterim znancem in prijateljem, ki sta jih preganjala policija in OZNA. Postopno je začutil, da mu ne zaupajo več. Njegovi odnosi s komunističnimi oblastniki so se vidno ohlajali. Ker je videl domačo realnost, so ga začeli razjedati dvomi.

OZNA je že oktobra 1945 začela voditi Furlanov dosje, sčasoma pa je opazil, da ga nadzirajo in mu prisluškujejo. Zato je bil zelo razočaran. Furlan, ki je bil sicer simpatizer OF, naj bi po mnenju oblastnikov preveč izražal svoje svobodomiselne in liberalne nazore in ni zagovarjal ozkih komunističnih stališč. Furlanova hči Staša, ki se je v Slovenijo vrnila v uniformi prekomorskih brigad, je s pomočjo tržaških prijateljev pobegnila v Ameriko in se za las izognila aretaciji UDBE. Iz Amerike se ni več vrnila. Furlan se je povezal z britanskim konzulom in razmišljal, da bi se tudi on z ženo umaknil v Trst, a so ga dogodki prehiteli. V noči z 29. na 30. maj 1947 so ga na njegovem domu aretirali agenti UDBE in zaprli. Takoj po aretaciji je bil izpostavljen zelo mučnim dvomesečnim zasliševanjem, ki so ga močno pretresla. Obtožili so ga sodelovanja v »protiljudski organizaciji« in vohunstva. Zasliševalce je med drugim posebej zanimalo Furlanovo članstvo v prostozidarski loži, podatki o njegovem vstopu in sodelovanju v loži, saj je bil Furlan potem ko je Fran Novak leta 1944 umrl v taborišču Dachau, po rangu najpomembnejši slovenski prostozidar. Obtožili so ga vzdrževanja stikov z britansko obveščevalno službo od poznih tridesetih let, prevoda Orwellove *Živalske farme* in prijateljskih povezav z Jackom Hoptnerjem, uradnikom ameriškega Rdečega križa.

Stanoje Mihajlović (1888–1946) (Arhiv Jugoslavije)

Proti 15 obtoženim, tudi proti Furlanu, se je 29. 7. 1947 začelo sojenje, katerega vsebino so oblasti prek posebnih zvočnikov na ljubljanskih ulicah predvajale državljanom. To je bil že drugi politični proces proti Furlanu. Na njem je Furlana branil njegov prostozidarski brat, takrat že 76-letni dr. Vladimir Ravnihar. Glavni tožilec je bil Furlanov študent Viktor Avbelj, falirani študent prava. Sodišče ni imelo nikakršnega posluha za argumente obrambe. Ko je Ravnihar ugovarjal tožilcu, da je Furlan med vojno tako v ZDA kot v Veliki Britaniji podpiral partizane, je obveljala tožilčeva, češ da le zato, da bi lahko bolje delal proti njim. Avgusta 1947 je sodišče obsodilo Borisa Furlana na smrt s streljanjem. Obsodba je sprožila diplomatske proteste in plaz negativnih odmevov v zahodnih medijih. Furlan je prek svojih odvetnikov takoj zaprosil za pomilostitev. Prezidij je na prošnjo pozitivno odgovoril in obsodbo spremenil v 20 let odvzema svobode. Ves čas zapora je bil Furlan v samici. Prosil, je da bi mu dostavili knjige, a pri tem ni vztrajal, saj je hudo zbolel. Samoto je slabo prenašal, kar se je pokazalo v obliki srčne bolezni, ki se je močno poslabšala. Zaradi bolezni je bil 27. 3. 1951, po štirih letih in pol zapora, pogojno izpuščen. Prave svobode pa še ni bil deležen, saj so ga povsod budno spremljali sodelavci UDBE. Tega se je Furlan zavedal. Novembra 1953 je bil žrtev javnega linča, ki so ga uprizorili mladinski aktivisti, agentje politične policije. Vdrli so v njegovo hišo, ga kot nemočnega srčnega bolnika odvedli iz hiše, naložili v samokolnico in peljali na savski most z namenom, da ga vržejo v reko Savo. Ob tem je imel eden od napadalcev priložnostni govor, v katerem je dejal, naj se Furlana zaradi izdajalske dejavnosti odstrani iz Radovljice, govor pa končal z vzklikom »Smrt izdajalcu!« Zadeva bi se lahko končala tragično, če Furlana ne bi rešil šofer njegovega prijatelja, pravnika in prostozidarja, dr. Josipa

Vilfana, ki ga je po naključju prav takrat obiskal. Umrli je leta 1957. Na pogreb je prišlo veliko njegovih prijateljev, univerzitetnih profesorjev, pravnikov. UDBA ga je spremljala do smrti in njegov dosje končala s poročilom o udeležencih na njegovem pogrebu.

Teze o navezi med jugoslovanskimi komunističnimi oblastmi in prostozidarji, o tem, da naj bi bili Josip Broz Tito in nekateri drugi vodilni komunisti prostozidarji, so preprost zgodovinski ponaredek. Mednje sodi tudi delo Vjenceslava Cenčiča, *Titova poslednja ispovijest* iz leta 2001. Da je delo ponaredek, je dokazala tudi knjiga *Velika podvala* iz leta 2003.³⁴ Cenčičeve navedbe o jugoslovanskih oblasteh in prostozidarstvu ne prenesejo resne zgodovinske kritike in sodijo med fikcijo. Vse so ponaredki, pisani predvsem v službi politične propagande, ki so jo začeli izvajati šele v obdobju razpadanja Jugoslavije. Ne samo, da Tita ni na nobenih prostozidarskih seznamih, jugoslovanska komunistična partija je bila že v obdobju kraljevine izrazito antimasonsko usmerjena, po prihodu na oblast leta 1945 pa je Tito dosledno zatrl vse poskuse in pobude za oživitev prostozidarskih aktivnosti, in z nekaterimi vodilnimi jugoslovanskimi prostozidarji zelo neusmiljeno obračunal. Tragično usodo je tako na primer doživel tudi eden vodilnih jugoslovanskih prostozidarjev, dr. Stanoje Mihajlović (rojen 22. 8. 1882, Gornji Kovin na Ogrskem). Leta 1809 je v Berlinu doktoriral iz filozofije in ekonomskih znanosti. Mihajlović je bil član beograjske lože *Pobratim* že leta 1911 in je že takrat obiskal lože v Zagrebu, Londonu, Berlinu in Parizu (leta 1911 je imel predavanje v loži v Parizu). Med prvo svetovno vojno leta 1916 je bil Mihajlović v skupini jugoslovanskih prostozidarjev, ki so se lotili akcije, da bi s pomočjo francoskih prostozidarjev javnost čim bolj seznanili z jugoslovanskim narodno-političnim vprašanjem. Takrat je Mihajlović aktivno sodeloval na srečanjih pariške lože »Bratstvo narodov« (*Fraternité des Peuples*), v kateri so kmalu izbruhnili ostri spori med jugoslovanskimi in italijanskimi prostozidarji glede vprašanj o prihodnji pripadnosti Trsta, Istre in Dalmacije. Pozneje je bil član uprave Velike lože in Vrhovnega sveta škotskega reda Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije, leta 1939 pa se je kot glavni odposlanec Velike lože Jugoslavije v Londonu na imenovanju vojvode kentskega za velikega mojstra Združene velike lože Anglije sestal tudi z angleškim kraljem.

Sicer je bil Mihajlović diplomat, ki se je uveljavil v času balkanskih vojn (1912–13). Od takrat je tudi prijateljeval in si dopisoval s politikom in zgodovinarjem Robertom Williamom Setonom Watsonom. Tik pred prvo svetovno vojno aprila 1914, je bil imenovan za vicekonzula Kraljevine Srbije v Berlinu. Med prvo svetovno vojno se je gibal med evropskimi diplomati. Leta 1916 je bil imenovan za sekretarja veleposlaništva v Parizu. Od julija 1916 do julija 1918 je bil sekretar na veleposlaništvu Kraljevine Srbije v Rimu in hkrati eden tistih, ki so se aktivno bojevali za pravične meje med nastajajočo Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo. Mihajlović je bil imenovan tudi za prvega namestnika srbskega zunanjega ministra in je sodeloval pri pripravah konference »zaslužjenih narodov Avstro-Ogrske« v Rimu aprila leta 1918. Imel je stike tako s člani jugoslovanskega odbora, angleškimi, italijanskimi in drugimi politikami. Leta 1919 je bil imenovan za odpravnika poslov na veleposlaništvu Kraljevine SHS v Atenah, kjer je ostal do leta 1920. Februarja 1920 je bil premeščen na konzulat Kraljevine

³⁴ Velika podvala : Cenčič podmeče Titu izmišljene stenograme: zbornik radova i dokumenata / [redakcioni odbor Anić Nikola ... et al.] Beograd: Društvo za istinu o antifasističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, 2003 (Zemun: Kum)

SHS v Trstu. Ko so julija 1920 fašistične skupine v Trstu požgale Narodni dom, so razdejale tudi stanovanje jugoslovanskega konzula, v katerem je takrat kot njegov namestnik prebival Mihajlović. Septembra 1920 je postal generalni konzul v Düsseldorfu, leta 1922 svetovalec na veleposlaništvu v Pragi, nato pa spet za eno leto svetovalec na veleposlaništvu v Berlinu. Od leta 1923 do 1924 je bil generalni konzul v Solunu. Iz Soluna se je vrnil v Beograd in tam postal direktor političnega oddelka na zunanjem ministrstvu Kraljevine SHS. Kmalu je spet postal svetovalec, najprej na veleposlaništvu v Varšavi, nato v Berlinu in Madridu. Januarja 1928 pa je bil imenovan za veleposlanika v Tirani in na tem mestu je ostal do leta 1931, ko se je upokojil. Ob začetku nemške okupacije Jugoslavije so ga imeli Nemci na seznamu oseb, ki jih morajo aretirati, a ga niso mogli izslediti. Po osvoboditvi Beograda pa so ga nove komunistične oblasti za krajši čas zaprle, čeprav med vojno ni sodeloval niti z Nedićem niti z Dražo Mihajlovićem. Nato pa sta ga nadzorovali OZNA in pozneje UDBA. Leta 1946 se je Stanoje skupaj z ženo igralko Slavo (tudi Slavko) Kos Mihajlović (rojeno 26. 2. 1913 na Reki) odločil, da emigrira prek Avstrije v Anglijo, ker je imel tam prijatelje. Slavka Kos je igrala v Narodnem pozorišču v Novem Sadu. Udbovski kurir, ki je organiziral njuno pot v tujino in ju spremljal na poti v Slovenijo naj bi bil Božidar Pavlović. Pavlovića srečamo tudi v družbi poveljnih beograjskih prostozidarjev. Slovenski člani Udbe, ki so bili o tem obveščeni, so Stanoja in Slavo Mihajlović 20. 3. 1946 aretirali na avtobusu v Lenartu v Slovenskih goricah. Sledilo je zasliševanje v mariborskih zaporih, predvsem o beograjskih prostozidarjih, zaradi česar so v Maribor poslali tudi zasliševalce iz Beograda. Ko so ti opravili svoje delo, je iz Beograda prišel ukaz o njuni likvidaciji. Ponoči, 31. maja ali 1. junija 1946, so ju slovenski udbovci odpeljali v gozdove na Kozjaku, ju tam ustrelili in zakopali.³⁵ V Beogradu pa so se čez čas razširile govorice, da sta se »izgubila« v emigraciji.

Od leta 1945 so sodelavci tajne policije sestavljali sezname mož, ki naj bi bili med letoma 1918 in 1940 člani prostozidarskih lož, hkrati pa budno preverjali vsak sum obnavljanja prostozidarske aktivnosti. Pri tem se je tudi na poveljnih slovenskih policijskih seznamih znašlo veliko več osumljenih prostozidarstva, kot jih je pred vojno sploh delovalo v jugoslovanskih prostozidarskih delavnicah. Prostozidarji naj bi bili, kot so menili policijski preiskovalci, režimu nevarni, ker naj bi imeli zveze s tujino in politično emigracijo, še leta 1974 pa so trdili tudi, da so prostozidarske lože »orodje zahodnega imperializma«.

Obnovitev prostozidarstva po letu 1990 in ustanovitev Velike lože Slovenije

Po padcu Berlinskega zidu in oživitvi prostozidarstva v dotedanji Vzhodni Evropi je Velika loža Nemčije podprla tudi obnovitev velike lože v Jugoslaviji. Velika loža Jugoslavije je bila po nekaj zapletih obnovljena 23. junija 1990, med drugim s sodelovanjem v Nemčiji živečih jugoslovanskih priseljencev, članov ene izmed lož v Düsseldorfu.³⁶

³⁵ SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije; o tem tudi: Zavadlav Zdenko, *Pozna spoved*. Iz dnevnika slovenskega oznovca, Celovec 2010, str. 194–196.

³⁶ Bratislav Stamenković, Slobodan G. Marković, *Kratak pregled istorije slobodnog zidarstva Srbije*, Regularna velika loža Srbije 2009, str. 155–168.

Vanjo je stopilo tudi nekaj Slovencev, ki so leta 1991, v razmerah, v katerih je Jugoslavija razpadala, mimo Velike lože Jugoslavije navezali stike z avstrijskimi prostozidarji in ti so imeli v devetdesetih letih ključno vlogo pri obnavljanju prostozidarstva v Sloveniji.

Po razpadu Jugoslavije so pobudo za obnovo prostozidarstva v Sloveniji prevzeli: del dunajskih prostozidarjev na čelu z dunajskim arhitektom Čedom Kirchnerjem, celovška loža Trije stebri na jugu (*Zu den drei Säulen im Süden*) in v avstrijskih ložah delujoči slovenski in hrvaški »bratje«. Prvi slovenski prostozidar je bil v avstrijsko ložo sprejet že 19. oktobra 1990.³⁷

Februarja 1992, slab mesec in pol potem, ko je Evropska unija priznala novi državi Slovenijo in Hrvaško, so avstrijski prostozidarji v Celovcu ustanovili deputatsko ložo *Illyria* z namenom, da v Sloveniji in na Hrvaškem oživi prostozidarstvo. 26. septembra 1992 je imela loža *Illyria* enainpetdeset let po zadnjem srečanju lože *Valentin Vodnik* prvo »delo« tudi v Ljubljani. Decembra 1993 je bila v Celovcu ustanovljena deputatska loža *Dialogus* za Slovenijo. Velika loža Avstrije je 5. novembra 1996 »vnesla luč« v dve pravi in popolni slovenski loži *Dialogus* in *Žiga Zois*. V tem času je bilo v Ljubljani uradno registrirano prostozidarsko društvo, ki je kupilo in uredilo ustrezne prostore ter prevedlo potrebna prostozidarska besedila. Oktobra 1998 je bila ustanovljena tretja loža *Arcus Orient* Ljubljana. Število prostozidarjev se je v Sloveniji dotlej že tako povečalo, da so bili izpolnjeni pogoji za ustanovitev prve prostozidarske velike lože v slovenski zgodovini. Veliko ložo Slovenije je 16. oktobra 1999 ustanovila Velika loža Avstrije. Z ustanovitvijo Velike lože Slovenije so prostozidarji v Sloveniji začeli samostojno življenje. Ob ustanovitvi je postal veliki mojster Velike lože Slovenije Nenad Funduk, ki so mu sledili Miran Rems, Mladen Terčelj in od leta 2011 Marko Bitenc.

Velika loža Slovenije je postala najvišja regularna prostozidarska organizacija v Republiki Sloveniji. Kot neodvisna prostozidarska organizacija je izmenjala priznanja in prijateljske odnose s številnimi drugimi regularnimi velikimi ložami. Februarja 2000 je konferenca velikih lož Severne Amerike priznala Veliko ložo Slovenije. Od leta 2001 Veliko ložo Slovenije priznavajo Združena velika loža Anglije in večina drugih regularnih velikih lož po svetu, s katerimi ima prijateljske odnose. Tako po obliki kot po vsebini, delno pa tudi po osebnih družinskih povezavah je naslednica nekdanjih lož, delujočih na prostoru današnje Republike Slovenije od 18. do 20. stoletja. Kmalu po ustanovitvi Velike lože Slovenije sta bila ustanovljena tudi dva regularna prostozidarska reda, in sicer Škotski red (*Ancient and Accepted Scottish Rite of Freemasonry* leta 2000) in Red zidarjev kraljevega oboka (*Royal Arch*, leta 2007), ki imata sklenjen dogovor za medsebojna razmerja in delovanje z Veliko ložo Slovenije. Prvi slovenski prostozidarji so bili sprejeti v Škotski red leta 1990, v okviru materinskega vrhovnega sveta južne jurisdikcije ZDA. Leta 1997 je bila ustanovljena prva izpopolnjevalna loža škotskega reda v Ljubljani. Vrhovni svet škotskega reda za Slovenijo je bil ustanovljen leta 2000.³⁸ Prvi suvereni veliki komandant škotskega reda za Slovenijo je postal Veljko Varićak. Tako Velika loža Slovenije kot tudi

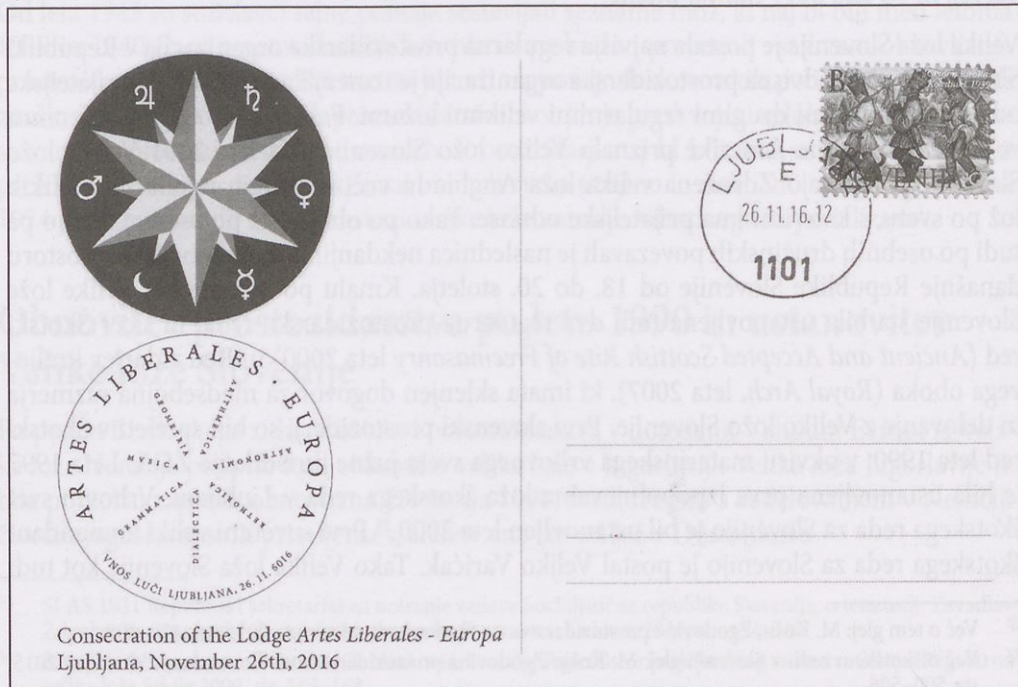
³⁷ Več o tem glej: M. Košir, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*, Modrijan 2015, str. 470–499.

³⁸ Več o škotskem redu v Sloveniji glej: M. Košir, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*, Modrijan 2015, str. 500–506.

Veljko Varičak vodi izpopolnjevalno ložo škotskega reda »Jurij baron Vega«, Ljubljana 1997 (Narodni muzej Slovenije)

Spominska kuverta ob umestitvi ljubljanske lože Artes Liberales Europa (Narodni muzej Slovenije)

Consecration of the Lodge Artes Liberales - Europa
Ljubljana, November 26th, 2016

oba prostozidarska reda so registrirani kot društvo in delujejo v skladu z zakoni Republike Slovenije o društvih.

Septembra 2002 je Velika loža Slovenije ustanovila pooblaščenega angleško govorečo ložo *Hospitality* v Orientu Ljubljana. Novembra 2002 je ustanovila še ložo *Anton Tomaž Linhart* v Orientu Bled (razpuščena oktobra 2005). Marca 2006 je Velika loža Slovenije ustanovila pooblaščenega ložo *Združena srca* v Orientu Maribor. Leta 2009 je »vnesla luč« v nov tempelj v Orientu Maribor. Istega leta je ustanovila še pravo in popolno ložo *Olivetum* v Orientu Koper. Poleg navedenih deluje v Ljubljani od leta 2014 še pooblaščenega raziskovalna loža Štirje okronani (*Quatour Coronati*). Leta 2016 je Velika loža Slovenije ustanovila pravo in popolno ložo *Artes Liberales Europa*, oktobra 2017 pa še pravo in popolno ložo z imenom *Besede in dejanja* v Orientu Ljubljana.³⁹

Velika loža Slovenije je leta 2017 aktivno sodelovala tudi pri proslavljanju 300. obletnice prostozidarstva, kot lahko preberemo na njeni spletni strani:

»Letošnje celoletno praznovanje tristoletnice začetkov sodobnega prostozidarstva je kulminiralo na dogodku *Združene Velike Lože Anglije*, v londonskem *Royal Albert Hall*, 31. oktobra 2017. Več kot 3900 prostozidarjev in več kot 130 velikih mojstrov iz celega sveta je spektakularnemu dogodku dodalo zgodovinski pomen. Dogodka se je udeležil tudi Veliki Mojster Velike Lože Slovenije Marko Bitenc ... Dogodek v *Royal Albert Hall* je predstavljal vrhunec celoletnega praznovanja, ki se ni odvijalo le v Angliji, ampak po celem svetu. Gala dogodek na zadnji oktobrski dan pa je prinesel ne le sprevide, nagovore in sodobno teatralno uprizoritev, ampak predvsem tudi udeležbo najvišjih predstavnikov prostozidarstva. Med njimi so bili Veliki Mojster *Združene Velike Lože Anglije*, HRH Edward Duke of Kent, HRH Prince Michael of Kent, HRM Otumfuo Osei Tutu II in HE John A. Kufuor. Dogodku, ki so mu lahko sledili preko live-streama prostozidarji po celem svetu, je sledila svečana večerja v *Battersea Evolution* v parku *Battersea*. Ob tej priložnosti je brigadir Willie Shackell, Veliki sekretar *Združene Velike Lože Anglije* izjavil: 'Leta 2017 se bomo še dolgo spominjali. 300 let smo ohranjali našo čvrsto tradicijo prijateljstva, odprtosti in dobrotelčnosti in letošnje leto je samo še utrdilo te temeljne prostozidarske vrednote. Navdušen sem ob druženju s takim številom prostozidarjev iz celega sveta. Vaša prisotnost me utrjuje v prepričanju, da bo lahko tudi naš pozitiven vpliv na družbo še močnejši in zato naša pot naslednjih 300 let še odločilnejša.' Na svetu deluje ta trenutek okoli šest milijonov prostozidarjev, od tega v okviru slovenskega regularnega prostozidarstva nekaj več kot 300. Prostozidarstvo je ena največjih globalnih nereligioznih in nepolitičnih organizacij, ki temelji na bratstvu in simboličnem nadaljevanju tradicije kamnosekov.«⁴⁰

Številka vseh prostozidarjev po svetu, po ocenah verodostojnih študij vendarle ne presega tri milijone članov, od tega jih 95% deluje v okviru regularnih velikih lož.

³⁹ www.prostozidarsstvo.si (30. 10. 2017).

⁴⁰ <http://www.prostozidarsstvo.si/tristoletnica-zacetkov-sodobnega-prostozidarstva/> (10. 11. 2017).

Druge velike lože v Sloveniji

Veliki Orient Slovenije

Veliki Orient Slovenije je prostozidarski sistem za moške in ženske. Njegovi začetki so povezani z Veliko ložo za moške in ženske Nemčije. Prvi slovenski član je postal prostozidarski mojster leta 1992. Prvo slovensko ložo z imenom *St. Germain* je ustanovilo leta 1994 sedem Slovencev in Slovenk, članov heidelberške Velike lože Nemčije za moške in ženske (*Grossloge von Deutschland für Frauen und Männer*). Izhaja iz tradicije »koma-sonskega« reda *Droit Humain*, od katerega so se leta 1959 odcepile nemške lože.

Veliki Orient Slovenije se navezuje na tradicijo reda *Droit Humain* in predvojnih lož tega reda v Kraljevini Jugoslaviji, ki so delovale v Zagrebu (loža *Humanitas* od leta 1932 in *Pitagoras* od leta 1934), katerih pomembna članica je bila Milica Gradišnik. Loži sta bili tesno povezani s teozofi.⁴¹

Leta 2007 se je loža pridružila avstrijskemu *Universalen Freimaurerorden Hermetica*. Takrat so iz lože *St. Germain* izšle še tri lože: *Ex Oriente Lux*, *Sanctum Sanctorum* in *Hermes*. 5. maja 2012 je Veliki Orient Avstrije ustanovil Veliki Orient Slovenije, ki je član *Association Adogmatic de l'Europe Central et de l'Est*.⁴² Veliki orient Slovenije je usmerjen v ezoterično prostozidarstvo. Iz Velikega Orienta Slovenije je nastala v okviru interobedienčnega velikega kolegija Škotskega reda za Avstrijo izpopolnjevalna loža *Addytum Lucis*. Veliki Orient Slovenije ima okoli 70 članov, njegov veliki mojster pa je Aristid Havliček.⁴³ Od leta 2016 je član mednarodnega prostozidarskega združenja CLIPSAS.⁴⁴ CLIPSAS je največje združenje tako imenovanega »liberalnega prostozidarstva«, ki izhaja iz konceptov Velikega Orienta Francije. Danes ga sestavljajo večinoma mešane in ženske lože.

Velika regularna loža Slovenije

Samoustanovil jo je leta 2006 del članov lože *A. T. Linhart*, ki so bili izključeni, oziroma so se odcepili od Velike lože Slovenije. Leta 2010 je bila (neregularna) loža *A. T. Linhart* »ugasnjena«. Oktobra 2014 je Veliko regularno ložo Slovenije umestila ena od (neregularnih) velik lož Srbije: Velika nacionalna loža Srbije.⁴⁵ Leta 2016 je bil iz članstva Velike regularne lože Slovenije ustanovljen tudi njen vrhovni svet škotskega reda. Velika nacionalna loža Srbije je namreč povezana z (neregularno) Veliko ložo Francije (*Grande Loge de France*), ki prakticira škotski ritual. Velika loža Francije je tretja po velikosti od francoskih velikih lož. (Neregularni) Veliki Orient Francije (*Grand Orient de France*) in (regularna) Velika nacionalna loža Francije (*Grande Loge Nationale Française*) sta na-

⁴¹ Glej tudi: M. Košir, *Zgodovina prostozidarstva*, Modrijan 2015, str. 264–266.

⁴² *Freimaurer Wiki De*.

⁴³ <http://www.jivatma.si/23-6-2017-ezotericno-prostozidarstvo/> (10. 11. 2017).

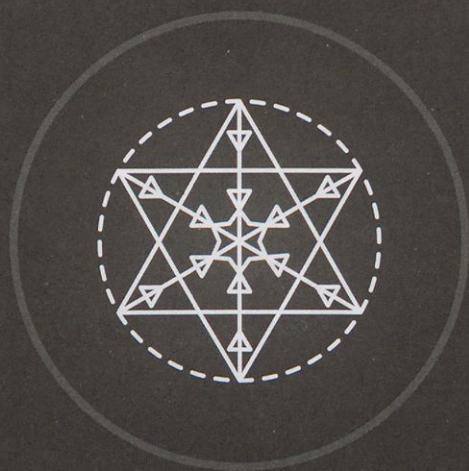
⁴⁴ *Centre de Liaison det d'Information des Puissances maçonniques Signataires de l'Appel de Strasbourg* (1961).

⁴⁵ <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1597949/masoni-uspesno-konstituisana-velika-regularna-loza-slovenije>

mreč največji francoski veliki loži. Kljub drugačnemu imenu je Velika regularna loža Slovenije s stališča t. i. regularnega prostozidarstva neregularna velika loža, ki jih Združena velika loža Anglije in druge regularne velike lože oz. vrhovni sveti ne priznavajo. Kljub precejšnjemu članstvu (okoli 200 v letu 2016) ni podatkov o tem, da bi bila registrirana kot pravni subjekt, na primer kot društvo.

Vojvoda Kentski (prvi z leve) v pogovoru z velikim mojstrom Velike lože Slovenije Markom Bitencem (tretji z leve) na praznovanju tristote obletnice prostozidarstva, Freemasons' Hall, London 2017 (Chris Allerton Photography/UGLE)

Slobodan G. Marković

**Zgodovinski
pregled
prostozidarstva
v Jugoslaviji
(1919–2000)**

Povzetek

Prispevek podaja zgodovinski pregled jugoslovanskega prostožidarstva z uvodom o srbskem prostožidarstvu konec 19. stoletja. Osredotoča se predvsem na mednarodni položaj Velike lože »Jugoslavija«, na povezave z verskimi organizacijami in odnos do jugoslovanske ideje ter na družbeno strukturo prostožidarstva.

Analizira tudi preganjanje prostožidarstva v obdobju med letoma 1940 in 1945 ter prizadevanja za njegovo obnovo v komunistični Jugoslaviji. Nazadnje podaja še pregled oživitve prostožidarstva v Jugoslaviji in Srbiji v devetdesetih letih 20. stoletja.

KLJUČNE BESEDE: Jugoslavija, prostožidarstvo, Velika loža »Jugoslavija«

Prva prostožidarska loža v Beogradu naj bi se pojavila konec 18. stoletja v času Osmanškega cesarstva in vse od takrat so se prostožidarske dejavnosti z občasnimi prekinitvami nadaljevale. V štiridesetih in petdesetih letih 19. stoletja je bila v Beogradu turška loža, katere člani so bili tudi Srbi. Prostožidarske lože so bile na srbskem ozemlju s kratkimi prekinitvami dejavne od osemdesetih let 19. stoletja do njihove prepovedi leta 1940.

Ko je Srbija leta 1878 postala mednarodno priznana država, so začele v njej nastajati prostožidarske lože, zlasti od osemdesetih let 19. stoletja. Te lože so bile v pristojnosti tujih velikih lož: Velikega Orienta Italije (lože »*Luce dei Balcani*«, 1876, »*Srpska zadruga*«, 1881, in »*Sloga, rad i postojanstvo*«, 1883), Velike simbolične lože Madžarske (loži »*Pobratim*«, 1891, in »*Nemanja*«, 1892), Velikega Orienta Francije (loža »*Ujedinjenje/L'Union*«, 1909) ter Velike lože Hamburga (loža »*Schumadija*«, 1910). Vse te lože so delovale v Beogradu, razen lože »*Nemanja*«, ki je bila kratek čas dejavna v Nišu.¹

Beograjska loža »*Pobratim*« (1890) in zagrebška loža »*Hrvatska vila*« (1892) sta bili ustanovljeni ob pomoči budimpeške lože »*Demokratia*«, ki »si je zastavila nalogo, da zbližuje narode na Madžarskem in v njeni okolici ter posreduje pri dogovarjanju med njimi.«² Konec leta 1892 je imela Velika simbolična loža Madžarske pod svojim okriljem 53 lož z 2461 člani.³ »*Hrvatska vila*« je bila prva loža, ki je pri obrednem delu uporabljala hrvaški jezik. Leta 1903 se je reorganizirala in preimenovala v »*Ljubav k bližnjemu*« (Ljubi svojega bližnjega). Na začetku 20. stoletja sta loži »*Pobratim*« in »*Ljubav k bližnjemu*« dejavno tkali kulturne in politične vezi med Srbijo in Hrvaško.

V Srbiji je bila zaradi zunanjepolitičnih zadev najvišja prostožidarska avtoriteta organizirana nenavadno. V Evropi ustanovitvi več lož na ozemlju določene države navadno kmalu sledi vzpostavitev velike lože kot najvišjega prostožidarskega organa. V Srbiji

¹ [Aleksijević], 1909, *Die Freimaurerei in Serbien*. Ponatisnjeno v: *Neimar* (1926), str. 405–418. [Stojković], 1893, *Слободно зидарство* [Prostožidarstvo], str. 97–104.

² Prelog, 1929, *Istorija slobodnog zidarstva*, str. 138.

³ Od tega je imela loža »*Pobratim*« v Beogradu 33 članov, loža »*Nemanja*« v Nišu 17 in loža »*Hrvatska vila*« v Zagrebu 14. V tistem času je imela matična loža »*Demokratia*« v Budimpešti 105 članov in je bila tako četrta največja madžarska loža. *Bericht der Symbolischen Grossloge*, 1892, str. 20. AJ, 100, f. 1 – 106.

pa ni bilo tako. Leta 1908 so srbski prostozidarji namreč začeli polagati temelje za svoj Vrhovni svet. Z drugimi besedami: skušali so ustanoviti najvišji organ posebnega prostozidarskega reda. Ta posebni potek dogodkov je povzročilo javno ogorčenje, ki ga je v Srbiji sprožila priključitev Bosne in Hercegovine Avstro-Ogrski oktobra 1908. Zato se je loža »Pobratim« preimenovala v »Unabhängige Loge von Serbien 'Pobratim'« (Neodvisna loža Srbije »Pobratim«).⁴

Kmalu so začeli izvajati ukrepe za popolno neodvisnost srbskega prostozidarstva. Aprila 1909 so srbski prostozidarji od Vrhovnega sveta Romunije najprej prejeli patent za 18. stopnjo rožnega križa. Nato je 22. maja 1912 predstavnik velikega komandanta Vrhovnega sveta Grčije deset srbskih prostozidarjev povišal v 33. stopnjo. Naslednji dan je Vrhovni svet Grčije ustanovil Vrhovni svet Srbije, Đorđe Vajfert pa je postal njegov prvi veliki komandant. Ustanovljen je bil tako za modre lože kot za Škotski red, oktobra 1912 pa ga je v Washingtonu priznal Vrhovni svet Južne jurisdikcije.

Ob izbruhu prve svetovne vojne so v Srbiji delovale štiri lože (»Sloga, rad i postojanstvo«, »Pobratim«, »Schumadija« in »Ujedinjenje/L'Union«) ter prostozidarski venček »Kosovo«.⁵ Te lože so se poleg prostozidarskega dela ukvarjale tudi z nacionalnim ciljem, za celinsko prostozidarstvo v tistem obdobju nič nenavadnega. Po letu 1908 je jugoslovanska ideja v Beogradu postala zelo vplivna. Vplivala je na lože ter na sodelovanje med ložama »Pobratim« in »Hrvatska vila«. Poleg povsem prostozidarskih zadev so po novem razmišljale tudi o možnosti morebitne združitve južnih Slovanov.

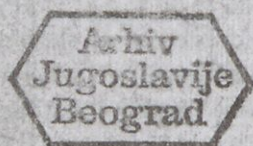
Po zmagi Nemčije in Avstro-Ogrske nad Srbijo leta 1915 se je srbska vojaška in politična elita začela množično izseljevati čez Albanijo v Grčijo. Francija je sprejela tisoče, Velika Britanija pa stotine fantov in študentov in ti so pri njih nadaljevali šolanje. Tudi veliko srbskih intelektualcev iz Srbije ter srbskih, hrvaških in slovenskih politikov iz Avstro-Ogrske se je začasno zateklo v Pariz in London. Decembra 1914 je srbska skupščina v Nišu izjavila, da je združitve Srbov, Hrvatov in Slovencev njen vojni cilj. Zahodne zaveznice prvotno niso bile zadovoljne s tem ciljem, saj so se na vse pretege trudile pridobiti Italijo na svojo stran, Italija pa je kot nadomestilo za svojo podporo zahtevala obsežne dele vzhodnega Jadrana, kjer so živeli južni Slovani.

Srbska vlada in Jugoslovanski odbor, ki je združeval politike iz Avstro-Ogrske, ki so leta 1914 emigrirali na zahod, sta našla podporo za uresničevanje svojih ciljev v vplivnih delih britanskega in francoskega javnega mnenja, tudi v nekaterih zelo vplivnih prostozidarjih. Pri teh prizadevanjih so se hrvaški in srbski prostozidarji neposredno sprli z italijanskimi, boji med njihovimi aspiracijami pa so potekali predvsem v ložah Velikega Orienta Francije in Velike lože Francije v Parizu. Po padcu Srbije jeseni 1915 se je sedež

⁴ J. A., 1926 [1912], Die Freimaurerei in Serbien, str. 415. V Arhivu Jugoslavije ni ohranjena korespondenca med VSLH in njeno nekdanjo ložo »Pobratim« iz let 1909/10, v pismih iz let 1911/12 pa VSLH naslavlja ložo »Pobratim« s tem imenom. AJ, 100, f. 1 – 1023, 1029, 1031, 1033.

⁵ Pod Vrhovnim svetom Srbije so bile lože »Sloga, rad i postojanstvo«, »Pobratim« in »Schumadija«. Pred izbruhom vojne je izšla samo ena številka glasila Vrhovnega sveta Srbije. V njem so navedeni sestanki vseh lož in poleg treh omenjenih lož vključuje tudi »Kosovo«. Ta loža je imela sedež v Skopju. *Neimar*, št. 1–3 (januar–marec, 1914), str. 2.

KONSTITUCIJA
VELIKE LOŽE SRBA, HRVATA
I SLOVENACA
„JUGOSLAVIJA“

U
OR. BEOGRADU

ZAGREB
HRVATSKI ŠTAMPARSKI ZAVOD D. D.
1919.

Naslovnica Konstitucije Velike lože Srbov, Hrvatov in Slovencev »Jugoslavija« iz leta 1919.
(Arhiv Jugoslavije, fond 100)

Vrhovnega sveta Srbije preselil v Marseille in tam deloval zadnja leta vojne. Še posebej dejaven in s svojimi predavanji v francoskih ložah očitno uspešen je bil hrvaški prostozidar Hinko Hinković. Srbski prostozidar Jovan Aleksijević pa je bil dejaven v Švici; tam je pridobival javno podporo za Srbijo in južne Slovence ter svoje dejavnosti usmerjal k bratom v tej državi.⁶

Po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev decembra 1918 je bila junija 1919 v Zagrebu ustanovljena Velika loža Srbov, Hrvatov in Slovencev – »Jugoslavija« (1919–1929). Ko se je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1929 uradno preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, je istega leta tudi loža spremenila ime in postala Velika loža »Jugoslavija« (1929–1940). Velika loža Srbov, Hrvatov in Slovencev se je oblikovala z združitvijo treh srbskih lož, ki so bile pred tem pod okriljem Vrhovnega velikega sveta Srbije, in treh hrvaških lož, ki so bile prej pod okriljem Velike simbolične lože Madžarske. Tik pred združitvijo je bila v Zagrebu ustanovljena velika loža, njen veliki mojster pa je postal dr. Adolf Mihalić. Velika loža »Jugoslavija« je imela na območju Jugoslavije približno 300 članov.⁷

Do leta 1923 je Veliko ložo »Jugoslavija« (VLJ) že priznalo 28 prostozidarskih velikih organov. Za osnovo jugoslovanske velike lože so vzeli konstitucijo Švicarske velike lože »Alpina«. Vrhovni svet Škotskega reda je še naprej deloval za stopnje, višje od tretje. Veliki sekretar Jovan Aleksijević je leta 1923 trdil, da v Jugoslaviji »ni prostozidarskih organov, ki ne bi bili regularno priznani.«⁸ VLJ je bila članica Mednarodnega prostozidarskega združenja. Gojila je tesne stike s prostozidarji v Franciji, tako tistimi v Veliki loži Francije kot tistimi v Velikem Orientu Francije. Jugoslovanskim članom je posebno pozornost namenjala pariška loža pod okriljem Velike lože Francije »Général Paigné«, ki je bila v najtesnejšem odnosu z Veliko ložo Beograda. Junija 1930 je Združena velika loža Anglije v Pragi odobrila svoje priznanje dvema velikima ložama: Veliki nacionalni loži Romunije in Veliki loži »Jugoslavija«.⁹ Uradno glasilo jugoslovanskih prostozidarjev *Šestar* je objavilo poročilo v angleščini, pod katerim je podpisan Adolf Mihalić. Ta je izrazil zadovoljstvo z dejstvom, da je Združena velika loža Anglije priznala Veliko ložo »Jugoslavija«. Ponosno je izjavil: »... niso več le besede, da smo člen v prostozidarski verigi, ki je obkrožila svet. Zdaj segamo v roke drugim civiliziranim narodom, ki upravičeno cenijo naša prizadevanja.«¹⁰

V dvajsetih letih 20. stoletja je bilo ustanovljenih ali sprejetih več lož. Do leta 1928 so bile ustanovljene štiri lože v Beogradu ter po ena v Novem Sadu, Zagrebu, Dubrovniku, Karlovcu, Kotorju in Subotici. Sprejete so bile tudi lože, ki so v preteklosti delovale pod madžarskim okriljem: ena v Somborju, ena v Subotici in ena v Vršču. V poluradni zgodovini prostozidarstva, ki jo je napisal univerzitetni profesor Milan Prelog, je navedeno, da

⁶ Вујовић, 1994, *Француски масони*, str. 191–230. Hinković, 1927, *Iz velikog doba*, str. 185–188. [Aleksijević], 1925, *Из избеглиштва*, str. 631–635.

⁷ Ligou, 1997, *Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie, s. v. »Yougoslavie«*.

⁸ Jov. Aleksijević, 33° to Oliver D. Street, 32°, Belgrade, December 8, 1920, v: *Report of the Grand Lodge of Alabama for 1922*, str. 57–58, 199–202.

⁹ *Quarterly Communication*, 1930, str. 336–337.

¹⁰ [Mihalić], 1930, *The Recognition*, str. 128.

The National Claims of the Serbians, Croatians and Slovenes

PRESENTED TO THE BROTHERS OF THE ALLIED COUNTRIES

BY THE SERBIAN BROTHERS

MEMBERS OF THE R. L. N° 288 *Cosmos*

WITH A PREFACE BY THE

MOST ILL. BR. **General PEIGNÉ**

HONORARY GRAND MASTER OF THE GRAND LODGE OF FRANCE

PARIS

PRINTING [" L'ÉMANCIPATRICE "

3, Rue de Pondichéry, 3

—
1919

Naslovnica brošure »The National Claims of the Serbians, Croatians and Slovenes«, ki je bila predstavljena bratom zavezniških držav leta 1919 v Parizu. (Arhiv Jugoslavije, fond 100)

je bilo avgusta 1928 pod okriljem VLJ 18 lož s približno tisoč člani.¹¹ Ta številka pa se zdi nekoliko pretirana.¹²

Izkušnje sodelovanja srbske vlade in Jugoslovanskega odbora s Francijo in Združenim kraljestvom ter njunimi prostozidarji med letoma 1914 in 1919 so utrle pot usmeritvi jugoslovanskega prostozidarstva. Jugoslovanski prostozidarji so s francoskimi in britanskimi imeli zelo tesne stike. Do leta 1935 je bila Jugoslavija na področju zunanjepolitičnih zadev zelo odvisna od Francije: jugoslovanski prostozidarji so sledili njeni politiki in se zanašali na francoske brate. V tridesetih letih 20. stoletja je tudi britansko prostozidarstvo pridobivalo vse večji vpliv v Jugoslaviji in številni jugoslovanski prostozidarji so skrbeli za sodelovanje z Združeno veliko ložo Anglije.

Pri mednarodnem delovanju so se čutile napetosti med jugoslovanskimi in italijanskimi prostozidarji, ki so bile dediščina prve svetovne vojne. Priložnost za vzpostavitev dobrega komunikacijskega kanala med Italijo in Jugoslavijo torej ni bila izkoriščena. Ko pa je oktobra 1925 fašistična oblast prisilila Veliki Orient Italije, da sam prekine svoje dejavnosti, so jugoslovanski prostozidarji javno kritizirali italijanski fašizem in njegovega diktatorja Mussolinija. S češkoslovaškimi in avstrijskimi prostozidarji so imeli zelo prijateljske vezi.¹³ Ob pomoči Velike lože »Jugoslavija« je bila ustanovljena nova velika loža na Češkoslovaškem. Oktobra 1923 je delegacija Velike lože »Jugoslavija« pod vodstvom velikega sekretarja Jovana Aleksijevića namreč ustanovila Ljudsko veliko ložo Češkoslovaške.¹⁴ Nova država Jugoslavija je bila varuhinja določb pariške mirovne pogodbe, Italija in Madžarska pa sta bili na čelu revizionistične skupine držav. Predvojnih vezi z Veliko simbolično ložo Madžarske žal ni bilo mogoče izkoristiti, da bi našli *modus vivendi* z Madžarsko, saj je bilo prostozidarstvo v medvojni Madžarski kvečjemu tolerirano in ni moglo imeti vloge, ki jo je imelo pred letom 1918.

Septembra 1926 je Velika loža »Jugoslavija« v Beogradu gostila velik prostozidarski kongres, ki ga je organiziralo Mednarodno prostozidarsko združenje (Association maçonnique internationale). Kongres je bil posvečen miru in je pozival k razoroževanju. Prvič po prvi svetovni vojni se je zgodilo, da je imel govor član nemške lože, in sicer dr. Leo Müffelmann, predsednik lože »Bluntschli« v Berlinu, ki ga je nato Arthur Groussier, predsednik Sveta Velikega Orienta Francije, celo objel.¹⁵ Pozneje je imel govore »v duhu sprave« tudi v pariških ložah.¹⁶ Beograjski kongres je bil torej priča enemu prvih znamenj sprave med francoskimi in nemškimi prostozidarji.

¹¹ Prelog, 1929, *Istorija slobodnog zidarstva*, str. 142.

¹² Tri leta pozneje Sreten Stojković omenja 900 članov v 23 ložah pod Veliko ložo »Jugoslavija«. [Stojković, 1931, *Слободно зидарство*, str. 106.

¹³ Glej govor velikega kaplana VLJ julija 1930 v čast br. Lennhoffu iz Velike lože Dunaja: [Branković] [1931], *Говори старешихне ложе*.

¹⁴ *Šestar*, št. 5–6 (1936), str. 94.

¹⁵ Dokumenti in poročila s kongresa so na voljo v: Stamenković in Markovich, 2009, *A Brief History*, str. 86–91. Cf. »Свечани ритуални рад слободних зидара«, *Politika*, september 14, 1926, str. 5.

¹⁶ Lennhoff, 1929, *Die Freimaurer*, str. 287.

Jugoslovansko prostozidarstvo in jugoslovanstvo

V novi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bilo 74,4 odstotka »Srbov in Hrvatov« (na popisu prebivalcev leta 1921 so bili navedeni skupaj) ter 8,5 odstotka Slovencev. Odstotki glede verske pripadnosti pa so bili takšni: 46,7 odstotka prebivalcev je bilo pravoslavcev, 39,3 odstotka katoličanov, 11,2 odstotka muslimanov (upoštevani so slovanski in albanski muslimani), 1,9 odstotka protestantov in 0,5 odstotka judov.¹⁷ Zdelo se je, da je prostozidarstvo v Jugoslaviji ena tistih institucij, ki bi lahko pritegnile različne narodnostne in verske skupine, čeprav ne vse v enaki meri. Ob združitvi šestih lož v Veliko ložo je imel Jovan Aleksijević govor, v katerem je nagovoril hrvaške in slovenske brate. Izrazil je svoje neizmerno veselje ob tem, da je narod uresničil dve veliki dejanji: »Prvo dejanje je združitev Hrvaške, Slovenije in Srbije v eno nacionalno državo, drugo je njihova združitev v eno prostozidarsko skupnost. To sta najveličastnejša dosežka na slovanskem jugu, kakršnih zgodovina še ni videla, kakršnih stoletja ne pomnijo.«¹⁸

Trije vodilni intelektualni zagovorniki tega stališča v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja so postali hrvaški kipar Ivan Meštrović, srbski zgodovinar Vladimir Čorović in hrvaški zgodovinar Viktor Novak. Dva sta bila rojena katoličana, Čorovićeva družina pa je imela pravoslavne korenine. Vsaj dva od njih sta bila prostozidarja, samo za Meštrovića se ne ve z gotovostjo, ali je bil res član. Gotovo pa je, da je bil eden od ustanoviteljev Rotarijskega kluba Zagreb leta 1929.¹⁹

Ti trije intelektualci so s svojimi dejavnostmi podpirali jugoslovansko idejo, ki pa je doživela hud pretres junija 1928, ko je srbski poslanec iz Črne gore ustrelil več hrvaških poslancev in smrtno ranil hrvaškega narodnega voditelja Stjepana Radića. Kralj Aleksander je januarja 1929 uvedel diktaturo in razveljavil jugoslovansko ustavo. Veliko vidnih prostozidarjev, tudi zgodovinarja Vladimir Čorović in Viktor Novak, je podprlo kraljevo diktaturo. Velika loža ni bila enotna, kako naj ravna, in zdi se, da jo je Dušan Miličević, ki je pozneje postal njen drugi veliki mojster (od leta 1933 do svoje smrti avgusta 1939), prepričal, da se odloči za srednjo pot. Kdorkoli je želel javno podpreti diktaturo, je to lahko storil, Velika loža pa podpore ni javno izrazila. V dvajsetih letih 20. stoletja se je Viktor Novak preselil z Univerze v Zagrebu na Univerzo v Beogradu. Uredil je *Antologijo jugoslovanske misli in narodne enotnosti*, ki jo lahko imamo za enega najbolje opredeljenih spomenikov jugoslovanstva. V predgovoru k antologiji, ki je namensko datiran z Vidovim dnem 1930, kralj Aleksander pravi: »Glasniki in znanilci Jugoslavije ter njeni mučeniki so večna slava in prava moralna moč velike jugoslovanske misli. Z njimi je narodna ideja svobode, ljubezni in enotnosti postala resničnost. Če bomo sledili njihovemu zgledu, bo postala veličastna prihodnost.«²⁰

¹⁷ Markovich, 2011, *Ethnic and National*, str. 94–95.

¹⁸ *Neimar*, št. 5 (februar 1922), str. 200, 202.

¹⁹ Mužić, 1983, *Masonstvo u Hrvata*, str. 235, 240, 272, 303. Za kvizlinško policijo v okupirani Srbiji je bil prostozidar in član lože »*Dositej Obradović*«, vendar razpoložljivi seznam članov te lože tega ne potrjujejo. AS, zbirka BIA, fond 93. Tudi Gestapo ga je obravnaval kot prostozidarja. AS, zbirka BIA, fond 93, »Gestapovski seznami prostozidarjev« V dokumentih zagrebske policije iz leta 1940 je omenjen tudi na skupnem seznamu treh zagrebskih lož »*Perun*«, »*Neptun*« in »*Bošković*«. AJ, f. 14 – 16. Na koncu je bil opažen tudi v beograjski loži »*Dositej Obradović*« v poznih tridesetih letih 20. stoletja. AJ 100, f. 18 – 194.

²⁰ Novak, 1930, *Antologija jugoslovanske misli*, p. v.

V obdobju diktature kralja Aleksandra (1929–1931) so bile ukinjene vse politične stranke. Prav v tem obdobju pa je Velika loža ustanovila štiri nove lože: dve v Zagrebu (leta 1929), eno v Sarajevu (leta 1930) in eno v Petrovgradu (leta 1931). V času diktature je bilo to mogoče storiti samo s kraljevo odobritvijo in zdi se, da je bilo to sodelovanje mogoče prav zaradi ideološke pripadnosti jugoslovanstvu.

Po atentatu na kralja Aleksandra v Marseillu 9. oktobra 1934 se je v evropskem tisku sprožila polemika, ki je za njegov umor obtoževala prostozidarje, zlasti Veliki Orient Francije. Jasno je, da so imeli najvplivnejši pripadniki VLJ in kralj zelo podobne vrednote ter da je bila obojim ideja jugoslovanstva blizu. Jasno je tudi, da je bil kralj zelo povezan s Francijo, zato je verjetno, da so bile vse takšne obtožbe del propagande, usmerjene proti prostozidarjem, ki je bila v Evropi zelo močna v tridesetih letih 20. stoletja. Ko je bil kralj ubit, pa so v resnici zagrebške lože prve organizirale spominsko srečanje, tri dni pozneje pa je enako storila tudi Velika loža »Jugoslavija«. Srečanje VLJ je bilo posvečeno kralju, kot da bi bil član lože.²¹ Gotovo so nekateri ugledni jugoslovanski prostozidarji, kot so bili Viktor Novak, Vladimir Ćorović in veliki mojster Đorđe Vajfert, imeli kralja za neka-kšnega zaščitnika VLJ.²²

Med hrvaškimi prostozidarji pa niso bili vsi naklonjeni dejstvu, da so bile hrvaške lože podrejene centralni avtoriteti Velike lože v Beogradu. Poleg tega so bili prostozidarji na Hrvaškem razdeljeni glede odnosa do Avstro-Ogrske med prvo svetovno vojno. Nesoglasja so nastala tudi o tem, kaj bi bilo treba storiti z nekdanjo ložo »Ljubav bližnjega«. Razhajanja so postajala vse večja, VLJ pa se v upanju, da bo pomirila duhove, ni opredelila za nobeno stran. Leta 1926 je bila ustanovljena nova loža »Prometej«, vendar je bila že januarja 1927 ukinjena. Zato so se tisti člani, ki niso bili zadovoljni z razmerami, odcepili, in iz treh novih lož je maja 1927 nastala Velika simbolična loža »Libertas«. Delovala je do leta 1940.

Jugoslovansko prostozidarstvo je v Kraljevini Jugoslaviji imelo vlogo vdanega zagovornika jugoslovanske ideje. Kraljevina je imela na voljo tudi druge organizacije, na primer društvo »Sokol«, ki so imele enako vlogo. Prostozidarstvo je jugoslovansko idejo samo dopolnilo z intelektualno komponento.

Jugoslovansko prostozidarstvo in krščanski cerkvi

Odnosa vodilnih jugoslovanskih cerkva do prostozidarstva sta se precej razlikovala. Ko je februarja 1934 v Zagrebu umrl dosmrtni namestnik velikega mojstra in glavni urednik glasila *Šestar* Adolf Mihalić, ni bilo na njegovem pogrebu nobenega verskega obreda, ker »je pristojna katoliška župnija odklonila sodelovanje«. ²³ Nekatera protikatoliška mnenja in celo diletantske ideje nekaterih hrvaških prostozidarjev o hrvaški katoliški cerkvi, ne-

²¹ Glej izjavo nekdanjega velikega sekretarja VLJ Antonijeta Šokorca za »Inštitut« leta 1952, AJ 100, f. 15 – 516.

²² Glej *Šestar* št. 9–10 za leto 1934, zlasti govor br. Vladimira Ćorovića, natisnjen v srbohrvaščini in francoščini, str. 173–178.

²³ *Šestar*, št. 3–5 (1934), str. 39.

F13-492

A COMMUNICATION

relating to the campaign of the press
in various countries against the Freemasonry
attributing to the latter the responsibility
of the attempt of Marseille

ANNEXE to No.

Referring to the resolution adopted by the Grand Lodge of Kentucky United States America (1), on one part, and of the decision of the meeting of the International Masonic Association (2) held at Luxembourg in September 1934, on the other.

The Grand Lodge « Yugoslavia » considers itself authorised to draw the attention of all the regular « Obediences » even those with whom it has not yet had the happiness to enter into fraternally relations, to the campaign of slander against Freemasonry in several countries of Europe. It is possible that this campaign is wide-spread and that it has even found an echo in one part of the American press.

This campaign of slander against the Freemasonry having been launched the day following the murder at Marseille of the King of Yugoslavia and of the French minister of Foreign Affairs tends to trouble the judiciary instruction which is being held now relative to this horrible

attempt and to sow confusion in the public opinion of the entire world even amongst the Freemasonry of the Univers!

The documents collected in this present communication will contribute to enlighten the Masons of the entire world on the origin and the real aim of this actual propaganda against the universal Freemasonry.

It is above all a telegraphic agency of the press called the « Oriente » whose office is at Rome, which took upon itself to spread in the world the most fantastic accusations against the Freemasonry.

Two days after the attempt at Marseille, that is to say the 10th of October 1934, the « Oriente » announced that its Bulletin had published information according to which a masonic Lodge of Grenoble would have decided to « clear out » the balkanic dynasties, because these represented the last reactionary vestiges of past times, and it added textually :

« After the murder two days ago at Marseille which cost the life of the regretted King of Yugoslavia the French police has the duty to search what accords existed between the preparation of the regicide of Marseille and the « Grand Orient Maçonnique ».

On its part, the *Corriere della Sera* of the 27th of October published under the title of : « The complicity of the Masonry », a fictitious information dated from Geneva, thus worded :

« The news affirming the complicity of Freemasonry in the murder of King Alexander has found different echos in all the European press and even in the American press. The « Oriente » agency is even able to give new precisions on this subject. The greater part of these regicides are bound up with the Masonry. In Yugoslavia, the Masonry, that is to say the one which belongs to the Grand Orient, gave Princip who was a member of the « Pobratim » Lodge of Sarajevo and all the Yugoslavian revolutionaries are members of the different Lodges of « Sumadiya », « Kosovo », « Stvaranje », and of the « Pobratim » At. of Zagreb. The leaders of the

(1) On the proposal of the T. Ill. Br. John H. Cowles, past Grand Master of Kentucky, the Grand Lodge of Kentucky adopted, unanimously, the following resolution:

« Whereas, the world is passing through a most distressing period and those of us who are fortunate enough to live in America do not fully understand how our Brethren are suffering in those countries where freedom of speech, freedom of thought and freedom of action is denied;

« Masons have, by some Governments, been forbidden to practice principles of the Fraternity through their organized Lodges. The fundamental principle of freedom of thought and freedom of speech is denied Masons in other countries;

« We believe that if this world is to be saved from the great depression it must be done on the principle of Brotherhood.

« Therefore, we feel that the Masons in other countries can render great service if given the opportunity to do so, and it is resolved by the Grand Lodge of Kentucky that the sympathy of the Grand Lodge of Kentucky be extended to the Brethren who are deprived of their rights, and we request those in authority throughout the world to extend to the members of this Fraternity the privilege of practicing and applying the principles of Masonry through organized Lodges. »

(2) The « Convent » of the International Masonic Association of 1934 decided to centralise all documents of interest to the Masonry of the entire world and has charged the Grand Chancery of this Association to distribute periodically communications to the Obediences adhering to it and even to those who are not members.

Sporočilo Velike lože »Jugoslavija« o kampanji, usmerjeni proti prostozidarstvu, po atentatu na kralja Aleksandra oktobra 1934 v Marseillu. (Arhiv Jugoslavije, fond 100)

odvisni od Rima, so še dodatno povečali vzajemno sovražnost. Ko se je jugoslovanska vlada odločila skleniti konkordat s Svetim sedežem, je spomladi 1937 izbruhnila konkordatska kriza, ki je polarizirala jugoslovanske politične stranke in srbsko pravoslavno cerkev usmerila proti državi. Jugoslovanski prostožidarji, navadno neenotni glede skoraj vsakega ključnega političnega vprašanja, so se zdaj združili v nasprotovanju konkordatu. Javni pritiski v Srbiji so bili tako močni, da je morala jugoslovanska vlada opustiti idejo o podpisu konkordata, čeprav ji je v parlamentu uspelo za las doseči večino.

Po nesklenjenem konkordatu so odnosi med jugoslovanskim prostožidarstvom in katoliško cerkvijo v Jugoslaviji dosegli najnižjo točko. Če dobro premislimo, je razumljivo, da antiklerikalna organizacija, kot je bilo evropsko celinsko prostožidarstvo, načeloma ni soglašala s konceptom konkordatov in da je to vplivalo na VLJ. Kljub temu so morali jugoslovanski prostožidarji upoštevati, da je bilo leta 1931 37,5 odstotka prebivalcev Jugoslavije katoličanov, in ker je bila jugoslovanska enotnost njihova največja skrb, so z nasprotovanjem konkordatu zelo neugodno vplivali na medverske odnose v Jugoslaviji. Njihovo stališče je le še krepilo kljubovanje jugoslovanske katoliške cerkve prostožidarstvu. Zagrebški nadškof Alojzije Stepinac in Anton Korošec, katoliški duhovnik in predsednik Slovenske ljudske stranke, sta v poznih tridesetih letih 20. stoletja še posebej ostro kritizirala prostožidarstvo. Korošec je v novoletnem voščilu 31. decembra 1939 zapisal, da ga v prihajajočem letu skrbijo tri stvari, in sicer »komunisti, prostožidarji in tujci«, ter prostožidarje označil za izdajalce.²⁴ Velika loža je v odzivu na Koroščevo izjavo predstavila pobudo ameriškega predsednika Franklina Delana Roosevelta, »za katerega ves svet ve, da je prostožidar«, za sodelovanje s papežem Pijem XII. pri »skupni nalogi obvarovanja človeštva in stare civilizacije« ter se sklicevala na konstitucijo VLJ, ki v 6. členu od svojih članov zahteva domoljubje.²⁵

Odnosi s srbsko pravoslavno cerkvijo so bili vljudni, vendar ne prijateljski. Ko je v Beogradu umrl veliki mojster Dušan Miličević, je bilo mogoče pred beograjsko katedralo slišati odkrito prostožidarski pogrebni govor. Govor, ki ga je imel štirideset dni po Miličevićevi smrti duhovnik njegove župnije, pa je bil celo objavljen v uradnem glasilu Velike lože Šestar.²⁶ V Kraljevini Jugoslaviji pa je imela sedež tudi ruska cerkev v izgnanstvu. Veliko članov te cerkve je Jude in prostožidarje obtoževalo za boljševisko revolucijo, njihova propaganda pa je vplivala na nekatere v srbski pravoslavni cerkvi.²⁷

V tretji verski skupini v Jugoslaviji, se pravi med muslimani, VLJ ni bila posebej uspešna. Zelo očitno je namreč, da je bil delež muslimanov med jugoslovanskimi prostožidarji

²⁴ Odziv Velike lože »Jugoslavija« je bil objavljen v vodilnem beograjskem dnevniku *Politika*, 5. januar 1940, str. 6.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Šestar, št. 7–10 (1939), str. 129–130. ***

²⁷ Med srbskimi prostožidarji je bil tudi ugleden duhovnik. Protosindžel Platon Jovanović (1874–1941) je bil sprejet v ložo »Pobratim« leta 1910, leta 1939 pa je postal škof Banjaluke. O njegovih prostožidarskih dejavnostih po letu 1911 ni ohranjenih dokumentov. AJ, 100, f. 18 – 239. Tudi dva duhovnika srbske pravoslavne cerkve iz Vršca sta bila prostožidarja: Božidar Popović je bil prostožidar, nekdanji poslanec in član lože »Aurora« v Vršču. Za njegov nekrolog glej Šestar, št. 6–7 (1931), str. 143–146. Tri leta po njegovi smrti, junija 1934, je bil v isto ložo sprejet še en duhovnik iz Vršca, Stevan Samoilov. AJ, 100, f. 4 – 652 (Okrožnica VLJ, št. 332). Kot prostožidarja v medvojnem obdobju se občasno omenjata dva škofa srbske pravoslavne cerkve, vendar ni dokazov, ki bi to trditev potrjevali. Mužić, 1983, *Masonstvo u Hrvata*, str. 253.

neznaten. Do zdaj mi je uspelo najti samo dve ali tri imena: Hasan Rebac, Abduselam Džumhur in morda prof. Mehmed Begović. Če predpostavimo, da je bilo leta 1940 v Jugoslaviji med 800 in 1000 regularnih prostozidarjev, je delež muslimanskih članov precej manjši od 0,5 odstotka, po podatkih popisa prebivalstva Kraljevine Jugoslavije leta 1931 pa je bil delež muslimanov 11,2 odstotka.

Jugoslovanski prostozidarji so bili torej večinoma pravoslavne ali katoliške veroizpovedi. Bilo je nekaj ducatov Judov, in sicer več v zagrebških kot v beograjskih ložah. Navzoči so bili tudi protestanti, zlasti v ložah v Vojvodini. Na splošno pa je bilo jugoslovansko prostozidarstvo srbohrvaška in krščanska družba, odprta za druge vere in etnične skupine.

Struktura srbskega/jugoslovanskega prostozidarstva

Večino seznamov jugoslovanskih prostozidarjev, ki jih imamo na voljo danes, so sestavili različni policijski organi med letom 1939 in petdesetimi leti 20. stoletja (varnostna služba SS, Gestapo, jugoslovanska kraljeva policija, hrvaška ustaška policija, kvizlinška policija v Srbiji in jugoslovanska komunistična tajna služba). Policijski analitiki pogosto niso razlikovali med člani različnih organizacij (Velika loža »Jugoslavija«, Velika loža »Libertas«, loža *B'nai B'rith*, Rotarijski klub). Na teh seznamih so tudi kandidati, ki so samo prosili za članstvo, v lože pa niso bili nikoli sprejeti. Poljudna zgodovina prostozidarstva v Jugoslaviji se je obširno ukvarjala s temi seznamami, a je s tem povzročila veliko zmede glede identitete članov lož pod VLJ.²⁸ Popoln in povsem zanesljiv seznam jugoslovanskih prostozidarjev v medvojnem obdobju je treba še rekonstruirati. Nekaj dokumentacije je še vedno v Rusiji, kamor je bila prenesena po koncu druge svetovne vojne. Leta 1956 je Sovjetska zveza vrnila gradivo Rotarijskemu klubu, vendar je nekaj gradiva o jugoslovanskih ložah še vedno shranjenega v Moskvi.²⁹

V Arhivu Srbije sem našel seznam, ki ga je leta 1941 ali 1942 sestavila srbska kvizlinška oblast ter vsebuje 124 imen večinoma srbskih prostozidarjev in še 295 imen »prostozidarjev zasebnikov«, skupaj torej 419 imen. Ta seznam še zdaleč ni dokončen in ima vse pomanjkljivosti drugih policijskih seznamov. Je torej samo dober pokazatelj strukture lož v Beogradu, Skopju in Vojvodini leta 1940. Iz razdelitve v dve kategoriji je takoj jasno, da je bilo približno 30 odstotkov srbskih prostozidarjev povezanih z državnimi ustanovami, približno 70 odstotkov pa je bilo zasebnikov. Seznam je relevanten zlasti za srbsko prostozidarstvo, saj je na njem le 22 imen iz hrvaških lož.³⁰ Vsakemu imenu sledi prostozidarjev poklic, ime lože, ki ji je pripadal, in včasih tudi stopnja znotraj prostozidarskega reda. Na

²⁸ Nenezić, 1984, *Masoni*, str. 553–563. Še posebej netočna je priloga 19 o prostozidarjih v vladah Kraljevine Jugoslavije, ki močno precenjuje število prostozidarjev v teh vladah. *Ibid.*, str. 553–556.

²⁹ Zbirki »Jugoslovanske prostozidarske lože, 1900–1903, 1922–1938« in »Velika loža Jugoslavija, 1926–1941« sta še vedno v Moskvi. Za to informacijo se zahvaljujem g. Miladinu Miloševiću, direktorju Arhiva Jugoslavije. Glej tudi katalog fonda 100 v Arhivu Jugoslavije.

³⁰ 245 jih je iz beograjskih lož, 103 iz vojvodinskih lož, 32 iz lože »Kosovo« v Skopju, 22 iz hrvaških lož, 15 iz francoskih lož (od katerih jih je 12 iz lože »Général Paigné«) in eden iz belgijske lože.

drugem seznamu zasebnikov pri 25 imenih poklic ni naveden, en zasebnik pa je član lože *B'nai B'rith*.³¹ Struktura preostalih 393 prostozidarjev je takšna:

Poklici srbskih prostozidarjev leta 1940

Poklic	Št.	%	Poklic	Št.	%
Zdravniki	41	10,4	Lastniki nepremičnin in hotelov	6	1,5
Odvetniki	40	10,2	Tiskarji in knjigarnarji	6	1,5
Trgovci	36	9,2	Industrialci	6	1,5
Lastniki in funkcionarji bank/ zavarovalnic	32	8,1	Direktorji podjetij	6	1,5
Inženirji	31	7,9	Nekdanji ministri	5	1,3
Univerzitetni (in politehniški) profesorji	27	6,9	Visoki državni uradniki (pomočniki ministrov)	4	1
Visoki javni uslužbenci (svetovalci in vodje)	24	6,1	Civilna združenja	4	1
Javni uslužbenci na srednje visokem položaju	17	4,3	Podjetniki	4	1
Sodniki	15	3,8	Javni tožilci	3	0,8
Farmacevti	12	3	Obrtniki	3	0,8
Likovni umetniki in pisatelji	11	2,8	Delavci	3	0,8
Direktorji državnih ustanov	11	2,8	Delovodje	3	0,8
Gimnazijski/srednješolski profesorji	11	2,8	Diplomati	2	0,5
Novinarji	10	2,5	Veterinarji	1	0,3
Pisarniški uslužbenci	9	2,3	Notarji	1	0,3
Arhitekti	8	2	Študenti	1	0,3
Skupaj: 393 oseb					

Omembe vredno je, da so beograjski policijski organi med jugoslovanskimi prostozidarji odkrili samo štiri nekdanje ministre (dva iz beograjskih in dva iz zagrebških lož) ter enega nekdanjega bolgarskega ministra, ki je bil član lože v Beogradu. Zagrebška policija

³¹ AS, fond BIA, št. 93, f. »Spisak masona u Jugoslaviji« [»Seznam prostozidarjev v Jugoslaviji«], str. 1–7, 19–33. Dvomim, da so bile nekatere osebe s teh seznamov res vključene v prostozidarske lože v Jugoslaviji. Ker pa je osnovni namen te preglednice ponuditi okviren vpogled v družbeno strukturo srbskega in jugoslovanskega prostozidarstva, ne pa sestaviti natančen seznam članov, dejstvo, da ta seznama nista povsem zanesljiva, ni primarnega pomena.

Ustanovna listina lože »Perun« v Zagrebu iz leta 1929. (Arhiv Jugoslavije, fond 100)

je leta 1940 navedla še osem drugih ministrov iz hrvaških lož.³² Razpoložljive evidence kažejo na to, da je večina medvojnih ministrov prihajala iz hrvaških lož, med katerimi je bila po izrazitem jugoslovanstvu znana loža »Maksimilijan Vrhovac«. S seznamov z imeni članov zagrebških lož, ki so bili sestavljeni po zaprtju lož leta 1940, je mogoče sklepati, da je imelo leta 1940 šest zagrebških lož pod VLJ (»Maksimilijan Vrhovac«, »Ivan grof Drašković«, »Pravednost«, »Neptun«, »Perun« in »Bošković«) 240 članov, Velika loža »Libertas« pa 50 članov.³³ Jugoslovanski prostozidarji so združevali srbske in hrvaške intelektualce, birokratske elite, odvetnike, sodnike in del industrialcev. Članov iz delavskega razreda je bilo zanemarljivo malo in tudi nižji srednji razred skorajda ni bil zastopan. Torej je mogoče z gotovostjo skleniti, da je bilo prostozidarstvo organizacija visokega in višjega srednjega razreda, ki je vključevala tudi nekaj srednjih slojev srednjega razreda. Za veliko Srbov, ki se navadno omenjajo kot prostozidarji, zlasti med visokimi politiki, verjetno niso bili nikoli člani lož.³⁴ Enako lahko rečemo za jugoslovanske voditelje, katerih članstva – kljub pogostim omembam – ni mogoče potrditi.³⁵

Medvojno jugoslovansko prostozidarstvo je bilo elitistična organizacija, zato so ga njegovi kritiki povezovali z najrazličnejšimi zarotami. Tisti, ki prostozidarstva niso marali, so v njem videli skupino, ki je skušala vzpostaviti tajno vlado. Razpoložljivi viri pa kažejo, da je bila takšna razlaga daleč od resničnosti. Na pomembnejše politične stranke v Kraljevini Jugoslaviji, na primer Radikalno stranko in vse njene odkruške, Hrvaško kmečko stranko ter Slovensko ljudsko stranko, je imelo prostozidarstvo zelo malo vpliva ali ga sploh ni imelo. Slovenska ljudska stranka je prostozidarstvu celo javno nasprotovala.

³² Na seznamu so nekdanji ministri: Juraj J. Demetrović, dr. Ljubomir Tomašić, Jevrem Tomić in dr. Milorad Đorđević. Peti je Kosta Todorov, nekdanji minister iz Bolgarije. Dr. Milorada Đorđevića so Nemci leta 1943 usmrtili. Na seznamu zagrebške policije iz obdobja zaprtja prostozidarskih lož leta 1940 je deset nekdanjih ali aktualnih ministrov. Poleg Demetrovića in Tomašića so kot člani zagrebških lož pod okriljem Velike lože »Jugoslavija« navedeni še: dr. Ivan Andres, dr. Stanko Švrljuga, dr. Oton Franješ, dr. Želimir Mažuranić, dr. Marko Kostrenčić, Mitar [Dimitrije] Magarašević, Stanoje Mihaldžić in dr. Srđan Budisavljević. Dr. Milan Ulmanský je omenjen kot član Velike lože »Libertas«. AJ, 100, f. 14 – 14–18. Med slovenskimi prostozidarji, ki so bili ministri v jugoslovanskih rojalističnih vladah, so dr. Fran Novak, Drago Marušić in Boris Furlan. Košir, 2015, *Zgodovina prostozidarstva*, str. 359, 384, 441.

³³ AJ, 100, f. 14 – 14–18, 160–161, 313.

³⁴ Nekdanja tajnica Velike lože »Jugoslavija« je »Inštitutu« (krinka, ki jo je uporabljala jugoslovanska komunistična tajna služba za zbiranje podatkov o prostozidarstvu) sporočila, da tile ljudje, ki so navadno veljali za prostozidarje, niso bili člani lož pod VLJ: dr. Momčilo Ninčić, dr. Ivan Šubašić, dr. Ante Trumbić, Ivan Meštrović, dr. Kosta Kumanudi, Bogoljub Jevtić, Slobodan Jovanović in dr. Mihailo Konstantinović. Glede Konstantinovića sicer ni izključevala možnosti, da je član tuje lože. Zapiski iz pogovorov med Ljubico Anastasijević in »Inštitutom«, 10. junij 1952. AJ, 100, f. 15 – 471–472. Viktor Novak je svoje odgovore o prostozidarstvu leta 1942 predložil beograjski kvizlinški policiji. Kot nekdanji veliki sekretar velike lože (1934–1940) je »z Bogom za pričo« prisegel, da ti ljudje niso bili nikoli prostozidarji: Svetozar Privičević, Mihailo Konstantinović, Ivan Šubašić, Miloje Smiljanić, general Dušan Simović, dr. Branko Čubrilović, prof. Slobodan Jovanović in prof. Boža Marković. AJ, 100, f. 17 – 742. Tako v protiprostozidarskih kot neprostozidarskih monografijah je večina teh imen povezana s prostozidarstvom.

³⁵ Kralj Aleksander ni bil član VLJ niti ni bil član Združene velike lože Anglije. Leta 2009 je veliki mojster Velike lože Hrvaške prosil Združeno veliko ložo Anglije, naj preveri morebitno članstvo 33 Hrvatov in Srbov v tej loži. Diana Clements, direktorica Knjižnice in muzeja prostozidarstva, je odgovorila: »V svojih evidencah ne najdemo nobenega od teh gospodov.« V poizvedbo so bila vključena ta imena: Josip Broz - Tito, kralj Aleksander, knez Pavel, kralj Peter II. Odgovor ni datiran. Knjižnica in muzej prostozidarstva Združene velike lože Anglije, mapa »Jugoslavija«.

Ustanovna listina lože »Valentin Vodnik« v Ljubljani iz leta 1940. (Arhiv Jugoslavije, fond 100)

Vloga prostozidarstva je bila predvsem intelektualna. Razen boja proti konkordatu jugoslovansko prostozidarstvo ni imelo vidnejše politične vloge v kraljevini.

Pritiski tretjega rajha in prepoved jugoslovanskega prostozidarstva

V letih 1935 in 1936 so javni napadi na jugoslovansko prostozidarstvo dosegli nezaslišane razsežnosti, najhujši udarec pa je bil zadan v letih 1939 in 1940. Ko je bila marca 1938 Avstrija priključena nacistični Nemčiji, je Jugoslavija postala soseda rajha. Nacistična Nemčija je začela takoj izvajati politiko nacifikacije vseh organizacij Nemcev (podonavskih Švabov), ki so živeli v Jugoslaviji. Našli so veliko lokalnih sodelavcev in vodili intenzivno kampanjo v prid rajhu. Leta 1938 so začeli nacisti sestavljati sezname jugoslovanskih prostozidarjev. Arhiv Jugoslavije hrani zbirko dokumentov varnostne službe SS (Sicherheitsdienst) za območje zgornje Donave za leti 1938 in 1939.

Maja 1939 je načelnik varnostne službe SS za Zgornje Podonavje svojega nadrejenega v Berlinu obvestil, da je v Jugoslaviji 14 prostozidarskih lož s približno tisoč člani. Dodal je, da so obstajale tudi rdeče lože (višjih stopenj) z dvesto člani, ki so bili prav tako člani modrih lož. Prof. Hanaman iz Zagreba je bil posebej omenjen kot zelo vpliven član rdečega prostozidarskega sistema. Načelnik je navedel tudi, da se prostozidarstvo v Sloveniji po vojni ni resnično razvilo, za kar je bila zaslužna klerikalna Slovenska ljudska stranka, ki je prostozidarje v Ljubljani prisilila, da zaprejo ložo. Sedem ljubljanskih prostozidarjev je bilo zato včlanjenih v zagrebške lože. Omenil je še, da je v Zagrebu delovala hrvaška velika loža, ki so jo sestavljali »radikalneje usmerjeni hrvaški avtonomisti«. ³⁶ To poročilo je dopolnjevalo marčevsko poročilo, v katerem je bilo omenjenih 800 članov, Đorđe Vajfert pa je bil še vedno naveden kot veliki mojster Velike lože. ³⁷

Ker je tajna policija SS do pomladi leta 1939 zbrala veliko podatkov o jugoslovanskih prostozidarjih, se zdi verjetno, da je tretji rajh po svojih posrednikih v Jugoslaviji zalagal pronemški tisk z informacijami proti prostozidarstvu. Pronacistična propaganda je povečala vpliv zlasti v letih 1940 in 1941. Najostrejša protisemitska in protiprostozidarska kampanja je potekala v tedniku *Novi Balkan*, ki je bil javno naklonjen Hitlerju. V letih 1940 in 1941 je žolčno protisemitsko in protiprostozidarsko kampanjo vodil tudi vplivni beograjski dnevnik *Vreme*. Vse to početje je imelo jasen namen: ustrahovati jugoslovanske Jude in prostozidarje.

Govorice o morebitni prepovedi prostozidarstva v Jugoslaviji so se začele v času vlade Milana Stojadinovića (od junija 1935 do februarja 1939), ki je bil drugi predsednik Rotarijskega kluba Beograd (v letih 1930 in 1931). ³⁸ Minister za notranje zadeve v njegovi vladi

³⁶ AJ 100, f. 29 – 508–509, 529–530. »aus kroatischen autonomisten radikalster Richtung besteht.« Obstajata dve poročili: eno je datirano s 5. majem 1939, drugo pa z 20. majem 1939.

³⁷ AJ 100, f. 29 – 561.

³⁸ [Kujundžić], 1930, *Светски конгрес Ротара*, str. 4.

715-461

<p>NEJVYŠŠÍ RADA 33. stupně a. PRO ČESKOSLOVENSKO</p>	<p>KONFEDERACE ZEINARSKÝCH MOCNOSTÍ SKOTSKÝCH</p>	<p>SUPRÊME CONSEIL du 33me et dern. deg. POUR LA TCHÉCOSLOVAQUIE</p>	<p>CONFÉDÉRATION des HAUSSEMENTS MAÇONNIQUES ECO. SAUSES</p>
R. SK. ST. A PR.		RITE ECOS. ANC. ACC.	

<p>JMÉNEM NEJV. R. 33. A POSLEDNÍHO STUPNĚ PRO ČESKOSLOVENSKO</p> <p>MY, V. M. S. V. KOM. A V. KANCLÉR TĚTO NEJV. R.</p> <p>prohlašujeme,</p> <p>že v sezení ze dne <u>14. května 1925</u> jmenovaná Nejv. R. ustanovila jednohlasným usnesením V. J. a V. Dr. Br.</p> <p style="text-align: center;"><i>Sreten R. Stojkovič 33.</i></p> <p>VELKÝM ZÁSTUPCEM Nejv. R. 33. st. R. Sk. St. A Pf. pro Československo při <i>Majjistru Radě Libe, Skvete i Slavn. cí Jugoslavia v Zol. Bregradu</i></p> <p>Na doklad toho dáváme mu tento patent, aby mu byl průkazem u všech mocností zed. celého světa.</p>	<p>AU NOM DU SUP. CONS. DU 33^{ET} DERNIER DEGRÉ POUR LA TCHÉCOSLOVAQUIE</p> <p>NOUS, T. P. S. GR. COM. ET GR. CHANCELIER DE CE SUP. CONS.</p> <p>declorons</p> <p>que, dans sa session du <u>14 Mai 1925</u>, le dit Sup. Cons., a appelé à l'unanimité des suffrages le T. H. et B. A. Fr.</p> <p style="text-align: center;"><i>Sreten R. Stojkovič 33.</i></p> <p>en qualité de GRAND REPRESENTANT du Sup. Cons. du 33^{deg.} du Rite Ecoss. Anc. Acc. pour la Tchécoslovaquie auprès <i>de J. L. de Jugoslavia, H. de Bregrad</i></p> <p>En loi de quoi nous lui délivrons cette lettre pa- tente pour valoir auprès des autorités M^{g.} de l'Univers.</p>
---	--

Stalo se v Praze (Československo), dne 15. května 1925
Ainsi fait à Prague (Tchécoslovaquie), le 15 Mai 1925

<p>V. Kanclér, Le Gr. Chancelier</p> <p><i>Viktor Kovický</i></p> 	<p>V. M. S. V. Kom. L. T. P. S. Gr. Com.</p> <p><i>Bož. Novák</i></p>
---	---

№ 5493

Listina iz leta 1925 o imenovanju Sretena Stojkovića 33 za velikega predstavnika Vrhovnega sveta Jugoslavije v Vrhovnem svetu Českoslovaške. (Arhiv Jugoslavije, fond 100)

je bil do avgusta 1938 Anton Korošec, ki je zagovarjal tesnejše sodelovanje z nacistično Nemčijo ter javno izrazil svoje prostozidarjem in Judom nenaklonjene poglede. Med svojim mandatom pa mu ni uspelo doseči ničesar. Kljub temu sta nacistična Nemčija in fašistična Italija pritiskali na Jugoslavijo, naj prostozidarstvo prepove. Šestar, uradno glasilo VLJ, je prenehal izhajati decembra 1939. Velika loža je začela leto 1940 s številnimi načrti, med drugim je nameravala ustanoviti nove lože v Beogradu in drugod. Med njenimi zadržanimi dejanji je bila ustanovitev slovenske lože »Valentin Vodnik« 21. maja 1940.³⁹

Nemški pritiski so se krepili in vlada Dragiša Cvetkovića je popustila, čeprav so bili vsaj trije njeni člani prostozidarji.⁴⁰ VLJ je bila pod tako velikim pritiskom, da ji ni preostalo drugega, kot da je 1. avgusta 1940 prekinila vse svoje dejavnosti. To je bila v resnici prepoved. Zgodila se je sredi priprav na ustanovitev nove anglo-jugoslovanske lože, ki bi delovala v angleščini in bi bila pod zaščito Združene velike lože Anglije.⁴¹ Jasno je, da so po padcu Francije (junija 1940) jugoslovanski prostozidarji polagali vse svoje upe v Anglijo. Zato je precej verjetno, da so bili nekateri dokumenti velike lože preneseni v Anglijo. Nekaj dokumentov je ob tej priložnosti velika loža tudi uničila.⁴²

Jugoslavija je 25. marca 1941 pristopila k trojnemu paktu, potem ko je Nemčija regenta Pavla prisilila, da se odpove politiki nevtralnosti. Čez dva dni so bile organizirane množične demonstracije, v Beogradu pa se je zgodil državni udar. Oblast je prevzela nova vlada, ki jo je vodil general Dušan Simović. Čeprav je britanska tajna služba SOE (Uprava za posebne operacije) imela podobne načrte, je pri udaru samo pomagala. V zgodovini SOE, napisani samo za vladne namene, piše: »Pobuda se je porodila iz nacionalne zavesti samih Jugoslovancev.«⁴³ Javno nasprotovanje temu, kar se je zgodilo 25. marca, je bilo v nekaterih delih Jugoslavije, zlasti v Srbiji, tako močno, da bi nemiri izbruhnili s tujim posredovanjem ali brez njega. Hitler je bil zaradi državnega udara razjarjen in se je odločil Jugoslavijo kaznovati. Udar je razumel kot del britanskega vmešavanja. Napad tretjega rajha, ki se je začel 6. aprila, je strl Jugoslavijo v desetih dneh. Vlada je zbežala najprej v Jeruzalem in nato v London. Nemci so bili prepričani, da je bila Simovićeva vlada polna prostozidarjev, zato je preiskovanje njihove vloge postalo prednostna naloga nemške tajne službe. Že pred državnim udarom je jugoslovanske prostozidarje večinoma zajel val anglofilije. Med letoma 1938 in 1940 je v Beogradu izhajalo precej kratkoživih glasil, v katerih so pisali prostozidarji.⁴⁴ Vsa ta glasila so bila probritanska in protinemška, zato so bile nemške oblasti še toliko bolj nezaupljive do jugoslovanskih prostozidarjev.

³⁹ Vodopivec, 1992, Prostozidarska loža, str. 47–48.

⁴⁰ Dr. Ivan Andres, dr. Srđan Budisavljević in Stanoje Mihaldžić. V tej vladi je bil do 20. junija 1940 minister tudi Jevrem Tomić.

⁴¹ Đurović [1967?], Iskustva iz robijaškog, str. 134.

⁴² Tajnica VLJ Ljubica Anastasijević je leta 1952 pričala, da je osebno zažgala del arhiva, preostanek pa so našli Nemci. AJ, 100, f. 15 – 470.

⁴³ Mackenzie, 2002, *The Secret History*, str. 111.

⁴⁴ Jugoslovanska oblast je prepovedala naslednja glasila: *Krug* leta 1938, *Vidici*, *Britanija* in *Danica* leta 1940.

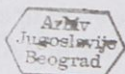

F. 14. 41
Beograd 1 avgusta 1940 godine

Бр. 13770

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА,

Београд.

Част нам је извести Вас, да је Управно веће Велике ложе југословенских слободних зидара донело 1 августа 1940 године одлуку: да Велика слободнозидарска ложа »Југославија« обустави свако деловање и да изврши ликвидацију своје и свих подручних јој ложа на целој територији Краљевине Југославије.

Овим престаје сваки рад слободних зидара.

Ликвидационе радове свршиће одређени одбор у лицу: гг. Милана Подградског, касационог судије у пензији, Јанка Шафарика, архитекте и Александра Богојевића, директора Прве хрватске штедионице, сви из Београда.

Заменик Великог Мајстора

Milovan

Велики Мајстор

Stjepan K. ...

Pismo, ki ga je Velika loža »Jugoslavija« 1. avgusta 1940 poslala Ministrstvu za notranje zadeve Kraljevine Jugoslavije, v katerem mu sporoča, da se je odločila »prekiniti vse svoje dejavnosti ter ukiniti sebe in vse svoje lože na celotnem ozemlju Kraljevine Jugoslavije.«
(Arhiv Jugoslavije, fond 100)

Jugoslovanski prostožidarji med drugo svetovno vojno

Takoj po nemški invaziji v Jugoslavijo aprila 1941 se je začelo preganjanje prostožidarjev v Srbiji in na Hrvaškem. Srbija je postala nemško okupacijsko ozemlje z lokalnim komisarjem. Nekoliko pozneje, 29. avgusta 1941, so nemške oblasti nastavile marionetno vlado, ki ji je predsedoval general Nedić. Na ozemlju Hrvaške in Bosne je nastala Neodvisna država Hrvaška pod vodstvom nekdanje teroristične organizacije ustašev, ki je sodelovala pri umoru kralja Aleksandra. Ustaški režim na Hrvaškem je bil izrazito protisemitski in protisrbski.

V Srbiji je posebni preiskovalec Gestapa Hans Richter, ki je bil specializiran za prostožidarske zadeve, zasliševal in zapiral vodilne beograjske prostožidarje. Viktor Novak je bil aretiran aprila 1941, le teden dni po nemški zasedbi Beograda. Zdi se, da so Richterja še posebej zanimali prostožidarji, ki so bili člani Vrhovnega sveta, se pravi prostožidarji 33. stopnje. Tako nemške kot kvizlinške oblasti so občasno preganjale skupine, ki so bile po njihovem mnenju povezane s prostožidarstvom. Beograjska kvizlinška policija je sestavila poseben vprašalnik s 33 vprašanji, ki ga je spomladi leta 1942 poslala na stotine naslovov beograjskih prostožidarjev. Ohranjeni so odgovori 161 prostožidarjev, ki so bili v številnih primerih zelo pogumni.⁴⁵ Najbolj nazorno dejanje v Beogradu, usmerjeno proti prostožidarjem, je bila protiprostožidarska razstava (od oktobra 1941 do januarja 1942), ki jo je ob pomoči lokalnih sodelavcev organizirala nemška oblast. Na razstavi, ki je bila hkrati tudi protikomunistična in protibritanska, so prostožidarje in Jude obtoževali za državni udar 27. marca. Natisnjene so bile tudi protiprostožidarske znamke z ilustracijami z razstave.

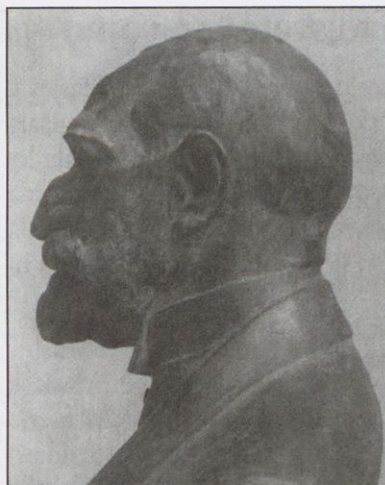
V dveh dneh, 4. in 5. novembra 1941, je nemška vojaška oblast aretirala 200 Beograjčanov. Obravnavali so jih kot talce, vendar so bili po posredovanju kvizlinške oblasti prekvalificirani v »ujetnike«. Približno 130 jih je bilo na različnih nemških in kvizlinških seznamih označenih za prostožidarje, jasno pa je, da je celotno skupino nemška policija aretirala zaradi domnevne ali dejanske pripadnosti ložam.⁴⁶ V istem času (10. in 11. novembra) je bilo v Zagrebu aretiranih 40 prostožidarjev in do aprila 1942 so jih internirali v koncentracijskih taboriščih. Ustaška oblast je preiskovala njihove domnevne povezave s tujimi tajnimi službami.⁴⁷ Še danes nimamo seznama vseh jugoslovanskih prostožidarjev, ki so bili žrtve druge svetovne vojne. Med vidnimi prostožidarji, ki so bili ubiti, je bil tudi nekdanji jugoslovanski minister in zagrebški prostožidar Stanoje Mihaldžić. Ubit je bil v Sarajevu, ker naj bi bil britanski vohun.

Poleg nemške okupacije je bila Srbija med drugo svetovno vojno tudi prizorišče državljanske vojne med rojalističnim in komunističnim gibanjem. Leta 1944 je zmagal komunizem. Ker je bilo veliko jugoslovanskih prostožidarjev rojalistov, so jih komunistične oblasti po prihodu v Beograd nekaj usmrtili. Med prostožidarji, ki jih je ubila jugoslovanska komunistična

⁴⁵ Glej na primer odgovore Đure Đurovića in Viktorja Novaka. AJ, 100, f. 16 – 677–683 in f. 17 – 732–750.

⁴⁶ Nemški vojaški poveljnik je srbskemu profašističnemu voditelju Dimitriju Ljotiću povedal, da »so bili aretirani kot člani prostožidarskih lož«. Јовановић, 1971, Однос окупатора, str. 99.

⁴⁷ Mužić, 1983, *Masonstvo u Hrvata*, str. 303.

Doprnsni kip Georgea Weiferta/Đorđa Vajferta, velikega mojstra Velike lože »Jugoslavija« med letoma 1919 in 1933 ter suverenega velikega poveljnika Vrhovnega sveta Srbije (1912–1919) in Vrhovnega sveta Jugoslavije (1919–1937). Bil je tudi guverner Srbske nacionalne banke (1890–1902, 1912–1918) in Jugoslovanske nacionalne banke (1919–1926). (Šestar, št. 3–5 (1934), št. 4–6 (1937), št. 7–10 (1939))

Slika dr. Adolfa Mihalića, namestnika velikega mojstra Velike lože »Jugoslavija« (1919–1934), iz templja Vrhovnega sveta Južne jurisdikcije v Washingtonu. Šestar, št. 3–5 (1934), št. 4–6 (1937), št. 7–10 (1939)

Značka člana Zveznega sveta Velike lože »Jugoslavija«.
(zasebna zbirka družine Homen)

tajna policija OZNA konec leta 1944, potem ko so komunisti osvobodili Beograd izpod nemške okupacije, je bil tudi Juraj Demetrović, nekdanji minister v Kraljevini Jugoslaviji.

Komunistična oblast v Jugoslaviji in prostozidarstvo (1944/45–1991)

Zmaga komunizma v Jugoslaviji v letih 1944 in 1945 ni ustvarila ugodnih razmer za oživitvev prostozidarskih dejavnosti. Drugače od Poljske, Madžarske in Romunije, ki so jih pravzaprav okupirali sovjetski vojaki, je v Jugoslaviji slavilo doma razvito komunistično gibanje, zato se je sovjetizacija začela že leta 1945. Imela je dve obliki. Stalinizem se je neposredno izvajal do leta 1948. Takrat so jugoslovanski komunisti prišli navzkriž s Stalinom in so bili izključeni iz komunističnega informacijskega biroja. Sledil je »stalinistični upor Stalinu«, ki je trajal do Stalinove smrti marca 1953.⁴⁸ Ker je bil jugoslovanski diktator Josip Broz izključen iz sovjetskega bloka, je moral poiskati nove zaveznike – neverjetno, kot se je morda zdelo – v Združenih državah Amerike, ki so bile naklonjene komunistični Jugoslaviji do njenega razpada. Kljub temu so jugoslovanski komunisti v svoji zunanji politiki omahovali med sodelovanjem z zahodnimi demokracijami, ki so jim zagotavljale finančno pomoč, in Sovjetsko zvezo, ki jim je bila ideološko bliže. Status komunistične Jugoslavije med nasprotujočima si blokoma je nekoliko olajšal položaj jugoslovanskih prostozidarjev. Liberalizacija Jugoslavije se je začela v poznih petdesetih letih 20. stoletja in je predvidevala možnost potovanja v tujino za tiste prostozidarje, ki med letoma 1944 in 1946 niso bili obsojeni.

Nekaj jugoslovanskih lož je še naprej delovalo v izgnanstvu. Leta 1947 je bil v Rimu obnovljen Vrhovni svet Jugoslavije v izgnanstvu (z ložami v Parizu, Rimu, Kairu in Aleksandriji). Ta loža ni bila mednarodno priznana. Za njenega velikega sekretarja je bil imenovan Miloye S. Dinitch (Miloje Dinić), ki je imel 33 stopnjo. Jugoslovanska komunistična oblast je delovala proti prostozidarskim organizacijam v izgnanstvu in je pri tem našla sodelavca, Dušana Tomića, uglednega jugoslovanskega prostozidarja, ki je živel v Franciji. Razni zapiski velikih lož kažejo, da je bila Tomičeva kampanja proti izseljenim jugoslovanskim prostozidarjem uspešna.⁴⁹ Bil je v stiku z visokim jugoslovanskim komunističnim funkcionarjem Mošo Pijadejem, ki je bil njegov prijatelj. Pozival ga je, naj podpre uradno obnovev prostozidarstva v Jugoslaviji, a se to ni zgodilo.⁵⁰

Iz Tomičevega dopisovanja s suverenim velikim poveljnikom v Washingtonu, Johnom H. Cowlesom, je razvidno, da so bili ameriški prostozidarji pripravljene podpreti obnovo prostozidarstva v Jugoslaviji in pomagati bratom v stiski. V pismu Dušanu Tomiću Cowles Ljubomira Tomašića še vedno omenja kot velikega komandanta.⁵¹ Ker uradne ob-

⁴⁸ Pavlowitch, 2006, *Yugoslavia's Great Dictator*, str. 54–61.

⁴⁹ Glej »Yugoslavia«, *Proceedings of the Grand Lodge of Kentucky* (1948), str. 145–146.

⁵⁰ AJ, 100, f. 15 – 252–466.

⁵¹ AJ, 100, f. 15 – 330–331. Tomašić je bil zadnji veliki poveljnik Vrhovnega sveta Jugoslavije. Izvoljen je bil leta 1940. AJ, 100, f. 16, 523. Pred drugo svetovno vojno je bil Tomašić predsednik senata Kraljevine Jugoslavije.

ŠESTAR

GLASILO VELIKE LOŽE „JUGOSLAVIJA“

Tiskano kao rukopis samo za bbr. sl. zdro. i ne smije se izdavati u profane ruke

BROJ 7—10

GODINA XVIII

1939

Fr.: DOUCHAN MILITCHEVITCH

Grand Maître de la Grande Loge „Jugoslavija“

Le 30 août 1939 à 4 h. de l'après-midi, notre Grand Maître Douchan Militchévitch nous a quittés dans sa 70ème année, ayant consacré cinquante ans de sa vie au service de notre Idéal.

Fr.: Douchan Militchevitch

Nous pleurons le parfait Ouvrier, le Maître éclairé, nous pleurons l'Homme qui sut être dans l'accomplissement de ses devoirs profanes et sacrés l'expression même de l'esprit maçonnique par l'indépendance de son esprit, sa tolérance, sa culture, sa calme décision, par sa vie toute de sacrifices aux siens, à son pays, aux faibles et aux opprimés.

Tout jeune, familier de nos disciplines, il choisit, et sans défaillance, sa voie, prend en toute connaissance de cause ses responsabilités d'homme tel que nous l'entendons et dès lors l'histoire de sa vie et celle de l'Idée maçonnique dans notre pays ne vont plus faire qu'un, pendant un demi-siècle. Leur commune évolution, leur développement spirituel, leur épanouissement battent au même rythme, s'élèvent, par dessus les obstacles, d'un même élan sûr, obstiné, vainqueur vers les cimes. De la petite Loge »Concorde, Travail, Constance« où il entre à Belgrade en 1889 à notre G. L. „Jugoslavija“ qu'il a tant contribué à fonder en 1919 par l'union des loges serbes, croates et slovènes et à laquelle il a consacré les vingt dernières années de sa vie, Ouvrier, Vénérable, Grand Maître, Gr.: Com.: du Sup.: Cons.: enfin, toujours, partout Douchan Militchévitch est au premier rang sur la brèche, mène le bon combat. Coeur et âme adonné à la tâche, il édifie il sauvegarde l'Oeuvre. Pleinement conscient de ses devoirs il met sa claire volonté à les remplir jusqu'au bout, sans relâche, fidèle dans tous ses labours au serment solennel de son entrée dans notre enceinte, champion de notre Idéal, vivante incarnation des hauts principes maçonniques.

Izvod uradnega glasila Velike lože »Jugoslavija« Šestar iz leta 1939, posvečenega spominu na velikega mojstra Velike lože »Jugoslavija« Douchana Militchevitcha/Dušana Miličevića (veliki mojster od leta 1933 do leta 1939). (Jugoslovanski arhiv, fond 100)

novitve ni bilo mogoče doseči, so se lotili neuradnih kampanj. Prav Tomašić je v obdobju po drugi svetovni vojni v Beogradu zbral nekaj prostozidarjev. Vodil je tako imenovano jugoslovansko ložo. Pozneje sta jo vodila Božidar Pavlović in Vojislav Paljić. Ločeno je kot beograjska loža delovala skupina, ki ji je predsedoval Damjan Branković. Delovala je do leta 1956. Jugoslovanska tajna služba je nadzirala obe loži in se po najboljših močeh trudila med njiju vnašati razdor.

Naravo komunistične avtokracije razkriva dejstvo, da so celo pošiljke pomoči v obliki oblek in drugih potrebščin, ki so jih ameriški prostozidarji pošiljali jugoslovanskim bratom, postale vredne izjemnega zanimanja in nadzora. Jugoslovansko tajno policijo (UDBA) so motili zlasti stiki jugoslovanske lože s prostozidarji z drugih območij Jugoslavije. V nedatiranem poročilu tajne policije s konca petdesetih leta 20. stoletja je navedeno, da so se prostozidarji trudili obnoviti svoje dejavnosti v teh mestih: Subotica, Vršac, Sombor, Novi Sad, Zrenjanin, Zagreb, Split in Ljubljana. V poročilu je navedeno, da je bila za temi pobudami, razen v Ljubljani, beograjska skupina, kot ključna oseba v Zagrebu pa je omenjen dr. Ante Dražić, zadnji urednik glasila *Šestar*.⁵² UDBA je ugotovila, da sta loži vse od leta 1953 pošiljali analize uglednim jugoslovanskim izseljencem, in lažno trdila, da je Franc Šumi želel obnoviti nekdanji venček »*Valentin Vodnik*« v Ljubljani. Poročilo potrjuje, da je imela Udba v rokah zapisnike vseh srečanj jugoslovanske lože. Člani jugoslovanske lože so bili v stiku z Vrhovnim svetom v Washingtonu, natančneje z Luthrom Smithom. Povezani so bili tudi s švicarskimi prostozidarji.⁵³ Še eno poročilo iz istega obdobja vsebuje trditve, da so prostozidarji pred tremi do štirimi leti (tj. leta 1953/54) postali zelo dejavni v Beogradu. V poročilu je navedeno: »Na podlagi podatkov, s katerimi trenutno razpolagamo, morda ne bi bilo pretirano reči, da je to danes ena najbolj dejavnih sovražnih skupin v Beogradu.«⁵⁴

UDBA je trdila, da je bilo žarišče prostozidarskih dejavnosti v Beogradu Srbska akademija znanosti, zato je bil nad kabinetom prof. Vojislava Miškovića, člana akademije, uveden nadzor. V petdesetih letih 20. stoletja je bil pod nadzorom tudi nekdanji prostozidar Ilija Đuričić, rektor Univerze v Beogradu, ter dva profesorja s Filozofske fakultete v Beogradu, Miloš Đurić in Viktor Novak. Udbo je še posebej vznemiril članek, objavljen v *New York Timesu*⁵⁵, ki so ga »pozorno prebrali« na Srbski akademiji, »zlasti dejavni prostozidarji«. Iz njega izvemo za prisluškovanje telefonskim linijam prof. Miškovića, prof. Radivoja Kašanina in odvetnika Pavlovića.⁵⁶ Iz poročila Udbe je razvidno, da so oznako »prostozidar« uporabljali enako neobjektivno kot razni policijski organi med drugo svetovno vojno. Za Udbo je bil vsak nasprotnik komunizma, ki je bil v stiku s katerim od prostozidarjev, potencialni prostozidar.

⁵² AS, fond BIA, poročilo z naslovom »Zabilježška o masonima« [»Opomba o prostozidarjih«], št. 93.

⁵³ Šest strani dolg dokument drugega odseka Udbe za Jugoslavijo z naslovom »Oživljavanje aktivnosti masona u Jugoslaviji« [»Oživitvev prostozidarskih dejavnosti v Jugoslaviji«] z dne 8. junija 1957, AS, fond BIA, št. 93.

⁵⁴ Sedem strani dolg dokument Udbe za Beograd z naslovom »Aktivnosti masonerije u Beogradu« [»Dejavnosti prostozidarjev v Beogradu«] z dne 12. junija 1957, AS, fond BIA, št. 93.

⁵⁵ *The New York Times*, 17. marec 1957.

⁵⁶ Uradna opomba Boška Matica z beograjskega oddelka Udbe z dne 11. aprila 1957. AS, fond BIA, št. 93.

Vemo tudi, da je leta 1967 oziroma nekoliko pozneje Đura Đurović velikemu komandantu Južne jurisdikcije Luthru Smithu napisal poročilo o razmerah v jugoslovanskih zaporih, zlasti o ravnanju s političnimi zaporniki. Tudi sam je skoraj sedemnajst let preživel v zaporu, ker je podpiral rojalistično uporniško gibanje. Znova je bil aretiran konec leta 1973 in obsojen še na pet let zavora. Organizacija Amnesty International je izvajala močne mednarodne pritiske za izpustitev Đurovića in ta je bil leta 1977 res oproščen.⁵⁷

UDBA je nadzirala celo pogrebe uglednih prostozidarjev. Beograjski odvetnik Dragoljub Joksimović je komentiral pogreb Damjana Brankovića septembra 1954, Udbin ovaduh pa je posredoval njegove besede: »Pokopali smo velikega mojstra Damjana Brankovića. To je bila tiha demonstracija zoper maršala Tita in komunizem.«⁵⁸ Pogreb Đure Đurovića aprila 1983 je bil ena zadnjih priložnosti, ko so se zbrali preostali predvojni beograjski prostozidarji. Njegovi sorodniki se spominjajo, da je UDBA na pogreb poslala številne agente. V Đurovićevih zasebnih dokumentih sem odkril »Code Maçonique« Švicarske velike lože »Alpina«,⁵⁹ ki vsebuje natisnjene prostozidarske kodekse v srbohrvaščini. Samo z nadaljnjimi raziskavami bo mogoče odkriti naravo stikov med jugoslovanskimi prostozidarji in Veliko ložo »Alpina« v šestdesetih letih 20. stoletja in pozneje. Znano pa je, da so bili številni člani Velike lože »Alpina« leta 1990 pripravljene obuditi Veliko ložo »Jugoslavija«.⁶⁰

V osemdesetih letih 20. stoletja se je v Jugoslaviji pojavilo novo zanimanje za prostozidarstvo. V letih 1983 in 1984 so bile objavljene tri nove knjige o tej temi.⁶¹ Na analitika Radia Svobodna Evropa (RSE) je poseben vtis naredila ocena knjige Mihaila Popovskega v priljubljenem tedniku *Ilustrovana Politika* s trditvijo, da se dobro ve, »da so prostozidarji vedno imeli visoke moralne in etične standarde«. Raziskovalec RSE je te »hvalilne besede« na račun prostozidarjev razumel kot »nov in politično zanimiv fenomen v Jugoslaviji«.⁶² Istega leta je bila objavljena knjiga Zorana D. Nenezića. V desetem in zadnjem poglavju knjige avtor razpravlja o prostozidarstvu v komunistični Jugoslaviji in oblikuje veliko nenavadnih domnev. Piše na primer o »spletkah« tujih prostozidarjev, »ki so našli komunikacijske kanale z nekaterimi voditelji nacionalizma, hrvaške pomladi in liberalizma«.⁶³ Dokazuje jasno nenaklonjenost do obeh lož, ki sta po drugi svetovni vojni delovali v Beogradu, in do njihovih sodelavcev v drugih delih Jugoslavije. Knjigo sklene z izjavo, ki si jo je sposodil od operativca srbske tajne službe Boška Matića, »da so se številni prostozidarji trudili povečati svoj vpliv in da številni to še vedno počnejo, in sicer kot posamezniki ali znotraj drugih sil in struktur.«⁶⁴

⁵⁷ Markovich, 2012, Dr. Djura Djurović, str. 318–319.

⁵⁸ AS, fond BIA, osebna kartoteka Dragića Joksimovića, str. 263.

⁵⁹ Dal mi jih je pokojni odvetnik iz Beograda, ki je bil Đurovićev prijatelj in je skril nekaj njegovih rokopisov.

⁶⁰ Glej »From the Memoirs of Bro. Braca Čeran«, v: Stamenković in Markovich, *op. cit.*, p. 149.

⁶¹ Mužić, *op. cit.*; Popovski, 1984, *Tajanstveni svet masona*; in Nenezić, *op. cit.*

⁶² Antic, 1984, *New Interest*.

⁶³ Nenezić, *op. cit.*, str. 509.

⁶⁴ Nenezić, *op. cit.*, str. 515. Cf. Матић, 1983, *Масони*, str. 92.

Oživitev prostozidarstva v Srbiji (1990–)

Aprila 1990 so v Beogradu znova začele tri lože, 23. junija 1990 pa so Združene velike lože Nemčije ob podpori Velikega Orienta Italije oživile Veliko ložo »Jugoslavija« (1990–1993). Prvi veliki mojster je postal Zoran Nenezić, človek, ki je bil v svoji knjigi izrazito sovražen do prostozidarjev, ki so skušali oživiti prostozidarstvo v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, in do tistih, ki so to počeli v tujini.

V VLJ so se kmalu pojavila nesoglasja, ki so spodbudila skupino članov, ki so nasprotovali diktaturi takratnega srbskega predsednika Slobodana Miloševića, da so marca 1993 v Riminiju v Italiji sklicali srečanje in na njem ustanovili Regularno veliko ložo »Jugoslavija« – RVLJ (1993–2006). Velika loža »Jugoslavija« je bila še naprej dejavna. Oktobra 1993 je senat Združenih velikih lož Nemčije umaknil svoje priznanje Velike lože »Jugoslavija« in namesto nje priznal Regularno veliko ložo »Jugoslavija« (RVLJ).⁶⁵ Decembra 2000 je RVLJ priznala tudi Združena velika loža Anglije. Po razpadu Državne skupnosti Srbije in Črne gore leta 2006 se je RVLJ preimenovala v Regularno veliko ložo Srbije.

Viri in literatura

Arhivski viri

AJ – Arhiv Jugoslavije, Beograd,

Fond 100: »Prostozidarske lože v Jugoslaviji, 1919–1940 / 1872–1958«

AS – Arhiv Srbije, Beograd,

Fondi BIA (Srbske varnostno-obveščevalne agencije):

Fond BIA št. 93 »Prostozidarji« in št. I 253 »Prostozidarji v Vojvodini«

Fond BIA, osebna kartoteka Dragića Joksimovića

Fond BIA, osebna kartoteka Đure Đurovića, »Iskustva iz robijaškog života (Izveštaj Br. Luteru Smitu 33°)« [»Izkušnje iz mojega zaporniškega življenja (poročilo bratu Luthru Smithu 33°)«].

Knjižnica prostozidarstva Združene velike lože Anglije, London,

mapa: »Yugoslavia G. L.«

Monografije

[Branković, Damjan] Б., Д. Ј., *Говору старешине ложе Побратим* [B(ranković), D(amjan) J., *Govori mojstra lože »Pobratim«*]. Beograd [1931].

Hinković, Dr. H., *Iz velikog doba. Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata* [Iz velike dobe. Moje delo in moja doživetja med prvo svetovno vojno]. Zagreb, 1927.

Košir, Matevž, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Modrijan, 2015.

Lenhoff, Eugen, *Die Freimaurer*. Zürich-Leipzig-Berlin: Amalthea Verlag, 1929.

Ligou, D., *Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie*. Pariz, 1997.

Mackenzie, William, *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive*. London: St. Ermin's Press, 2002.

⁶⁵ Stamenković in Markovich, *op. cit.*, str. 149–164.

- Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)* [Prostozidarstvo med Hrvati (Prostozidarji in Jugoslavija)]. Split: Crkva u svijetu, 1983.
- Nenezić, Zoran D., *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980)* [Prostozidarji v Jugoslaviji (1764–1980)]. Beograd: Narodna knjiga, 1984.
- Novak, Viktor, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390–1930)* [Antologija jugoslovenske misli in narodne enotnosti]. Beograd, 1930.
- Pavlowitch, Stevan K., *Tito. Yugoslavia's Great Dictator*. London: C. Hurst and Company, 2006.
- [Kujundžić, V.] *Светски конгрес Ротара у Чикагу 23–27. јуна 1930.* [Svetovni rotarijski kongres v Chicagu od 23. do 27. junija 1930]. Beograd: Rotarijski klub, 1930.
- Prelog, Milan, *Istorija slobodnog zidarstva [Zgodovina prostozidarstva]*. Zagreb: Tiskara Albrecht, 1929.
- [Stojković, Sreten], *Слободно зидарство. Писма брата Ср једном непосвећеном пријатељу [Prostozidarstvo. Pisma brata Sr. neposvećenemu prijatelju]*. Beograd: Loža Pobratim, 1893.
- [Stojković, Sreten] Ст, Ср, Ј., *Слободно зидарство. Кратка обавештења за непосвећене [St, St. J., Prostozidarstvo. Kratka obvestila za neposvećene]*. Beograd, 1931.
- Stamenković, B. in Markovich, S. G., *A Brief History of Freemasonry in Serbia*. Beograd: RGLS, 2009.
- [Vujović, Dimitrije Dimo] Вујовић, Димитрије Димо, *Француски масони и Југословенско питање 1914–1918* [Vujović, Dimitrije Dimo, *Francoski prostozidarji in jugoslovansko vprašanje, 1914–1918*]. Beograd: Književne novine, 1994.

Članki

- Abel, Elie, Politics invades Yugoslav school. *The New York Times*, 17. marec 1957.
- Antic, Zdenko, New Interest in the Role of Freemasonry in Prewar Yugoslavia. RAD Background report 29/(Yugoslavia), 24. februar 1984. <http://osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/86-4-125.shtml>
- [Aleksijević, Jovan] A., J., Међу браћом Хрватима и Словенцима. 9. јуна 1919 [A., J., Med hrvatskimi in slovenskimi brati. 9. junij 1919] *Neimar*, št. 5 (februar 1922), str. 200, 202.
- [Aleksijević, Jovan] A., J., Из избеглиштва [Iz izgnanstva]. *Neimar*, št. 46 (december 1925), str. 631–635.
- [Aleksijević, Jovan] A., J., Die Freimaurerei in Serbien. *Neimar*, št. 59–62 (julij–avgust 1926), str. 405–418. Prvotno objavljeno kot pamflet leta 1912.
- Bericht der Symbolischen Grossloge von Ungarn über das Jahr 1892*, str. 20.
- [Božić, Nikola] Говор проте Николе Божића [Govor duhovnika Nikole Božića]. *Šestar*, št. 7–10 (1939), str. 129–130.
- [Јовановић, Надежда] Јовановић, Надежда, Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942 [Јовановић, Надежда, Однос окупаторјев in kvizlingov do prostozidarstva v Srbiji, 1941–1942]. *Godišnjak grada Beograda*, št. 18 (1971), str. 99.
- [Mihalić, Adolf] Mih., Br.: Dr. A., The Recognition of our Grand Lodge by the Grand Lodge of England. *Šestar*, št. 6–7 (1930), str. 128.
- N. N., Br.: prota Božidar Popović [Br.: duhovnik Božidar Popović]. *Šestar*, št. 6–7 (1931), str. 143–146.
- N. N. Pogreb br.: dr. Adolfa Mihalića [Pogreb br.: dr. Adolf Mihalić]. *Šestar*, št. 3–5 (1934), str. 39.
- N. N., † Br.: Jovan Aleksijević. *Šestar*, št. 5–6 (1936), str. 94.
- Markovich, S. G., Ethnic and National Minorities in Serbia and the Kingdom of Yugoslavia, v: D. T. Bataković (ur.), *Minorities in the Balkans*. Beograd: Balkanološki institut, 2011, str. 94–95.

Markovich, S. G., Dr. Djura Djurović. A lifelong opponent of Yugoslav communist totalitarianism. *Balkanica*, št. (2012), št. 318–319.

Матић, Бошко, Масони [Matić, Boško. Prostozidarji]. *Bezbednost*, št. 1 (1983), str. 92.

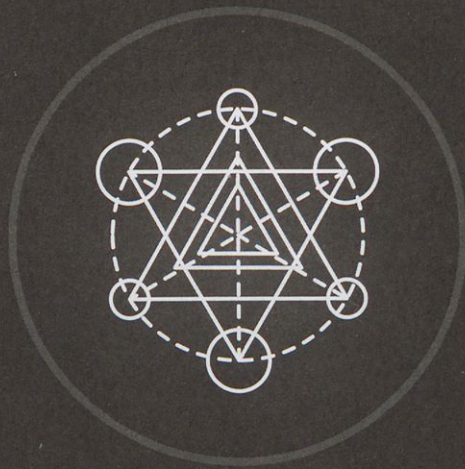
Quarterly Communication, holden at Central Hall, Westminster, S.W.1, on Wednesday, the 4th day of June, 1930 (London: UGLE, 1930), str. 336–337.

[Š., A.] Ш., А., Ђорђе Вајферт [»George Waifert«]. *Šestar*, št. 5–6 (1937), št. 58–59.

Vodopivec, Peter. Prostozidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani. *Kronika*, št. 40 (1992), str. 47–48.

Praznovanje tristote obletnice prostozidarstva, ki ga je organizirala Združena velika loža Anglije v Royal Albert Hall, v Londonu, ki so se je udeležili predstavniki prostozidarskih velikih lož iz celega sveta. (Chris Allerton Photography/UGLE)

Klaus-Jürgen Grün

**Nevidna resnica:
vzpostavljanje
sekularnosti
s pomočjo jezika
in uprizoritvenih
iger v
prostozidarskih
obredih**

Geometrija

Britanski muzej hrani majhno gravuro iz leta 1541, delo nemškega slikarja in grafika Georga Pencza z naslovom *Geometrija*. Ženska figura na desni drži v levi roki tablo, v desni pa šestilo. Na tleh ležijo različne geometrijske oblike, za katere hitro ugotovimo, da so platonška telesa.

Pencz je delal v ateljeju Albrechta Dürerja. Ker je širil radikalne poglede Thomasa Müntzerja, so ga leta 1525 skupaj s še dvema slikarjema zaprli. Označili so jih za »brezbožne slikarje«, ker so širili dvom o krstu, Kristusu in transsubstanciaciji. Zaradi drobnih, kompleksnih in vplivnih grafik so pozneje postali del skupine »malih mojstrov«.

Geometrija je šesta od *sedmih svobodnih umetnosti*. Je sredstvo, potrebno za razumevanje sveta ali celo vesolja. Za Albrechta Dürerja vemo, da se je »prebil do verskega jedra te teorije«, kot poudarja Frances Yates, »in je z genialnim umom dojel njeno matematično osnovo, z umetniško roko in brezhibno geometrijsko natančnostjo pa sestavil kompozicije velikega verskega pomena. Dürer je umetnost razumel kot moč, temelj estetske moči pa je bilo število.« (Yates, 58). Frances Yates umešča Dürerjevo znano grafiko *Melanholija* med dela, narejena »v duhu renesančne okultne filozofije« (Yates, 69). Enako razumemo duh *Geometrije* Georga Pencza. Geometrija postaja vodilno védenje o ustroju sveta. V tem pogledu razumemo tudi Spinozovo trditev o oblikovanju etike in družbe z geometrijsko metodo. V delu *Ethica more geometrico demonstrata* (1677) omeji celo svobodno voljo Boga z nujnostjo zakonov narave. Na koncu tega spinozovskega razvoja najdemo Goethejevo tragično dramo *Faust*, v kateri je glavni junak »lik, ki so ga njegovi ljudje sprejeli kot idealni prototip« (Kaufmann, 56). Goetheju je uspelo Spinozov panteizem obstajanja spremeniti v panteizem nastajanja, ker ni bil pod posebej izrazitim vplivom Spinozove konstrukcije.

Knjiga narave

V drugi polovici 16. stoletja »v elizabetinskem svetu niso živeli le trdoživi pomorščaki, preudarni politiki in resni teologi. To je bil svet duhov, dobrega in zla, pravljicnih bitij, demonov, čarovnic, prikazni in magov.« (Yates, 87). To vemo ne le zaradi *Doktorja Fausta* Christopherja Marlowa in Shakespearjevih del, kot sta *Vihar* ali *Hamlet*. Ozračje v renesansi je bilo po besedah Frances Yates »protestno gibanje renesančnih okultnih izročil proti katoliški reakciji« (Yates, 198). Proteste so netila različna mnenja o tem, kako brati *knjigo narave*.

Kot vemo iz obsodbe 219 filozofskih in teoloških predpostavk, ki jo je leta 1277 razglasil pariški škof Étienne Tempier, učenjaki s filozofske fakultete na pariški univerzi niso smeli poučevati poglavitnih aristotelskih teorij o naravi. Na tnalu so bile predvsem teze, ki so omalovaževale Božjo moč. »Resnično boleča je bila številka 147,« so zapisali celo v rubriki *Millennium issue: The church and science* revije *The Economist*. »To je bila trditev, da, če se ugotovi, da je nekaj v nasprotju z naravo ali fizično nemogoče, potem tega ne more narediti niti Bog.« (*The Economist*). V naravi bolj kot Božja volja vladajo zakoni narave.

Ne le, da se je zmanjševala moč Boga, alkimisti in čarovniki so celo trdili, da so sposobni izvesti transmutacijo in transsubstanciacijo brez dovoljenja Cerkve. Stvari so se še poslabšale po Galilejevih metaforičnih zapisih o *knjigi narave* in Newtonovi mehanski filozofiji. Galilej je izjavil: »V tej veliki knjigi, v veselju, v katero lahko nenehno strmimo, je zapisana filozofija. Vendar knjige ni mogoče razumeti, če se prej ne naučimo razumeti jezika in brati črk, iz katerih je sestavljena. Napisana je v jeziku matematike, njene črke pa so trikotniki, krogi in drugi geometrijski liki, brez katerih človek ne more razumeti niti ene same besede v njej; brez njih tava v temnem blodnjaku.« (Galilej, 4).

»Nova mehanska filozofija,« povzema Margaret Jacob, »je iz veselja pregnala duhovne posrednike, inherentne tendence in dušo. Namesto njih je ponudila razlage, ki so temeljile na tistih lastnostih narave, ki jih je bilo mogoče matematično izračunati. Naravo je bilo treba opazovati in doživeti, in če je le bilo mogoče, matematično izraziti.« (Jacob, 30.) Panteistični materializem radikalcev 17. stoletja pa je »izviral iz magičnega in naturalističnega pogleda na vesolje, ki so ga krščanski duhovniki in teologi stoletja trudoma skušali izkoreniniti«. V naravi je našel zadovoljivo razlago ter vzrok za obstoj človeka in njegovega fizičnega okolja. »Z drugimi besedami, ločitev Boga od stvarjenja, bitja od stvaritelja, snovi od duha, ki je osnovni temelj krščanske pravovernosti ter učinkovito opravičilo za družbeno hierarhijo in celo absolutistično monarhijo, ob trku z animističnimi in naturalističnimi razlagami razpade. Bog ne ustvarja *ex nihilo*. Narava preprosto je in vsi ljudje (pa tudi njihovo okolje) so del tega višjega vsega.« (Jacob, 32).

Znana razlaga shakespearskega in elizabetinskega ozračja v renesančni okultni filozofiji, katere avtorica je Frances Yates, postavlja renesančno okultno filozofijo v nasprotje s katoliškim demoniziranjem naravne filozofije, ki Božje zmožnosti podreja zakonom narave in s tem zmanjšuje moč Boga. Čeprav renesansa in prostozidarstvo častita naravo in ne Boga, radikalni rezultati, kot je *Pantheisticon*, prostozidarski obredni spis Johna Tolanda, niso bili »nikoli uradno sprejeti«, poudarja Margaret Jacob v svoji raziskavi *The Radical Enlightenment* (Jacob, 24).

Prizadevanja, da bi racionalno razumevanje moči narave osvobodili primesi črne magije in okultnega čarovništva, so vedno sprožila burne reakcije. Frances Yates o *Doktorju Faustu* Christopherja Marlowa pravi: »Ta drama ni bila napisana za literarne kritike, ki bi v miru svojih študijskih sob v njej iskali mogočne vrstice. Napisana je bila, da bi se igrala v javnih gledališčih in z grozljivimi peklenskimi učinki gledalce razburila do histerije. Kot sem že omenila, sodi v ozračje takratnih lovov na čaravnice, pri čemer je bila preobrazba Corneliusa Agrippe v črnega vrača ključna.« (Yates, 140).

Po drugi strani pa Yates pravi, da Shakespearova magična igra *Vihar* »v novi in fascinantni prebleki predstavlja stare in znane argumente. Da je Prosperova magija bela magija, je razvidno iz poudarka na krepčnosti v nasvetu, ki ga da Prospero ljubimcu svoje hčere, in drugje v igri. Prosperovi čisti beli magiji nasprotuje črna magija zlobne čaravnice Sycorax in njenega sina. Prospero uporablja temo dela *De occulta philosophia* za pozivanje dobrih duhov (ime Ariel je omenjeno v Agrippovi knjigi) ter premagovanje in nadziranje slabe magije čaravnice.« (Yates, 187).

Razlikujemo lahko torej dve interpretaciji knjige narave: novo in staro. Po stari so duhovi, dobro in zlo, pravljica bitja, demoni, čaravnice in posvečene hostije obstajali v resničnem svetu ter veljali za dejanske vzroke. Po novi interpretaciji pa niso nič več kot metafore in simboli.

Omeniti želim Galilejevo interpretacijo *knjige narave*. Ne le, da Galilej v svojem delu *Preizkuševalec* piše o pretvarjanju dobesednega pomena verskih izrazov v metaforični pomen, temveč je *knjiga narave*, napisana v matematičnih znakih (kot je poudarjeno v *Geometriji*), čista metafora. In čiste metafore so v Galilejevih očeh zakramenti in druge metafizične entitete.

Po eni strani imamo prostozidarstvo v tradiciji kabalistične filozofije, v katerem je odnos med Bogom in naravo priveden do novega reda, po drugi strani pa imamo zato strukturirano pretvarjanje dobesednih pomenov v metafore in simbole. Eden od simbolov tega odnosa je črka »G«.

Kaj je simbol?

Pred kratkim sem na nekem spletnem mestu prebral oglas: »Prodám oblačila po simbolični ceni. Vse po 2 funta. Oblačila so oprana ...«

Slišali smo tudi že za druge simbolične cene. Kaj razumemo kot »simbolično ceno«? Vsaj to, da ne gre za pravo ceno. Mogoče za nekakšno navidezno ceno. Simbolična cena pomeni, da se znesek denarja obravnava, *kot da bi bil* cena. Je nekaj, kar ne obstaja.

Podobno se črka »G« pojavlja kot eden pomembnejših simbolov v prostozidarstvu. Simbola ne moremo razumeti brez razmišljanja. Nekaj drugega je beseda kot znak. Ni nam treba racionalno razumeti znaka »stop« ali »poslušaj«. Črka »G« kot simbol sproži razmišljanje, ki ji dodeli pomen. Če bi v prostozidarskih ritualih namesto črke »G« uporabljali besedo, bi bilo to dolgotrajno. Beseda bi bila preprosto vsiljena. Zgolj črka »G« pa zbudi pozornost.

Simbol ustvari analogijo. V religiji so simboli analogije z nadnaravnim zunanjim svetom kot večno, resnično in obstoječo entiteto. Simbol Boga – razpelo – predpostavlja, da obstaja zgodovinsko dejstvo, ki je vzrok za nastanek simbola. Uporaba simbolov v religioznem razmišljanju je torej podvojitve nečesa drugega. Obstaja resnični Bog in obstaja simbol Boga. Simboli pa lahko ponazarjajo tudi nekaj, česar ni, vendar se bo morda uresničilo v prihodnosti. Golob miru je simbol miru, ki ga nikoli ni bilo. Je simbol upanja. Osredotočili se bomo na ta pomen simbolov: »To so simboli upanja, razumljeni, kot da se je nekaj res zgodilo. »Nekaj je ustvarjati vtis, da je nekaj res, nekaj drugega pa je verjeti, da je res. Nekaj je uporabiti krinko ali masko za ponazoritev ali pojasnilo, nekaj drugega pa je napačno enačiti masko z obrazom.« (Turbayne, 7.) Poenostavitev razodetja v metaforo se zgodi, ko Galilej dokaže, da za razlago narave in njene ustvarjalne moči ni potrebno razodetje.

Slavljenje narave spremeni te simbole okultne moči v analogije fizičnega obstoječega sveta. Beseda »sončni zahod« ne pomeni več dejanskega zahajanja sonca, kot je bilo razum-

ljeno pred Kopernikom. Postala je čista metafora brez dobesednega pomena. Enako se zgodi, ko nas črka »G« spomni na najpomembnejše zakone v fizičnem svetu ali na vesolje kot sistem, v katerem vladajo geometrijski zakoni. Spomni pa nas tudi, naj ne mislimo, da mora imeti samo en pravi pomen. Nič drugega ni kot simbol. Nič nas ne obvezuje, da nekaj iz sveta ali zunaj njega določimo za resnično referenco črke »G«.

Tako moramo razumeti simbol vélikega arhitekta vesolja. Razumevanje prostozidarstva kot simbolične združbe ne pomeni nove vere, v kateri je véliki arhitekt vesolja še en bog kot vsi drugi, h katerim ljudje molijo na najrazličnejše načine. Simbol pomeni izogibati se obsedenemu iskanju nečesa, kar je nad simbolom in kar simbol podvaja.

Če prostozidarji v svojih obredih posnemajo geometrijske zakone in hodijo samo v ravnih linijah ali pravih kotih, vzpostavljajo analogijo družbenega sveta s fizičnim svetom. S tem izražajo željo po družbenem redu, kot da bi bil tako zavezujoč kot geometrijski zakoni. Takšna analogija je veliko prepričljivejša kot filozofske teorije. Sodelujoče seznanjeni z analogijo med geometrijo in moralnim redom družbe, vendar ne s podajanjem abstraktnega znanja, temveč s prakso.

Alegorija in simbol sta pogosti obliki metaforičnih izrazov. Če za Penczovo *Geometrijo* lahko rečemo, da je alegorija svete geometrije, moramo črko »G« razumeti kot simbol. Alegorije naj bi bile veliko tesneje povezane z religioznim razmišljanjem. Simboli sodijo v svet predstav.

»Ko so Goethe in njegovi nasledniki napadali alegorijo, so napadali nekaj, kar so enačili s starejšimi oblikami pravovernosti. Ko so slavili simbol, so vzpostavljali svojo 'predstavno' alternativo tej pravovernosti.« (Crisp, 335.)

Simbol ima sekulariziran pomen. Simbol boga ni Bog sam, simbol zla ni zlo samo. In tako naprej. Vprašanje je le, ali to, kar je simbolizirano, pripada obstoječemu vesolju ali ne. Ali simbol zla, se pravi hudič, obstaja v vesolju? Razumeti simbol ne pomeni nujno, da znamo odgovoriti na to vprašanje. Vzamemo ga le za simbol in nič drugega. Dokler so simboli analogije fizičnih stvari, smo lahko prepričani v obstoj nečesa resničnega. (To pa ne pomeni, da mora biti simbol identična kopija fizične entitete. Vemo le, da je nekaj obstoječega vir te analogije.) Kaj pa, če simbol nima izvirne domene? Če pomislimo na rdeče srce, ga lahko razumemo kot simbol ljubezni. A »ljubezen« kot izvirna domena, za katero je simbol ciljna domena, ni obstoječa stvar.

Na namizju računalniškega zaslona je koš za smeti. Izvirna domena tega simbola je jasno koš za papir pod mizo, za katero sedite, medtem ko delate. V takih primerih je naš um sposoben ločiti ti kategoriji. Noben razumen človek ne bo skušal odvreči bananinega olupka v simbol koša na računalniškem zaslonu. Z »dokumenti« in »podatki« v računalniku pa ravnamo, kot da bi bili odpadni papir v resnični pisarni. V tem primeru bi bilo res težko zamenjati ti kategoriji. Koš pod mizo je resničen, simbol na zaslonu pa je samo simbol ali metafora.

Zmeda, ki jo v naši glavi povzročijo besede, se začne z zmedo pri razumevanju simbolov in metafor. Če ne razumemo razlike med simboli ali metaforami in resničnim svetom,

se izgubimo v zmešnjavi. Ko Nietzsche piše: »Bog je mrtev,« ne smemo sklepati: »Zato je Bog moral obstajati.« Samo zato, ker je poved »Bog je mrtev« na videz enaka povedi »Elvis je mrtev«, naš um rad pozabi, da Bog ni obstajal na enak način kot Elvis. Pri tem pa niti ne vemo, ali je Bog sploh kaj drugega kot čista metafora ali čisti simbol. Vsekakor je v prostožidarstvu Bog samo simbol. V religijah pa je več kot le to. (Karkoli že beseda »več« pomeni.)

V prostožidarstvu noben simbol ni več kot simbol. Če to primerjamo s simbolom ljubezni, ki jo vidimo v rdečem srcu, pomeni, da same »ljubezni« ni. Zaradi simbola samo mislimo, da je. Vsakdo lahko namreč ljubezni ali Bogu prosto pripisuje dodatne pomene poleg tega, da sta zgolj simbola. A to so lastna mnenja vsakega med nami in nimajo nič skupnega s prostožidarstvom.

Prostožidarstvo deluje samo s simboli in metaforami. To je verjetno najzahtevnejše, najnaprednejše in najbolj revolucionarno dejstvo, saj nas nekaj močno sili, da izvirni domeni simbolov pripisujemo okultne lastnosti. V ložah, ki sodijo pod *Große Landesloge der Freimaurer von Deutschland*, na primer pravijo, da je Sveto pismo »več kot simbol«. Kaj je Sveto pismo več kot simbol? Samo religiozno in konservativno razmišljanje lahko v Svetem pismu vidi dokument zgodovinskih dejstev. Če je to res, ne gre za rezultat razumskosti, razuma in razmišljanja, temveč za stvar kontingence. Je odgovor na vprašanje o posameznikovih verskih prepričanjih. Predvsem pa nima nič skupnega s prostožidarstvom. Prostožidarstvo je simbolični sistem.

Tako pridemo do vprašanja o stanju resničnosti simbolov.

Stanje resničnosti simbolov in metafor

»Simbol je predmet ali oblika ali druga materialna stvar, ki nadomešča nekaj abstraktnega ali celo nevidnega. Je nekakšen nadomestni izraz. Za voznika rdeč osmerokotni znak pomeni, da se mora ustaviti, tudi če so črke sprane.« (Hodapp, 129.) A kako naj gledamo na stanje resničnosti abstraktnega ali nevidnega? Znak stop ne ponazarja nečesa, kar resnično obstaja. Denar je simbol vrednosti. Vendar to ne pomeni, da med zemljo in nebom obstaja nekaj takega, kot je »vrednost«.

Kaj pa simboli dobrega in zla? Na primer angeli in hudiči? So simboli abstraktnega ali nevidnega, ki resnično obstaja? Ne vemo in ni pomembno, ali vemo.

»Sama po sebi ni nobena stvar na svetu ne dobra ne zla, tako jo stori šele naša sodba,« nam sporoča Shakespearjev Hamlet (*Hamlet*, 2. dejanje, 2. prizor). Opominja nas na veliko razliko med uporabo metafore in njenim dobesednim razumevanjem. Gre za enako razliko kot med uporabo simbola in njegovim napačnim enačenjem s stvarjo, ki jo simbolizira. Metafore in simboli samo ustvarjajo vtis, da je nekaj res. Nekaj drugega pa je verjeti, da je res. »Nekaj je uporabiti krinko ali masko za ponazoritev ali pojasnilo, nekaj drugega pa je napačno enačiti masko z obrazom.« (Turbayne, 7.)

Prostozidarstvo je predvsem simbolično. V teh nenavadnih podobah in simbolih ni skrivnosti ali magije. Dajejo nam vedeti, da je bratstvo plod prizadevanj in dela.

Kako pa smo lahko prepričani, da za simboli in metaforami ni okultnih lastnosti in entitet? Odgovor nam bo dal razmislek o konceptualni metafori.

Komunikacija s simboli temelji na enakem konceptualnem sistemu, kot ga uporabljamo pri razmišljanju, delovanju in uporabi jezika. Metaforično strukturiranje konceptov je sistematično. Madžarski jezikoslovec Zoltán Kövecses pravi: »Priročen način, kako pojasniti ta pogled na metaforo, je: KONCEPTUALNA DOMENA (A) JE KONCEPTUALNA DOMENA (B), čemur rečemo konceptualna metafora. Konceptualna metafora je sestavljena iz dveh konceptualnih domen, pri čemer se ena domena razume v pomenu druge. Konceptualna domena je vsaka koherentna organizacija izkušenj. Imamo na primer koherentno organizirano védenje o potovanjih, na katero se zanašamo pri razumevanju življenja. [...] Domeni, udeleženi v konceptualni metafori, imata posebni imeni. Konceptualno domeno, iz katere črpamo metaforične izraze, s katerimi želimo razumeti drugo konceptualno domeno, imenujemo izvirna domena, konceptualno domeno, ki jo tako razumemo, pa ciljna domena.« (Kövecses, 244).

Pri svojem razmisleku se sklicujem na teorijo konceptualnih metafor, ki sta jo razvila George Lakoff in Mark Johnson na Univerzi Berkeley ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Način pojavljanja simbolov v prostozidarstvu je soroden temu, kako se metafore zanašajo na konceptualni sistem našega razmišljanja. To pomeni, da narava simbolov ni stvar analogije s transcendentnim nadnaravnim svetom. Je stvar dojemanja, razumskosti in razuma.

Metaforično in simbolično delovanje v komunikaciji je posledica manj ostrih in manj jasno začrtanih struktur, ki jih je mogoče razumeti z uporabo ostreje in jasneje začrtanih struktur. Zato razumemo povedi, kot je: »Inflacija je šla gor.« Fizični vir v naših telesnih funkcijah za gor in dol je ostro začrtan. »Gor« navadno pomeni »več« in »dol« navadno pomeni »manj«. Če stojimo zravnani, simboliziramo več življenjske energije, kot če ležimo na tleh. Ne razumemo pa povedi, kot sta »Trgovanje z vrednostnimi papirji je šlo desno,« ali »Trgovanje z vrednostnimi papirji je šlo levo,« ker se telesne funkcije za levo in desno ne ujemajo z najzanimivejšo funkcijo borznega trga. Seveda bi lahko kakšna superdržava iznašla jezik, kot ga George Orwell opisuje s konceptom »novoreka«. »Miselna policija« bi lahko nadzirala jezik in poskrbela, da vsakdo, ki želi povedati, da je inflacija šla gor, reče: »Inflacija je šla desno.« A ta poved bi bila povsem umetna tvorba. Ne bi bila konceptualna metafora. Za kaj takega ni drugega vira kot moč vlade, da nadzira misli. To pa ne drži pri povedi »Inflacija je šla gor.« V tem primeru so telesne izkušnje vir, ki pravi, da »več« pomeni »gor«. (Dvigalo nas pelje gor v 5. nadstropje, rezervoar z gorivom napolnimo do vrha in v višjih slojih so ljudje, ki si domišljajo, da imajo več vsega.)

Konceptualne metafore je navadno mogoče razumeti samo v eni smeri. Ostreje začrtani fizični koncepti se uporabljajo za pojasnjevanje abstraktnejših sistemov ali idej, kot je simbol koša za smeti na računalniškem zaslonu. V nasprotno smer ne gre: ne sklicujemo se na manj izostrene ideje – na primer na nadnaravni svet ali okultne lastnosti – da bi pojasnili

fizični svet. Tako moramo razumeti simbolično delo prostozidarjev pri izvajanju obredov. Vse, kar prostozidarji počnejo v templju, ima povsem metaforičen in simboličen pomen.

Lakoff in Johnson v svojem delu *Metaphors we live by* povzemata: »Bistveno je spoznati, da so vprašanja o naravi pomena, pojmovanja, razmišljanja in jezika vprašanja, ki zahtevajo empirične raziskave. Nanje ni mogoče odgovoriti zgolj z apriornim filozofiranjem. Narava metafore ni vprašanje opredelitve; je vprašanje narave dojemanja.

Ali sistematično uporabljamo sklepalne vzorce iz ene konceptualne domene za razmišljanje o drugi konceptualni domeni?

Empirično dokazani odgovor je »da«. Ta pojav imenujemo konceptualna metafora, sistematične podobnosti med takšnimi domenami pa konceptualne preslikave.

To vodi do naslednjega empiričnega vprašanja: so te konceptualne preslikave povsem abstraktne in naključne?

Empirični odgovor je »ne«. Oblikujejo in omejujejo jih fizične izkušnje v svetu, izkušnje, v katerih sta konceptualni domeni tesno povezani, zato se tvorijo preslikave iz ene domene v drugo.« (Lakoff, 246).

Primat prakse

Ko se prostozidarji zberejo v templju, opravljajo simbolično delo. Pri tem obrednem delovanju se dogaja posebna oblika potrjevanja resnice. Veljavnosti ne potrjujejo izgovorjene besede, temveč opravljena dejanja. Večina angleških obredov prve stopnje – tj. prostozidarske stopnje sprejetega vajenca – ima del, v katerem častitljivi mojster vpraša višjega diakona: »Kako naj vem, da si prostozidar?« Višji diakon odgovori: »Po določenih znakih, dokazih, besedah in popolnih točkah mojega sprejema.« To so simboli in ravnanja, ki potrjujejo veljavnost. V nemških obredih prve stopnje je še več dejanj za doseganje potrditve s prakso in delovanjem. Po izrečni zaobljubi na primer kandidatu s kladivom na neobdelanem kamnu pojasnijo, kako prostozidarji delajo. Ko kandidat ponovi, kar so ga naučili, višji diakon reče častitljivemu mojstru: »Pred očmi vseh bratov začenja novi brat svoje prostozidarsko delo.« To kaže spremembo pri potrjevanju veljavnosti – od šibkosti besed pri zaprilegi do resničnega pomena prakse: vsi vidijo, da kandidat dela tako, kot delajo prostozidarji.

Tradicionalna filozofija in teologija potrjujeta resnico s pojmom ujemanja. Resnica je, kadar se izrečeno ujema z dejstvom. Če papež reče: »Jezus je živ,« in če je Jezus res živ, potem je povedal resnico. Toda ljudje resnice ne ugotavljamo in izkrivljamo tako. Zlasti pri verskih vprašanjih ni absolutne resnice. Papež ima lahko prav ali ne. Za zdaj ni mogoče opisati pomena ujemanja v njegovem verovanju. A Lakoffova in Johnsonova teorija konceptualne metafore vključuje novo teorijo resnice, ki je blizu temu, kako ljudje govorijo in kako z govorjenjem uresničujejo dejanja. V svoji slavni knjigi razlagata: »Ko podajamo vsakodnevne opise, uporabljamo kategorije, s katerimi se osredotočamo na

lastnosti, ki služijo našemu namenu. Vsak opis bo nekaj poudaril, nekaj zanemaril in nekaj zakril, na primer:

Na večerjo sem povabil seksi blondinko.

Na večerjo sem povabil priznano čelistko.

Na večerjo sem povabil marksistko.

Na večerjo sem povabil lezbijko.

Čeprav lahko za vsemi temi opisi stoji ista oseba, vsak od njih poudarja drug vidik te osebe. Če nekoga, ki ga poznate in ima vse te lastnosti, opišete kot »seksi blondinko«, zanemarite dejstvo, da je priznana čelistka in marksistka ter zakrijete njeno lezbištvo. Resnične izjave na splošno temeljijo na tem, kako kategoriziramo stvari, in torej na tem, kar naravne razsežnosti teh kategorij poudarjajo. Ko tvorimo izjavo, se odločimo za nekatere kategorije, ker se zaradi določenega razloga osredotočamo na nekatere lastnosti, druge pa zanemarjamo. Vsaka resnična izjava torej nujno izpusti to, kar v njej uporabljene kategorije zanemarijo ali zakrijejo.« (Lakoff, 163.)

Tako uporabljamo jezik, da bi ljudi prepričali, da je to, kar govorimo, resnica. Če Donald Trump reče, da so v Ku Klux Klanu tudi prijazni fantje, mu ne smemo slediti in se osredotočiti na odklon. Raje se vprašajmo, katere kategorije je zanemaril s tem, da je poudaril dobre fante. Ugotovimo, da se je bal omeniti kategorije »nacisti«, »rasisti« in »fundamentalisti«.

Družbeni, politični in verski svet, v katerem živimo, vzpostavljamo predvsem s poudarjanjem, zanemarjanjem in skrivanjem kategorij, ki smo se jih naučili, ter z njimi osmišljamo predmete in ideje, ki imajo znane lastnosti.

V prostožidarskih obredih in simbolih podobno kot pri drugih umetniških delih in uprizoritvenih igrah najdemo poseben način poudarjanja in zanemarjanja znanih kategorij. Vzemimo za primer besedo »tempelj«. To, čemur navadno rečemo tempelj, je sveta stavba, v kateri se izvajajo verski in duhovni obredi ter dejavnosti, kot so molitve in žrtvovanja. V krščanskem svetu se templju reče cerkev ali božja hiša. Leži v smeri od vzhoda proti zahodu v eksplicitnem pomenu besed.

Prostožidarski tempelj poudarja pomembne kategorije, ki so v verskih templjih zanemarijene. Na primer: prostožidarski tempelj je lahko katerakoli zadnja soba v restavraciji ali drugi zgradbi. Orientiranost vzhod-zahod ni potrebna. Samo obredna praksa v času obreda ustvari iluzijo, da stoji stol častitljivega mojstra na vzhodu. Obred spremeni dobesedni pomen orientacije v simbolični in metaforični pomen. Obred vsem jasno predstavi idejo, da bi lahko bil »sveti« tempelj svet samo v metaforičnem in simboličnem pomenu. Moč obrednega dela je povsem drugačna od moči izgovorjenih besed. Rečemo lahko: »Tempelj je samo stavba, zgrajena iz mrtvih kamnov, kot vsaka druga stavba.« Tisti, ki to slišijo, se lahko strinjajo ali ne. To je samo mnenje, in kdor se z njim ne strinja, lahko poved pozabi tako hitro, kot je bila izrečena.

To pa ne drži za prostožidarske obrede. Nekateri ali vsi bratje bi lahko verjeli, da je tempelj sveta stavba in da ima dobesedno svet pomen ter da liturgijo opravljajo samo posvečeni

duhovniki. Vendar s tem, da prostozidar sodeluje v prostozidarskem obredu, prizna še en pomen. Uprizarja namreč, da ima beseda »tempelj« drugačen pomen. Udeležen je v uprizoritvi v templju, ki ni izrecno obrnjen proti vzhodu in v katerem ne deluje noben duhovnik, namesto tega pa izvoljen član lože ravna tako, kot bi opravljal liturgične obrede. Če moli, je molitev samo metaforična. Ker prostozidarstvo ni vera, »molitev« pa je samo simbolična. Moli, kot bi molil igralec v gledališču.

Vse to in še veliko drugega spremeni pomen liturgične prakse. Gre za spremembo iz eksplicitnega pomena v metaforični in simbolični pomen verskih zadev.

Prostozidarstvo lahko torej razumemo kot popolno umetniško delo, udeleženci v prostozidarskem obredu pa so umetniki. To, kar počnejo, je uprizoritvena igra, ne verski obred. Prostozidarstvo je bližje dramski igri. Igrati v drami ali komediji pomeni pretvarjati se, da si oseba, ki naj bi si jo občinstvo predstavljalo. V drami, kot je *Kralj Ojdip*, ni treba, da obstaja resnični sin kralja Lajosa in njegove žene Jokaste. Tako igranje v gledališki igri kot prostozidarstvo poudarjata posebne vidike našega družbenega življenja in odnosa z naravo, in sicer z uporabo simbolov in metafor, ki jih ne gre jemati dobesedno.

Literatura

- Crisp, Peter: *Allegory and Symbol - a fundamental opposition?*, v: *Language and Literature* 2005; 14; 323–338.
- Galilej, Galileo: *The Assayer* (1623), (skrajšana različica, prevod: Stillman Drake, <https://web.stanford.edu/~jsabol/certainty/readings/Galileo-Assayer.pdf>).
- Grün, Klaus-Jürgen: *Flame of Enlightenment: Freemasonry and the Fear of Metaphor*, v: Guilermo de los Rees / Paul Rich (ur.), *Getting the Third Degree - Fraternalism, Freemasonry and History*, Westphalia Press, Washington DC, 2016, str. 97–104.
- Grün, Klaus-Jürgen: *Two Concepts of Morality and the Masonic Code of Humanity*, v: *Transactions of the Manchester Association for Masonic Research*, zv. CIV, 2013, str. 30–37.
- Hodapp, Christopher: *Freemasons For Dummies*, 2. izdaja, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2013.
- Jacob, Margaret C.: *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans*, George Allen & Unwin, London, 1981.
- Kaufmann, Walter A.: *From Shakespeare To Existentialism: An Original Study*, Princeton University Press, 1980.
- Kövecses, Zoltán: *Metaphor: a practical introduction*, Oxford University Press US, 2002, citirano v: Matthias Schiefer, *Die metaphorische Sprache in der Medizin*, v: Eckard Rolf, *Metaphortheorien: Typologie - Darstellung - Bibliographie*, Walter de Gruyter Berlin, New York 2005.
- Lakoff, George, Mark Johnson, *Metaphors we live by*, prva izdaja: Chicago: University of Chicago Press, 1980, Afterword, The University of Chicago, 2003.
- The Economist: <http://www.economist.com/node/346780#top>.
- Turbayne, Colin Murray: *The Myth of Metaphor*, Yale University, Massachusetts, 1962.
- Yates, Frances A.: *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, Taylor & Francis e-Library, 2004.

Razstava »Skrivnost lože« v Narodnem muzeju Slovenije (Narodni muzej Slovenije)

Seznam avtorjev

Hans-Hermann Höhmann, dr., prof. političnih ved, Univerza v Kölnu in Bremnu, Nemčija, častni predsednik prostozidarskega raziskovalnega združenja »*Quatuor Coronati*«, Bayreuth, Nemčija

Dieter A. Binder, dr., prof. za moderno in sodobno avstrijsko zgodovino, Univerza v Gradcu, Avstrija in vodja Katedre za kulturne študije na Univerzi Andrassy v Budimpešti, Madžarska

Helmut Reinalter, dr., prof. za novejšo zgodovino in politično filozofijo, Univerza v Innsbrucku, Avstrija, vodja Inštituta za zgodovino idej, Innsbruck, Avstrija

Pierre Mollier, dr. zgodovine, direktor knjižnice Velikega Orienta Francije in Muzeja prostozidarstva, 16 rue Cadet, Pariz, Francija

Fulvio Conti, dr., prof. sodobne zgodovine, Univerza v Firencah, Oddelek za politične in družbene vede, Via delle Pandette 21, Firenze, Italija

Luca G. Manenti, dr. zgodovine, Università degli Studi di Trieste, Trst, Italija

Marcus G. Patka, dr., doc. za novejšo zgodovino, Kurator, Jüdisches Museum Wien, Dunaj, Avstrija

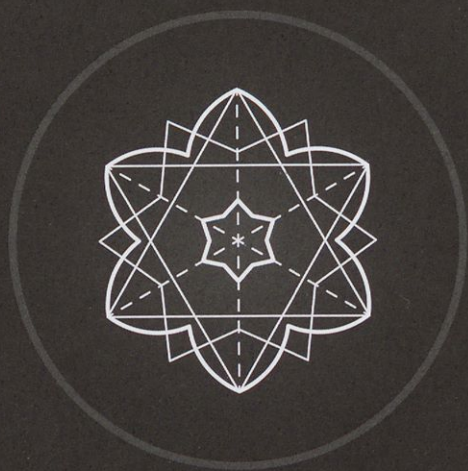
Lisa Fischer, dr. filozofije, publicistka, Richard-Wagnerplatz 14/12, Dunaj, Avstrija

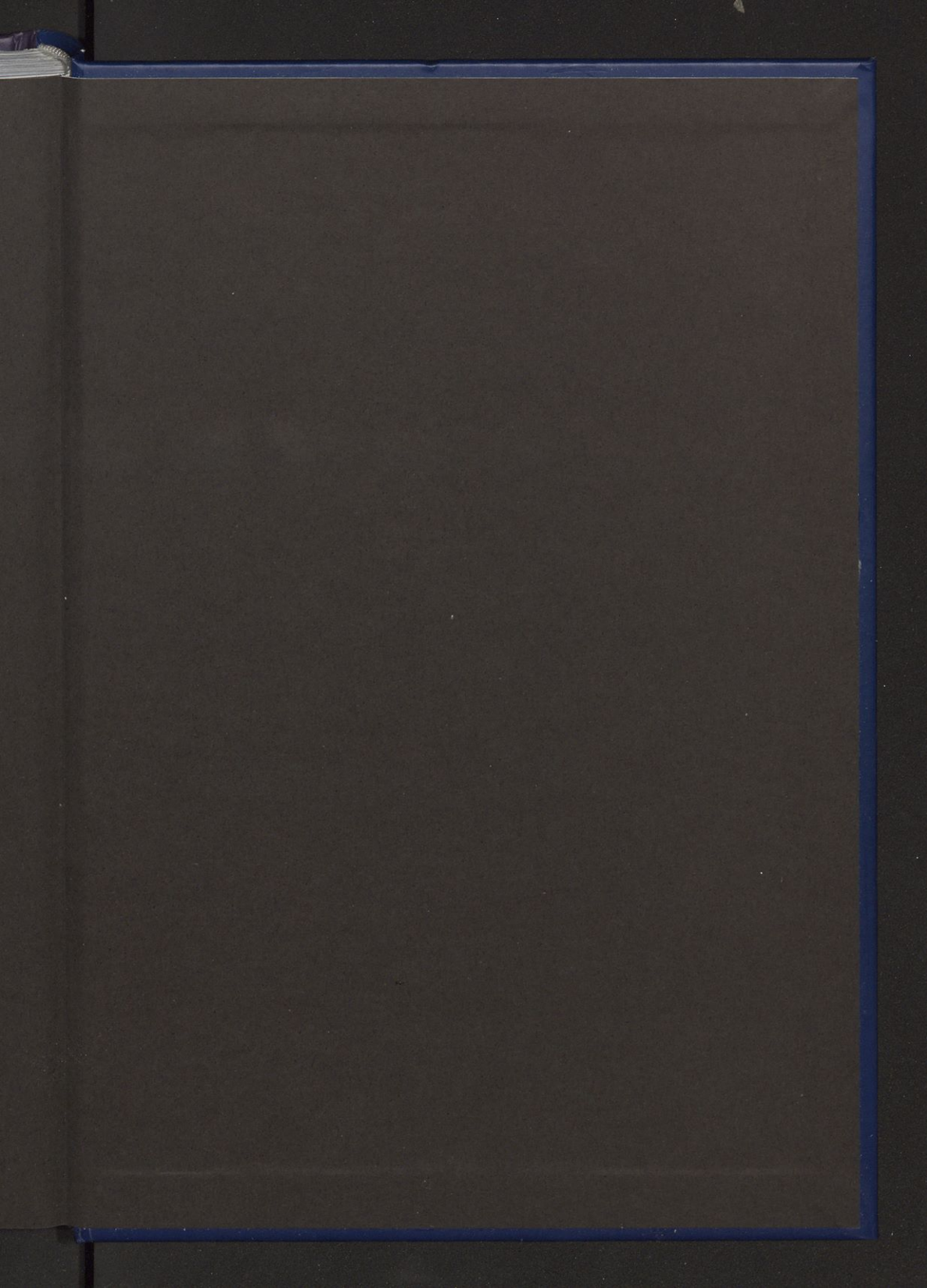
Matevž Košir, dr., doc. arhivistike, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija

Slobodan G. Marković, dr., prof. političnih ved, Univerza v Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd, Srbija

Klaus-Jürgen Grün, dr., prof. filozofije na Univerzi v Frankfurtu, Nemčija, vodja raziskovalne lože »*Quatuor Coronati Bayreuth*«, Nemčija

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

GS

I 762 409

201810840

COBISS

RAZSTAVA
Skrivnost lože.
Prostožidarstvo na Slovenskem.

DFFA 2017

Odprijetje: NMS Prešernova, 28. 2. 2017, ob 18. uri.

Spominski kuverti ob otvoritvi razstave Skrivnost lože in simpoziju Prostožidarstvo v Srednji Evropi (Narodni muzej Slovenije)

SIMPOZIJ
Skrivnost lože.
Prostožidarstvo v Srednji Evropi.

DFFA 2017

Narodni muzej Slovenije – Metelkova, 11. maj 2017.

18 €

ISBN: 978-961-6961-26-2

9 789616 961262